ARCHIEF

VOOR

DE GESCHIEDENIS

VAN HET

AARTSBISDOM UTRECHT.

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

Aartsbisdom Utrecht

BIJDRAGEN

VERZAMELD EN UITGEGEVEN OP LAST EN ONDER TOEZICHT
VAN Z. D. H. DEN AARTSBISSCHOP.

„Gratius ex ipso fonte bibuntur aquae."
Ovid. ex Pont. III. 5, 18.

TWEE EN VIJFTIGSTE DEEL.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM
1926.

HET TRAKTAAT »SUPER MODO VIVENDI DEVOTORUM HOMINUM SIMUL COMMORANTIUM«, DOOR GERARD ZERBOLT VAN ZUTPHEN[1]).

UITGEGEVEN DOOR A. HYMA, PH. D.

Incipiunt quedam scripta ex dictis sanctorum et declaracionibus doctorum in unum collecta super modo vivendi devotorum hominum simul commorancium.

Circa modum vivendi quorundam devotorum hominum, qui simul in suis domibus vel conductis hospiciis commorantur, queri potest, utrum liceat eis sic cohabitare. Pro cuius pleniori habenda noticia est sciendum, quod Archidiaconus[2]) XVI, questio I, super capitulo »Decimas«[3]), tractans illud dubium, quod movet Bernardus[4]) in glossa super capitulo »Quoniam«, Extravag. »De vita et honestate clericorum«[5]), utrum, videlicet clerici communiter viventes gaudeant illo

---

[1]) Mijn opstel over dit traktaat mag als de inleiding van deze uitgave beschouwd worden. Zie: A. Hyma, *Is Gerard Zerbolt of Zutphen the author of the Super modo vivendi?* in: *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis*, 's-Gravenhage 1922, blz. 107—128.

[2]) Groote en Zerbolt gebruiken het woord *archidiaconus* voor een rechtsgeleerde, waarmede zij zeer goed bekend waren. Cfr. A. en J. Clarisse, *Geert Groote*, in: *Ned. Archief voor kerkgeschiedenis*, deel III, Aanhangsel, blz. 80.

[3]) *Corpus juris canonici*, Decretum Gratiani, causa XVI, questio 1, canon 47.

[4]) Bernard Brigantius, Apparatus in V. lib. decretalium.

[5]) Decretalium Gregorii IX, liber III, titulus 1, capitulum 7.

privilegio, quod super iniectione manus in clericum possint absolvi ab episcopo, distinctionem facit inter clericos communiter viventes per modum collegii et conventus, et clericos simul viventes non per modum conventus et collegii, sed in modum simplicis societatis. Secundum quam distinctionem, eam tamen ad propositum lacius assumendo, non tantum ad clericos sed ad quoslibet indifferenter, ad dubium facile respondetur. Aut enim huiusmodi persone in simul habitantes vivunt conventualiter per modum et ritum seu assumpcionem nove religionis, aut non. Si conventualiter seu per assumpcionem nove religionis, tunc est eis illicitum. Et ita simul convivere est per sedem apostolicam reprobatum, ut patet Extravag. »De religiosis domibus«, capit. »Ne nimia« [1]), ubi sic dicitur: »Ne nimia religionum diversitas gravem in ecclesia Dei confusionem inducat, firmiter prohibemus, ne quis de cetero novem religionem inveniat, sed quicumque converti voluerit unam de approbatis assumat«. Ipsa enim universalis ecclesia de qua dicitur in psalmo XLIV⁰ [2]): »Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumamicta varietate«, id est, diversitate statuum, graduum, et officiorum pulchritudine distincta, ordine pulchro et distinctione congrua decorata. Sed ordini, dispositione, seu distinctioni confusio opponitur. Cum igitur ex religionum multitudine confusio induceretur, si circa idem et eodem modo diverse fierent religiones absque utilitate et necessitate, sicut utique fieret, si quilibet novam religionem invenire posset, salubriter est institutum secundum sanctum

---

[1]) Ibidem, liber III, tit. 36, cap. 9.

[2]) *Psalm* XLV, 10.

Thomam in »Secunda Secunde«[1], questio CLXXXVIII, articulo I⁰: ne quis novam religionem instituat nisi de licencia et auctoritate summi pontificis, ut patet in preallegato capitulo »Ne nimia«, et »De religiosis domibus«, capitulo unico, libro VI⁰[2], et idem similiter in Extravag. Iohannes XXII, que incipit: »Sancta romana«[3]. Si autem premisse persone vivunt et cohabitant simul non collegialiter vel conventualiter sive per modum et ritum seu assumpcionem nove religionis, sed pocius [fol. 2b] per modum simplicis societatis et unionem fraterne karitatis, sic extra religionem in una domo et societate convivere et cohabitare est omnino licitum.

Et hoc modo simul convivere et cohabitare est in ecclesia Dei valde consuetum, dictis et auctoritatibus sanctorum et doctorum recommendatum, et a sede apostolica specialiter licenciatum. Et sic simul habitare est in via Dei proficere volentibus utile et proficuum. Est igitur primo licitum. Possunt enim licite quicumque simul contrahere societatem amicabilem, ut Digestum »De collegiis illicitis«, lex finalis[4], que est Greca. Unde Hostiensis in »Summa«[5], titulo »De procuratoribus«, rubrica »De syndico«, parapraph I, circa finem ait: »Sodales autem, quod ab amicicia nomen trahit, possunt esse homines adinvicem, dummodo legem publicam non corrumpant et, si collegium dissolvitur, possunt dividere pecunias inter se: Digestum De illicitis collegiis, lex III«[6].

---

[1]) Thomas Aquinas, *Summa Theologica*.
[2]) Sexti Decretalium, III, 17, unicum.
[3]) Extravagantium Joannis XXII, 7, un.
[4]) *Digesta*, XLVII, 22, 4.
[5]) Henricus de Segusio, *Summa juris canonici*.
[6]) *Digesta*, XLVII, 22, 3.

Et Innocencius [1]) in apparatu Extravag. »De excessibus prelatorum«, super capitulo »Dilecta« [2]): »Ymmo«, inquit, »videtur, quod licitum sit collegium omnium bonorum sodalium, et hoc maxime videtur, si sit simplicis societatis«. Sed multo magis videtur, quod harum personarum societas causa devocionis sine collegii corporis vel religionis faccione sit omnino licita et nullatenus reprobata. Secundo manifestum est, quod societas permittitur causa religionis, ymmo eciam collegium, ut Digestum »De collegiis illicitis«, lex I [3]), paragr. »Sed religionis causa«, ubi habetur, quod licita sunt omnia collegia, que fiunt causa religionis, quod non solum permittitur seu intelligitur de assumentibus regulam seu facientibus professionem, sed quacumque ex causa religionis, citra tamen religionis factionem; ut puta, si propter iusticie defensionem, propter pauperum subvencionem, propter fraudis devitacionem et sic de aliis assumuntur, videntur licita, dummodo nichil agant contra senatus consultum, id est, dummodo nichil mali faciant occasione collegii vel societatis, sicut bene notant Innocencius et Iohannes Andree [4]) Extravag. »De excessibus prelatorum«, super preallegato capitulo »Dilecta« [5]), in magna glossa versu »Illud autem constat», ubi bene de hoc. Idem tangit Innocencius super capitulo »Cum de quibusdam«, Extravag. »De procuratoribus« [6]), et Hostiensis in »Summa«, eodem titulo, rubrica »De syndico«, par. 2, versu »Est autem

---

[1]) Senebaldus Fliscus (later Paus Innocentius IV), *Apparatus in V. libris decretalium.*

[2]) Decr. Greg. IX, lib. V, 31, 14.

[3]) *Digesta*, XLVII, 22, 1.

[4]) Joannes Andraeus, *Apparatus in V. libr. decr.*

[5]) Decr. Greg. IX, lib. V, 31, 14.

[6]) Clementinarum, III, 11, 1.

permissum«, et versu »Item omnium decurionum«.

Quare multo magis causa devocionis et pietatis in modum simplicis societatis sive collegii vel corporis constitucione convivere et cohabitare est omnino licitum et meritorium. Sed utrum possent facere simul collegium citra tamen religionem, et que sint collegia licita vel illicita, non est multum ad propositum, cum isti non vivant collegialiter. Sed de hoc bene tractant Innocencius et Iohannes Andree super preallegato capitulo [fol. 3a] »Dilecta« [1]), et super capitulo »Cum ab ecclesiarum«, Extravag. »De officio [iudicis] ordinarii« [2]), et dominus Bertholus [3]) super lege finali »De collegiis illicitis« [4]). Et hunc modum vivendi extra religionem non collegialiter in plerisque locis tangunt iuriste, nec aliquis eorum contradicit, nec talis modus alicubi in iure prohibitus reperitur, nec quantumcumque pessimis hominibus, raptoribus vel meretricibus, hic modus vivendi prohibetur. Si enim est prohibitum in una domo et simplici societate convivere et cohabitare, totus mundus esset in statu dampnacionis. Vix enim aliquis habitat solus. Secundo est et fuit in ecclesia Dei iste modus vivendi valde consuetus. Si quidem apostoli et discipuli Christi hunc modum post Christi ascensionem, prout a Christo didicerunt, statim instituerunt, et ad sic vivendum homines induxerunt. Et, sicut testatur Eusebius Cesariensis in II⁰ libro »Ecclesiastice historie« [5]) et Iohannes Cassianus in II⁰ libro »De institutis cenobiorum« [6]), beatus Marcus

[1]) Deer. Greg. IX, lib. V, 31, 14.
[2]) Ibid., I, 31, 3. Hier: De officio iudicis ordinarii.
[3]) Bartholomaeus van Brixen, *Glossa ordinaria.*
[4]) *Digesta*, XLVII, 22, 4.
[5]) Liber II, cap. 16 (Migne, *Patr. Graeca*, lib. XX, col. 174).
[6]) Lib. II, cap. 14 (Migne, *Patr. Lat.* lib. XLIX, col. 105).

ewangelista, qui primus fuit Alexandrine urbis episcopus, magnam multitudinem hominum simul vivere et cohabitare instituit. Unde modus iste vivendi in ecclesia Dei, cum adhuc nondum essent religiones determinate, valde inolevit et intantum crevit, quod temporibus Anthonii, Arsenii, et Macharii pene heremos repleret et urbes, sicut patet in »Vitis patrum« [1]), in »Historia tripartita« [2]), et aliis multis historiis autenticis. Similiter beatus Matheus, apostolus et ewangelista, dum in Ethiopia predicaret, statim in inicio secundum hunc modum vivere docuit et approbavit; dum conversam Eugeniam, regis filiam, plusquam ducentis virginibus regendis prefecit, quas socialiter in una domo convivere instituit et ordinavit, ut in eius historia continetur. Similiter secundum hunc modum sanctus Augustinus in principio sue conversionis cum quibusdam aliis in societate amicicie seu amicicia sociali vivere disposuerat et, quod ab eo distractus et impeditus fuerit, conquerebatur in fine libri sexti »Confessionum« [3]) suarum: »Et multi«, inquit, »amici agitaveramus animo et colloquentes et detestantes turbulentas humane vite molestias pene iam firmaveramus remoti a turbis ociose vivere id ocium sic moliti, ut, si quid habere possemus, conferremus in medium unamque rem familiarem conflaremus ex omnibus, ut per amicicie sinceritatem non esset aliud huius et aliud illius, sed quod ex cunctis fieret unum et universum singu-

---

[1]) *Vitae Patrum* (Migne, *Patr. Lat.*, LXXIII, 125—168, 415—426).

[2]) Door A. Cassiodorus: Lib. I, cap. 11 (Migne, *Patr Lat.*, LXIX, 898—901).

[3]) Lib. VI, cap. 14. Daar Zerbolt echter vaak uit het geheugen citeert, en zich in het citeeren menigmaal vergist, werd het door den uitgever dezes niet de moeite waard geacht, alle citaties vast te stellen.

lorum et omnia omnium. Cum videremus nobis esse posse decem ferme homines in eadem societate essentque inter nos predivites. Et placuerat nobis ut bini annui tamquam magistratus [fol. 3b] omnia necessaria curarent ceteris quietis«. Hec Augustinus.

Unde patet non esse illicitum aliquos simul habitare, quorum aliqui necessaria procurant reliquis quietis aut aliquo labore occupatis. Et sic iste modus videtur semper in ecclesia continuatus. Societatem eciam simul convivencium videtur habuisse Ambrosius, sicut Augustinus dicit in libro »Confessionum«. Item societatem clericorum, qui sicut isti manibus laborabant, videtur habuisse sanctus Martinus, ut in dyalogo legitur Severi [1]), nam fratres vel discipuli eius sacros libros scribebant. Item de beato Bernardo in vita eius legitur, quod, dum Claramvallem relinqueret et ex hinc ad montem transiret clariorum, protunc in Claravalle habitantes ferme septingentos fratres dereliquit, quorum vix ducenti habitum religionis susceperunt, reliqui vero in habitu seculari simul Domino servierunt. Item de societatibus, que prope nostra tempora fuerunt, precipue devotarum feminarum, scribit venerabilis Iacobus Aconensis episcopus, postmodum Romane curie cardinalis, in vita sancte Marie de Oegnies [2]), in quibus multe sancte femine magnis meritis et multis miraculis claruerunt. Et nisi videretur superfluum, super isto possent innumera allegari. Patet igitur, quomodo hic modus in ecclesia Dei est valde consuetus. Est eciam tercio iste modus

---

[1]) Cfr. *Dialogi Sulpitii Severi*, lib. I, cap. 24—25; lib. II, cap. 1—2.

[2]) *Vita Mariae Oigniacensis*, door Jacobus van Vitry, in: *Acta Sanctorum*, ed. D. Papebroch S.J., Junii, tom. IV, pp. 636—666.

vivendi sanctorum dictis et auctoritatibus doctorum recommendatus. Quid enim recommendat Paulus Apostolus, quod tociens in epistolis suis repetit, dicens: »Salutate illum vel illum«, addens, »et qui cum eo sunt fratres«; vel, »et que in domo eius est ecclesiam«. Sicut dicit ad Romanos ultima«[1]: »Salutate Priscam et Aquilam et domesticam eorum ecclesiam. Salutate qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate eos, qui sunt ex Narcisci domo, qui sunt in Domino«, et sic de aliis. Quid inquam per hec insinuat, nisi quod simul viventes per hec recommendat, ac modum sic simul vivendi approbat per hoc, quod eos dignos sua salutacione designat. Unde beatus Ambrosius super ad Romanos ultimo[2] super illo: »Salutate eos qui sunt ex Aristoboli domo«[3]: »Aristobolus«, inquit, »iste congregator fuisse intelligitur fratrum in Christo, cuius factum sic probat Paulus, ut eos, quos congregabat, dignos salutacione sua designet«. Item hunc modum simul vivendi, ymmo aperte societates huius terre, videtur reconmendare Augustinus in fine primi libri »De moribus ecclesie et moribus Manicheorum«[4], ubi postquam multa dixit in reconmendacionem status monachorum et clericorum, ita tandem subiungit: »Nec ideo tamen [fol. 4a] laudabile genus Christianorum contempserim, eorum scilicet, qui in civitatibus degunt a vulgari vita remotissimi. Vidi ego sanctorum diversorium Mediolani non paucorum hominum, quibus unus presbyter preerat optimus et doctissimus. Rome eciam plura cognovi, in quibus singuli gravitate et prudencia et divina

---

[1]) Cap. XVI, 3.
[2]) Migne, *Patr. Lat.*, XVII, 179.
[3]) Cap. XVI, 10.
[4]) Lib. I, cap. 33 (Migne, *Patr. Lat.*, XXXII, 1339—1340).

sciencia pollentes exteris [1]) secum habitantibus [2]) Christiana caritate et sancta libertate viventibus, ne ipsi quidem cuique onerosi sunt, sed orientis more et Pauli auctoritate manibus suis transigunt. Ieiunia incredibilia multos exercere didici, non continue [3]) semel sub nocte reficiendo [4]), quod est usitatissimum, sed continuum triduum vel amplius sepissime sine cibo et potu ducere. Nec hoc in viris tantum, sed eciam in feminis, quibus item multis virginibus et viduis simul habitantibus et lana et tela victum queritantibus presunt singule gratissime et probatissime non tantum instruendis mentibus perite ac parate«. Hec Augustinus. Et hec pauca de pluribus sufficiant, que hic possent adduci.

Quarto fuit dictum quod iste modus vivendi sit a sede apostolica specialiter licentiatus; patet per Extravag. Gregorius XI, que incipit: »Ex iniuncto« [5]), que concedit pauperibus utriusque sexus, qui humiliter in paupertate et castitate vivunt, ecclesias devote frequentant, Romane ecclesie eorumque prelatis et curatis reverenter obediunt, et nullis erroribus se involvunt, et cetera; quod possunt Deo libere simul ac invicem famulari. Rursum est iste modus vivendi approbatus vel permissus per Extravag. Iohannis XXII, que incipit: »Recta racio« [6]), que concedit Beghinis in simul habitantibus, que vitam ducunt honestam et ecclesias devote frequentant et curiositatem disputandi sibi non

---

[1]) Voor: ceteris.

[2]) Behoort gevolgd te worden door: presunt.

[3]) Voor: quotidie.

[4]) Behoort gevolgd te worden door: corpus.

[5]) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 12. Dit hoofdstuk begint met: Quum ex iniuncto.

[6]) Extrav. Joannis XII, 9, un. Begint met: Ratio recta.

usurpant, ut possent libere simul ac invicem conversari, declarans tales sub prohibicionem cap. »Cum de quibusdam«, Extravag. »De religiosis domibus«, in Clementinis [1]) non includi, sicut nec includuntur, sed pocius tales per par. »Sane« aperte excluduntur. Et nota, quod licet huiusmodi societates sint omnino licite, sicud dictum est. Precipue tamen copiosa iura loquuntur de societatibus, in quibus clerici simul in eadem domo conmorantur, ut Extravag. »De vita et honestate clericorum«, cap. »Quoniam« [2]); XXXII distinctio, »Preter hec« [3]); XVI, quaestio I, cap. »Decimas« [4]); de consecracione, distinctio V, »In omnibus« [5]). In quibus capitulis dicitur, quod clerici debent in una domo et sub uno tecto vesci et dormire. Insuper in cap. »Quoniam«, »De vita et honestate clericorum«, dicitur, quod clerici sic communiter viventes habeant privilegium de iniectione manus in clericum, quod possint [fol. 4b] absolvi ab episcopo, licet autem illud privilegium Bernardus [6]), Hostiensis [7]), et Gwilielmus [8]) solum extendant ad clericos simul collegialiter viventes, sive ad regulares, nullus tamen eorum contradicit societati simul vivencium non collegialiter vel conventualiter, ymmo raciones et distinctiones eorum pro hoc modo vivendi multum valent, si bene inspiciantur. Item XII,

---

[1]) Clementinarum, III, 11, 1.

[2]) Decr. Greg. IX, lib. III, 1, 7.

[3]) Decr. Grat., XXXII, 6. Dit hoofdstuk begint met: Preter hoc.

[4]) Decr. Grat., XVI, 1, 47.

[5]) Decr. Grat., V, 34.

[6]) Bern. Brigantius, *Apparatus*.

[7]) Henricus de Segusio, *Summa*.

[8]) Het is ons niet bekend welken Gwilielmus Zerbolt bedoelt. Cfr. A. en J. Clarisse, *Geert Groote*, in: *Archief voor Kerkgesch.*, deel III, blz. 70.

questio I, cap. 1 [1]) dicitur: »Omnis etas ab adolescencia sua prona est in malum et nichil incertius quam vita adolescencium. Ob hoc constituere oportet, ut, si qui impuberes aut adolescentes existant, omnes in uno conclavi atrii conmaneant, ut lubrice etatis annos non in luxuria sed in disciplinis ecclesiasticis agant, deputati probatissimo seniori, quem magistrum discipline et doctrine testem habeant«. Et infra in eodem capitulo: »Qui autem hiis preceptis resultaverint, monasteriis deputentur, ut vagantes anime ac superbe severiori regula distringantur«. Idem patet XII, questio 1, cap. »Necessaria res« [2]).

Quinto fuit dictum, quod hoc modo simul convivere sit in via Dei proficere volentibus utile et proficuum. Unde canit psalmus CXXXIIIus [3]): »Ecce quam bonum et quam iocundum habitare fratres in unum; vere bonum et iocundum«. Sunt enim quedam secundum Augustinum, super hunc psalmum, bona sed non iocunda, ut vigilare ieiuniis et abstinenciis carnem macerare. Sunt alia iocunda, sed non bona, sicut ea, in quibus letantur impii, cum malefecerint et res pessime, in quibus exultant, ducentes in bonis dies suos et in puncto ad infernum descendentes, Iob XXI [4]). Sed habitare fratres in unum est bonum simul et iocundum; bonum quidem, quia non est bonum hominem esse solum, Genesis II [5]). Ymmo vitam solitariam ducere est valde periculosum incipientibus et proficientibus et nondum perfectis. Sicud dicit Ieronymus in epistola ad Demetriadem

[1]) Decr. Grat., XII, 1, 1.

[2]) Decr. Grat. XII, 1, 3. Dit hoofdstuk begint met: Necessaria etenim res.

[3]) Psalm CXXXIII, 1.

[4]) Cap. XXI, 13.

[5]) Cap. II, 18.

virginem et in epistola ad Rusticum: Summe enim expedit incipientes vel proficientes cum aliis vitam communem ducere et nequaquam adhuc solitariam vitam arripere multiplici racione, primo propter usum commodiorem et questum uberiorem, secundo propter minorem temporalium sollicitudinem, tercio propter faciliorem preceptorum seu consiliorum Dei adimplecionem, quarto propter maiorem sui cognicionem, quinto propter omne exercicium virtuosum, sexto propter ampliorem fortitudinem et constanciam. Primo propter usum commodiorem et questum uberiorem. Hac autem de causa solet eciam a [fol. 5a] mercatoribus societatis in rebus et bonis contrahi, ut Digestum »Pro socio« [1]), per totum. Ut colligitur eciam ex diffinicione societatis, quam ponit Marcus Tulius [2]). Societas est duorum pluriumve coniunctio honesta contracta ad uberiorem questum et commodiorem usum. Sic et simul cohabitantes et simul collaborantes faciliori labore et conmodiori usu corporis necessaria conquirunt. Si quidem simul habitantibus sufficit una domus, plures simul melius officia quevis adimplent et sic de aliis. Et hoc est quod dicitur Ecclesiastes IV [3]). Melius est duos esse simul quam unum: habent enim emolimentum societatis sue. Et propter hanc primam causam permittitur collegium tenuiorum, id est, pauperum, qui faciunt collegium ad sustentacionem vite, ut Digestum »De collegiis illicitis« [4]), lege I, par. 1, secundum Bertholum [5]) super dicta lege finali.

---

[1]) *Digesta*, XVII, 2.
[2]) Marcus Tullius Cicero.
[3]) Cap. IV, 9.
[4]) *Digesta*, XLVII, 22, 1.
[5]) Bartolus de Saxoferrato, *Lectura super II parte Digesti novi.*

Secundo propter minorem sollicitudinem, quoniam, si singuli privatim habitarent, quilibet tantum vel quantum esset pro se sollicitus, tum de victu et vestitu acquirendis, tum de eisdem preparandis et coquendis, sicut inter simul habitantes unus vel duo pro omnibus ceteris quietis. Et istud non est modicum in vita spirituali ponderandum. Unde hac de causa Abbas Iohannes, vir magne sanctitatis, vitam solitarium, quam sine sollicitudine necessariorum ducere non potuit, deseruit et communem vitam reassumpsit, ut in »Collacionibus patrum« legitur. Et propter hoc dicit Apostolus: »Volo vos esse sine sollicitutine«, Imo ad Chorinthios VII [1]).

Tercio propter faciliorem Dei preceptorum seu consiliorum adimplecionum. Siquidem multa sunt divina precepta et consilia ewangelica, que facilius simul habitantes adimplent sine periculo, quam si singuli seorsum habitarent. Melius enim et facilius alter alterius onera portant, facilius fatribus ministrant, facilius Christum in infirmis fratribus visitant, et sic de aliis multis. Quarto propter maiorem sui cognicionem. Dicit enim Gregorius XXXIII⁰ moralium [2]): »Qui enim plenissime intelligere appetit, qualis est, tales nimirum debet conspicere, qualis non est, ut ex bonorum forma meciatur, quanto deserto bono ipse deformis est, quod facilius sit inter multos, ubi unus humilitate floret, alius mansuetudine et pietate nitet. Alius est gravitate plenus, alius spirituali gaudio iocundus«. Et hinc maxime est vita solitariorum periculosa, quia meliorum vitam non considerantes se ipsos sepe ignorant et in superbiam dilabuntur, putantes se aliquid esse, cum nichil sint,

[1]) I Chor. VII, 32.
[2]) Cap. 30—31.

sicut pulchre ostendit Ieronymus in epistola [fol. 5b] ad Rusticum [1]). Quinto propter omne exercicium virtuosum. Ezechiel I [2]): »Percuciebant alis alter ad alterum«. Et devoti homines alter alterius alis, id est, virtutibus suis, percucientes ad volatum, id est, spirituale exercicium et celeste desiderium, accendunt, quod maxime fit ubi plures simul conmorantur, et singuli aliorum virtutibus et exerciciis excitantur. Sexto propter maiorem fortitudinem et constanciam et custodiam mutuam. Frater enim adiuvans fratrem est sicut civitas munita. »Ve autem soli, quia, si cecideret, non habet sublevantem«, Ecclesiastes IV [3]). Si in cordis tristiciam vel animi deiectionem non habet consolantem. Si enim in peccatum cecidit, non habet sublevantem, si in errorem vel melancoliam vel scrupulositatem seu perplexitatem, non habet consulentem, si in tepiditatem, non habet calefacientem, si in corporalem infirmitatem, non habet ministrantem, si in temptacionem, non habet adiuvantem, et sic de aliis multis utilitatibus, que huiusmodi societas caritativa subministrat.

Est eciam simul habitare in unum iocundum, siquidem natura omne solitarium fugiens multum in amico et socio delectatur. Unde refert Tullius in libro »De amicicia« [4]) dixisse Tharentinum philosophum: »Natura nichil amat solitarium«. Unde si quis in celum ascendisset naturamque mundi et pulchritudinem syderum aspexisset, insuavem illi sine amico et socio amministracionem fore, cum iocundissimum foret, si aliquem,

---

[1]) Ep. CXXV, § 9 (Migne *Patr. Lat.*, XX, 1077).

[2]) Cap. I, 9.

[3]) Cap. IV, 10.

[4]) Cicero, *De Amicitia*, cap. XXIII. Cicero schrijft hier over Archytas van Tarentum.

cui narasset, haberet. Est secundo iocundum habitare simul in unum, siquidem ex unanimitate amicicie et societatis omnia licet gravia levia fiunt et iocunda. Unde Tullius [1]: »Omnium societatum nulla est prestancior, nulla firmior quam boni viri moribus similes familiaritate coniuncti«. Nichil enim amabilius est nec copulacius quam morum similitudo bonorum, in quibus eadem studia et eedem voluntates in hiis, ut alter altero eque delectetur, ut sic unus fiat ex pluribus.

Sicut est, si unumquodque membrum haberet sensum, ut possit putare se valere, si alterius membri valitudinem detraxisset, debilitari et interire necesse est totum corpus. Sic si unusquisque ad se rapiat commoda aliorum detrahitque cui possit emolimenti gracia, societas et communitas hominum evertatur, necesse est.

Sed contra videtur, quod iste status vel modus vivendi sit prohibitus. Primo per Extravag. Iohannis XXII, qne incipit »Sancta Romana« [2]. [fol. 6a] Secundo per capit. »Ad nostrum«, Extravag. »De hereticis«, in Clementinis [3]. Tercio per cap. »Cum de quibusdam«, Extravag. »De religiosis domibus«, in Clementinis [4]. Pro istis et sciendum, quod sicut in magna domo non solum sunt vasa aurea et argentea sed eciam lignea et fictilia, II[a] ad Thimoteum II [5]. Sic in ecclesia Dei et in quolibet statu ecclesie reperiuntur boni et mali. Dicit enim beatus Gregorius omelia XXXVIII[a], quod boni nusquam soli sunt nisi in celo, et mali nusquam soli nisi in inferno. Et Iero-

---

[1]) Cicero, *De Amicitia*, cap. CXXIII—CXXIV.
[2]) Extrav. Joannis XXII, 7, un.
[3]) Clementinarum, V, 3, 3.
[4]) Clem., III, 11, 1.
[5]) Cap. II, 20.

nymus in quadam epistola: »In omni genere optima permixta sunt pessimis«. Nec peccatum vel malicia persone vel aliquarum personarum debet in dampnum ecclesie vel alicuius tocius status redundare, sed pena suos debet tenere autores. Nec est caro sana cum putrida resecanda, nec ovis sane cum scabiosa a caula repellenda, XXIII. questio VI. [1]).

Sic et in hoc modo vivendi, sicut pene in quolibet statu, reperti sunt mali, nec propter hoc est aliis prohibitum sic vivere. Recta enim racio non patitur, ut innocentes cum nocentibus ad paria iudicentur, ut in Extravag. »Recta racio« [2]). Per hec igitur respondetur ad obiecta. Ad primum satis patet responsio ex dictis. Illi enim, qui dampnantur in Extravag. »Sancta Romana« [3]), non vivebant in simplici societate modo predicto, sed collegialiter novam religionem instituendo, superiores eligentes, et ritum seu habitum nove religiones assumendo; et hoc est probitum, sicut patet ex dictis et de hoc eciam satis patet ex glossa Genshelini super eadem constitucione. Unde quibus unum deesset ex illis, que ibi numerantur, non continerentur sub pena prohibicionis eiusdem. Ad secundem et ad tercium respondetur, quod non reprobantur ibi aliqui propter hoc, quia simul socialiter vixerunt, sed reprobatur in utroque capitulo certa secta cum certis articulis ibidem specifice expressis. Unde non reprobatur ibi modus vivendi predictus. Et licet isti forsitan simul vivebant in una domo, hoc nichil debet aliis obesse, sectam vel articulos reprobatos non tenentibus, sed pene, ut dictum est, suos debent tenere autores.

---

[1]) Dec. Grat., XXIII, 6, 1.
[2]) Extravag. commun., III, 9, un.
[3]) Extravag. Joannis XXII, 7, un.

Et quia iste prohibiciones sunt penose, pocius sunt restringende quam ampliande, Extravag. »De decimis«, capit. »Cum tua« [1]). Alias enim omnis religio et omnis status periret, si propter quosdam, qui in eis mali vel heretici sunt reperti, esset status condempnandus. Quoniam, ut dicit Ieronymus ad Nepociam [2]): »In omni proposito, in omni gradu, in omni sexu boni et mali reperiuntur«. [fol. 6b].

Queritur, utrum premissus modus vivendi sit contra prohibicionem capitulorum »Ne nimia« [3]), Extravag. »De religiosis domibus«, et eodem titulo, capit. unico, liber VI [4]), et contra Extravag. Iohannis XXII, »Sancta Romana« [5]). Idem utrumne illi, qui sic vivunt in societatibus, dicendi sunt invenire vel constituere novam religionem, vel qui dicantur vivere conventualiter et collegialiter per modum nove religionis. Pro isto est sciendum, quod Hostiensis in »Summa«, titulo »De regularibus et transeuntibus ad religionem«, par. 1, et secundum fratrem Monulfum in »Summa«, eodem titulo, contingit loqui de statu religionis sive de religiosis dupluciter, uno modo large, alio modo stricte. Largo autem modo, secundum Hostiensem, ubi supra, dicitur aliquis religiosus non ideo, quod asstrictus sit alicui certe regule, sed respectu vite, quam arciorem et sanctiorem ducit quam ceteri homines seculares, qui omnino seculariter et dissolute vivunt. Et sic dicuntur religiosi non solum monachi et regulares, sed eciam clerici seculares: II, questio 1, »Nullus enim«. Sicut

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 30, 10. Dit hoofdstuk begint met: Ex parte tua.

[2]) Ep. LII, §§ 4—5. (Migne XII, 530—532).

[3]) Decr. Greg., IX, lib. III, 36, 9.

[4]) Sexti Decr. III, 17, un.

[5]) Extrav. Joannis XXII, 7, un.

enim religiosi debent vivere religiosius quam clerici seculares, ita eciam clerici seculares debent vivere religiosius quam layci secundum Hostiensem et est argumentum »De regularibus et transeuntibus ad religionem«, cap. »Consulti« [1]). Item largo modo dicitur religiosus secundum Hostiensem quicumque in domo propria sancte et religiose vivit, licet non sit professus XXXIII, questio V, »Qui Deo pari«. Et sic vidue in domibus propriis viventes et continenciam voventes dicuntur religiose XXVII, questio I, »De viduis« [2]). Hoc eciam modo possunt dici religiosi confratres religiosorum, qui se et omnia sua vel eciam tantum res suas post mortem monasterio obtulerunt mutato habitu, licet tamen ex toto habitum monachalem non assumant, sive in seculo maneant, sive in monasterio conmorentur, ut Extravag. »De privilegiis et privilegiatis«, capitulum, »Cum plantare«, par. »De confratribus« [3]). Hoc eciam modo nichil obstat quin dicte persone socialiter viventes possunt dici religiose, quoniam abstracte a seculo possunt pre aliis secularibus vitam ducere magis religiosam, essetque fatuum dicere, quod hoc modo religiose vivere in propria domo vel religiosum esse per predicta capitula foret reprobatum. Non enim potest alicui prohiberi quin potest sancte et religiose vivere. Et hoc est quod dicit beatus Gregorius, quod multi in habitu seculari ducant vitam religiosam. Et frater Monulphus in »Summa« sua, titulo »De voto«, rubrica »Quis possit vovere«, dicit, quod quis in propria domo possit effici monachus, intellige, id est, religiosus large modo predicto.

---

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 31, 20.
[2]) Decr. Grat., XXVII, 1, 8.
[3]) Decr. Greg. IX, lib. V. 33, 3, § 4.

Stricte vero loquendo tunc religiosus [fol. 7a] dicitur Anchorite qui se et totam vitam suam in holocaustum obtulit Deo per professionem, secundum Thomam in »Secunda Secunde«, questio CLXXXVIII, articulus 1. Et sic loquendo de religione describitur a magistro Henrico de Gandavo, quolibet III, questio XV: »Religio est modus quidem et ordo vivendi sub certe regule professione et alicuius superioris regimine«. Et dicitur religio quasi religacio facta superiori per obedienciam et Deo per vite observanciam. In qua diffinicione tanguntur tria, que secundum iuristas requiruntur ad hoc, quod quis sit religiosus. Primum professio. Nam sine professione nec habitus nec aliud facit religiosum, ut Extravag. »De regularibus et transeuntibus ad religionem«, cap. »Porrectum« [1]), et cap. »Experte« [2]). Et in isto iuriste concordant Hostiensis, Innocencius, et Thomas in quolibeto III, questio XVII et super IV. »Sentenciarum«, distinctio XXXVIII, questio 1, artic. II. Secundum est certa regula, et istud satis includitur in professione. Nam professio secundum Hostiensem est certe regule sollempnis promissio. Tercium est obediencia. Religiosus enim vice Dei constituit hominem super caput suum, XIX, questio III, »Statuimus« [3]). In quo proprie renunciat voluntati, XII, questio I, »Non dicatis« [4]), et istud iterum sicut alia duo essencialia includitur in professione secundum Hostiensem. Unde patet, quod sola professio faciat religiosum. Hoc autem modo scilicet stricte loquendo de religione prohibitum est, ne quis de cetero novam

---

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 31, 13.
[2]) Ibidem, cap. 22. Het begint met Ex parte tua.
[3]) Decr. Grat., XIX. 3, 3.
[4]) Ibidem XII, 1, 11.

religionem inveniat, id est, novam regulam facere et secundum illam profiteri, et sic de aliis. Neque enim per hec verba »firmiter prohibemus, ne quis de cetero novam religionem inveniat« credendum est, quod papa alium modum dummodo alias licitum prohibere voluit citra religionem, seu qui religionem non constituat. Id enim quod per huiusmodi religio designatur, prohibere voluit, ne de novo inveniatur et non aliud nec alium modum. Ergo assumentes modum vivendi citra religionem et citra modum vivendi in Extravag. »Sancta Romana« [1]) prohibitum, non comprehenduntur sub prohibicionem capitulorum predictorum. Si enim papa voluisset alium ritum in prohibicione sua non expressum includi, bene dixisset, ut notat Genshelinus in dicta constitucione Sancta Romana, par. »Episcopus«, super versus supra dictos. Nequaquam igitur contra prohibicionem huiusmodi faciunt, qui non assumunt ritum vivendi conventualiter, assumendo regulam vel certum modum, superiorem eligendo, professionem faciendo, vel habitum nove religionis assumendo.

[fol. 7b]. Quod autem papa non vocat huiusmodi societates seu modum simul vivendi talium societatum religionem, nec eum intendit per hoc capitulum »Prohibere« patet, Extravag. Bonifacii Pape IX, qui incipit »Ex iniuncto«, et est confirmatoria Extravag. Gregoris XI [2]), que simili principio incipit. Nam in illa Extravag. Bonifacius Papa committit dyocesis, ut homines in huiusmodi societatibus libere conversari permittant, et in rebus et personis assistant, citra tamen formam et ritum religionis aut alium modum vivendi reprobatum.

[1]) Extrav. Joannis XXII, 7, unicum.

[2]) Decr. Greg. IX. lib. V, 7, 12 (gedateerd 1199). Zerbolt bedoelt waarschijnlijk Bonifacius VII.

Igitur papa non vocat talem modum vivendi religionem, sed modum vivendi citra religionem nec prohibet, sed permittit. Igitur solum qui novum ritum religionis modo predicto sibi assumunt, in prohibicione predicta includuntur. Item papa dampnans et reprobans statum illorum propter hoc, quia novam religionem inveneruntt, seu ritum nove religionis assumpserunt, exprimit tales articulos, scilicet quod superiores sibi elegerunt, habitum nove religionis assumpserunt, collegium instituerunt, et cetera, ut patet in Extrav. »Sancta Romana« [1]). Unde patet quod solum papa illos vocat novam religionem instituere, qui collegium faciunt, superiores eligunt, professionem faciunt. Unde eciam Beghine ille, que in Clementinis in capit. »Cum de quibusdam [2]), »De religiosis domibus«, condempnantur, licet simul socialiter vivebant, non tamen reprobatur status earum, quia religionem aliquam novam assumpserunt, nec de hoc fit ibi aliqua mencio, sed tantum reprobantur propter certos articulos ibidem expressos, ymmo status earum quantum ad illas, que ab huiusmodi articulis fuerunt inmunes, permittitur in par. »Sane«, sicut et Iohannes XXII in Extrav. »Recta racio« [3]) plenius declaravit. Quare patet, quod societas earum, licet simul socialiter vivunt,non tamen dicitur religio; ymmo, quia nullam religionem assumpserunt, papa in principio eiusdem capituli »Cum de quibusdam«, narrat ac per hoc probat, quia obedienciam non promittebant, nec propriis renunciabant, neque profitebantur aliquam regulam.

Ex quibus ad propositum respondendo infertur, quod

[1]) Extra Joannis XXII, 7, un.
[2]) Clementinarum, lib. V, 11, 1.
[3]) Extr. comm., III, 9, un.

isti homines propter hoc nequaqnam dicendi sunt invenire vel constituere novam religionem, quia simul socialiter vivunt, cum non promittant alicui obedienciam, nec regulam aliquam assumant, nec professionem faciant, nec singularem habitum religionis assumant. Sciendum autem quod, sicud prohibitum est invenire novam religionem, ita eciam prohibitum est assumere habitum [fol. 8a] nove religionis per capitulum »Religionum« [1]), »De religiosis domibus«, libro VI. Sed hoc secundum Iohannem Andree, ibi super versu »Habitum«, intelligendum est de pluribus simul in eodem collegio habitantibus et eandem religionem profitentibus, habitum autem humilem deferre sancta ecclesia non reprobat sed laudat, ut XLI Distinctio, »Parcimoniam« [2]). Ideoque predicti homines simul viventes non dicuntur assumere habitum nove religionis, cum deferant singuli diversos habitus differentes in forma et figura, et unus et idem nunc habitum unius coloris, nunc alterius, nunc unius figure, nunc alterius soleat deferre, et habitus eorum solum a secularium habitum differt in precii vilitate et forme et figure simplicitate, quod utique non est reprobandum. Dicitur enim Ecclesiastici IV [3]), quod amictus hominis indicat de illo, id est, statum et condicionem hominis representat. Est enim racioni consonum, quod homo habitum deferat suo proposito congruum et aptum secundum formam et figuram illi statui congruentes. Status autem, large sumendo statum hominum, potest esse triplex. Sunt enim seculares seculariter et dissolute viventes et hii proposito suo congruentem habitum mollem deferunt

[1]) Sexti decr., II, 17, un.
[2]) Decr. Grat,, dist. XLI, cap. 5.
[3]) Cap. XIX, 27.

et dissolutum: Matheus XI [1]), »Ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt«, id est, in curiis principum secularium, ac si diceret, seculares secularem et mollem habitum deferunt et dissolutum. Sunt et religiosi et regulares, qui sicut vita et moribus ita et habitu debent diferre a secularibus, et differunt communiter modo et forma et figura, quilibet iuxta tradiciones regule vel constitucionum suarum. Inter hos autem est status medius illorum, videlicet, qui, et si proprie non sunt religiosi, large tamen, quia pre ceteris ducunt vitam sancciorem, possunt dici religiosi, sicut vidue vel virgines in propriis domibus caste viventes, sicut confratres religiosorum et clerici seculares. Ymmo quicumque pre aliis devote conversantur, qui sicut secundum suum statum sunt medii ita ipsis congruit ut quamvis habitum monachalem non assumant, tamen secularem habitum mutent et humiliorem, simpliciorem, vel eciam viliorem deferant quam seculares. Sicut sepius in iure de istis sic religiose viventibus large loquendo invenitur. Nam de viduis habetur XXVII, questio 1, »De viduis« [2]); de clericis Extravag. »De vita et honestate clericorum«, capit. »Clerici« [3]) de [fol. 8b] confratribus Extravag. «De privilegiis et excesssibus privilegiatorum«, capit. »Ut privilegiatis« [4]) et capit. »Cum plantare« [5]) par. »De confratribus«. Sic et isti et quicumque alii penitenciam agentes habitum penitencie, id est, humilem et minus preciosum, possunt meritorie assumere, sicut de Iohanne patet, qui habebat

[1]) Cap. XI, 8.

[2]) Decr. Grat., causa XXVII, qu. 1, cap. 2. Dit hoofdstuk begint met: Viduas.

[3]) Decr. Greg. IX, lib. III, tit. 1, cap. 15.

[4]) Ibidem, V, 33, 24. Het begint met: Ut privilegia.

[5]) Ibidem, 33, 3, § 4.

vestimentum de pilis camelorum, Mathei III[1]). Maxime autem pertinet ad illos uti vilibus vestibus, qui alios verbo et exemplo ad penitenciam inducunt. Sicut dicit Iohannes in »Summa Confessorum«, libro III, titulo XXXIV, questione CCLXXXVIII. Unde quedam glossa Mathei IV[2]): »Qui penitenciam predicat, habitum penitencie pretendat«. Ad Hebreos XI[3]): »Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis«, et cetera. Unde dives, qui induebatur purpura et bysso, sepultus est in inferno. Nec habitus sine professione facit aliquem religiosum, Extravag. »De regularibus et transeuntibus ad religionem«, capit. »Experte«[4]). Unde propter hoc, quod habitum deferunt humilem, non sunt dicendi facere aliquam religionem.

Queritur, utrum liceat extra religionem vivere in communi sine proprietate rerum vel dominio. Circa hanc materiam, ut plenius sciatur, quomodo communis rerum possessio vel proprietas sit licita vel illicita, est sciendum, quod, sicut potest elici partim ex dictis beati Thome in »Secunda Secunde«, questio XLVI, artic. I et II, partim ex verbis magistri Henrici de Gandavo, quolibeto III, questio XX, et ex dictis aliorum doctorum, sex possunt modi in rerum possessionibus assignari.

Primus modus est, omnia res temporales, uxores, matres et quecumque alia in commune sine omni proprietate cuiuscumque rei, tam quo ad usum, quam quo ad amministracionem possidere. Et iste modus est inutilis et inexpediens, ymmo est posicio heretica, inclu-

---

[1]) Cap. III, 4.
[2]) Cap. III, 2—4.
[3]) Cap. XI, 37.
[4]) Decr. Greg. IX, lib. III, 31, 22.

dens realiter in se heresim Nycolaytarum a Deo pariter et ab ecclesia condempnatam. A Deo quidem Apocalypsi II [1]), ubi Dominus inproperat ecclesie Pergami: »Habeo«, inquiens, »aliquid adversum te, quia habes et tu tenentes doctrinam Nycolaitarum«. Ab ecclesia autem XXIV, questio III, § »Nycolaite« [2]). Fuit autem heresis vel doctrina Nycolaitarum, sicut dicitur in III⁰ libro »Ecclesiastice Historie«, et in glossa super Apocalypsi uxores debere esse communes sicut aliarum rerum possessiones et hec heresis includitur in modo predicto, quare hec est posicio heretica.

Secundus [fol. 9a] modus est priori directa fronte contrarius, videlicet omnia in proprietate possidere, tam quo ad usum, quam ad amministracionem, suo ea solummodo vel forsitan suorum usui applicando, nichil ad usum communem vel usum aliorum deducendo, eciam si hoc necessitas requireret, seu utilitas vel racio postularet. Et iste modus est mortiferus, et mortaliter peccat, qui hoc modo res sibi appropriat, vel suo usui solummodo applicat. Usus enim rerum debet esse communis secundum Thomam in »Secunda Secunde«, questio LXVI, artic. VI. Presertim in necessitate omnia debent esse communia. Ita ut dicit Ambrosius super Luce XII: »Nemo dicat proprium, quod est commune multorum plusquam sufficiat sumptui, violenter obtentum est«. Et infra: »Neque minus est criminis habenti tollere quam, cum possis et habundas, denegare indigentibus«. Idem: pasce fame morientem; si non pavisti, occidisti«. Igitur tenetur quilibet sua in necessitate aliis communicare, extra autem necessitatem tenetur habere animum preparatum ad communicandum,

[1]) Cap. II, 14, 15.
[2]) Decr. Grat., XXIV, 3, 39, § 4.

si necessitas urgeret, sicut elicitur ex verbis Augustini super Sermonem Domini in Monte, et sicud apercius dicit Thomas quolibeto VIII, questio XII.

Tercius modus est, quo aliquis res suas possidet in proprietate, quo ad amministracionem, id est, habet potestatem procurandi, dispensandi, et alienandi eas, usum tamen sibi non applicat solum, sed facit communem et hoc solum in necessitate. Et iste modus est cuilibet in precepto et de necessitate salutis, nonquidem absolute, sed secundum animi preparacionem, sicud dicit Thomas quolibeto VIII, questio XII.

Quartus modus est, quo aliquis rerum suarum habet proprietatem, quo ad amministracionem, hoc est, quod habet potestatem eas procurandi, alienandi, et cetera, usum tamen facit communem, non solum in necessitate sicut tercius modus, sed quandocumque communis utilitas seu caritas aliorum hoc exigit vel racio dictat. Et iste est supererogacionis. Tercius enim modus sufficit ad salutem et, quia iste superaddit, est maioris caritatis et per consequens consilii et supererogacionis.

Quintus modus est nichil proprium habere, nec quo ad amministracionem, nec quo ad usum, id est, nullam potestatem habere procurandi vel alienandi res ex se, nec aliquod proprium ius utendi, sed tam amministracio quam ius utendi sit communitatis, vel quintus modus potest esse nichil habere in proprio sed bene in communi. Et hec est paupertas communium religiosorum, ita quod omnes [fol. 9b] religiosi adminus ad istam obligantur, ut patet Extravag. »De statu monachorum«, capit. »Cum ad monasterium« [1]), ubi sic dicitur: »Prohibemus quoque districte in virtute

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 35, 6.

obediencie sub obtestacione divini iudicii, ne quis monachorum proprium aliquomodo possideat, sed, si quis aliquid habeat proprii, in cotinenti resignet. Si vero post hec proprietatem aliquam habere deprehensus fuerit [1]), regulari premissa monicione de monasterio expellatur, nec recipiatur ulterius, nisi peniteat secundum monasticam disciplinam. Quod proprietas apud quemquam inventa fuerit, ipsa cum eo in signum perdicionis extra monasterium in sterquilinium [2]) subterretur, quod et beatus Gregorius narrat in dyalogo se fecisse«.

Sextus modus est nichil habere, nec in proprio, nec in communi, sed tantum sumere simplicem usum facti. Hanc paupertatem dicuntur profiteri fratres minores, ut Extravag. »De verborum significacione«, »Exivi« [3]), in Clementinis, et in constitucione Nycolai pape, »Exiit qui seminat« [4]). Et iste sextus modus est altissimus gradus paupertatis et perfectio paupertatis, ultra quam humana fragilitas ascendere non valet, quoniam, quamdiu subsistimus, simplici usu rerum carere non possumus. »Scit enim pater vester«, ait Christus, »quem hiis omnibus indigetis«, Mathei VI [5]). Sed infra tercium descendere non licet, quoniam statim incidere oporteret foveam peccati mortalis et per consequens eterne dampnacionis. Et de istis non videtur dubitandum, an sint liciti, cum unus sit necessitatis, alter videtur perfectionis, nec sunt multum ad propositum, sed restat

---

[1]) Moet gevolgd worden door: in morte.

[2]) Voor: sterquilinum.

[3]) Clem., V, 11, 1.

[4]) Cfr. *Corpus juris canonici*, Sexti decretalium, lib. V, tit. 12 cap. 3.

[5]) Cap. VI, 32.

dicere de quarto et quinto, utrum sint licite extra religionem.

Non est autem dubium, quin liceat extra religionem secundum quartum modum vivere in communi, ita videlicet, quod conviventes vel cohabitantes habeant quilibet rerum suarum amministracionem et potestatem procurandi et alienandi, et tamen quod usum faciant communem non solum in necessitate, sed, quandocumque amicicia exigit, vel caritas postulat, seu racio dictat, aliorum usui applicant et condistribuunt ad utendum. Hoc enim proprium est amicicie. Et iste modus est supererogacionis et expediens, sicut declarat magister Henricus de Gandavo, quolibeto et questio in principio allegatis. Si enim hoc esset illicitum, tunc prohiberetur beneficiencia, que est actus caritatis et maxime consistit in donorum collacione, sicut dicit Thomas, »Secunda Secunde«, questio XXXIII, artic. II. Item tunc prohiberetur elemosina, nisi forte in necessitate, quando cadit [fol. 10a] sub precepto, sed extra necessitatem ex caritate elemosinam facere prohiberetur. Item tunc esset illicitum illud, quod consulit Apostolus divitibus, Ia Ad Thimotheum VI [1]). »Doce«, inquit, »illos divites fieri in bonis operibus, facile tribuere«. Item omnibus benefacite, maxime autem domesticis fidei, et multa talia viderentur reprobari. Quintus autem modus, qui est nichil habere in proprio, sed omnia in communi, tanto magis videtur esse licitus, quanto perfectioni et altissimo gradui paupertatis, scilicet sexto modo prehabito, videtur et est magis propinquus. Quanto enim quis a tercio modo usque sextum ascenderit, tanto videtur profitere in

[1]) Cap. VI, 18.

virtute paupertatis, quod utique non est prohibendum.

Potest autem diversimode probari. Et primo, quia sic vivere in communi sine proprietate est consilium ewangelicum, Mathei XVIII [1]), »Vade et vende omnia«, et cetera. Et hoc dicit eciam Thomas, »Secunda Secunde«, questio CCLXXXV. Si enim in hoc non consisteret consilium paupertatis ewangelice, tunc religiosi illud consilium non implerent. Manifestum est autem secundum doctores, quod consilia ewangelica nullum certum statum, sed solam disposicionem requirunt in observante, et sunt libere et universaliter tradita, et sicut voventibus sunt deinceps in precepto, ita non voventibus sunt in consilio, ut dicit Bernardus in »De precepto et dispensacione«. Si enim hoc consilium extra religionem esset illicitum, tunc male esset illis, qui propter corporis debilitatem non valent ingredi religionem, aut quia non sunt literati, et cetera.

Secundo constat, quod homo secundum naturalem racionem inclinatur ad iusticiam, et peccatum est contra naturalem racionem. Racio enim semper deprecatur ad optima. Sed secundum naturalem racionem et ius naturale, quod hic pro eodem sumitur, omnia erant communia, ut patet distinctio I, »Ius naturale« [2]) et distinctio VIII, capit. »Differt« [3]) et capit. »Quo iure« [4]), [causa] XII, questio I, capit. »Dilectissimus« [5]), ubi habetur, quod iure nature omnia sunt communia omnibus. Item Tullius. Sunt autem privata nulla natura sed veteri occupacione. Item beatus Ambrosius I[0]

[1]) Cap. XIX, 21.

[2]) Decr. Grat., dist. I, cap. 7.

[3]) Ibidem, VIII, introductio.

[4]) Ibidem, VIII, cap. 1.

[5]) Ibidem, causa XII, questio 1, cap. 2. Dit hoofdstuk begint met: Dilectissimus.

libro »De officiis«, capit. XXVIII: »Natura omnibus omnia in commune profudit. Sic enim Deus generare iussit omnia, ut pastus omnibus communis esset, et terra foret omnium communis possessio«. Natura ergo ius commune generavit; usurpacio ius fecit privatum. Exponunt autem doctores omnia fuisse communia de iure nature, [fol. 10b] id est, ex instinctu recte racionis, que quodammodo natura dicitur, sicut patet magistrum Henricum de Gandavo, quolibeto IV, questio XX. Idem dicit Henricus Boyc [1]), Extravag. »De constitutionibus«, super capit. »Canonum« [2]), Distinctio I, sic dicens: »De iure naturali primevo omnia erant communia, et hoc ex quadam racione naturali et communi proveniente, que consideravit omnes homines ab eisdem parentibus et ab eodem stipite provenisse et paris esse condicionis, quia pauperes et divites de uno limo fecit Dominus«. Et in hoc eciam satis videtur concordare Thomam in »Secunda Secunde«, questio LVII, artic. III, licet in »Prima Secunde«, questio XCV, et in »Secunda Secunde«, questio LXVI, artic. II, aliter intelligere videatur omnia esse communia iure nature ideo videlicet, quia secundum ius naturale non est distinctio possessionum introducta, sed talis distinctio est iuri naturali per ius positivum superaddita. Quocumque autem modo dicatur, satis per predicta probatur, non esse illicitum, cum quibusdam omnia in commune ponere et in communi vivere sine proprietate. Tercio sicut probat Egidius in libro »De Regimine Principum« [3]), capit 5. Expediret cuilibet civitati,

---

[1]) Henricus Boyc, *Distinctionum libri V ad decretales.*

[2]) Decr. Greg. IX, lib. 2, 1.

[3]) Misschien: Agobardus, De modo regiminis, cap. VIII (cfr. Migne, *Patr. Lat.* CIV, col. 192).

quod omnia essent communia, si homines ut plurimum haberent appetitum ad bonum. Igitur si non est bonum hoc, est solum propter maliciam hominum, eo quod ut plurimum non habent appetitum ad bonum, sicut testatur et Seneca, XXIX[a] epistola [1]): »Multa«, inquiens, »avaricia mortalium proprietatem possessionemque discernit, nec quidquam credit suum esse, quod venit in publicum«. Si ergo omnia habere communia solum non expedit propter maliciam, ergo, si qui sunt, qui habent appetitum ad bonum commune, qui possunt vivere in communi, illis expedit et est meritorium et caritativum.

Item quarto probatur, sic, quia raciones, per quas introducta est rerum possessio sive proprietas, sunt, sicut dicit Innocencius in apparatu Extravag. »De voto et voti redempcione«, super capit. »Quod super« [2]). Primo, quia naturale est res communes negligere: capit. »Quando et quibus« [3]), lib. II, LX. Igitur ne res negligerentur, proprietas est introducta racionabiliter. Item quia communio discordiam parit. Digestum »De legatis et fidei commissis«, II, »Cum pater«, par. »Dulcissimus« [4]). Igitur secundo ad removendam discordiam est proprietas introducta. Easdem autem raciones assignans Thomas in »Secunda Secunde«, questio LXVI, artic. II, addit terciam, videlicet propter inordinacionem et confusionem in rebus tractandis [fol. 11a] vitandam. Sed hec raciones non habent locum, nisi propter maliciam hominum vel caritatis defectum, que communia negligit, et discordia causatur, et confusionem introducit. Sed hec locum non habent inter ali-

---

[1]) Zerbolt bedoelt waarschijnlijk ep. XXXIX.
[2]) Decr. Greg. IX, lib. III, 34, 8.
[3]) De citatie is niet duidelijk.
[4]) *Digesta*, XXXI, 77, § 20.

quos, inter quos caritas et amicicia viget, qui sciunt communia propriis anteponere, vel sicut propria curare. Nam inter tales communes res non negliguntur, nec discordia generatur. Ymmo maxima pax et quies fieret, et optima rerum disposicio, si tanta esset, vel posset esse caritas hominum, quod possent excludere proprietatem rerum, iuxta illud Senece, »De moribus«: »Quietissimam vitam homines agerent, si duo verba a natura rerum tollerentur, meum et tuum». Unde quidam, qui proprietatem absciderant, quomodo litem incipere deberent, ignorabant. Unde in »Vitis patrum« legitur: »Nec fit confusio in rebus tractandis, nam eque bene quilibet habet sua disponere et ordinare«. Ergo sequitur, quod in talibus, ubi predicte raciones locum non habent, standum sit iuri naturali, quod dictat omnia esse communia, vel saltem dominia, et potestates in rebus non introducit. Ergo sequitur, quod sit meritorium, sic in amicicia et caritate simul vivere; hiis, qui sciunt communia propriis preponere, vel sicut propria curare. Item secundum leges societas omnium bonorum est licita, Digesta, »Pro socio« [1]), lex I, par. 1, lex III, par. 1.

Quinto maxime ad amicos pertinet omnia habere communia, ut patet VIII⁰ »Ethicorum«. Item nichil habere proprium est fraterni amoris indicium, ut dicit glossa interliniaris Actuum 5. Ergo sicut amicicia vel caritas non est destruenda, ita nec societas communiter vivencium est prohibenda.

Sexto omnis Christi accio nostra est instructio secundum Augustinum. Sed Christus in communi vixit et, si quid habuit, in communi habuit, secundum doctores. Igitur et cetera.

[1]) *Digesta*, XVII, 2.

Septimo, sicut dicit Beda in quadam omelia, perfectum vite magisterium est semper ecclesie primitive actus imitari, illamque edificii spiritualis normam ad finem usque servare, quam ab ipsis apostolis in fundamento fidei liquet esse propositam. Status enim ecclesie primitive fuit status perfectissimus christianitatis, ut dicit Thomas quolibeto IV, questio XXIII. Sed in primitiva ecclesia omnia erant communia, ut patet Actuum IV, cum tamen nondum erant religiones alie quam vite Christiane. Ergo sequitur, quod sit meritorium in hac parte primitivam ecclesiam imitari. Unde ad communem vitam exemplo primitive ecclesie pulchre hortatur Clemens, scribens ad Iacobum Iherosolimitanum episcopum et habetur in decreto [fol. 11b] XII, questio 1, capit. II. »Communis«, inquit, »vita omnibus est necessaria, fratres, maxime hiis, qui irreprehensibiliter Deo militare cupiunt et vitam apostolorum, eorumque discipulorum imitari volunt«. Communis enim usus omnium, que sunt in hoc mundo, esse omnibus debuit, sed per iniquitatem alius dixit hoc esse suum, et alius istud, et sic inter mortales facta est divisio. Denique et Grecorum quidam sapientissimus hec ita sciens omnia esse debere ait: »Communia amicorum omnia«. Et infra: »Istius etenim consuetudinis more retento eciam apostoli, eorumque discipuli, ut predictum est, una vobiscum et nobiscum communem vitam duxerunt«. Et postea: »Quapropter hec vobis cavenda mandamus, et doctrinis et exemplis apostolorum obedire precipimus, quia hiis, quia eorum mandata postponunt, non solum rei sed eciam extorres Dei fiant, que non solum vobis cavenda sed et omnibus predicanda sunt. Unde consilium dantes vestram prudenciam hortamur, ut ab apostolicis regulis non recedatis, sed

communem vitam ducentes et scripturas sacras recte intelligentes, que bene novistis adimplere satagatis«.

Octavo ad probandum, quod iste modus vivendi extra religionem sit licitus et meritorius, opus est inspicere origines religionum et causam institucionis earum, quam assignat abbas Paymon »Collacione« XVIII [1]), ubi inter cetera, postquam declaravit qualiter fervor primitive ecclesie tepescere cepisset et quomodo aliqui proprietates rerum sibi ceperunt usurpare, ita subiungit: »Hii autem, quibus adhuc inerat apostolicus fervor memores iilius pristine perfectionis descendentes a civitatibus suis, et ab illorum consorcio, qui sibi vel ecclesie Dei remissioris vite negligenciam licitam esse credebant, et in locis secrecioribus et suburbanis manere ceperunt, et ea, que ab apostolis per universum corpus meminerant observata, privatim et peculialiter observabant. Atque ita coaluit disciplina Cenobitarum«. Ex quibus verbis clare patet, quod nequaquam ipsi monasteriorum primi institutores ad instituendum monasterium propter communem vitam moti fuissent, si communis vita secundum apostolorum instituta et exemplum ecclesie primitive per totum corpus ecclesie universaliter extra religionem observari potuisset, quare nec modo est prohibitum extra religionem vivere in communi.

Nono. Natura docet nos vitam communem et soci- [fol. 12a] alem. Homo enim naturaliter est animal sociale, ut dicit philosophus [2]) primo »Politice«, indigens necessario alterius adminiculo. Nullus enim homo solus sibi sufficit ad ea, que sibi sunt necessaria

---

[1]) Cassianus, *Collationis no. 18, quae est Piammonis abbatis* (*Migne*, XLIX, col. 1096).

[2]) Aristoteles.

procuranda ad victum acquirendum, coquendum, ad materiam vestitus faciendum et preparandum, et sic de aliis. Unde Stoyci dicere consueverunt, quod homo esset hominum causa generatus, videlicet in adiutorium, sicut patet Genesis II [1]): »Ade autem non erat adiutorium simile sibi«, et cetera. Et istud est, quod scribit Plato in Thymeo [2]). Non solum nobis nati sumus, ortus nostri partem patria vendicat, partem amici atque placet Stoycis homines hominum causa generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possint. In hoc naturam debemus sequi ducem, communes utilitates in medium ferre mutaciones officiorum dando. Et propter hoc dicit apostolus ad Romanos XII [3]): »Sumus enim in uno corpore membra multa«. In quibus omnibus ipsa natura de vita sociali et communi evidenter nos instruit. Unde et beatus Ambrosius primo libro »De officiis«, capit. XXVIII, racioni naturali divinam coniungens auctoritatem ita loquitur super illo: »Ade autem non erat adiutorium simile sibi«, et cetera [4]). »Ergo«, inquit, »secundum Dei voluntatem vel nature copulam invicem nobis esse auxilio debemus certare officiis, velut in medio omnes utilitates ponere, et ut verbo scripture utar, adiutorium ferre alter alteri, vel studio, vel officio, vel pecunia, vel operibus, vel quolibet modo, ut inter nos societatis augeatur gracia. Nec quisquam ab officio vel periculi terrore revoceter, sed omnia sua dicat [5]) vel prospera vel adversa«.

Quamvis autem in communi vivere sit omnibus

---

[1]) Cap. II, 20.
[2]) Voor: Timaeo.
[3]) Cap. XII, 4.
[4]) *Migne*, XVI, col. 62—63.
[5]) Voor: ducat.

licitum et meritorium, precipue tamen clerici de iure communi deberent vivere in communi, sicut patet XII, questio 1; in multis capitulis Extravag. »De vita et honestate clericorum«, capit. »Quoniam« [1]), XXXII distinctio, »Preter hec« [2]); XVI, questio 1, capit. »Decimas« [3]); De consecracione, distinctio V, »In omnibus« [4]). Sed huic iuri derogatum est propter contrariam consuetudinem, quam papa scit et non reprobat, ut dicunt aliqui. Alii tamen dicunt, quod hec et consimilia iura loquuntur de consilio, quare precipue consilium est clericis, quod debent vivere in communi. Est autem hic advertendum, quod, sicut dicit beatus Augustinus in »Encheridion«, quod peccata quamvis magna et horrenda, cum in consuetudinem venerunt aut parva aut nulla esse creduntur. Ita plerumque e contrario contingit, quod ea, que non sunt consueta sed insolita, licet sint bona valde, aut nulla vel eciam mala reputentur. Ita quod [fol. 12b] homo suum iudicium sepe eciam in intellectu scripturarum reflectit secundum consuetudinem vel dissuetudinem suam, sicut haberi potest ex verbis sancti Augustini III⁰ libro »De doctrina Christiana«.

Hoc autem modo contingit, quod homines communem vitam istis temporibus solum trahunt ad religiosos, ac scripturas divinas de communi vita loquentes solum de religiosis capiendas arbitrantur. Quoniam hoc tempore insuetum aut rarum est, extra religionem vivere in communi, quod tamen fuit usitatissimum in fervore ecclesie primitive et postmodum longo tempore. Sed

---

1) Decr. Greg. IX, liber III, tit. 1, cap. 9.
2) Decr. Grat., XXXII, 6. Begint met: Preter hoc.
3) Decr. Grat., XVI, 7, 1.
4) Cap. 34.

eadem racione posset forsitan videri inhibitum multis religiosis, quibus nostris temporibus, quibus refrigescente caritate, inquitas omnia occupavit, est, vel fieri incipit, insolitum in communi vivere sine omni proprietate. Similiter hodie multa sancti ewangelii consilia non sunt multum consueta, nec tamen ideo ea facientibus sunt minus meritoria, quomodo quis ea inter malos Dei consilia non curantes sategerit adimplere secundum Gregorius primo »Moralium«. Beatus autem Augustinus in I⁰ libro »Ad interrogaciones ianuarii« ait, quod cum de aliqua consuetudine particulari in ecclesia aliqua dubitatur hoc inspicienti antiquas ecclesie consuetudines atque observancias et registra patefiet. Quod si quis facere voluerit, et non suam presentem consuetudinem vel corruptelam, sed antiquam Dei ecclesie consuetudinem, observancias et registra inspexerit, et secundum ea iudicaverit, si tamen secundum consuetudinem in hac parte sit iudicandum, cum super isto sit expressum in scripturis divinis, inveniet utique in antiquis registris et ecclesiasticis historiis, quam usitatum semper fuit in communi vivere, non solum a principio ecclesie, sed a principio creacionis humane, et hoc precipue inter viros magis probatos, inter quos caritas, vel amicicia naturalis. socialis vel infusa amplius vigebat.

Hic enim modus vivendi incepit in statu innocencie in paradyso, secundum Hostiensem in »Summa« sua in prohemio. Unde dicitur Genesis III [1]): De omni ligno paradysi dixit nobis Dominus, ut comederemus, indistincte et indifferenter; et nisi homo cecidisset, hic modus secundum doctores in eternum perdurasset, licet

---

[1]) Cap. III, 2.

forte singuli singula disposuissent et ordinassent. Et ita in statu innocencie non est distincta proprietas, ut probat Scotus super quartum »Sentenciarum«, distinctio XV. Post statum innocencie viguit in statu legis nature. Et quidem in principio apud omnes [fol. 13a] quousque usibus primorum parentum introductum est, quod aliqui aliqua, alii alia sibi appropriarent, secundum quod dicit Innocencius in apparatu super capit. »Quod super« [1]), Extravag. »De voto et voti redempcione«. Sed et post appropriacionem rerum hic status sub lege nature apud multos probatos perduravit. Unde et multi philosophi cum super hoc modo scripturam seu legem scriptam non haberent; sola lex naturalis et lumen naturale eos persuasit, quod secundum hunc modum in communi vivere faceret amicicie et caritatis. Unde et ipsi sic vivebant, et quod sic vivendum esset, precipue inter amicos persuadebant, ut distinctio VIII, capit. »Differt« [2]), et XII, questio 1, capit. »Dilectissimis« [3]). Unde legitur de Pytagoricis, quod omnes discipuli Pytagore, quidquid pecunie habebant in medium proferebant, et erat inter eos societas inseparabilis, omnes in communi vivebant et mutuo se amabant. Docebat enim eos Pytagoras, veram anime amiciciam esse unum ex pluribus facere. Unde et Pytagorici se invicem dabant, propter quam societatem et communitatem fuit inter Pytagoricos mirabilis amicicia, fidelitas et fiducia, sicut refert Valerius libro V⁰, ponens ibidem pulchrum exemplum de duobus Pytagore discipulis. Sicut autem hic Pytagoras, qui tantus inter philophos fuit, ut nomen philosophye ab

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, tit. 34, cap. 8.
[2]) Deze citatie is niet duidelijk.
[3]) Decr. Grat., XII, 1, 2.

eo ortum esse dicatur, secundum Augustinus VIII° »De civitate Dei«, vixit in communi et tenuit societatem virorum. Ita Thimeus philosophus scribit filiam Pytagore choro virginum prefuisse et castitatis eas instruxisse doctrinis. Et hec de philosophis sufficiant, qui pene in omnibus cum theologis concordant de rerum communitate.

Rursum communis vita viguit sub statu legis scripte sive Mosayce, presertim inter probabiliores et magis virtuosos. Fuerunt enim inter Iudeos tres secte, scilicet phariseorum, saduceorum, satis note ex ewangelio, et essenorum, de quibus loquuntur multe hystorie. Et isti esseni inter ceteros Iudeos videbantur melius vivere, ymmo secundum quod refert Iosephus in »Libris antiquitatum«, in multis vitam apostolicam duxerunt, et isti omnia communia et nulla propria habuerunt. Quomodo autem hic modus vivendi in statu gracie sit, quodammodo a Christo innovatus, ab apostolis et eorum discipulis observatus et continuatus, superfluum est dicere. Sed in statu glorie, quando erit Deus omnia in omnibus, et quando gaudium omnium erit gaudium singulorum, et gaudium singulorum erit gaudium omnium, tunc iste modus perficietur et consumabitur. [fol. 13b]. Nam ibi omnia erunt communia, ubi nulla erit discordia, sed caritas perfecta in uno et summo bono. Ad quod unum quanto amplius proficimus per unionem affectuum ad Deum et proximum et unionem rerum temporalium officiorum operum, et cetera, omnia scilicet in utilitatem proximorum exponentes et in nullo nos querentes, tanto lucidius statum future glorie presentamus et tanto ipsi vicinius propinquamus. Quapropter nullus propter presentis temporis maliciam et multorum laxe vivencium consuetudinem predictum

modum vivendi debet redarguere, tamquam a conversacione et vita aliorum fidelium dissidentem.

Nec debet movere quemquam, quod dicitur Extravag. »De hereticis«, capit. »Excommunicamus«, par. »Adicimus« [1]), quod illi sunt suspecti, qui a communi conversacione fidelium sunt vita et moribus dissidentes. Valde enim temerarium esset iudicium et presumpcio temeraria, si propter illa, que simpliciter sunt bona, ymmo propter hoc quod quidam carismata sequuntur meliora et districtius servant Christi precepta, suspecti iudicarentur de malo, cum eciam si que observarent, que videruntur dubia, attamen deberent ad meliorem partem interpretari secundum Augustinus [2]) in sermone Domini in monte et Bedam super Luce VI, et Extravag. »De regulis iuris«, capit. II [3]). Unde talis temeraria presumpcio reprobatur VI, questio 1, cap. »Oves« [4]), ubi dicitur: »Nemo bonum faciens alteri verbo aut facto nocere vult; quanto minus in suspicione debet venire fidelis homo, ut dicat vel faciat, ea que pati non vult? quia omnis suspicio pocius repellenda est quam approbanda vel recipienda«. Unde maxime propter opus bonum nemo merito est lapidandus. Signa autem quibus iudicandi sunt aliqui a communi conversacione fidelium vita et moribus dessidere, ponit Iohannes Andree in »Novella«, Extravag. »De hereticis«, capit. »Excommunicamus«, par. »Adicimus« [5]), super versu »Dissidentes«, quorum unum est, si layci non professi portant habitum regularem. Item si sequuntur nuditatem tocius corporis vel partis puta pedum

[1]) Decr. Greg. IX, lib. V, tit. 7, cap. 13, § 7.
[2]) Voor: Augustinum.
[3]) Decr. Greg. IX, lib. V, 41, 2.
[4]) Decr. Grat., VI, 1, 9.
[5]) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 13, § 7.

vel non communicant hominibus, non visitant ecclesias, non audiunt verbum Dei, non colunt dominicam, forte colentes sabbatum, sine lumine eciam die clarescente non commedunt, panis esum abhorrent, die dormunt, nocte vigilant. Hiis et similibus secundum Iohannem Andree aliqui dicuntur a communi vita fidelium dissidere, non autem [fol. 14a] propter hoc, quod simul vivunt et propria ex caritate communia faciunt, seu devocius vivunt, arcius precepta Christi, ecclesie, et prelatorum observant, et in contemptu et fuga mundi et abiectione preceteris se humiliant et observant.

Potest autem hic queri, utrum societas vel communitas omnium rerum facit collegium, id est, sufficienter arguat vel probet collegium, seu est per se collegii constitutum. Ad hoc respondent Innocencius et Iohannes Andree super capit. »Dilecta«, Extravag. »De excessibus prelatorum« [1]), dicens quod societas universorum bonorum vel alicuius negociacionis vel rei non constituit collegium vel corpus, quod ex eo appareret quod lex dicit, quod socii alicuius professionis possunt constituere collegium, Digestum »Quod cuiusque universitatis«, lex 1 [2]). Secundo quod collegium recidit in unum, Digestum »Quod cuiusque universitatis«, sicut in fine LXV distinctio, capit. finale; sed societas morte cuiuslibet solvitur, Digestum »Pro socio« [3]), adeo in principio. Tercio si esset collegium, non deberet conveniri quilibet socius de contractibus initis nomine societatis, sed societas ipsa tantum XII, questio II, »Qui manumittitur« [4]), quod non est. Hec Innocencius.

---

[1]) Decr. Greg. IX, lib. V, 31, 14.
[2]) *Digesta*, III, 4.
[3]) *Digesta*, XVII, 2.
[4]) Deze citatie schijnt foutief te zijn.

Item collegium speciali sibi nomen attribuit ut collegium canonicorum Sancti Petri Coloniense, vel monachorum sancti Iohannis talis civitatis, et cetera, sicut patet ex diffinicione collegii, quam Hostiensis ponit in »Summa«, titulo »De procuratoribus«, rubrica »De syndico«, par. 1. Item actus, quibus collegium probatur secundum Hostiensis et Iohannis Andree post eum, »De Iuris Patronatis«, capit. »Nobis«, par. »Ceterum«, super versu »Conventuali«, sunt sigillum commune et usus sigilli, tractatus communis in capitulo. Item collegium secundum Innocencius super capit. »Cum ab ecclesiarum« [1]), »De officio [2]) ordinarii«, potest superiorem eligere, qui causas potest agnoscere. Item collegium potest syndicum constituere, et cetera. Unde patet magnam esse distanciam inter collegium et simplicem seu amicabilem societatem eciam omnium bonorum.

Sed queri potest, utrum premisse cohabitacioni seu modo vivendi in communi sit contrarium, quod in iure reperitur prohibitum, ne quis conventicula presumat celebrare. Forsitan enim aliquibus videbitur, quod huiusmodi socialis cohabitacio et communis vita dici debeat conventicula illicita. Ad quod respondetur, quod in iure non est simpliciter et absolute prohibitum simul convenire, seu congregari, vel operari. Nec est quis adeo fatuus, qui per capitula iuris, que loquuntur de occultis conventiculis, [fol. 14b] dicat quamlibet hominum cohabitacionem, qua aliqui in una domo conmorantur, esse illicitam et prohibitam. Sed sub termino »conventicula occulta seu illicita« non debet conprehendi nisi hominum colleccio vel congregacio propter

[1]) Decr. Greg. IX, lib. I, 31, 4.
[2]) Voor: De judicis ordinarii.

aliquod illicitum agendum vel tractandum. Ita quod occulta vel illicita conventicula non deberent dici quolibet hominum convenciones vel collecciones, sed tantum illicite hominum et prohibite collecciones. Hostiensis autem in »Summa«, titulo »De procuratoribus«, rubrica »De syndico«, par. 1, versus »Est autem premissum«, tangit triplices hominum collecciones illicitas, seu triplicia conventicula reprobata, scilicet conspiratorum, hereticorum, et sediciosorum. Conventicula autem conspiratorum dicuntur, cum aliqui simul conveniunt, ut contra principem, papam, vel episcopum conspirent vel coniurent. Huiusmodi autem conventicula prohibita sunt, XI, questio 1, capit. »Coniuracionum«, et capit. »Conspiracionum« [1]). Ita quod huiusmodi conventicula celebrantes, si clerici sunt, de proprio gradu cadere debent. Et tales possunt dici scismatici, ut notat Innocencius, Extravag. »De scismaticis«, capit. »Quod a predecessore« [2]). Et tam coniurantes seu conspirantes, quam eciam consencientes infames sunt, ut nec in testimonium admittantur per predicto capitulo. Et de istis habetur eciam in questione IV[a], capit. »Coniuraciones« [3]). Et de istis conventiculis conspiratorum debet intelligi secundum Bernardum in glossa illud, quod dicitur Extravag. »De hereticis«, capit. »Cum ex iniuncto« [4]), ubi sic dicitur: »In eo tamen apparent quidam layci arguendi, quod occulta conventicula celebrant«, id est, ad conspirandum conveniunt. Nam talia conventicula nec in ecclesia nec extra fieri debent, sicut dicit Iohannes Andree in »Novella«, super versu »Conventicula«,

[1]) Cap. XXI, 22.
[2]) Decr. Greg. IX, lib. V, 8, 1.
[3]) Deze citatie is niet duidelijk.
[4]) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 12.

ibidem. Idem de huiusmodi conventiculis dicitur distinctio LXXIX, capit. »Si quis papa«[1]), ubi reprobantur conventicula eorum, quibus aliqui conspirant vel conveniunt tractaturi super aliquo eligendo in papam, adhuc Romano pontifice superstite. Et ita videtur, quod conventicula, quibus convenitur ad conspirandum contra episcopos vel principes, sunt prohibita, non autem quibus aliqui conveniunt pro bono, scilicet pro defensione iusticie, vel veritatis, vel alio licito. Talia conventicula essent licita, ymmo eciam talium conspiraciones in bono, ut notat Innocencius et Hostiensis Extravag. »De scismaticis«, super capit. 1 [2]), et post eos Genshelinus super constitucione Iohannis XXII, »Sancta Romana«, super versu »Conventicula«[3]).

[fol. 15a] Secundo prohibita sunt conventicula hereticorum, quibuis scilicet conveniunt super eorum errore confirmando, et tales quodammodo conspirant contra Deum, vel ad eorum heresim seminandam, de quibus dicit beatus Gregorius XX⁰ »Moralium«, super illo Iob: »In desertis habitant et in cavernis terre«[4]), et cetera. »Quid«, inquit, »vero aliud per cavernas terre, quam occultas hereticorum predicaciones accipimus? Sic enim inter se heretici clandestinis conventiculis coeunt, ut erroris sui reverenciam, quam ex racione non valent, prebeant ex occultacione«. Hec Gregorius. Et talia conventicula sunt prohibita, Codex, »De summa trinitate et fide catholica«, lex II, ubi sic dicitur: »Nullus hereticis misteriorum locus, nulla ad exercendam animi obstinacioris demenciam pateat occasio«. Et infra:

---

[1]) Cap. 2. Begint met: Si quis superstite papa.
[2]) Decr. Greg. IX, lib. 8, 1.
[3]) Extravagantium Joannis XXII, VII, un.
[4]) Cap. XI (XIII), 6 (Migne, LXXVI, 151).

»Arceantur cunctorum hereticorum ab illicitis congregacionibus turbe, et unius et summi Dei nomen ubique celebretur«. Et post: »Cum omnes hereticos illicitas agere inter opida congregaciones vetamus«, et cetera. Item huiusmodi hereticorum conventicula prohibentur Codex, »De episcopis et clericis«, lex »Conventicula« [1]). Nam sicut ibi dicitur in glossa »Conventicula«, ut aliquorum hereticorum exponitur, et extra ecclesiam, ut dicitur ibi, id est, extra ecclesiasticam religionem. Item Codex, »De hereticis«, liber II [2]). Cuncti heretici procul dubio noverint omnia sibi loca adimenda esse sive sub ecclesiarum nomine censeantur, sive dyaconia appellentur, vel eciam decanica, sive in privatis domibus, vel locis huiusmodi cetibus copiam prebere videantur, hiis edibus vel locis privatis ecclesie catholice vendicandum. Tercio prohibita sunt conventicula sediciosorum, eorum scilicet, qui tumultum contra aliquem fecerint convocata multitudine ad aliquam partem civitatis, vel sediciosas voces emiserint. Et de istis habetur capit. »De hiis, qui ad ecclesiam confugiunt«, lege »Denunciamus« [3]), ubi talium collecciones prohibentur. Hec conventicula in iure inveniuntur reprobata, vel hiis tribus modis conventicula dicuntur illicita, quorum modorum nullus tangit cohabitacionem aliquorum hominum simul in communi vivencium, secundum precepta ecclesie et obedienciam superiorum, vel alias propter aliquod licitum simul congregatorum. Et ergo capitula iuris, que loquuntur de conventiculis illicitis nichil faciunt ad propositum.

---

[1]) Codex Iustinianus, vol. II (ed. P. Krueger, Berlijn 1914), liber I, tit. 3, lex 15.

[2]) Deze citatie is niet duidelijk.

[3]) Cod. Iust., vol. II, lib. I, 12, 5.

[fol. 15b]. Utrum quicumque possint caritiva ammonicione et fraterna correpcione se invicem corripere et ammonere. Quantum ad primum sciendum, quod dupliciter potest fieri erudicio, seu eciam ammonicio. Uno modo sermone publico, seu doctrina publica totam ecclesiam, seu multitudinem respiciente. Et hec dicitur predicacio, Alio modo erudicio vel ammonicio fit privato et familiari colloquio ad paucos, sicut patres in heremo ad se venientes exhortari et ammonere consueverunt. Hanc distinccionem tangit Apostolus, prima ad Chorinthios II [1]), dicens: »Sermo meus et predicacio mea non in persuasibilibus humane sapiencie verbis«. Nam sicut dicit ibi glossa: »Sermo dicitur, qui fiebat in privato; predicacio, que fiebat in communi«. Item Ambrosius primo »De Officiis«, capit. XXII [2]): »Sermo«, inquit, »dividitur in familiare colloquium et tractatum disceptacionemque fidei et iusticie«. Eandem eciam distinccionem ponit Thomas, quolibeto XII, questio XXVII, et in »Secunda Secunde«, questio CLXXVII, artic. V. Predicacio autem, que est doctrina publica, quoniam totam ecclesiam respicit, a nullo debet fieri quantecumque sanctitatis vel sciencie, nisi sit missus vel permisus a Deo vel prelatis, sicut dicit Thomas in preallegato quolibeto. Idem patet Extravag. »De hereticis«, capit. »Cum ex iniuncto« [3]). Predicacio enim totam respicit ecclesiam, ut dictum est. Tota autem ecclesia sive cura publica ecclesie commissa est prelatis, et ideo nullus debet aliquid exercere, quod requirit auctoritatem publicam, nisi auctoritate prelati. Nullum enim agens natum est agere, nisi super debitam materiam

---

1) Cap. II, 4.
2) De officiis ministrorum (Migne, XVI, 53, § 99).
3) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 12.

ministratam, ut dicit Thomas. Similiter, quia predicacio est inter ecclesiastica officia unum precipuum, per capit. »Cum ex iniuncto«, et quia respicit totam ecclesiam, vel multitudinis colleccionem, non debet fieri in privatis domibus, Distinctio XXX, »Si quis extra ecclesiam« [1]), et Proverbiorum XV [2]): »In plateis aquas tuas divide«. Debet autem fieri in loco publico et honesto secundum Iohannem in »Summa confessorum«, libro III⁰, titulo IX, questio XI. Et hec predicacio est omnibus mere laycis interdicta, Extravag. »De hereticis«, »Sicut in uno« [3]). Erudicio autem, que fit in privato, potest fieri dupliciter, sicut potest haberi ex verbis sancti Ambrosii, primo »De officiis«, capit. XXII. Uno modo per modum disceptacionis sive deputacionis. Et ista disputacio, si est de articulis fidei, prohibita est omnibus laycis, Extravag. »De hereticis« cap. »Quicumque«, par. »Inhibemus« [4]), libro VI⁰. Unde isti homines, qui in societatibus vivunt, maxime illiterati, non debent disputare, nec de articulis fidei, nec de [fol. 16a] sacramentis ecclesiasticis, vel de aliis arduis et difficilibus materiis. Ymmo periculosum est eis de quacumque materia disputative conferre, seu alios instruere. Unde beatus Ambrosius, primo »De officiis«, ait: »Absit pertinax in familiari sermone contencio, questiones enim magis inanes quam utilitatis aliquid afferre solet«. Unde et mulieres, que in tantam temeritatem proruperunt, quod sibi officium disputandi usurparent, tandem in opiniones recte fidei contrarias inciderunt, et falsa de sacramentis ecclesiasticis senserunt, et propter

---

1) Cap. 11.
2) Cap. XV, 16.
3) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 14.
4) Sexti Decretalium, V, 2, 2, § 1.

hoc ab ecclesia fuerunt condempnate, Extravag. »De religiosis domibus«, capit. »Cum de quibusdam« [1]), in Clementinis. Alio modo erudicio seu exhortacio fit familiari colloquio, aliquem vel aliquos ad bonum exhortando, seu de malo corripiendo. Et hec non solum est licita et meritoria, sed pro loco et tempore cuilibet est in precepto. Quod autem hec exhortacio vel familiaris ammonicio sit omnibus licita, sicut literatis ita et laycis, patet capit. »Cum ex iniuncto«, sepe allegatum, circa principium. Item dicit Henricus Boyc super eodem capitulo, distinctio II, in fine, quod per viam ammonicionis potest quilibet alium instruere. Item si alicui ista ammonicio vel exhortacio esset prohibita vel prohibenda, maxime videretur mulieribus, quibus non videtur competere officium docendi vel ammonendi, XXII distinctio, »Mulier« [2]), et prima ad Chorinthios XIV [3]), et prima ad Thymoteum II [4]). Et tamen beatus Thomas, »Secunda Secunde«, questio CLXXVII determinat, quod mulieribus licitum sit via ammonicionis et familiaris collocucionis alios instruere, ammonere, seu exhortari. De hac ammonicione loquitur beatus Gregorius in omelia IV[a], ita dicens inter alia: »Unusquisque vestrum quantum sufficit in quantum graciam superne aspiracionis accepit, si a pravitate proximum recovat, si exhortari ad bene operandum curat, si eternum regnum vel supplicium erranti denunciat, tum verbum sancte ammonicionis impendit, profecto angelus existit«. Unde patet, quod non requiritur, quod sit superior, vel literatus, qui debet alium ammonere. Unde

---

1) Clementinarum III, 11, 1.
2) Distinctio XXIII, cap. 29.
3) Cap. XIV, 34.
4) Cap. II, 11, 12.

subdit Gregorius in eadem omelia: »Et nemo dicat ammonere non sufficio, exhortari ydoneus non sum. Quantum potes, exhibe, ne male servatum talentum quod acceperas, in tormentis exigaris. Neque enim plusquam unum talentum acceperat, qui hoc abscondere magis studuit quam erogare«. Item hec ammonicio potest fieri ubique in domo, in platea, et non solum in ecclesia. Unde beatus Iheronymus secundum quosdam libros [fol. 16b] in omelia, »Homo quidam peregere«, et cetera, diffuse tractans, de predicta ammonicione sic dicit inter cetera: »Nemo dicat, Sufficit mihi ipsi attendere, mihi soli providere, de me redditurus sum racionem. Nolo salutem eius querens periclitari, non sum eruditus in scripturis, nec expediens in verbis, modicum scio. Numquid pro tantillo, si non predicetur, Deus quemquam accusabit, vel condempnabit. Quot enim hominibus quisquam, quantum ad se pertinet, prodesse potest verbo, de tot dampnum facit ex silencio, et de tot non iniuste redditurus est racionem in iudicio. Qui ergo multa novit, multa dicat, et quantum quisque novit, tantum dicat. Qui scit vel unum ewangelium, vel virtutis exemplum, quidquid scit per cognicionem, aliis tribuat per predicacionem, non consideret sexum, vel etatem, personam, tempus, locum, sed predicet omnibus masculis, feminis, iuvenibus, divitibus, pauperibus, in prosperitate, in adversitate, die, noctuque, vespere, in ecclesia, in platea, in via, in agro, in terra, in mari, omnibus ubique semper bonum, qui novit, dicat, si assit, qui audire possit«. Et multa talia dicit ibidem. Item Beda super Iohanne, super illo: »Recordati sunt autem discipuli, quia scriptum est, Zelus domus tue comedit me« [1]). »Zelemus et nos«,

[1]) *In Sancti Joannis Evangelium expositio* (*Migne*, XCII, 665, maar ook deze citatie is niet juist).

inquit, »templum Dei, id est, sanctam ecclesiam, et, ne quid pravum aut perversum agatur, totis viribus insistamus. Nemo vestrum putare, nemo dicere debet, sufficit mihi mea salvacio. Quisquis hoc dicit, non conmeditur zelo Dei. Item Crisostomus super Epistolam Pauli ad Hebreos, capit. XII [1]): »Nolite«, inquit, »super doctores cuncta iactare, nolite rectoribus cuncta tribuere, potestis enim et vos mutuo edificare; quod et Thessalonicensibus dicebat: In unum edificamini, sicut et facitis [2]). Et iterum, Consolamini invicem in verbis istis. Hoc enim vos nunc monemus, plus enim, si volueritis, ex invicem proficitis quam ex nobis. Etenim plurimo tempore invicem conversamini et, que vestra sunt, magis invicem cognoscitis, et vitam vestram non ignoratis, sed eciam ampliorem fiduciam et caritatem et consuetudinem habetis ad invicem. Non sunt hec parva ad invicem ad docendum, sed plures aditus et occasiones aptissime vos enim et consolari et hortari et redarguere poteritis. Et non hoc solum, sed quia ego quidem unus sum, vos autem plurimi, et poteritis, quanticumque estis, omnes esse doctores«. Item [fol. 17a] Beda in omelia de nativitate Iohannis Baptiste: »Que enim inter homines sublimior et Deo gracior conversacio esse potest quam eorum qui se castigant a viciis, qui virtutum studiis animum subigant, insuper eciam alios cotidiano exercicio ad auctorem sui graciam student convertere et crebra animarum fidelium acquisicione gaudium semper patrie celestis augere?« Et multa talia in scriptura sacra reperiuntur. Quantum autem ad secundum est dicendum, quod cum eiusdem

---

1) *Homilia XXX in epistola ad Hebraeos* (*Migne, Graeca*, LXIII, 211, maar zeer verschillend).

2) I Thess. V, 11.

racionis sit bonum alicui procurare, seu ad bonum aliquem trahere et a malo liberare, seu eripere. Igitur sicut quivis potest vel debet alium fraterna et familiari ammonicione ad bonum exhortari, ita debet et potest quicumque peccantem proximum caritativa correpcione de malo increpare. Sed sicut duplex est exhortacio, scilicet publica, totam multitudinem ecclesie respiciens, que dicitur predicacio, et quedam privata, que fit familiari colloquio, ut dictum est supra, ita eciam duplex est correpcio. Nam quedam est correpcio non solum emendacionem peccantis respiciens, sed eciam per quam incenditur bonum commune, ut per metum excessus refrenentur in republica. Sed hoc non solum fit per ammonicionem, sed eciam interdum per punicionem, ut alii timentes a peccato desistant. Et hec est actus iusticie, pertinens solummodo ad prelatos, qui non solum possunt corripere ammoniendo, sed eciam corrigere puniendo. Unde dicitur potestativa correpcio vel pocius correccio punicionis. Alia est correpcio seu increpacio, que non respicit conmunitatem sed solum peccantis fratris emendacionem, et hec est actus cāritatis, et pertinet ad omnes caritatem habentes. Unde dicitur fraterna correpcio vel caritiva increpacio. Et quantum ad hanc possunt, vel pocius debent pro loco et tempore et secundum circumstancias quicumque proximos corripere et de excessibus caritativa increpare, iuxta illud preceptum ewangelicum: »Si peccaverit in te«, et cetera. Hec omnia satis patent per Iohannem in »Summa Confessorum«, libro III, titulo IX, questione V, et per Thomam in »Secunda Secunde«, questione XXIII, artic. II, et alios doctores communiter tam iuris quam theologie. Unde beatus Bernhardus in quodam sermone de sancto Iohanne

Baptista [1]): »Ferveat«, inquit, in nobis zelus iste, karissimi, ferveat amor iusticie, odium iniquitatis. Nemo, fratres, vicia palpet, peccata dissimulet. Nemo dicat, Numquid custos fratris mei sum ego? Nemo, quod in se est, equanimiter ferat, cum viderit ordinem deperire, minui disciplinam. Est [fol. 17b] enim consentire silere, cum arguere possis, et scimus, quia similis, pena facientis maneat et consencientis«. Augustinus in regula [2]): »Si crudelis est, qui vulnus fratris celat in corpore, multo magis crudelis est, qui peccati vulnus in anima fratris non indicat, et reus illius mortis existit, quem tacendo perire permittit«. Crisostomus super epistolam Pauli ad Hebreos [3]): »Si enim habenti pecunias et non largienti supplicium Dominus conminatus est. Is qui valet proximi conmonere et non facit, quomodo non maioribus suppliciis punietur? Sed non habeo sermonem, inquis. Sed non est opus sermone neque eloquencia. Si videris amicum tuum fornicantem, dic ad eum, Negocium malignitatis aggressus es, non erubescis, non confunderis, malum namque est. Si videris aliquam ad convivia vel commessaciones et ebrietates pergentem et iam tunc similiter age«. Idem super Matheo V [4]): »Malus quidem, quamvis correptus fuerit, non emendatur, bonus autem, nisi correptus fuerit, perit, quia in corpore magis prevalet malum quam bonum«. Et beatus Ieronimus in libro de eius obitu legitur dixisse: »Magnum dileccionis signum est hominem in quibuscumque minimis viciis reprehendere«.

[1]) *Sermo in Nativitate Sancti Joannis Baptistae* (*Migne*, CLXXXIV, waarschijnlijk col. 997—998).

[2]) *Regula ad Servos Dei* (*Migne*, XXXII, 1381, maar ook weer een afwijkende citatie).

[3]) Cfr. Migne, *Graeca*, LXIII, 211—212.

[4]) *Homelia XVIII in Mathaeum* (Migne, *Graeca*, LXII, 265—266).

Et multa similia potest quivis in sacra scriptura reperire. Quidam autem hiis, que de privata ammonicione et erudicione in familiari colloquio dicta sunt, solent in contrarium adducere illud, quod respondit Salvator summo pontifici, Iohannis XVIII [1]): »Ego«, inquiens, »palam locutus sum mundo, ego semper docui in synagoga et in templo, quo omnes Iudei convenerant, et in occulto locutus sum nichil«. Unde volunt dicere, quod nulla erudicio vel ammonicio privata sit licita, sed quod omnis doctrina vel ammonicio debeat esse publica. Sed illud omnino impertinenter obicitur. Quis enim intelligens et ewangelium sciens, nullas dicet Christum privatas ammoniciones fecisse, cum utique frequenter nunc transiens in via docuerit, nunc sedens in domo apostolis privatim disseruerit, nunc sedens super puteum Samaritanam in privato ammonuerit, et sic de aliis. Sed pro meliori huius declaracione est sciendum, quod sicut habetur ex verbis sancti Augustini super Iohanne in originali super verba obiecta, doctrina potest dici occulta tribus modis. Primo modo [fol. 18a] doctrina dicitur occulta, que non fit in publico, sed ad paucos homines in privato, sicut superius fuit dictum de ammonicione. Et hoc modo, sicut Crisostomus dicit, Christus non potuit dicere, quod nichil locutus sit in occulto. Dicit enim Marci IV [2]): »Et talibus multis parabolis loquebatur eis, scilicet turbis, verbum, prout poterant audire, sine parabolis autem non loquebatur eis. Seorsum autem discipulis suis disserebat omnia«. Unde manifestum est, quod Christus seorsum et in privato discipulos suos docuit et multos in privato erudivit, sicut Nichodemum et plures alios, sicut eciam

[1]) Cap. XVIII, 20.
[2]) Cap. IV, 33, 34.

apostoli et alii sancti fecerunt. Verum tamen est, quod predicacio debet fieri in publico, sicut prius dictum est. Sed tamen, sicut prius est ostensum, familiaris ammonicio et fraterna exhortacio ad unum vel paucos potest fieri ubique in domo, in platea, et cetera, ut supra. Quomodo enim quis corripiet fratrem inter se et ipsum solum secundum preceptum ewangelicum, si nullum debet quis ammonere in privato? Vel aliter secundum hunc modum potest intelligi, quod Christus nichil locutus sit in occulto secundum Augustinum, quia, scilicet generaliter, Christus id, quod docuit, coram discipulis suis docuit, et ita non fuit penitus occultum. Penitus enim occultum dicitur, quod probari non potest, sicut iuriste diffiniunt. Sed quod coram discipulis loquebatur, ita penitus occultum esse non potuit, quin probari potuit, cum in ore duorum vel trium stet omne verbum. Et hoc est, quod dicit Augustinus: »Quod seorsum discipulis loquebatur, non in occulto utique loquebatur. Quis namque in occulto loquitur, qui coram tot hominibus loquitur, cum scriptum sit: In ore duorum vel trium stet omne verbum? Presertim si hoc loquitur paucis, quod per eos vellet innotescere multis«. Secundo modo doctrina dicitur occulta, que est obscura vel abscondita, ita quod de facili non possit intelligi. Er rursum secundum hunc modum non possunt intelligi verba Christi: »Ego in occulto locutus sum nichil«, et cetera. Ipse enim dicit Iohannes XVI [1]): »Venit hora, cum iam non in proverbiis loquar vobis, sed palam de patre meo annunciabo vobis«. Si igitur, ut dicit Augustinus, ipsis coniunctioribus suis discipulis non loquebatur palam, sed horam

---

1) Cap. XVI, 25.

promittebat, quando palam fuerat locuturus, quomodo palam locutus est mundo, et in occulto nichil est locutus? Hec Augustinus. Sed secundum [fol. 18b] hunc modum Christus loquebatur aperte vel occulte, sicut capacitati audientium et utilitati futurorum videbat convenire. Ita et alii de sacra scriptura, seu de vita spirituali debent ammonere, sicut audientibus congruere viderint et expedire. Tercio modo dicitur doctrina occulta, que ita in privato et secreto docetur, quod non debet vel non velit eam publicari, sed in occulto manere. Et hoc tercio modo Christus nichil locutus est in occulto. Omnia enim, que Christus seorsum sive in privato apostolos docuit, voluit omnibus ubique publicari, sicut dixit eis Matheus IV [1]): »Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, et quod in aure auditis, predicate super terra«. Et secundum istud loquitur beatus Augustinus. »Ergo«, inquit, »et hoc ipsum, quod ab eo dici videbatur occulte, quodammodo non dicebatur in occulto, quia non ita dicebatur, ut ab eis, quibus dictum fuerat, taceretur, sed ita pocius, ut usque quaque predicaretur«. Hec Augustinus. Et revera quelibet doctrina, que hoc modo est occulta, seu fit in occulto, ut qui docet nolit eam publicari, suspecta est et fugienda. Hoc enim proprium est hereticorum, ut singularia doceant in occulto, sicut in persona eorum dicit Baldach Iob IV [2]): »Porro ad me dictum est verbum absconditum, et quasi furtive suscepit auris mea venas divini susurrii eius«, et cetera. Item in Proverbiis [3]): »Aque latentes dulciores sunt et panis absconditus suavior«. Et quia singularia docere appetunt

[1]) Cap. X, 27.
[2]) Cap. IV, 12.
[3]) Cap. IX, 17.

secundum Gregorium V »Moralium« et de veritate suspecti timent, ideo venire doctrinam eorum in publicum renuunt. Omnis enim, qui male agit, odit lucem, ne arguantur opera eius, quia non sunt in veritate. Iohannes III [1]): »Absit autem, ut hoc modo dicatur doctrina occulta, cum aliqui se invicem secundum sacram scripturam ad divinum servicium exhortantur, vel invicem conferunt de sacra scriptura, vel sanctorum vita«. Unde obiectio illa de responsione Christi nichil arguit, vel facit contra predicta.

Queritur, utrum sit licitum sacros libros in ydiomate vulgari editos seu de Latino in vulgari translatos laycos legere vel habere. Ad quod breviter respondetur quod huiusmodi [fol. 19a] libros legere, dummodo heresim vel errores non contineant, et maxime, si de plana materia aperte pertractent et a libris sanctorum tam stilo dictaminis quam concordia sensus non discordent, est licitum et meritorium. Quod sic probatur: Si enim layci tales libros legere non debent, necesse erit dicere quod propter aliquod istorum non debent tales libros studere, vel scilicet propter hoc, quia layci et illiterati sunt et quod talibus non convenit vel non licet sacram scripturam legere vel studere, aut propter hoc, quia, licet laycis non sit prohibitum sacram scripturam legere, est tamen illicitum vel malum divinam scripturam in vulgari ydiomate legi vel haberi. Sed nullum istorum potest dici, ymmo quodlibet istorum est inconveniens dictis sanctorum et eorum consiliis contrarium et repugnans, sicut multipliciter potest declarari.

Igitur primo, quod laycis non sit illicitum tales libros

---

[1]) Cap. III, 20.

legere vel studere propter hoc quia layci sunt et illiterati et ideo eis sit illicitum, est argumentum Extrav. »De hereticis«, cap. »Cum ex iniuncto« [1]), circa principium, ubi dicitur quod desiderium intelligendi divinas scripturas et secundum eas studium adhortandi reprehendendum non sit, sed pocius recommendandum, et illud capitulum loquitur de laycis. Idem probatur per Innocencium in apparatu Extrav. »De summa trinitate et fide catholica«, super cap. »Firmiter credimus« [2]), ubi sic dicit: »Item videtur quod eciam layci quibus Deus dat talentum subtilis ingenii, melius faciunt, si suum ingenium expendunt in cognicione predictorum, videlicet explicita cognicione eorum que fidei sunt, quamvis non videatur quod peccent, eciamsi in eis non intendant«. Hec Innocencius. Ergo sequitur quod bene faciunt layci dando se ad studium scripturarum, precipue circa libros devotos planos et apertos. Item sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium reprehendit laycos qui non intendunt studio scripturarum. Dicit enim: »Grandis est confusio animabus laycorum qui dicunt: »Quid pertinet ad me libros legere vel audire vel discere vel eciam frequenter ad ecclesiam et sacerdotes recurrere? Dum clericus fiam, faciam ea que oportet clericos facere«. Quare non intelligit quia panem et vinum et omniä huius terre bona et regni felicitatem equaliter vult participare, et equali labore iugum Christi ferre non vult?« Hec Augustinus. Similiter sanctus Iohannes Crisostomus in »Opere perfecto« super Matheo morali secundo reprehendit laycos qui propter [fol. 19b] terrenas occupaciones se excusant a studio scripturarum: »Que est«, inquit, »responsio

[1]) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 12.
[2]) Decr. Greg. IX, lib. I, 1, 1.

accusacionum illorum laicorum qui se excusant a studio sacre scripture? »Non sum«, ait, »monachus, sed quid? uxorem habeo, domus et puerorum sollicitudinem«. Hoc est enim quod omnibus obfuit, quoniam illos solos estimant legere debere divinas scripturas. Multo amplius vos illis indigetis. Illis autem qui in medio vertuntur per singulos [1]) dies vulnera suscipiunt maxime indigencia est medicinarum«. Hec Crisostomus. Ergo non est laicis prohibitum sacram scripturam legere. Item sanctus Augustinus, scribens ad fratres de heremo, qui, teste eodem Augustino, omnes, paucis exceptis, erant illiterati, hortatur eos ad studium scripturarum, dicens: »Querite in scripturis, fratres, quomodo precepta Dei servare possitis, quomodo dyabolum in heremo superare debetis, quomodo penitenciam amplecti possitis, quam Christus docuit. Hec enim servus Dei semper legere et implere debet«. Item idem Augustinus librum suum »De fide et operibus« scripsit ad quosdam laycos divinorum, ut ait in libro »Retractationum«, eloquiorum studiosos inquisitores. Ad quos utique non scripsisset, si pocius de studiosa inquisicione scripturarum increpasset, si laycos divinas scripturas legere vel divina eloquia inquirere illicitum vel malum credidisset. Item beatus Ieronimus, scribens ad Cellanciam, non solum laycam, sed insuper mulierem et in matrimonio constitutam, hortatur eam ad studium scripturarum, dicens: »Precipue tibi sit cura legem nosse divinam, per quam possis presencia cernere exempla sanctorum et quid faciendum sit, quidve vitandum illius discere consilio, maxime implere divinis eloquiis animam et, quod opere exsequi

---

[1]) Voor singulas.

cupias, semper corde meditari. Rudi adhuc populo et hominibus ad obedienciam insuetis per Moysen imperatur a Domino, ut in signum memorie, qua precepta Domini recordentur, per singulas vestimentorum fimbrias habeant tota iacinctini coloris insignia, ut eciam casu huc illucque respicientibus oculis mandatorum celestium memoria nascatur«. Et infra: »Sint ergo divine scripture semper in manibus et iugiter in mente volvantur«. Hec Ieronimus. Et in pluribus aliis epistolis diversas virgines, viduas, et in matrimonio copulatas ad studium ammorem et [1]) inducit scripturarum.

Item beatus Gregorius, scribens ad duas laycas, scilicet ad Barbam [2]) et quandam aliam [3]), ita ait in fine epistole: »Exenia [4]) [fol. 20a] vestra duas cacavas libenter accepi, sed tamen cognoscite quia non mandatum credidi. Nam vos de labore alieno laudem queritis, que fortasse adhuc ad fusum manum nunquam misistis, nec tamen me res ista contristat, quia opto ut sacram scripturam legere ametis, ut quando vos omnipotentis Deus viris coniunxerit, sciatis et qualiter vivere et domum vestram disponere quomodo debeatis«. Item beatus Gregorius omelia XIIIa in laudem illius sancti paralitici servuli scribit, quod licet illiteratus et pauper fuerit, libros tamen emit, quos legi sibi faciebat, unde ait: »A puericia sua«, inquit, »paraliticus erat, nequaquam literas noverat, sed scripture sibimet codices emerat et religiosos quosque in hospitalitate suscipiens coram se legere sine intermissione faciebat;

---

[1]) Voor: studium et amorem.
[2]) Voor: Barbaram.
[3]) Epistola 78 (*Migne*, LXXVII, 1218).
[4]) Voor: Xenia.

factumque est, ut, quantum ad mensuram propriam plene sacram scripturam disceret, cum, sicut dixi, funditus literas ignoraret«. Planum est autem quod iste servulus laycus et illiteratus fuit ut videtur, et libros in proprio ydiomate habuit, cum secundum beatum Gregorium funditus literas nesciret nec ipse legere sciret, sed ab aliis sibi legi faciebat.

Item Iohannes Crisostomus super Ewangelio Iohanni, morali XXXII⁰ ita alloquitur populum suum, dicens: »Verecundemur«, inquit, »erubescamus de reliquo. Mulier que quinque viros habuit et Samaritana erat, tantum de dogmatibus facit [1]) studium et tempus diei non, quod ob aliud abscessit, non aliud aliquid abduxit ab ea que circa talia est, questione. Nos autem non solum de dogmatibus non querimus, sed de omnibus simpliciter, et ut contingit, disponimus. Propter hoc omnia neglecta sunt. Quis enim vestrum, dicite michi, in domo existens, libellum accepit Christianicum in manibus et, quae iniacent, pertransivit et scrutatus est scripturas? Nullus utique habet hoc dicere, sed aleas quidem et lumbos apud plures inveniemus esse«. Item idem Crisostomus super Matheo in »Opere perfecto«, morali IIo reprehendit populum quod carmina vana discunt et divinas scripturas discere negligunt. Unde ait: »Quis enim vestrum hic stancium psalmum unum expetit discere aut aliquam partem divinarum scripturarum dicere qui possit? Non est aliquis. Et hoc non solum est malum, sed quod ex spiritualibus excidentes ad dyabolica estis igne vehementiores. Etenim, si vellet hos aliquis cantica perscrutari dyabolica et meretricales melodyas, multos

[1]) Voor: fecit.

[fol. 20b] inveniet cum certitudine hec scientes et cum multa ea annunciantes voluptate«. Hec Crisostomus. Et vere hodie sunt multi layci, qui contino legunt in libris de Rolandino et de bello Troyano, et sic de aliis ineptis et inutilibus fabulis, quibus utique salubrius foret quod illum laborem suum divinis scripturis legendis et intelligendis adhiberent. Item idem Crisostomus omelia XI super Iohanne desiderat ut populus, antequam ad ecclesiam veniat, sanctum ewangelium, quod legi et exponi debeat in ecclesia, quivis in domo legat. »Unam«, inquit, »vos omnes volo petere graciam, antequam ewangelica tangam verba, sed ne rennuatis peticionem. Neque enim grave quid et onerosum peto, neque mihi soli qui accipio, utile, sed et vobis, qui tribuitis et multo magis vobis. Quid igitur est quod peto? Secundum unam sabbatorum vel secundum unum sabbatum eam que debet in vobis legi ewangeliorum visionem, hanc ante hos dies in manibus accipiens unusquisque domi sedens legat continue et multociens circumscrutetur cum diligencia ea que iniacent, et investiget ea bene, et quidquid manifestum quid vero inmanifestum notet, quid autem horum contrarium videtur? Non enim parva a tali studio et nobis et vobis erit utilitas. Nam nos quidem non multo indigebimus labore ad manifestam faciendam eorum que dicuntur virtutem, mente vobis iam familiari facta verborum horum cognitioni. Vos autem acuciores et perspicaciores hoc modo fiatis, non ad audicionem solum, neque ad disciplinam, sed ad docendum alios«. Item idem Crisostomus super Iohanne reprehendit populum suum quod unusquisque mechanicus maiori sollicitudine sibi de instrumentis artis sue providet quam de libris sacris. »Unde«, ait, »est et alia occasio hiis qui

desidiosi sunt, irracionabilissima, et ad divites derisio est pro hac exempli occasione? Quia vero pauperes multos hac abuti continue iliud libenter interrogarem eos, si non omnia artis instrumenta, cuius unusquisque est operator, pleniter et integre habeant, qualiter igitur non inconveniens, causari inopiam, sed omnia agere ut nullum usquam fiat impedimentum [1]). Debentes autem tantam fructificare utilitatem, occupaciones et paupertatem rerum pretendere«. Hec et multa alia Crisostomus in diversis locis de hac materia ponit.

Item Cesarius Arelatensis episcopus, [fol. 21a] ponens integrum sermonem sive integram admonicionem de huiusmodi libris, ita dicit inter multa alia admonicione sua XIII[a]: »Attendite, rogo fratres, si hoc dico, quod non ignoratis. Novimus eciam aliquos negociatores, qui, cum literas non noverint, requirunt sibi mercennarios literatos, et cum ipsi literas nesciunt, aliis scribentibus racione sua ingencia lucra conquirunt. Et si illi, qui literas nesciunt, conducunt sibi mercennarios literatos, ut acquirant terrenam pecuniam, tu, quicumque es, literas non nosti, quare eciam non cum precio et mercede rogas qui debeat tibi divinas scripturas perlegere, ut ex illis possis tibi premia conquirere?« Et infra: »Vos ergo fratres rogo et admoneo, ut, quicumque literas nostis, scripturam divinam frequencius relegatis, qui vero non noscitis, quando alii legunt, intentis auribus audiatis«. Idem: »Nec dicat aliquis vestrum, non novi literas, ideo non mihi imputabitur, quidquid minus de Dei preceptis implevero. Inanis est et inutilis ista excusacio, fratres karissimi.

---

[1]) Deze volzin schijnt niet volledig te zijn.

Primum est quod lectionem divinam, eciamsi aliquis nesciens literas, potest tamen libenter audire. Qui vero literas noverit, numquid potest fieri quod non inveniat in libris quibus possit divinam scripturam relegere?« Hec et multa alia Cesarius. Item in quadam omelia beati Fausti episcopi, que in aliquibus ecclesiis consuevit legi: »Lectiones«, inquit, »divinas, sicut consuestis [1]), in ecclesia libenter audite et in domibus vestris relegite. Si enim aliquis ita fuerit occupatus ut ante refectionem scripture divine non possit insistere, non eum pigeat in convivio suo aliquid de divinis scripturis relegere, ut quomodo caro pascitur cibo, ita anima reficiatur Dei verbo, ut totus homo exterior et interior de sancto ac salutari convivio saturatus exurgat, implentes illud quod beatus Apostolus hortatur et admonet, dicens: »Sive manducatis, sive bibitis, omnia in gloriam Dei faciatis« [2]). Item sicut dicit Thomas »Secunda Secunde«, qu. XVII, art. 1: Sciencia legis divine magis precipitur in Novo Testamento quam in Veteri Testamento. Sed in Veteri Testamento multa vel precepta dabantur [3]) exhortaciones populo de lectione et studio scripturarum, ut patet Deut. VI⁰, et Deut. XI⁰, et in multis aliis locis. Unde dicitur Deut. XI [4]): »Ponite hec verba in cordibus vestris et suspendite ea pro signis in manibus vestris et inter oculos vestros collocate. Docete [fol. 21b] filios vestros ut illa meditentur, quando sederis in domo tua et ambulaveris in via et accubueris atque surrexeris, scribesque ea super postes et ianuas domus tue, ut multiplicentur anni tui

---

[1]) Voor: consuevistis.
[2]) I Cor. X, 31.
[3]) Voor: multa precepta dabuntur vel.
[4]) Deut. XI, 18—21.

et filiorum tuorum«. Idem pene habetur Deut. VI⁰. Hec autem non loquitur clericis solum, sicut planum est et sicut dicit Thomas ubi supra. Ex quibus omnibus et multis aliis, que poni possent, satis patet quod non est prohibitum laycis sacram scripturam legere, eo quod laycis non conveniat vel prohibitum sit studium scripturarum.

Sed iam probatur quod non est illicitum eis libros in vulgari editos legere propter hoc quod non licet sacram scripturam in vulgari ydiomate legi vel haberi. Primo, quia tota canonica scriptura primo et originaliter conscripta erat in ydiomate eorum licet grammaticato, quibus vel pro quibus primo fuit scripta. Nam teste sancto Ieronimo in diversis epistolis et prologis totum Vetus Testamentum pro maiori parte fuit Hebreis traditum lingua Hebreorum. Similiter totum Novum Testamentum traditum fuit in ydiomate Greco, excepto Ewangelio Mathei, quod, quoniam Hebreis scripsit, in eorum lingua, scilicet Hebrayca, dictavit, similiter excepta Epistola Pauli ad Hebreos, quam similiter Hebraica lingua scripsit; et quidam dicunt quod eciam Epistolam ad Romanos scripsit in Latino. Unde patet divinam scripturam primitus non in Latino, sed pocius in ydiomate eorum, quibus dabatur, esse conscriptam. Item nonnulli sanctorum illis, quibus predicaverunt, scripturam sacram ad eorum proprium ydioma transtulerunt. Nam scribit beatus Dorotheus quod beatus Bartholomeus apostolus Indis predicavit, qui et Ewangelium secundum Matheum in proprio eis lingua tradidit. Et de pluribus aliis sanctis idem loquitur. Sed hoc utique non fecissent, si scripturam in propria lingua legi illicitum credidissent. Item divina scriptura propter hoc in Latinum versa est

eloquium, quod est ceteris ydiomatibus generalius, non ut quibusdam propter ydiomatis ignoranciam esset abscondita, sed pocius ut generaliter omnibus fieret manifesta. Unde venerabilis Beda in omelia de sancto Matheo, loquens de translacione ewangeliorum, ait quod Ewangelium, scilicet Mathei, ad edificandam fidem ecclesie primitive, que ex Hebreorum ecclesia maxime collecta est [1]), Hebreo sermone composuit. Dilatata autem per orbem ecclesia, et Grecis ac barbaris in eiusdem fidei unitate confluentibus, [fol. 22a] curaverunt presules fidelium ut idem eciam in Grecum Latinumque transferretur eloquium, quomodo eciam Marci, Luce, et Iohannis Ewangelia, que deinceps Greca lingua ediderunt, mox in Latinum transfuderunt sermonem, quatenus hec omnes per orbem naciones legere et intelligere possent. Unde sequitur quod non est illicitum paginam divinam in alio ydiomate legere quam in Latino, quia ideo in Latinum versa est eloquium, ut omnes Greci et barbari legere et intelligere possent.

Item divinam scripturam Greci habent in suo ydiomate, scilicet Greco, Hebrei in suo, scilicet Hebraico, sicut omnibus notum est et patet Ieronymus in variis epistolis et prologis, precipue in epistola ad Somnam et Ficellam. Item Chaldei habent et legunt scripturam divinam in sermone Chaldayco, sicut patet Ieronymus in prologo super Iob et in aliis multis locis. Ionathas enim filius Aziel, totum Vetus Testamentum scripsit sermone Chaldaico, que edicio in tantum autentica est apud Iudeos, ut utantur ea tanquam glossa edicionis Hebraice veritatis, ut dicit frater Nicolaus de

[1]) Voor: erat.

Lira in quadam questione. Item divina scriptura habetur in Syro et Arabico, nam ex talibus linguis Ieronymus interdum transtulit, ut patet in prologo eius super Iob. Item divina scriptura habetur in lingua Gothica. Dicitur enim in VIII⁰ libro »Historie tripartite«, quod Ulfilas, Gothorum episcopus, sacras scripturas in proprium Gothorum convertit ydioma. Similiter sacra scriptura habetur in lingua Egipciaca, qua enim lingua sancti patres in Egipto scripturam legerunt, qui nec Latinum nec Grecum intellexerunt, sicut dicit Iohannes Cassianus in quinto »De Institutis cenobiorum«. Cum enim frater quidam, Symon nomine, apostolum [1]) in Latino scripsisset, liber scriptus nulli usui aptus fuit nisi combustioni, quia nullus eorum intellexit Latinum. Similiter non intellexerunt Grecum, quia omnes Cassiano per interpretem loquebantur, ut habetur in »Collacionibus patrum«, exceptis paucis, qui Grece loqui sciverunt, et tamen sancti patres in Egipto, Sythy et Thebaide studiosissime et diligentissime sacram scripturam studuerunt, unde et Moyses dicitur fuisse instructus omnibus literis Egiptiorum. Item Ruthei scripturas illas quas recipiunt, vidilicet Epistolas Pauli, in proprio habent ydiomate editas, sicut dicunt, qui noverunt. Sclavi habent proprios caracteres et in eorum lingua totam scripturam, similiter et Armeni, et si quis [fol. 22b] forte diligencius scrutatus fuerit, inveniet quod in omni lingua que sub celo est. Nam misso spiritu sancto in apostolos, ex omni nacione que sub celo est, viri religiosi convenerunt et audierunt unusquisque apostolos in ea lingua loqui, in qua natus erat, in signum quod Christus per omnem terram et

---

[1]) Waarschijnlijk: Paulus.

in omni esset ydiomate promulgandus. Que igitur est racio quod in tot nacionum linguis licet legi sacram scripturam et non in ydiomate theutonicali? Item plures magni viri in propriis eorum et vulgaribus linguis scripturas ediderunt, sicut Effren [1]) Syrus in lingua propria libros suos composuit, sicut habetur in VIII° libro »Historie tripartite« [2]). Dicitur enim ibi sic: »Hoc itaque tempore fuit Effren in Edissa, in Alexandria vero Didimus, et Effren, Syra lingua usus, spiritalis [3]) gracie radios emittebat, qui licet nesciret linguam Grecam, multos Grecorum eruditos redarguit et totius heretice pravitatis infirmitatem nudavit«. Item in III° libro »Historie ecclesiastice«: »Tunc temporis innumeris heresibus pullulantibus Bardasenes, vir discretissimus et vehemens dyalecticus, adversus Marcionem aliosque nonnullos dyalogos scribit, quos propria lingua compositos edidit. Sed et plura alia eius extant volumina, que discipuli eius in Grecum vertere sermonem«.

Item si non licet laycis legere libros in vulgari editos, aut igitur est illicitum, quia malum, aut malum, quia prohibitum. Non illicitum, quia malum, quia tunc secundum se esset malum et sic omnibus esset malum, quod est falsum, quia maximum adiutorium ad bonum est scire quid faciendum et quid dimittendum, sicut planum est de se. Sed nec malum quia prohibitum. Nullibi enim reperitur esse prohibitum sacros libros in vulgari legere, nec in iure nec in theologia. Sequitur ergo quod libros sacros in vulgari legere non esse

---

[1]) Voor: Ephraem.
[2]) Cap. VI (*Migne*, LXXIX, 1114).
[3]) Voor: spiritualis.

illicitum vel prohibitum, sed meritorium et laudandum.

Dicebatur autem in responsione ad istud dubium: Dummodo heresim non contineant [1]). Nam contra libros teutonicales qui articulos hereticales continent, est rescriptum quoddam apostolicum quod incipit: »Ad apostolatus«, in qua huiusmodi libri hereseos reprobantur et destrui mandantur, vel saltim hereticales articuli in eis abradi, boni autem libri teutonicales per idem rescriptum per argumentum a contrario sensu satis recommendantur seu permittuntur. Secundo [fol. 23a] dicibatur: Dummodo de materia plana pertractent. Propterea libros vulgares, qui de materiis altis et arduis tractant, qui laicis qui ut communiter non sunt multum capaces, non debent preponi, sed plana, tanquam lac secundum Apostolum, Primam ad Corinthos III⁰ [2]), et ad Hebreos IV⁰ [3]). Unde Augustinus in libro »De civitate Dei«: »Obtemperandum est«, ait, »apostolo, precipienti unicuique sapere secundum mensuram fidei. Si enim pro viribus suis alitur infans, crescit, ut plus capiat, si autem vires sue capacitatis excedit, deficit antequam crescat«. Hec Augustinus. Cui concordat Crisostomus in »Opere imperfecto«, super Matheo XXI: »Sicut«, inquit, »infanti si dederis fragmentum panis, quem angustas habet fauces, effocatur magis quam nutriatur, sic et imperfecto in fide et puero in sermonibus si alciora misteria sapiencie volueris dicere, angustum habens sensum, magis scandalizatur quam edificatur«. Idem de hoc scribit Augustinus ad fratres de heremo, qui, ut dictum est, paucis exceptis, omnes erant illiterati: »Scriptum est«, inquit, »fratres karissimi, quod

[1]) Cfr. fol. 19a.
[2]) Cap. III, 1—2.
[3]) Cap. V, 12—14.

non debemus loqui sublimia tanquam sapientes mundi gloriantes. Ait enim propheta: »Nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes«. Hoc autem verbum ad vos maxime dirigitur, qui rusticani estis, in silvis habitantes«. Et infra: »Que sunt autem ista sublimia, de quibus non licet multum loqui, nisi de Dei omnipotencia, nisi de unigeniti eius coernitate, de spiritus sancti magnificencia?« Et postea: »Eya, fratres mei et corona matris mee, nolite discutere nisi quantum vobis necesse est ad salutem, nolite sapere nisi quantum oportet sapere. Quid enim sapere oportet, nisi quod Deus trinus et unus est? quid aliud necesse est vobis, nisi declinare a malo et facere bonum? quid aliud necesse est, nisi ut bona cognoscamus et mala? bona ut sciamus rapere [1]), mala ut sciamus ea devitare. Quod autem communi poulo plana doctrina proponi debet, Christus figuravit, qui docturus apostolos montem ascendit, Math. V^{0}, turbis autem predicaturus ad campestria rediit (Luce VI^{6}).

Tercio dicebatur: Qui [2]) de plana materia aperte pertractant. Sunt enim aliqui libri, qui de materiis planis tractant, sed non aperte, magis autem obscure, sicut libri, qui de incarnacione Christi, vita, et morte tractant, sed sub figuris et enigmatibus, ita quod secundum primum sonum verborum non possunt intelligi, sed indigent exposicione et misteriorum enodacione, sicut sunt multi libri Veteris [fol. 23b] Testamenti, libri prophetarum, et alii. Item aliqui libri Novi Testamenti, sicut Apocalipsis Iohannis et similes, quos simplices non sufficiunt terere et masticare. Nam ad intelligendum tales libros non mediocris cura industria-

[1]) Voor: sapere.
[2]) Voor: Si.

que requiritur secundum Augustinum, IV° libro »De doctrina Christiana«. Item Hugo in »Dydascalion«, loquens de intellectu et exposicione mistica scripturarum, ait: »Nosse tamen te volo, o lector, hoc studium non tardos et hebetes sensus sed matura expetere ingenia, que sic subtilitatem investigando teneant, ut in discernendo prudenciam non amittant. Solidus est enim iste cibus et nisi masticetur, transglutiri non potest. Et propter istud Salvator apostolis specialiter dixit Ioh. VI°: »Colligite que superaverunt[1]) fragmenta«. Que sunt enim fragmenta, nisi ut Augustinus dicit in originali[2]) super hoc loco, nisi que populus non potuit manducare? Intelliguntur ergo quedam secreciora intelligere, que multitudo non potest capere. Quid ergo restat, nisi ut secreciora intelligere que multitudo non potest capere, illis tradantur qui ydonei sunt et alios docere sicut erant apostoli?« Hec Augustinus.

Quarto dicebatur: Dummodo stilo dictaminis, id est, modo loquendi a libris doctorum ecclesie non discordent. Hoc autem dicebatur propter quosdam libros teutonicales habentes nomen prophanum et abusivum modum loquendi, in divinis scripturis et sanctorum libris omnino inusitatum. Et quidam talium librorum intitulantur ab Egghardo, sicut Sermones Egghardi, et tales libri sunt laycis valde periculosi et nocivi. Unde apostolus docet devitare prophanas vocum novitates. Est autem prophana vocum novitas, que non est secundum communem doctrinam ecclesiasticam, secundum Augustinum super Iohanni XVI.

Similiter quinto dicebatur: Si concordia sensus non

[1]) Voor: supersunt.
[2]) Voor: marginali.

discordent a libris sanctorum. Omnes enim libri qui modo loquendi inusitato et alieno sunt conscripti, seu eciam alienum sensum habent vel inusitatam doctrinam, ita quod in ipsis possit quis vacillare, non multum laycis expediunt, qui nesciunt discutere sed secundum apparentem sensum solum intelligunt verba. Unde beatus Ieronymus ad Furiam: »Post scripturas«, inquit, »sanctas, doctorum hominum tractatus lege, eorum dumtaxat quorum fides nota est. Non necesse habes aurum in luto querere, multis de margaritis unam [fol. 24a] redime margaritam«. Idem ad Alecham [1]) de institucione filie: »Illorum«, inquit, »tractatibus, illorum delectetur ingeniis, in quorum libris pietas fidei non vacillat«. Et propter hoc in libris in vulgari translatis caute respiciendum est, ut sint debite translati. Sepe enim error contingit in libris huiusmodi ex vicio incauti translatoris, ut patet ex multis locis et verbis Iheronimi.

Circa materiam de obediencia, ut sciatur que sit obediencia omnibus necessaria, que licita, que autem prohibita, est sciendum quod secundum beatum Bernhardum, in libro »De precepto et dispensacione« duplex est obediencia, scilicet necessitatis et sufficiens et caritatis et superhabundans. Thomas autem in »Secunda Secunde«, questio CV, artic. V, ponens hanc duplicem obedienciam, addit terciam, que est obediencia illicita. Obediencia necessitatis est obedire in hiis, ad que quis tenetur vel obligatur, et est duplex. Est enim aliquando obediencia necessitatis racione precipientis, aliquando racione precepti. Dicitur autem obediencia necessitatis racione precipientis, cum scilicet

---

[1]) Voor: Letam.

aliquis obedit superiori vel alteri, cui ad obediendum est obligatus. Et hac obediencia inferiores obediunt suis superioribus, ad Romanos XIII [1]): »Omnis anima potestatibus sublimioribus sit subdita«. Ad Hebreos ultimo [2]): »Obedite prepositis vestris et subiacete eis«. Et sic per hanc obedienciam alicui precipere, vel aliquem invitum ad aliquod cogere solum pertinet ad superiores, nisi alias se homo alicui in aliquo se obligasset, quia par inparem potestatem non habet, Extravag. »De electione«, cap. »Innotuit« [3]). Igitur secundum hanc obedienciam tenentur persone simul viventes in societatibus obedire suis superioribus, si layci secularibus potestatibus, si clerici ecclesie prelatis, XCIII Distinctio per totum, Extravag. »De maioritate et obediencia« [4]) per totum, et hoc in quantum subiciuntur iuri prelacionis eorum. Non enim ad omnia tenentur, sed in hiis ad que vis prelacionis se extendit. Modus enim obedicionis est ius prelacionis, seu tenor professionis, seu proprie obligacionis. Nec excusantur racione societatis sue ad obedienciam superioris, quoniam non mutant statum, nec religionem assumunt, quare eque manent sub suis superioribus. Et est precipue circa premissos homines simul viventes advertendum, utrum ecclesias devote frequentant. Racione ecclesie eorumque prelatis et [fol. 24b] curatis sint reverenter et humiliter sicut alii boni Christiani obedientes, ut patet in Extravag. Gregoris XI, »Ex iniuncto« [5]). Nec per quantamcumque sanctam vitam, devotam conversa-

---

[1]) Vers 1.
[2]) Vers 17.
[3]) Decr. Greg. IX, lib. I, 6, 20.
[4]) Decr. Grat., I, 33.
[5]) Decr. Greg. IX, lib. V, 7, 12.

cionem, vel altissimam perfectionem solvuntur a preceptis ecclesie et prelatorum, ut eis simpliciter non teneantur obedire, quin ymmo dicere, quod homo propter aliquam perfectionem, quantumcumque magnam, non teneatur simpliciter ab obedienciam ecclesie et prelatorum, est hereticum, contra illum articulum »Et in unam sanctam ecclesiam«. Sicut enim dicit Iohannes Andree in glossa ordinaria super capit. Ad nostrum [1]), Extravag. »De hereticis«, in Clementinis. Constat quod perfectio quantumcumque magna in hac vita ordinem ecclesie non subvertit, sed perficit. Sed quamdiu manet ordo ecclesie, manet obediencia inferiorum ad superiores, sic quod eorum obediencie subiacebunt, ut XCIII distinctio per totum. Et hinc est quod sancta ecclesia sectam illam, que asserebat hominem in hac vita tantum gradum perfectionis posse assequi, quod ammodo humane obediencie non esset subiectus, nec ad precepta ecclesie obligaretur, cum hoc articulo et aliis tamquam hereticam condempnavit in preallegato »Ad nostrum«.

Sed secundum hanc obedienciam non tenentur sibi invicem nec alicui eorum, nec debent racione societatis obedire. Ista enim obediencia est inferiorum ad suos superiores, de racione autem societatis est magis equalitas vel paritas, nec debent eligere superiores, quibus se hoc modo ad obediendum obligent, vel obedienciam promittant, quia hoc magis pertinet ad religionem vel collegium. Et hoc modo superiorem constituere, vel hoc modo obedire videtur suspectum vel illicitum, ut notat Genshelinus super constitucione Iohannis XXII, »Sancta Romana [2]), par. 1, super

[1]) Clementinarum V, 3, 3.

[2]) 7, un.

versu »Eligere«. Par enim inparem potestatem non habet, ut prius. Sed dicitur notanter racione huiusmodi societatis, quoniam multifarie, quod dubium non est, posset aliunde contingere, quod alicui vel aliquibus sociorum tenentur obedire, sicut si curatus, vel prelatus esset unus de societate. Vel forte posset contingere quod alicui racione gubernacionis domestice in aliquibus deberent obedire, in hiis videlicet, que disposicionem domus et regimen domesticum conspiciunt. Nam in talibus familia patrifamilias tenetur obedire. Sicut enim dicit Thomas quolibeto II, questio IX. Sic est paterfamilias in domo sicut rex in regno. Et sicut subditi tenentur obedire regi in hiis, que pertinent ad gubernacionem regni, ita eciam filii et alii domestici tenentur obedire patrifamilias in hiis, que pertinent ad dispensacionem domus. Et ipse paterfamilias tenetur habere curam familie sue. Alioquin si suorum curam [fol. 25] non habet et maxime domesticorum infideli deterior est: Prima ad Thimoteum V[1]). Et secundum Ulricum libro VI, tractato IV, Capit. XXIV, par. »Cum enim«, et habetur in »Summa confessorum«, libro III, titulo XIII, questio 1. Si paterfamilias domesticos suos nequit verbis et exemplis corrigere, debet eos de domo sua abicere, si per hoc presumit eos verisimiliter posse corrigi.

Alia est obediencia necessitatis non racione precipientis sed racione precepti, puta cum aliquis ammonetur vel corripitur ab aliquo non suo superiore cui per consequens obedire non tenetur. Ad illud tamen, de quo ammonetur vel corripitur, est de necessitate sive de lege divina seu aliunde obligatus et in hoc

---

[1]) Vers 8.

quidem casu tenetur obedire racione precepti non racione precipientis ita intelligendo, quod nisi faciat vel dimittat ad quod hortatur vel unde corripitur, peccat mortaliter, quia est ad hoc obligatus. Hec autem obediencia potest esse inter equales, nec arguit aliquam superioritatem iurisdictionalem. Quilibet enim non solum superior tenetur alium pro loco et tempore ammonicione vel correpcione fraterna ammonere vel corripere et ille modo predicto obedire. Illud enim preceptum »Si videris fratrem tuum«, et cetera, Mathei XVIII [1]), non solum pertinet ad superiores sed eciam ad equales vel inferiores secundum Iohannem in »Summa confessorum«, libro III, titulo IX, questione III, et secundum Thomam in »Secunda Secunde«, quest. XXIII, artic. II. Sed correctio, que est actus iusticie, qua quis invitus cogitur ad emendacionem, hec est superioris. Et isto modo predicti homines simul viventes possunt vel pocius debent mutuo invicem obedire aliorum ammonicionibus et acquiescere correpcionibus fraterne caritatis. Et forsitan hac obediencia tenetur ipsi invicem obedire, vel magis obedire racione societatis, ad que alias non, vel minus tenerentur, sicut ad desistendum vel dimittendum, si que faciunt per que societas graviter perturbatur, vel socii graviter impediuntur, et talis secundum Gwilielmus Durandus in »Speculo« [2]), libro IV, titulo »De iudiciis«, par. »Generalia«, ubi circa hoc queritur, possint ad desistendum compelli actione utili. Dicit enim ibi, quod actio utilis pro socio quandoque locum habet inter aliquos in eodem cenaculo simul inhabitantes, qui non contrahunt societatem ad commodiorem usum et uberiorem questum,

[1]) Vers 15.

[2]) *Speculum Juris.*

est tamen societas inter eos et ideo utilis inter eos locum habet: Digestum »De hiis, qui deiecerint vel effuderint«, lex »Percepcionem« [1]), per quam legem Azo [2]) soluit questionem, que quandoque inter scolares contingit, quando forte unus communicare non vult, quod debet vel facere duodenam. Ymmo plus dixit [fol. 25b] si unus scolaris in eadem domo vel camera turbat alium, ut non possit studere, quia, forte repetit alii vel eciam sibi et sic alta voce prout quidam faciunt, quod alius studere non potest, compelli potest per utilem actionem desistere. Cum enim hec actio sit bone fidei, in illa veniunt illa, de quibus nec actum nec cogitatum est. Extravag. »De causa possessionis et proprietatis«, »Cum ecclesia« [3]). Item racione huiusmodi societatis tenentur, quod si quis de societate recesserit, quod partem rerum communium repetere non potest nisi finito usu ad que empta fuerunt. Item quod non debet alium socium inducere in domum vel cameram, si recedit, licet aliter sit de conductore, qui alium eque ydoneum ponere potest, et si que alia huiusmodi sunt, que exigit ius societatis, in quibus obedire tenentur, de quibus loquitur Gwilielmus Durandus, ubi supra, et Iohannes Effordius [4]) in »Summa« sua, libro 1, parte VI, titulo XVII. Et hec sufficiunt de obediencia necessitatis.

Obediencia caritatis est similiter duplex, scilicet respectu precipientis et respectu precepti, vel pocius respectu consulentis et respectu consilii. Nam obediencia

---

[1]) *Digesta*, IX, 3, 4. Hier: Perceptione, en niet: Perceptionem.

[2]) Het is mij niet bekend, wie Azo was.

[3]) Decr. Greg. IX, lib. II, 12, 4. Hier: Quum super electione Bethlehemitanae ecclesiae.

[4]) Voor: Erfordius.

caritatis attenditur penes consilium sicut necessitatis respectu precepti. Obediencia caritatis respectu consilii est, qua quis obedit superiori ultra id, quod tenetur, ut puta cum monachus obedit abbati ultra regulam et ultra ea, que requiruntur ad observanciam regularem, ad licita et honesta. Et de ista dicitur Matheus XXIII [1]): »Super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei, omnia que dicunt vobis facite«. Et de ista non est multum ad propositum.

Alia est obediencia caritatis respectu consulentis vel monentis, qua scilicet quis obedit non solum suo superiori, sicut tenetur, sed eciam ex humilitate et caritate obedit suo equali vel inferiori. Et quantum ad hanc obedienciam possunt prefati homines vel quícumque alii sibi invicem vel cuicumque alteri meritorie ad licita et honesta obedire. Iuxta illud consilium beati Petri apostoli Prima Petri II [2]): »Subditi estote omni humane creature propter Deum«; sicut tractatur Extravag. »De maioritate et obediencia«, cap. »Solite«, et secundum Innocencium. Item quod hoc modo sit licitum obedire equali vel inferiori, patet secundum Thomam quolibeto VI, quest. XI, ubi querit, utrum melius sit aliquid facere ad preceptum superiorum, quam ad dictum vel consilium fratris. Et respondet, quod licet secundum genus operis magis est meritorium aliquid facere ad preceptum superioris, cum hoc sit virtutis [fol. 26a] latrie, nichil tamen prohibet magis esse meritorium aliquid facere ad dictum vel consilium fratris, in quantum procedit ex maiori caritate, que est principium promerendi. Ergo sequitur, quod obedire equali non sit illicitum, vel eciam inferiori.

[1]) Vers 2.
[2]) Vers 13.

Item quod hec obediencia caritatis sit multum meritoria et nequaquam illicita, patet secundum Bernardum ad fratres de monte Dei, qui tangens predictam quadruplicem obedienciam ita dicit: »Bona custos voluntatis est obediencia, sive imperii sit illa, sive consilii, sive subiectionis, sive solius caritatis. Purius enim ac dulcius sepe secundum apostolum Petrum ad pares, seu eciam ad minores suos, filii obediencie castificant corda sua in obediencia caritatis, quam ad maiores subigant obediencia necessitatis«. Et idem: »In obediencia caritatis sepe obedienti debetur maior gloria, in obediencia vero necessitatis semper intentatur maior pena«. Hec Bernardus. Quare hec obediencia non est illicita, ymmo sine hac obediencia non potest pax et concordia inter simul habitantes conservari, VII, questio 1, »In Apibus« [1]). Unde et dicit beatus Augustinus in libro »De vera innocencia«, quod pax domestica est ordinata cohabitancium imperandi obediendique concordia. Imperant enim qui consulunt, sicut vir uxori, parentes filiis, domini servis. Obediunt autem quibus consulitur, sicut mulieres maritis. Sed in Domino viventes, iusti ex fide et ab illa ad huc civitate peregrinantes eciam qui imperant, serviunt eis, quibus videntur imperare, quia non dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi, non principandi superbia, sed providendi beneficio. Hec Augustinus. Ex quibus verbis patet, quod hac obediencia caritatis obedire nichil aliud est quam alterius consilio acquiescere, seu alterius consilium adimplere. Et quis dubitat, an hoc sit licitum? Similiter hoc modo imperare non est aliud quam consulere, et preese hoc modo nichil aliud

[1]) VII, 1, 41.

est quam officio consulendi et beneficio providendi alterius sollicitudinem ex caritate gerere. Ex quo patet, quod dupliciter aliquis potest curam vel sollicitudinem animarum seu aliquorum hominum gerere, sicut eciam dicit Anthisidorensis super IV. »Sentenciarum«, titulo »De correctione fraterna«. Nam quedam est cura animarum seu aliquorum hominum ex officio sicut in prelatis, quedam ex caritate. Hanc habent et habere possunt omnes, qui habent caritatem. Et de ultima animarum cura dicitur Ecclesiasticus XVII [1]): »Unicuique mandavit Deus de proximo suo«. Et hanc curam maxime debet facere [fol. 26b] quilibet pro hiis, qui secum in domo cohabitant. Unde dicit Beda in omelia de nativitate Christi super ewangelio »Erant pastores« [2]), et cetera: »Non solum«, inquit, »pastores episcopi, presbyteri, et dyacones, vel eciam rectores monasteriorum, sed et omnes fideles, qui vel parvule sue domus custodiam gerunt, pastores recte vocantur, in quantum eidem domui sollicita vigilancia presunt. Et quicumque vestrum saltem uni vel duobus fratribus cotidiano regimine preest, pastoris debet eiusdem officium implere, quia, in quantum sufficit, pascere hos verbi dapibus iubetur«. Hec Beda. Item beatus Augustinus super Iohannem super illo [3]) »Ubi ego sum, illic et minister meus erit« [4]): »Nolite«, inquit, »tantummodo bonos episcopos et clericos cogitare, eciam vos pro modulo [5]) vestro Christo ministrate bene vivendo, elemosinas faciendo, nomen doctrinamque eius,

---

[1]) Vers 12.

[2]) *In Lucae Evangelium expositio* (*Migne*, XCII, 331—332).

[3]) Cap. XII, 26.

[4]) *In Joannis Evangelium tractatus LI*, § 13 (*Migne*, XXXV, 1768).

[5]) Voor: modo.

quibus potueritis, predicando. Unusquisque eciam paterfamilias hoc nomine cognoscat paternum affectum sue familie se debere pro Christo et pro vita eterna suos omnes moneat, doceat, hortetur, corripiat, inpendat benivolenciam [1]), exerceat disciplinam, et ita in domo sua quodammodo episcopale officium implebit ministrans Christo, ut in eternum sit cum Christo«. Hec Augustinus. Et ita quilibet verbis et exemplis debet preesse sue domui. Et de hoc vide XLVII distinctio, par. »Necesse« [2]), et Iohannes in »Summa Confessorum«, libro III, titulo XIII, questione I. De obediencia autem illicita sufficit dicere, quod propter obedienciam numquam faciendum est malum, licet bonum aliquando debeat propter obedienciam pretermitti: XI, questio III, »Qui resistit« [3]).

Queri eciam potest, utrum ad recipiendum consilium vel alia qualibet ex causa potest aliquis sua peccata revelare ei, qui nec claves habet, nec iurisdictionem. Hoc enim quidam illicitum reputant, quoniam, ut aiunt, non debet quis nec claves et iurisdictionem habenti sua crimina confiteri. Ad istud respondetur secundum Astexanum, libro VI, titulo »Cui confitendum« et secundum Henricum Boyc super capit. »Omnis utriusque« [4]), Extravag. »De penitenciis et remissionibus«. Est loqui de confessione dupliciter. Uno modo prout est opus virtutis directe repugnans ypocrisim, in quo quis accusat se, ne alius quam sit appareat, vel mala sua aperit ad morbi investigandam curacionem. Et hoc modo

---

[1]) Voor: benevolenciam.
[2]) Cap. 8, pars III.
[3]) XI, 3, 97.
[4]) Decr. Greg. IX, lib., V, 38, 12.

confessio potest fieri cuilibet, qui potest adiuvare instruendo vel orando, de quo homo potest erubescere et humiliari et ille exemplo humilitatis meliorari, non peccatorum cognicione depravari [fol. 27a]. Et sic potest quivis peccatum suum confiteri cuilibet, sive clerico, sive layco. Sicut enim dicit Bernardus super Canticis: »Vir perfectus est veritatis amator, qui omnes vellet nosse sua mala, dum tamen non esset eis causa mali sed boni«. Hucusque Astexanus et Henricus Boyc. Idem dicit Monulphus in »Summa«, titulo »De penitencia«. Nam querens, an penitencia possit imponi a non sacerdote, dicit, quod licet extraneus non possit audire extraneos alienos, nec in casibus exceptis, possunt tamen eis dare consilium, quod eciam licet cuilibet discreto. Item patet Iohannes Andree, Extravag. »De penitenciis et remissionibus«, super capitulo »Si episcopus« [1]), libro VI, super verbo »Absolvere«, sic dicentem: »Quod cuicumque voluero possum confiteri in salutem anime petendo consilium. Sed ille non potest absolvere vel ligare, quia non habet claves«.

Sed notandum hic secundum quod tangit Innocencius in apparatu Extravag. »De penitenciis et remissionibus«, capitulo »Omnis« [2]), in glossa circa fidem, quod ista confessio non sacramentalis dupliciter potest fieri alicui. Uno modo ut ministro, alio modo non ut ministro. Ut ministro fit ista confessio non sacramentalis secundum Innocencium, quod aliquod de venialibus vel eciam de criminalibus in casibus licet quis confiteatur layco. Ille laycus secundum Innocencium in hoc minister Dei est. Unde que sic audivit in

---

[1]) Sexti decr., V, 10, 22.

[2]) Decr. Greg. IX, lib. V, 38, 12.

confessione, debet celare. Et ista confessio non sacramentalis potest fieri alicui ut ministro in duobus casibus. Primo cum quis confitetur in necessitate laico eciam peccata mortalia, quod licitum est ut patet IV »Sentenciarum«, distinctio XVII, capit. V et secundum Petrum et Alanum ibi, secundum Henricum Boyc super capit. »Omnis et alios communiter«. Sed Thomas super IV »Sentenciarum«, videtur dicere, quod in necessitate, si desit presbyter, necessum est proximo confiteri. Sed in hoc theologi et iuriste sunt ei contrarii. Aliomodo fit non sacramentalis confessio, id est, non plena sacramento alicui ut ministro eciam extra necessitatem, et hoc de peccatis venialibus, que potest quis eciam extra necessitatem confiteri non presbytero iuxta illud Iacobi VI: »Confitemini alter utrum peccata vestra«. Ubi dicit glossa Bede: Coequalibus cotidiana et levia, graviora vero, id est, mortalia, sacerdotibus pandamus. Et licet Thomas et alii doctores asserunt, quod eciam oblata sacerdotum copia venialia liceat confiteri equali et quod hoc sufficiat. Aliquando vero dicunt, quod et Raymundus tucius credit, quod utriusque generis peccata sacerdotibus sunt pandenda, quibus concessa est potestas ligandi et solvendi, si habeatur eorum copia. Et revera non est tutum, nec consulendum, ut quis laycus sepius sic audiret confessiones venialium tamquam minister modo [fol. 27b] quo solet fieri confessio sacramentalis, tum propter suspicionem, tum quia hoc non est consuetum, tum quia communiter habetur copia sacerdotum, tum quia, licet et licitum, tamen ab aliquibus doctoribus dissuasum. Aliomodo fit confessio non sacramentalis alicui non ut ministro,

---

[1]) Cap. V, 16.

et de hac dicit Innocencius: »Illos«, inquit, »non credimus ut ministris confiteri, qui non ut peniteant, sed ut consilium vel auxilium ab aliquo recipiant, dicunt sibi peccatum suum licet dicant, Ego hoc tibi dico in confessione, vel in penitencia, quia non est verum, quod dicat in penitencia, vel confessione, vel ut Dei ministro, sed anime consilium requirat, et tales bene sunt cogendi super premissum ferre testimonium«. Hec Innocencius. Unde hec confessio non sacramentalis, qui [1]) fit alicui non ut ministro, est simplex revelacio peccati vel temptacionis pro habendo auxilio vel consilio, nec fit absolucio, nec fit per modum confessionis sacramentalis, nec debet fieri penitencie iniunctio.

Est tamen hec confessio non sacramentalis, que fit alicui non ut ministro, sive revelacio peccatorum, valde utilis et expediens et precipue valet ad quatuor. Primo autem credendum est quod per hanc humilem revelacionem fit pene remissio, licet plus in confessione non sacramentali, que fit alicui ut ministro, sed multo amplius in confessione sacramentali, que fit ut ministro proprio sacerdoti. Unde nota secundum Petrum super IV Sentenciarum, distinctio XVI, in exposicione litere quod venialia peccata dupliciter dimmittuntur. Uno modo quasi virtute sacramenti, sicut per penitenciam et eukaristie sumpcionem, et cetera. Alio modo quasi per modum meriti, ut per martirium et per dimissionem iniuriarum, et cetera. Et quantum ad secundum modum, quo dimittuntur venialia, dicit Raymundus quod venialia non solum dimittuntur per illa, que solent communiter poni, scilicet, per aque benedicte aspersionem, elemosinarum largicionem, et cetera. Sed

---

[1]) Voor que.

eciam per quodlibet bonum opus delentur, »De penitencia«, Distinctio 1, »Medicina misericordie« [1]), versu »Redime te operibus«. Et sicut dicit Thomas plura vel pauciora per hec dimittuntur secundum quod per hec maior vel minor fervor concitatur. Et ita per hanc humilem peccatorum vel defectuum revelacionem per modum meriti venialia dimittuntur, et eo amplius, quo fit devocius, et quo quis ad maiorem per eam accenditur contricionem. Unde beatus Bernardus in quodam sermone: »Excludit miserie dissimilacio miseracionem, nec dignacio locum habet, ubi fuerit presumpcio dignitatis, provocat vero conpassionem humilis confessio passionum«. Secundo valet huiusmodi confessio non [fol. 28a] sacramentalis, sive revelacio peccatorum, ut homo ea melius discat ab illo, cui temptaciones, passiones suas, et peccata revelat, discernere inter peccata et non peccata, inter graviora crimina et minora, inter vicia et virtutes, bonum et malum, ut eciam discat, que remedia sunt singulis viciis opponenda, quibus mediis temptacio dyaboli repellanda, atque ita expertorum informacionibus instructus discat dyaboli astucias non ignorare. Unde, sicut in sanctorum patrum collacionibus dicitur, nullus ad veram discrecionem poterit pervenire, nisi qui proprio sensui non innitens, omnia sua exercicia, cogitaciones, et operaciones ad seniorum et expertorum perduxerit examen, ex diffinicionibus eorum discens, quid bonum, quidve malum debeat estimare. Unde Iohannes Cassianus IV libro »De Institutis cenobiorum«: Alias quippe subtilissimus hostis iuniorem illudere vel deicere non potest, nisi cum eum seu per arroganciam, sine per verecundiam

---

[1]) Causa XXXIII, qu. III, cap. 76.

ad cogitacionum suarum velamen illexerit. Generale namque et evidens diabolice cogitacionis iudicium seniores esse pronunciant, si eam seniori confundatur aberire. Item abas Moyses in IIª »Collacione patrum« [1]), ubi multa de hac peccatorum revelacione seu confessione non sacramentali, que fit alicui non ut ministro, pertractans ita dicit inter alia: »Nec valebit ignoracioni eius callidus hostis illudere qui universas nascentes in corde cogitaciones perniciosa verecundia nescit obtegere, sed eas maturo examine seniorum vel reprobat vel admittit«. Item Bernardus ad Fratres de Monte Dei: »Si ad sanitatem festinas, vide ut nil vel modicum de temetipso agere presumas medico incolsulto, a quo, si operam medicantis expectas, necesse est, ut ulcus tuum detegere non erubescas«. Idem in exposicione super psalmum »Qui habitat«: »Obsecro vos novelle plantaciones Dei, vos qui nondum habetis, exercitatos sensus ad discrecionem boni et mali, nolite sequi cordis vestri iudicium, nolite habundare in sensu vestro, ne vos tamquam rudes adhuc versutus ille venator decipiat«. Et infra: »Unde obsecro vos humiliamini sub potenti manu Dei pastoris vestri et acquiescite eorum consiliis, qui melius norunt venatoris illius versucias, edocti diuturno temporis longi exercicio crebris experimentis tam in se quam in aliis« [fol. 28b]. Hec Bernardus.

Ex quo patet, quod quantum ad hanc revelacionem peccatorum, sive confessionem non sacramentalem, non est necessarium requirere aliquem habentem auctoritatem clavium, sed magis habentem discrecionem spirituum, nec tam literatum quam expertum, qui possit in omnibus

---

[1]) *Collatio secunda, quae est de abbas Moysis.*

temptacionibus et laqueis dyaboli hominem dirigere et premunire. Unde cum quidam beato Arsenio obiceret, cur ipse vir literatus cuidam rustico illiterato sed in spiritualibus exerciciis experto passiones seu temptaciones suas causa consilii aperiret, respondit: »Et quidem Grecam et Latinam linguam novi, sed ad alphabetum huius rustici nondum perveni«, ut in »Vitis patrum« legitur. Tercio valet huiusmodi revelacio sive confessio in proprie dicta ad hoc, ut homo solitus temptacionis et defectus suos aliis conquiri et aperire, propter verecundiam et timorem revelandi amplius timeat peccare, erubescat temptacionibus consentire, verecundetur non proficere. Unde scribit Athanasius in vita sancti Anthonii dixisse Anthonium, magnam esse ad virtutem viam, si singuli vel observarent quid gererent, vel universas mencium cogitaciones fratribus referrent, nec posse aliquem peccare, cum relaturus esset ad alium quecumque peccasset et subire pudorem in publicum proferendi turpia. Denique nullum peccantem coram alio, eciam si peccet, testem vitare peccati. Hec ibi. Quarto valet huiusmodi peccatorum revelacio, seu temptacionum vel passionum manifestacio ad hoc, ut homo cicius a temptacionibus liberetur. Unde Abbas Moyses in »Collacionibus patrum«: »Tam diu suggestiones noxie dominabuntur in nobis, quamdiu celantur in corde«, quod et in pulchro quodam ostendit exemplo de Abbate Serapione, per hanc revelacionem a gravi temptacione liberato. Unde sicut in »Vitis patrum« legitur, multum est adversario nostro contraria hec humilis revelacio. Item per hanc revelacionem homo magis humiliatur. Item ad conpunctionem accenditur, dum per hanc proprie infirmitatis et nequicie recordatur. Item per hanc vana

gloria repellitur, dum per hanc, qualis sit, ab aliis cognoscitur, nec melior, quam sit, reputatur. Et ista confessio non sacramentalis quondam apud viros spirituales erat valde consueta et laudata, licet nunc sit rara et multis incognita et, quod magis est dolendum, [fol. 29a] a plerisque ut illicita inpugnatur. Et hec de huiusmodi confessione non sacramentali, seu peccatorum revelacione dicta sufficiant. Alio modo secundum Astexanum et Henricum Boyc ubi supra in principio. Confessio est opus sacramentale, prout ordinatur ad reconsiliacionem, que fit per absolucionem. Et hec confessio nulli est facienda nisi presbytero. Extravag. »De penitenciis et remissionibus«, capit. »Omnis utriusque«. Sed quid, ubi presbyteri habitant in prefatis societatibus, numquid possunt se invicem absolvere et alios secum habitantes? Respondetur non possunt, nisi habeant super hoc privilegium vel commissionem superiorum. Extravag. »De penitenciis et remissionibus«, capit. »Si episcopus«, libro VI, ubi dicitur, quod nulla consuetudine introduci potest, quod aliquis preter superioris sui licenciam possit absolvere vel ligare, hoc est intelligendum, quando isti presbyteri non sunt curati sociorum suorum.

Queri potest, utrum in privatis domibus aliqui simul conmorantes possint habere consuetudines aliquas seu constituciones, id est, utrum liceat ipsis observare mores aliquos vel observancias tamquam consuetudines vel constituciones. Pro isto est sciendum, quod consuetudo dicitur dupliciter. Uno modo pro assuefactione, sive moribus, sive actibus multociens iteratis, et dicitur a consueo consues secundum ethymologiam vocabuli, et hoc modo consuetudo non significat ius, sed factum,

et ita vulgariter solet accipi consuetudo. Alio modo consuetudo dicitur ius populi et cetera. Et hoc modo iuriste et legiste loquuntur de consuetudine dicentes, quod consuetudo preiudicat iuri, et quod consuetudo interpretatur legem. Est igitur primo manifestum, quod in privatis domibus conmorantes non possunt facere consuetudines, seu leges proprie dictas. Quod patet primo, quia lex et constitucio proprie dicte respiciunt ordinem ad bonum commune, vel utilitatem communitatis. Ordinarie autem aliquid ad bonum commune est vel tocius multitudinis, vel alicuius gerentis curam communitatis. Et igitur huiusmodi constituciones facere pertinet solum ad totam multitudinem, vel personam gerentem curam multitudinis secundum Thomam in »Prima Secunde«, questione XCI, artic. III. Secundo, quia de racione constitucionis vel legis proprie dicte est, quod sit obligativa, sive quod habeat vim coactivam, qua subditi obligantur ad constitucionem observandam, ut dicit idem Thomas »Secunda Secunde«, questione XCVII, artic. [fol. 29b] V. Sed vim coactivam qua subditi cogi possint ad constitucionem observandam, solum habent superiores. Sed private persone in privatis domibus habitantes, collegium non habentes non habent talem vim coactivam, nec curam multitudinis gerunt, nec superioritatem habent, quare sequitur, quod huiusmodi constituciones, vel leges proprie dictas nequaquam condere possint. Item tales constituciones facere non potest nisi superior, vel aliquod approbatum collegium secundum Hostiensem in »Summa«, et alios iuristas. Sed hec persone private in privatis domibus non constituunt, nec faciunt approbatum collegium, ut supponitur, quare nec possunt condere constituciones. Eodem modo dicendum est de consuetudine secundo

modo dicta, que est ius populi habens legis auctoritatem. Hec enim consuetudo, sicut ex diffinicione patet, ius facit, ymmo iuri preiudicat et habet vim obligativam et legis auctoritatem, quare a privatis personis induci vel constitui non potest, propter easdem raciones, propter quas non potuit constitucio. Solum enim illi, qui possunt facere constitucionem, possunt facere consuetudinem, sicut dicit Iohannes Andree in Summula »De consuetudine«. Non ergo private persone possunt aliquid inducere vel constituere, ut sit consuetudo hoc modo dicta. Attamen hoc modo loquendo de consuetudine private persone possunt simul observare, vel pocius debent simul observare consuetudines et constituciones universalis ecclesie et precepta ab ecclesia constitutas et inductas, et quod in hoc simul concordant et proponunt simul observare est licitum et meritorium, quantoque voluntatem in hoc proposito magis firmaverint, tanto magis est meritorium, sicut voluntas eo peior est, quo fuerit in malis magis obfirmata, sicut patet de obstinatis secundum Thomam in Quolibeto X, questione XXIII. Et propterea ait propheta: Iuravi et statui custodire iudicia iusticie tue, id est, firmiter ea proposui et statui custodire. Item dixi custodiam vias meas, ut non delinquam; dixi, id est, tacito mihi cogitacionis precepto indixi ut custodiam vias meas, scilicet actiones et verba. Unde isti simul habitantes possunt simul proponere, quod velint precepta universalis ecclesie et suorum prelatorum tamquam constituciones observare, que non ipsi instituunt, sed que constat ecclesiam dudum instituisse. Unde est eis licitum, quod servent constituciones ecclesie, si clerici sunt de vestitu clericali et alia, que congruunt vite et honestati clericorum secundum ea, que

habentur Extravag. »De vita [fol. 30a] et honestate clericorum« [1]) per totum, quod velint divinam scripturam in suis conviviis recitare secundum distinctionem XLIV »Pro reverencia« [2]). Si vero layci possunt simul observare ac, ut simul servent, concordare, quod obediant preceptis suorum prelatorum, dominicis diebus audiant missam et cetera. Capiendo vero consuetudinem primo modo, videlicet pro assuefactione seu moribus, vel actibus consuetis, non inducentibus ius huiusmodi consuetudines possunt habere et observare quecumque persone private in privatis edibus conmorantes. Has potest facere, inducere, et statuere quilibet paterfamilias in domo et familia sua, ut digestum »De pignoraticia actione«, lex »Vel universorum« [3]), in glossa, digestum »De verborum significacione«, lex »Pronunciacio« [4]), par. »Familie«. Has habent et observant scolares in bursa et quicumque alii. Sed iste particulares constituciones ius non faciunt. Pro cuius meliori declaracione nota, quod Hostiensis in Summa, libro I, titulo »De consuetudine«, par. ultimo distinguit quadruplicem consuetudinem. Prima dicitur generalissima, que scilicet est inter omnes catholicos versus orientem. Et hec est maxime auctoritatis, ita quod pocius sit standum tali consuetudini quam auctoritati Augustini, vel Ieronimi, vel cuiuscumque doctoris ecclesie, ut dicit Thomas quolibeto II, questione VII, et in »Secunda Secunde«, questione X, artic. XII. Unde planum est, quod hec iudicat ius. Alia est generalis, que scilicet per totam provinciam servatur. Tercia

---

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 1.
[2]) Cap. 11.
[3]) *Digesta*, XIII, 7, 12.
[4]) *Digesta*, L, 16, 195.

specialis, que in aliqua civitate vel loco specialiter servatur. Et hec due secundum Hostiensem faciunt ius in illis provinciis et locis, in quibus sunt legitime inducte et prescripte. Quarta dicitur consuetudo specialissima, quam scilicet habet quilibet paterfamilias in domo et familia sua, sua quilibet privatus, vel privati simul habitantes. Et hec privata seu specialissima consuetudo, sicut Hostiensis ibi dicit et Iohannes Andree in Summa »De consuetudine« ius non facit. Sepe tamen attenditur et operatur ad declarandum intencionem suam in verbis et factis probatis a se, vel gestis vel ab alio pro ipso »Probatur hoc de consuetudine« in loquendo de tensi. Experte de prebendis, capit. finali. Item de huiusmodi consuetudine in agendo Extravag. »De pignoribus«, »Illo vos« [1]), ubi de hoc in glossa finali. Item de hac consuetudine specialissima dicit Thomas in »Prima Secunde«, questione XCI, art. III quod quilibet paterfamilias potest in domo sua aliqua precepta dare, vel statuta facere non tamen que habeant racionem legis, vel communitatis, vel que respiciunt bonum communitatis perfecte, scilicet civitatis vel provincie. [fol. 30b] Item propter hanc privatam consuetudinem, que ius non facit, dicitur in diffinicione consuetudinis proprie dicte, de qua dictum est supra. Consuetudo est ius populi habens legis auctoritatem, vel consuetudo est ius non scriptum moribus populi constitutum. In quibus dicitur ius populi vel moribus populi ad differenciam consuetudinis private, vel specialissime, que nec moribus populi instituitur, sed alicuius privati vel privatorum, nec habet legis auctoritatem.

---

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 21.

Unde patet, quod hoc modo non est prohibitum privatis simul habitantibus consuetudines facere vel servare, dummodo sint licite et honeste, et non in preiudicium iuris. Siquidem vix est domus aliqua, que proprias quodammodo et singulares hoc modo non habet consuetudines, ymmo pene quilibet homo sibi format et inducit consuetudines, seu bonas, seu malas. Alias enim consuetudines habet cum sua familia pauper mechanicus, alias dives vivens de redditibus, sive laboribus, alias sutor, vel sartor, alias arator, unusquisque in familia sua, sicut exigit et requirit status et condicio, vel officium uniuscuiusque, sicut habetur ex verbis philosophi [1]) 4^0. »Politicorum«. Et iste consuetudines vel assuefactiones non modicum iuvant vel impediunt in regulacione bone vite vel in acquisicione virtutum secundum quod fuerunt bone vel male. Unde consuetudo altera natura dicitur et ipsa virtus moralis a more, id est, consuetudine dici potest non sibi accepisse, licet enim primarie, et magis vicine virtus dicatur moralis, in quantum mos significat quandam inclinacionem naturalem, vel quasi natura est secundum Thomam in »Prima Secunde«, quest. LXXXVIII, artic. I. Nichil tamen obstat eam moralem dici, secundario a more, in quantum significat consuetudinem, quoniam consuetudo inclinacionem generat. Ex multis enim actibus virtuosis sepius iteratis generatur habitus virtutis. Similes enim actus similes habitus causant, ut dicitur II »Ethicorum«. Unde per bonas consuetudines sive assuefactiones maxime fit homo virtuosus. Unde beatus Ambrosius I libro »De officiis«, capit. IX: Omnis res propriis ac domesticis exerciciis augetur, id

[1]) Aristoteles.

est, consuetudinibus et assuefactionibus. Et Anselmus in libro »De similitudinibus« dicit, quod tria requiruntur ad hoc, ut efficiamur boni vel virtuosi, scilicet, sciencia, voluntas et usus. Sicut enim non fit bonus cytharedus, quamvis artem sciat et velit, nisi se usitet, ita nec aliquis efficitur virtuosus, quamvis bonum sciat et velit, nisi usum habeat. Non enim unus actus vir-[fol. 31a]tuosum facit, sed actus multociens iteratus et in consuetudinem deductus. Et beatus Bernardus ad Fratres de Monte Dei econtrario dicit de mala consuetudine, quod omnia genera viciorum ex aliquo male voluntatis affectu, vel male consuetudinis usu suam singula ducunt matricem. Tales igitur consuetudines, vel virtuose assuefactiones, vel ad bonum usitaciones inter quoscumque sunt licite, multum bone, meritorie et laudande.

Sed quia aliquibus apparet, quod consuetudines, vel mores huiusmodi devotorum simul conmorancium sint observanciis religiosorum nimis conformes, ideo dicendum est quales consuetudines vel observancias private, seu in privatis . domibus possint habere, vel observare, vel non. Pro quo sciendum, quod sicut declarat beatus Bernardus in libro »De precepto et dispensacione«, omnia, que religiosis precipiuntur observanda, possunt comprehendi sub triplici differencia. Nam quedam talia dicuntur inconmutabilia, puta omnia, que traduntur in divinis scripturis, sive regulis vel constitucionibus religiosorum, de actibus virtutum interioribus, sicut quecumque eis tradita sunt de humilitate, caritate, mansuetudine, et cetera. Alia dicuntur inviolabilia omnia, videlicet alia, que a Deo precipiuntur, vel consuluntur, non de actibus interioribus

virtutum, sed de quibuslibet aliis, ut non facies furtum. Et quantum ad hec duo genera nullus dubitat, quin religiosis et non religiosis in privatis domibus habitantibus et quibuscumque aliis communia tradita sunt precepta, et communes date observancie. Unde nulli dubium est, quin omnia que in religiosorum regulis traduntur de actibus internis virtutum, de gradibus earum et huiusmodi, omnibus Christianis conveniunt et nulli sunt prohibita. Hec enim sunt de iure naturali et lege divina, que omnibus est communis. Unde Bernardus in eodem libro loquens de inconmutabilibus [1]): »Hec quippe«, inquit, »talia sunt, que non liceat, nec expediat aliquando non haberi. Et si quidem inmobiliter quo naturaliter bona numquam nisi salubriter imperentur omni tempore, omni persona morte contempta salutem operantur«. Et de inviolabilibus ita dicit, quod quandocumque aliquis sanctorum contra aliquod inviolabile legitur usurpasse scriptura non iudicante, quod Deus precipit ita, aut eum peccasse fatendum est sicut homines, aut certe sicut prophetas familiare Dei consilium accepisse. Unde Sampson, qui teste scriptura seipsum occidit, qui, si fuit a peccato immunis, [fol. 31b] in hoc necesse est dicere eum familiare Dei consilium habuisse. Et quantum ad hec duo genera videtur loqui Crisostomus super Matheo in »Opere perfecto« Moralium II, ubi dicit: »Profecto Christus communes leges posuit«. Alia autem sunt precepta vel observancie religiosis in regulis vel constitucionibus tradita, que a Bernardo dicuntur stabilia, sicut reliqua universa, que pro emendacione vite et virtutum acquisicione, seu divini cultus augmentacione a sanctis

[1]) Cap. II, §§ 4—5, cap. III (*Migne.* CLXXXII, 863—865).

hominibus et religionum fundatoribus in regulis et constitucionibus sunt tradita et inventa, ut quod religiosi nigri carnes non comedant, quod aliqui semper cilicia deferant, quod certis et determinatis temporibus ieiunent et cetera huiusmodi que ut plurimum in exterioribus et corporalibus cerimoniis consistunt. Et quantum ad istud tercium genus non sunt omnino communia, vel eadem precepta, vel observancie religiosorum et non religiosorum in privatis domibus conmorancium. Nec tamen omnes observancie religiosorum contente sub hoc tercio genere sunt in privatis domibus prohibite vel illicite. Alioquin non possent ieiunare in feria sexta, vel in quadraginta media nocte surgere ad confitendum nomini Domini, vel manibus laborare, et cetera, que forsitan sunt de observanciis aliquorum religiosorum secundum hoc tercium genus.

Ut igitur sciatur, que consuetudines vel observancie secundum hoc tercium genus privatis sicut religiosis conveniant, et que non, est sciendum, quod hoc tercium genus observanciarum in duo genera subdistinguitur. Nam quedam sunt huiusmodi observancie, que religionibus seu approbatis collegiis sunt annexe et appropriate vel religionis in esse constitutive seu religiosos racione religionis concomitantes. Omnia videlicet que religiosis racione religionis sunt licita et in privatis domibus conmorantibus in iure sunt prohibita; et planum est, quod tales in privatis domibus non debent observari, et de hoc genere est superiorem eligere et ei obedienciam promittere et novam religionem invenire. Hoc enim est prohibitum non religiosis Extravag. »De religiosis domibus«, capit. »Ne nimia« [1]),

[1]) Decr. Greg. IX, lib. III, 36, 9.

et eodem titulo capit. unico, lib. VI [1]), et Extravag. »Sancta Romana« [2]). Item de hoc genere est, si clerici simul viventes sine licencia diocesis vellent oratorium construere et publice horas cantare, vel divina officia celebrare sicut religiosi, quia hoc est prohibitum »De consecracione« distinctio 1, »Unicuique« [3]), et capit. »Clericus« [4]). Item de [fol. 32a] hoc genere videtur esse leges vel constituciones modo quo dictum est condere vel constituere. Item de hoc genere videtur esse capitulum tenere sicut religiosi, in quo fit accusacio, proclamacio, correctio vel punicio, quod superioritatem arguit, maxime disciplinam dare invicem, possunt tamen privati simul de rebus suis et negociis simul consulere et deliberare sicut quicumque alii.

Alie autem sunt observancie que secundum Bernardum dicuntur stabiles, que non sunt religionibus annexe, vel appropriate, vel religiosos racione religionis concomitantes. Omnia videlicet que religiosis in regulis vel constitucionibus traduntur et privatis in iure non prohibentur. Ymmo aliqua eorum privatis secundum sacros canones precipiuntur, sicut de ieiunio, et cetera. Et tales ob servancias, sicut religiosi servant ex coactione vel stastuto, ita possunt eas quicumque alii ex caritate et consilio assumere in assuefactionem et usitacionem virtutum, nisi alias ad eas essent obligati, quia tunc tenentur ex precepto. Istud apertissime habetur ex verbis beati Bernhardi in libro predicto »De precepto et dispensacione« [5]). »Omnia proinde«, inquiens, »sancti

---

[1]) Sexti decr., II, 17, un.
[2]) VII, un.
[3]) Cap. 33.
[4]) Deze citatie is niet duidelijk.
[5]) Cap. I, § 2 (*Migne*, CLXXXII, 869).

Benedicti instituta exceptis nonnullis de spiritualibus, verbi causa, de caritate, de humilitate, mansuetudine, que non tam ipsum constat constituisse, quam Deum, et ob hoc penitus non esse mutanda. De cetero reliqua universa non profitentibus quidem monita tantum seu consilia censenda sunt, nec gravant non observata, cum tamen profitentibus in precepta prevaricantibus in crimina fiant. Sive ut vestra vobis reddam, illis voluntaria vel facticia, istis necessaria dixerim, ut ex eis minime preiudicitur necessariis racionabilibusque dispensacionibus«. Et infra in eodem libro [1]): »Constat ergo ex hiis, que dicta sunt, nostram [2]) illam divisionem integram, si modi persone distinguantur et tempora, dum subiectis sit quidem omnis regularis institucio, quantum ad corporales dumtaxat observancias pertinet, ante professionem voluntaria post professionem necessaria«. Hec Bernardus.

De hoc genere observanciarum est laborare manibus. Unde quod isti manibus suis laborant et victum et vestitum laboribus suis conquirunt, non est prohibitum vel prohibendum, sed continuus labor est in eis reconmendandus. Sicut enim multam maliciam docuit ociositas, ut dicitur Ecclesiasticus XXIV [3]), ita magnam utilitatem generaliter occupacio continua et labor manualis. Primo enim labor manuum con- [fol. 32b] cupiscencias omnium viciorum origines refrenat. II ad Chorinthios VI [4]): »In laboribus, in ieiuniis, in vigiliis«, et cetera. Et Salomon [5]): »In desideriis est omnis

---

[1]) Cap. II, § 3, (*Migne*, CLXXXII, 863).
[2]) Voor: vestram.
[3]) Cap. XXXIII, 29.
[4]) Cap. VI, 5.
[5]) *Spreuken* XXI, 25—26.

ociosus«. Secundo labor manuum facit hominem stabilem et cor eius quietum, II ad Thessalonicenses [1]): »Audivimus enim inter vos quosdam ambulare in quiete«. Cuius causam subiungit dicens: »Nichil operantes sed curiose agentes«. Item labor manuum facit, ut homo sibi in necessariis sufficiat et aliis non applaudat, nec bona aliorum desideret, I ad Thessalonicenses IV [2]): »Rogamus autem vos fratres ut habundetis magis et operam detis, ut quieti sitis et ut vestrum negocium agatis et operamini manibus vestris«, et cetera. Et subdit: »Ut nullius aliquid desideretis«. Labor manuum suo pondere cor humanum deprimit et humiliat et conpungit secundum Bernardum ad Fratres de Monte Dei: peccati nostri nos ammonet. Secundum eundem Bernardum in sermone de labore Messis [3]) propter peccatum enim imposita est homini necessitas laborandi. Genesis I [4]): »In sudore vultus tui vesceris pane tuo«. Aliorum indigenciam opus manuum supplet et ad beneficienciam tribuit facultatem. Ad Ephesios IV [5]): »Qui furabatur, iam non furetur, magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem parienti«. »Temptandi tollit opportunitatem«, Iheronimus. Occupatus uno demone temptatur, ociosus vero innumeris demonibus devastatur. Et alia multa bona operatur. Unde beatus Paulus et qui cum eo erant discipuli manibus laborabant: Primo ad Thessalonicenses IV [6]). Erat enim

---

[1]) Vers 11.

[2]) Vers 10, 11.

[3]) *Sermo in labore messis* (*Sermones* 37, 38, 39). Cfr. *Migne*, CLXXXIII, 644—652.

[4]) Cap. III, 19.

[5]) Vers 28.

[6]) Vers 11.

Paulus scene factorie artis: Actus XVIII [1]). Ambrosius libros, quos dictabat, propriis manibus scribebat. Augustinus laborare manibus optabat, si hoc sibi cure negociorum permissent, ut dicit in libro »De opere monachorum«. Fratres sancti Martini omnes laboribus insistebant et sanctos libros scribebant. Sancti patres in Egipto, monachi Clunyacenses, Cystercienses, et pene omnes religiosi iuxta regulares observancias habent tempora laborandi. Item de hoc genere est sacram scripturam certis temporibus studere, sacram lectionem in prandiis recitare, vigilare, ieiunare, et si que alia. Sed diceres, Hec omnia, que predicta sunt observare et implere licitum quidem est, sed quod aliqui hec simul ordinate certis temporibus faciunt non videtur stare sine factione religionis. Ad quod respondetur, quod ordinate agere non pertinet solum ad religiosos, sed ad [fol. 33a] omnes virtuosos. Bonum enim consistit in modo specie et ordine secundum Augustinum in libro »De natura boni«. Unde unumquodque in quantum habet de ordine, tantum habet de bonitate. Unde singula exercicia in ordine ponere et de determinatis temporibus peragere non est prohibitum, sed a sanctis consultum. Unde Augustinus in libro »De opere monachorum« [2]): »Optima est«, ait, »gubernacio, ut omnia suis temporibus distributa gerantur ex ordine, ne animum humanum turbulentis inplicacionibus involuta perturbent«. Item Ambrosius Primo »De officiis«, capitulo XLVII [3]): »Si quis igitur equalitatem universe vite et singularum actionum modos servat, ordinem quoque et constanciam dictorum et operum

[1]) Vers 3.
[2]) Cap. XXX (*Migne*, XL, 576—577).
[3]) *Migne*, XVI, 90—92.

moderacionemque custodiat, in eius vita decorum illud excellit et quasi in quodam speculo relucet«. Igitur non est prohibitum singula opera ordinate adimplere, nec est mirum, quod simul eisdem temporibus laborant, qui simul in una domo habitant, simul surgunt, et simul vadunt dormitum. Hoc enim faciunt alii homines mechanici, qui in una domo habitant, simul surgunt, simul laborant. Ymmo in aliquibus civitatibus aliqui mechanici omnes unius officii ad pulsum campane incipiunt laborare et ad pulsum cessant a labore, nec propter hoc dicendi sunt religiosi, sic eciam nec isti. Religiosos enim, id est, de statu religiosorum, solum facit professio regularis et promissio obediencie. Religio enim, id est, status religionis, non dicitur quilibet modus vivendi ordinatus, sed religio est modus et ordo vivendi sub certa regule professione et alicuius regimine superioris. Sic enim discribitur a magistro Henrico de Gandavo, quolibeto III, questione XVI. Unde illa tria requiruntur ad factionem religionis, ut patet iuristas communiter Extravag. »De regularibus et transeuntibus ad religionem« per totum, et per Thomam quolibeto III, questione XVII, et super quartum »Sentenciarum«, distinctio XVII, et in multis aliis locis.

GOZEWIJN COMHAIR, KARTHUIZER EN BISSCHOP VAN IJSLAND († 1447).

EEN BIJDRAGE TOT ZIJN BIOGRAPHIE

Toen ik eenigen tijd geleden het Necrologium van het Karthuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht raadpleegde, viel mijn oog onder 20 Juli (St. Margriet) op deze woorden: »O. reverendus in Christo pater et d., d. Goswinus, Scalatensis ecclesie eps., primo prof. do. sancti Johannis Baptiste in Zelem prope Diest, ultimo do. Carthusie« [1]). Al aanstonds was het mij duidelijk, dat hier een welkome aanwijzing schuilde voor een nadere bestudeering van het leven van bisschop Gozewijn Comhair.

Immers, zoowel W. Moll, die destijds in de Koninkl. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde [2]), een uitvoerige verhandeling heeft geleverd over dezen »Nederlander aan het hoofd der kerk van IJsland«, alsook na hem O. A. Spitzen in het *Archief voor de Gesch. van het Aartsbisdom Utrecht* (II 183 en IV 149–170) en laatstelijk Huurdeman in het *Nieuw Ned. Biogr. Woordenb.* (II 310) hebben

---

[1]) *Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen.*, dl. XI (Utrecht 1886), p. 290.

[2]) *Versl. en Meded.*, II, VI (1876) p. 48—110. Moll heeft deze studie, eenigszins herzien en aangevuld, nogmaals gepubliceerd in: Moll en de Hoop Scheffer, *Studiën en Bijdragen op 't Gebied der historische Theologie*, IV (A'dam 1880), p. 145—206, terwijl zij in verkorten vorm ook is opgenomen in het *Nordisk Manedskrift for folkelig og kristelig oplysning* (Maart 1877).

ons nog aangaande menige belangrijke levensbijzonderheid van dezen merkwaardigen kerkvorst in het onzekere moeten laten.

Vooral over zijn jeugd en zijn Karthuizerleven zijn hun mededeelingen uiterst schaarsch. En nu bleek uit het bovenaangehaalde, dat Gozewijn niet alleen deel heeft uitgemaakt van de communiteit te Zeelhem, maar dat hij ook vroeg of laat een zoogenaamde tweede professie had gedaan in de Grande Chartreuse bij Grenoble, welke kortweg domus Carthusiae pleegt te heeten. Nadat mijne belangstelling eenmaal was gaande gemaakt, heb ik getracht te achterhalen, wat dienstig kan zijn ter voltooiing van Gozewijn's levensbeeld.

De Comhair's [1]) stamden uit Zaltbommel. Reeds in oorkonden van de jaren 1330–1334 wordt uit den Bommelerwaard een Willem Comhair vermeld als »gesworen lantmeter 's graven van Gelre« [2]). In het Necrologium van den St. Maarten te Zaltbommel staan meerdere leden van dit geslacht opgeteekend [3]).

---

[1]) Varianten: Comhaer, Cumhar, Kumhar, Comhaers, Comhars, Conchaer, (Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum*, lib. III, art. 2), Dohair (Raissius, *Orgines Cart. Belgi*, Duaci 1632, p. 52 en Tromby, *Storia Critico-cronologia diplomotica del patriarca St. Brunone e del suo ordine Cartusiano*. Napoli 1777. VIII 193), Khemhare (van Doorninck en Nanninga Uitterdijk, *Bijdr. tot de Gesch. v. Overijssel* II 78), tumHaer (id. p. 79), Kombart (Moll, *St en Bijdr.* IV 147 noot), Corshaer, Limmhaer, (*Kronijk v. Arent toe Bocop*, uitgeg. d. h. Hist. Gen. Utrecht 1860, resp. blz. 395, 397), Cumheer, Komeshaer (*Cat. der Archieven v. h Groote en Voorster Gasthuis te Deventer*, 1879, resp. no. 31 en no. 800b).

[2]) J. de Fremery, *Cartularium der Abdij Mariënwecrd* ('s Hage 1890) blz. 230, 252.

[3]) De Heer H. Beckering Vinckers te Zaltbommel, die genoemd memoriebeek, dat loopt van 1304 tot 1569, voor een uit-

Wanneer het mij geoorloofd zou zijn ondanks de ongenoegzaamheid der beschikbare gegevens een stamboom te schetsen, dan zou deze proeve er als volgt uitzien: Voornoemde Willem Comhair, die ook in het necrologium voorkomt en gehuwd is geweest met Aleydis, was de overgrootvader van den lateren bisschop van IJsland. Goeswinus Cumhaer, van wien het memorieboek spreekt en dien men ook genoemd vindt in *Schatting van den Lande van Gelre 1369* door P. N. van Doorninck (blz. 235, no. 46), was de grootvader. Dezelfde bron vermeldt onder no. 40 »Gerit die goltsmit« [1]), die niemand anders zal zijn als Gerrit Gozewijnsz. Comhair, de vader van den lateren bisschop.

Dat de familie in Zaltbommel aanzien heeft genoten, blijkt ook uit de naar haar genoemde »Kommerstraat«, die tegenwoordig zelfs verbasterd wordt tot Komkommerstraat! [2]) In het laatst der 14de eeuw

---

gave gereed maakt, had de groote welwillendheid mij naast andere interessante inlichtingen de volgende uittreksels uit dat Necrologium te verstrekken:

fo 55 vo. a 29 Apr. XVe e. Obiit Gijsbertus Cumhaer pro cuius memoria et pro ipsa Aleydis uxor eius solvit florenos arn. quatuor semel tamen.

fo 40 vo. b. 29 Mrt. XIVe e. Obiit Goswinus Cumhaer et Aleydis eius uxor qui legavit X gr. cens. et area sua Optendam, in qua stat mola Henrici Raet.

fo 127 ro. a. XIVe e. Obiit Nycholaus Cumhaer qui legavit V sol. recipiendos ex area sita inter Nycholaum predictum et dominum Arnoldum Coc, militem.

fo 22 ro. b. 15 Febr. XIVe e. Obiit Aleydis, uxor Wilhelmi Cumhaers, que legavit X sol. recipiendos in die Beati Martini Hyemalis ex dimidio jugere terre, sito in loco Vrieskenshove, quem colit Ghoswinus Cumhaer.

[1]) En onder no. 38: Johan Coemhaer.

[2]) Ook deze mededeeling dank ik aan den heer H. Beckering Vinckers.

schijnen leden van dit geslacht zich gevestigd te hebben in Deventer. Onder hen meergenoemde Gerrit, die nog was »gebaren van Bomel« [1]). Daar hij reeds in 1380 burger was van Deventer en in deze stad familieleden van zijn vaders kant had wonen, is het wel waarschijnlijk, dat hij hier in genoemd jaar al langeren tijd woonachtig was. Zij werden in de IJsselstad gerekend tot de aanzienlijkste families. Gerrit Comhair was goudsmid, een man van fortuin met edele gaven van hoofd en hart [2]). Men roemde zijn kunstvaardigheid in het vak en hij werd geacht als »een alten gueden man ende een vrent alre gueder menschen«.

In de jaren 1393–1397 diende Gerrit Comhair bisschop Frederik van Blankenheim als rentmeester van Salland, terwijl wij voorts vernemen dat hij te voren een korten tijd »plach die praestije te verwaren« [3]). Zooals vele vooraanstaande stadgenooten van zijn tijd was hij lid van het Deventersche lakenkopersgilde. In 1387 wordt hij als zoodanig vermeld onder den naam Gerardus Comhaer de Bommel evenals zijn bloedverwant »Gosvinus, filius Conradi Comhaer de Bommel« [4]).

Zij waren een wijd-verspreide familie van edelsmeden en muntmeesters. Gerrit Comhair werd later koninklijk muntmeester in Lund, welk ambt hij

---

[1]) Hs. D., blz. 264 e. v.

[2]) Hij was lid van het gilde der goudsmeden. (Moll, *St. en Bijdr.* blz. 147). Ook bezat hij een oliemolen. (*Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utr.* XXX, blz. 87).

[3]) *Van de doechden der vuriger ende stichtiger susteren van Diepen veen.* (»Handschrift D.«), uitgeg. en toegelicht door D. A. Brinkerink (Gron. 1904), p. 265.

[4]) *Bijdr. tot de Gesch. van Overijssel*, I, blz. 304. Het lidmaatschap van dit gilde schijnt een onderscheiding te zijn geweest.

tot aan zijn dood in 1415 met eere heeft bekleed. Doch ook in Lübeck waren Comhair's gevestigd. Mester Gerd Kumhar en Goswinus Kumhar worden er vermeld in het jaar 1406 [1]). Laatstgenoemde andermaal in een inscriptie van het Niederstadtbuch van 1407, die een schuldbekentenis bevat ten zijnen laste, en ten behoeve van Albrecht, koning van Zweden [2]). Een oorkonde van 27 Mei 1416 [3]) noemt Radulphus Comhaer, koopman te Lübeck. Op 28 Oct. 1420 vermeldt het Niederstadtbuch, dat de gebroeders Rolavus en Goswinus Cumhar erkennen een bepaalde som gelds schuldig te zijn aan een Utrechtsch burger, die zij op de markt te Antwerpen zullen uitbetalen of doen uitbetalen [4]). Elders uit dezelfde bron blijkt dat de Lübecksche bankier Rudolf Cumhar, »monetarius et campsor«, in de eerste helft van 1421 in staat van

---

[1]) De *Codex Diplomaticus Lubecensis* 1e Abth., V (Lübeck 1877) p. 131 bevat een oorkonde, waarbij de pauselijke legaat Ludovicus de Ballionibus kwijting geeft van een door den bisschop Peter van Roeskilde aan de Roomsche Curie betaalde geldsom. De uitgever van den Codex vermeldt er in een noot bij, dat een aanteekening in het *Niederstadtbuch* d.d. 16 Maart 1406 aldus luidt: »Mester Gerd Kumhar coram libro recognovit, se ad sufficienciam sublevasse a dominis Hinrico Westhoff et Alberto van der Brugge, consulibus, et Wernero Hop. cive, Lubecensibus, ex parte Domini Petri episcopi Roskildensis IIIIC et XXII coronatus Francie et IIIIC Marc. lub., unde Bertoldus van der Oest, Tidekinus Steen et Goswinus Kumhar coram libro fideiusserunt, quod dictus mester Gherd a predicto domino episcopo super promissis pecuniis omnibus sufficientibus quitanciam debeat reordinare«. Mester Gerd Kumhar is blijkbaar bankier. Is hij dezelfde als de voornoemde Gerrit Gozewijnsz. uit Bommel?

[2]) *Cod. Dipl. Lub.*, t. a. p., blz. 164.

[3]) *Cod. Dipl. Lub.*, t. a. p., blz 633.

[4]) *Cod. Dipl. Lub.*, 1e Abth., VI (Lübeck 1881), p. 322. (CCXCII).

insolventie is geraakt[1]). Een zekere Diederik Komhart van Deventer, dien wij ook elders vermeld vonden[2]), bezat in de jaren 1431 en '36 een huis te Kopenhagen[3]).

Maar ook in het Zuiden van Europa schijnen leden dezer ondernemende muntmeestersfamilie zich te hebben neergezet, en wel te Chambéry. In de jaren 1416–1432, juist in den tijd, dat Gozewijn Comhair deel uitmaakte van het convent der naburige Grande Chartreuse, daar de belangrijkste bestuursposten bekleedde en als zoodanig wel in aanraking kwam met hertog Amadeus VIII van Savoye, juist in dien tijd genoten de gebroeders Goswinus en Alardus de Bommel te Chambéry een groot aanzien als »orfèvres ducals«[4]).

»Orfèvre« heette niet alleen de eigenlijke goudsmid, maar daaronder werd ook zoowel de juwelier als de muntmeester verstaan. De goudsmid was in de middeleeuwen: »graveur, nielleur, émailleur, monnayeur. Ce fut l'artiste par excellence et pour ainsi dire l'homme universel«. Het was dan ook een echt familievak, dat van vader op zoon overging[5]).

---

[1]) *Cod. Dipl. Lub.*, t. a. p., blz. 336 (CCCVI) en 399 (CCCXXII). T. a. p, blz. 505 wordt Rudolf nogmaals genoemd als Lübeckssche bankier.

[2]) Althans in een oorkonde van 19 Febr. 1446 treft bisschop Gozewijn beschikkingen ten bate van zijn bloedverwant Ywanus Komhair »qui dictus Ywanus Theodoricum pie memorie fratrem suum in nostro servicio ac cum eodem suo fratre omnia ejus fere bona lamentabiliter amisit«.

[3]) W. Moll in *Stud. en Bijdr. op 't Gebied der Hist. Theologie*, IV (A'dam 1880), blz. 147, noot.

[4]) A. Dufour et Fr. Rabut, *Les orfèvres et les produits de l'orfèvrerie en Savoie* in: *Mémoires et Documents publ. par la Societé Savoisienne d' Hist. et d'Archéol.*, T. XXIV (Chambéry 1886), blz. 331—547.

[5]) Dufour et Rabut, t, a. p., blz. 337.

Wij mogen wel aannemen, dat de invloed van den Karthuizer deze beide edelsmeden naar Savoije gebracht heeft [1]). Gozewijn de Bommel kwam van Parijs, waar hij in 1415 nog verbleef. Hij kwam — zooals wij later zullen zien — te Chambéry één jaar nadat zijn naamgenoot monnik was geworden in de Grande Chartreuse, na eervol van het prioraat in Zeelhem te zijn ontheven. Veel edelsmeedwerk heeft hij aan het luisterrijk hof mogen leveren, zoowel voor religieuse als voor profane doeleinden. Hij stierf in 1429 als »maître général des monnaies de Savoie«, nalatende een weduwe, Johanna genaamd.

Zijn broeder Alardus vestigde zich waarschijnlijk in 1419 te Chambéry. Niet alleen was hij »orfèvre ducal«, maar ook oefende hij het bedrijf uit van geldwisselaar. In 1428 benoemde de hertog hem tot »maître de l'atelier monétaire de Chambéry, et autorisé à frapper non seulement les monnaies ducales, mais aussi les monnaies impériales«. 1432 is het laatste jaar waarin wij iets van hem vernemen.

Gerrit Comhair was als ambtman van Salland, het belangrijkste kwartier van het Oversticht, een invloedrijke persoonlijkheid. Hij bezat en bewoonde te Deventer een huis, genaamd »des Rentmeestershof in de Nijestrate« [2]). Tweemaal is hij gehuwd geweest. Zijne

[1]) Men was in Savoije eenige kleine goud- en zilvermijnen gaan exploiteeren, zoodat een daarmede verbonden nijverheid levensvatbaar was geworden. De hertog van Savoije beijverde zich dan ook zeer om derzelver ontwikkeling te bevorderen, o. a. door het uit Duitschland ontbieden van bekwame affineurs en goudsmeden, (»affectantes nimirum ditionem nostram talibus populari artificibus« luidt het in een zijner brieven). Dufour et Rabut, t. a. p., blz. 333 en 389.

[2]) *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utr.* dl. 33, blz. 387.

eerste echtgenoote, Bertha, schonk hem een zoon, wiens geboorte zeer waarschijnlijk in de zeventiger jaren der 14de eeuw plaats vond [1]). Of zij toen nog in Bommel woonden, ofwel zich reeds metterwoon te Deventer hadden gevestigd, is onzeker. Le Vasseur verzekert, dat dit laatste het geval was. Gozewijn schijnt het eenige kind uit dit huwelijk te zijn geweest, althans in een oorkonde van 1410 (bijlage I) verklaart de vader: »se in presentiarum nullum alium habere heredem proximiorem quam prefatum dominum Goswinum et conventum domus de Zeelhem«. Ook uit 1415, enkele dagen vóór zijn dood, vinden wij een dergelijke verklaring uit zijn mond.

Het gezin leefde juist in den tijd, dat Deventer en omgeving het brandpunt was der moderne devotie en het verwondert ons niet hen aan te treffen onder de bewonderaars van dezen heilzamen heropbloei van het godsdienstig leven. In het bijzonder mocht Gerrit Comhair zich verheugen in vriendschappelijke betrekkingen met Joannes Brinckerinck, die dan ook meermalen door den edelsmid krachtig werd gesteund in zijne ondernemingen. De jonge Comhair groeide dus op in een omgeving, die wel in staat was om de

---

[1]) Het geboortejaar van Gozewijn is slechts bij benadering aan te geven. Moll veronderstelde, dat dit omtrent 1375 moet zijn geweest. De Heer Spitzen betoogde (*Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utr.*, IV, blz. 152), dat de toekomstige bisschop van Scalholt wel op zijn laatst in 1374 het levenslicht zal hebben gezien, doch zijn argumenten blijken niet houdbaar te zijn. Op andere gronden zou ik het geboortejaar wel vóór 1380 willen stellen Omstreeks 1400 is hij Karthuizer geworden, reeds in 1407 prior en 1447 (20 Juli) is zijn sterfjaar, het einde van een »vita longaeva«, gelijk Le Vasseur (*Ephemerides Ordinis Carthus.* II, Monstrolii 1890, blz. 508) vermeldt. Ook Petreïus in zijn *Bibliotheca Cartusiana* (Col. 1609) teekende op, dat hij overleed »in bona senectute«.

roeping voor het kloosterleven in zijn hart te doen ontkiemen. Om Gozewijn degelijk onderricht en een goede vorming te verzekeren, behoefden zijne ouders hem niet naar den vreemde te zenden. En ofschoon niets gemeld wordt over deze jaren zijner jeugd, is het zeer waarschijnlijk, dat »Goesen« ter schole ging bij de fraterheeren in zijn woonplaats. Van de broeders van het Heer-Florenshuis onder Florens Radewijn zelven schijnt hij een uitstekende vorming te hebben genoten.

In het jaar 1398 heerschte de zwarte dood in Deventer, zoodat, zegt een kroniek, »hier des dages ondertijden meer dan vijftich dooden waeren« [1]). Hoe het de Comhair's in deze bange dagen verging, weten wij niet. Zeker vermogen algemeene rampen de levenshouding van menigeen te beinvloeden.

Als zoo menige leerling der broeders van het gemeene leven [2]) zal de jonge Gozewijn, op rijperen leeftijd gekomen, zich op raad zijner meesters en van hun aanbevelingsbrieven voorzien, naar het naburige Windesheim hebben begeven om opneming te vragen bij de reguliere kanunniken, wier jeugdige Congregatie zoo sterk in bloei toenam. 't Was in het jaar 1398 of iets later [3]), dat Gozewijn Comhair in gezelschap van zijn stadgenoot Koenraad Mom zich hier aanmeldde. De uitnemende Johannes Vos van Heusden,

---

[1]) *Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren*, naar het te Arnhem berustende handschrift uitgegeven door D. de Man. ('s Hage 1919), blz. 7.

[2]) Dr. J. G. R. Acquoy, *Het Klooster te Windesheim en zijn Invloed.* (Utrecht 1875), Dl. I blz. 110. Busch, *Chronicon Windesemiense*, blz. 83, 108, 368.

[3]) Spitzen in het *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utr.* IV, blz. 154.

die toen als prior het klooster bestuurde, zal hem te woord hebben gestaan.

Een beraadslaging der koorheeren viel echter niet ten gunste van het verzoek uit. Men dacht aan de bepaling der constitutie, dat niemand wegens voornaamheid van zijn geslacht of veelheid van schatten of om eenige andere wereldsche reden mocht worden toegelaten [1]) en wilde zelfs den schijn vermijden. Misschien was er ook eenige vrees voor mogelijke moeilijkheden met de invloedrijke familieleden der postulanten en dacht men aan de ernstige onaangenaamheden kort te voren van de bloedverwanten van Arnold van Winbergen ondervonden [2]). In ieder geval het resultaat was, dat de jongelieden werden afgewezen, met den goeden raad om hun poging te herhalen bij de regulieren van het klooster Eemstein [3]), dat behoorde tot het Windesheimsche kapittel.

Toen de teleurgestelde Gozewijn de reden vernam, waarom men hem hier niet wilde aannemen, slaakte hij de klacht »dat moet Gode ontbermen, dat wi daeromme ghene stede crigen en connen omdat wi rike sint«. Willem Vornken, de latere prior superior van Windesheim, was getuige van deze gesprekken en heeft ze opgeteekend [4]), als een voorbeeld hoe omzichtig men alle opspraak trachtte te voorkomen. En de berichtgever eindigt zijn verhaal met de mede-

---

[1]) Vgl. hiervoor: Acquoy, I, bl. 148.

[2]) Acquoy, t. a. p., blz. 116, 117.

[3]) Vóór den St. Elisabeths-vloed gelegen tusschen Dordrecht en Geertruidenberg.

[4]) Wilhelmus Vornken, *Epistola de prima institutione monasterii in Windesheim*, als bijlage I opgenomen in Deel II van Acquoy's werk.

deeling, dat de beide vrienden hun raad opvolgden en de reis naar Eemstein ondernamen.

Hoe Gozewijn Comhair daar is wedervaren en of hij er wel geweest is, weten wij niet. Korten tijd later is hij monnik in het Karthuizerklooster te Zeelhem bij Diest. In welk jaar trad hij hier in? Le Vasseur moet het juiste tijdstip wel zou nauwkeurig mogelijk benaderd hebben, waar hij meedeelt dat het omstreeks 1400 was. In 1401 bevond hij zich daar reeds, want in dat jaar trad zijn vader op als »hulder des priors ende der carthuser tot Dyest« [1]).

Hebben de regulieren van Eemstein hem den weg gewezen naar de chartreuse? Is hij misschien vandaar om raad gaan vragen bij de karthuizers van het naburige klooster »Het Hollandsche Huis« buiten Geertruidenberg, dat bestuurd werd door Hendrik van Coesfeld, niet lang geleden nog prior te Diest? Vast staat, dat Gozewijn Comhaer alsdan de eerste niet is geweest van de vele jongelieden, die zich door den invloed der devoten als novice bij de Karthuizers aanmeldden [2]).

Gerrit Comhair was in de negentiger jaren der 14de eeuw ambtman van Salland. Het is bekend, dat de landsheer dergelijke posten bij voorkeur aan een vermogend man toewees, en dat het niet ongewoon was deze ambtenaren aan den bisschop gelden te zien

---

[1]) Van Doorninck, *Bijdr. tot de Gesch. van Overijssel*, II, blz. 78 en 79.

[2]) Zie o. a.: Busch, *Chronicon Windesemiense*, bladz 208 e. v.; Acquoy, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed* (Utrecht 1875) blz. 23, 206, 274; M. Schoengen, *Die Schule von Zwolle* (Freiburg i. d. Schw. 1898), blz. 6, 81, 91. W, Moll, *Kerk-*

gesch. v. Ned. vóór de Herv., (Utrecht 1869), II 11 blz. 120 e. v.

Reeds Acquoy (t. a. p., blz. 23, noot) sprak het vermoeden uit, dat de groote zedelijke hervorming der veertiende en vijftiende eeuw oorspronkelijk van de Karthuizers is uitgegaan. Bijzonder belangrijk en gewenscht zou dan ook zijn een uitvoerig onderzoek naar den invloed der Nederlandsche Karthuizers — in het bijzonder die van het klooster Monnikhuizen — op het ontstaan en de eerste ontwikkeling der »moderne devotie«. Dit is een zeer mooie stof voor een academisch proefschrift! Belangwekkende persoonlijkheden zouden daarin behandeld dienen te worden, zooals de bewoners van Monnikhuizen: Hendrik Aeger van Kalkar, Albertus Kivet, Albertus Buer, Joannes van Delden, Hendrik van Veethusen, Diederik van Brederode, Henricus de Hassia, Hendrik Becbeeck, Hendrik van Coesfeld, Alphardus de Hollandia, Bernardus N., Herman van Apeldoorn, allen uit het einde der 14de en en het begin der 15de eeuw.

Aan deze opmerking moge ik nog één nota toevoegen, die overigens wellicht ook verband houdt met het leven van Gozewijn Comhair. Algemeen wordt aangenomen, dat in 1374 Geert Groote's bekeering bewerkt is door den eerbiedwaardigen karthuizer Hendrik Aeger van Kalkar. Was deze echter toen nog prior van Monnikenhuizen? Het is niet waarschijnlijk. In 1368 kwam hij aan het hoofd te staan van dit convent, dat hij — gelijk hij zelf heeft opgeteekend — gedurende vijf jaren heeft bestuurd. (Henrici Kalkariensis epistola ad P. Joannem Dotzium, geciteerd door Th. Petreïus, *Bibl. Cart.*, p. 132). Toen in 1373 vanuit Keulen een begin werd gemaakt met de stichting van een nederzetting der orde in Roermond, is H. van Kalkar daar ale „rector" heengezonden. Hij bleef daar ongeveer 5 jaren (1373—1377) — wederom volgens zijn eigen opgave — en werd toen onmiddellijk belast met het prioraat van de chartreuse te Keulen, welk ambt hij 7 jaren heeft bekleed. Gedurende 20 jaren (1376—1396) oefende hij tevens het ambt uit van visitator der Rijnprovincie, waaronder de kloosters in de Noordelijke Nederlanden en ook o. a. het klooster te Zeelhem bij Diest ressorteerden. (Zie over H. van Kalkar o. a. ook: le Vasseur, IV, 540—542). Zijn opvolger als prior van Monnikhuizen is geweest Hendrik Kenemadius van Coesfeld, »vir utique magnae pietatis, in Scripturis divinis eruditissimus, et in tractandis negotiis sapientissimus«. Deze was, zegt verder de annalist der Karthuizerorde (le Couteulx VII, blz. 279—289) professus van Monnikhuizen, »ubi primum, licet juvenis, in Priorem electus, Henrico Calcariensi successit 1373«. In het volgende jaar,

leenen, die de vorst noodig had voor zijn krijgsbedrijf en andere ondernemingen [1]). Ook Comhair is opgetreden als geldschieter van zijn landsheer.

Zooals dat in de Middeleeuwen vaak placht voor te komen, oefende hij naast het beroep van goudsmid tevens het bankiersbedrijf uit. Den 9den Mei 1395 sloot bisschop Frederik onder goedkeuring der steden Deventer, Kampen en Zwolle een geldleening met Geryt Comhaer [2]). Ook in latere jaren schijnt deze nog eens crediteur van zijn »here van Utrecht« te zijn geweest. In het zoogenaamde hs. D [3]) is sprake van krijgsoperaties bij Stavoren. Het volgende wordt n.l. verhaald:

»....soe gevyelt dat bisschop vrederijc van utricht

---

omstreeks Paschen, reisde hij naar het Generaal Kapittel, waar hij onder de definitoren is gekozen. »Triennio post ad regimen alterius domus nobis ignotae, et inde ad Diestensem translatus, denique San-Gertrudensi praeficitur anno 1394«. Het klooster buiten Geertruidenberg heeft hij bestuurd tot aan zijn dood, 10 Juli 1410. Het zal dus onder zijn prioraat zijn geweest, dat Geert Groote naar Monnikhuizen kwam om daar ruim twee jaren in afzondering door te brengen. Acquoy heeft een halve eeuw geleden H. van Kalkar genoemd »een hoogst merkwaardig en tot dusverre veel te weinig gekend man«. Dit geldt ook nu nog en kan evenzeer gezegd worden van Hendrik van Coesfeld, die op zijn omgeving en tijdgenooten een bijzonderen invloed heeft gehad.

[1]) Zie: Dr. L. C. M. Schmedding S.J., *De Regeering van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht.* (Leiden 1899), blz. 128 en 129.

[2]) *Oorkondenboek van Groningen en Drente* no. 878. Zie voorts nos. 884 en 909. Een regest d.d. 16 Nov. 1397, opgenomen onder no. 976, vermeldt eene verklaring van den bisschop, dat Gerrit C., rentmeester van Salland, rekeninge heeft gedaan van uitgegeven en ontvangen gelden ter zake van den oorlog tegen Koevorden. Vgl. Schmedding, t. a. p., blz. 74 e. v.

[3]) Hs. D., blz. 264 e. v.

voer staveren lach om dat te winnen. Daer hy voel guedes om verteerde, ende daer hem gerijt comhaer vele van syns selves guet toe verleyde. Ende een tijt lanck daer na, als die reyse geijndet was, soe eyschede gerijt dat sijne weder. Doe genckt hem mytten bisschop, gelijck alst den vrenden godes pleget te gaen; want den onsen lieven here mynnet, den castyt hy. Want die bisschop en wolde hem niet weder geven, mer hy vervolgede hem ock, also dat hy heymelic uut den lande toech ende vloe in denemarken«.

Zou in dit relaas echter niet Koevorden zijn verward met Stavoren? Zeer waarschijnlijk wel, want Frederik van Blankenheim heeft nimmer deze laatste stad veroverd. Denkbaar is, dat bij het overschrijven deze twee namen, in Middeleeuwsch handschrift en spelling zooveel op elkaar gelijkend, abusievelijk zijn verwisseld.

Op welk tijdstip heeft Gerrit Comhair nu het land verlaten? Gelijk wij zagen, deed hij in November 1397 rekeninge van uitgegeven en ontvangen gelden ter zake van den oorlog tegen Koevorden, waar de de bisschop inderdaad »veel guedes om verteerde«. »Een tijt lanck daer na« waagde Gerrit het zijn hoogen debiteur aan te spreken, waardoor hij in ongenade geraakte en het geraden vond uit te wijken. Zooals nog zal blijken, heeft Comhair Johannes Brinckerinck gesteund bij den bouw van het klooster te Diepenveen, zoodat men bij benadering mag veronderstellen, dat hij omstreeks 1402 naar den vreemde trok [1]).

Gerrit was den goeden pater van Sion »seer trouwe

[1]) In 1401 trad hij nog in Twente op als »huilder des priors end der Carthuser tot Diest«, (*Bijdr. tot de Gesch. v. Ov.*, II, blz. 78).

ende by stendich; sunderlinge doe hij dat cloester ten diepenveen tymmerde. Ende als onse vader heer Johan begaen was omme gelt, soe plach hij gerijt comhaer toe te spreecken. Ende sunderlinge op een tijt liende hij hem c nobelen tot sijnre tymmeringe, ende hij dede dat die nederste stoelen int choer gemaket worden, omdatter vele personen mochten komen. Ende dese stoelen becoestichde hij selven« [1]).

Ook in latere jaren bleef Gerrit Comhair de zusters van Diepenveen weldaden bewijzen. Ons wordt verhaald hoe de honderd nobelen, die haar geleend waren, door hem werden kwijtgescholden. Toen hij n.l. in Denemarken woonde, ontving hij op een keer bezoek van zijn zoon den prior van Zeelhem. Bij die gelegenheid was de vader bezig iets te schrijven, waarop de zoon vroeg wat hij schreef. Hij antwoordde: »ic schrijve of teykene die hondert nobelen die ic ten diepenveen gelient hebbe«. Doe segede hij »neen, vader, schrijvet niet »gelient«, mer »gegeven«. Die vader segede: »ick hebt hem gelient; hij segede: »neen vader, niet »gelient«, mer »gegeven«. Noch segede hij derdewerf: »ic hebbet hem gelient«. Die sone antwaerde: »neen vader, schrijft «gegeven«. Aldus verwan hij sinen vader, dat hij schrief: »ic hebbe ten diepenveen gegeven c nobelen« [2]).

Een tijd later kwam Gerrit Comhair weder in het Sticht om zijn vrienden te bezoeken en om zijn goederen na te gaan, die hij in Bommel had liggen. Hij verzuimde toen ook niet om zijn goeden vriend Johannes Brinckerinck een bezoek te brengen — »want sie malcanderen seer lief hadden« — en 't was bij deze ont-

[1]) Hs. D., blz. 265—266.

[2]) *Handschr. D.*, blz. 268 e. v.

moeting, dat hij hem andermaal honderd nobelen leende [1]).

»Hijr en baven — verhaalt het handschr. D. verder — soe plach hy alle yaer sine geestlike vrende te besorgen myt sunderlinge gaven. Mer baven al diepenveen. Want hy plach hijr alle yaer te senden vij tonne vissches [2]), soo dat diepenveen niet besorget en durfte te wesen voer visch also lange als Gerijt levede. Hij hadde soe groet betrouwen in der suster gebet; want als hij in last was of in perijkel der zee alst dan quam ter midden nacht ende hy dan ergent geluyt der clocken hoerde soe verhief hy sijn stemme myt groter vroelicheyt ende troeste sijn gesellen, seggende: »Weest wal gemoet, nu bidden die hillige susteren van Diepenveen soe trouwelijc voer mij«.

In 1410 weduwnaar geworden, hertrouwde Gerrit Comhair niet lang daarna met de jeugdige Aleida ter Poorten, eene dochter van den bekenden Deventerschen schepen Johan ter Poorten [3]). Deze was, evenals zijne echtgenoote Lutgert, tot een vromen levenswandel bekeerd door Geert Groote. Zij waren zeer rijk en milddadig. Vooral Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen mochten zich in hun steun verheugen. Hunne dochters Swene en Geertruid waren

---

[1]) Hoezeer Johannes Brinckerinck nog op zijn sterfbed in 1419 zorg had over deze schuld en hoe ze hem door Gerrit Comhair's weduwe werd kwijtgescholden, kan men lezen in *Handschrift D.*, blz. 270 en bij Kühler t. a. p., blz. 200.

[2]) Makreel en haring. Vgl. W. J. Kühler, *Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen*, blz. 114, noot 8.

[3]) Zie over de ter Poorten's: *Handschr. D.*, blz. 259—279; W. J. Kühler, t. a. p., passim; *Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek*, deel VI.

onder het twaalftal zusters, dat in Januari 1408 te Diepenveen was ingekleed en waarmede de vrouwelijke tak der opbloeiende Windesheimsche congregatie een aanvang nam.

Alijd ter Poorten was nog zéér jong, toen Gerrit Comhair haar trouwde. Zij telde slechts »xj yaren, doe sie den man creech«. Daar volgens het kanonieke recht de leeftijdsgrens voor het meisje om te huwen op 12 jaar was gesteld, zal zij dus wel op dien leeftijd de stiefmoeder zijn geworden van Gozewijn Comhair [1]).

Het Handschrift D. schijnt de levensgebeurtenissen van Gerrit Comhair niet in nauwkeurige volgorde weer te geven, zoodat men daaruit zou afleiden dat zijn tweede huwelijk reeds eenige jaren vroeger was gesloten. Wij zullen tot een goed begrip van den loop van zaken, eerst nagaan hoe het hem in het Noorden was vergaan.

Niet onwaarschijnlijk is het, dat in Mester Gherd Kumhar, dien wij reeds in 1406 te Lübeck vermeld vonden, de vroegere Deventersche goudsmid moet worden gezien. Als aanzienlijk koopman met vele relaties zal hij zich in den vreemde wel spoedig thuis hebben gevoeld. Het ging er hem althans voorspoedig.

De schrijfster van het Handschrift D. [2]) verhaalt het ons als volgt: »als hij daer [in Denemarken] ene corte tijt geweest hadde, soe gaf hem onse lieve here gracie, alsoe dat hem die conynck van denemarck seer lief

---

[1]) Men neme in aanmerking, dat omstreeks 1400 de gemiddelde levensduur betrekkelijk kort was. Twaalf jaar schijnt niettemin wat ongewoon te zijn geweest, want Johan ter Poorten maakte bezwaren »omdat sie noch soe yonk was«. Vgl. Meinsma, *De Zwarte Dood*, blz. 53.

[2]) Blz 266.

kreech ende in weerdicheit hadde. Ende maekede hem sinen muntenaer, want hy constich was in goltsmeden. Die officie der munten dede hij rechtverdelijc, also dattet hem daer geluckelijc mede genck; ende waert weder rijke ende zalich«.

De drie Scandinavische rijken waren sedert de Unie van Kalmar in 1397 onder één schepter vereenigd. Erik XIII van Pommeren had in 1412 als opvolger van Koningin Margaretha den troon bestegen. Gerrit Comhair, die zich in 's konings gunst mocht verheugen, werd muntmeester te Lund, het Londinum Gothorum, dat toenmaals de Metropolis Daniae was en de grootste stad van Scandinavië, alwaar de vorst veelal verblijf hield. Aan de hand eener aan hem uit Kopenhagen verstrekte mededeeling kon Moll [1]) berichten, dat reeds vóór 1412 als muntmeester dienst deed »mester Gherd« of »Gherit von Gossen« [2]), en dat deze eerst in Seeland en wel te Nestved ten Z.W. van Kopenhagen, later vermoedelijk te Lund woonde.

Van uit den vreemde keerde Gerrit Comhair herhaaldelijk terug op den vaderlandschen bodem om familie en vrienden te bezoeken en orde te stellen op zijn zaken. Eenmaal bezocht hij Deventer en Zaltbommel. In 1410 zien wij hem in Zeelhem. Bij een andere gelegenheid zal zijn huwelijk met Alijd ter Poorten zijn voltrokken. Het schijnt, dat zij toen niet aanstonds hem gevolgd is naar Denemarken. Want na verhaald te hebben, dat Gerrit door den koning tot muntmeester was aangesteld, vervolgt het Handschrift D.: »Ende als hij daer een wijltijdes geweest hadde, soe quam hij weder toe Deventer, ende besach,

[1]) *Stud. en Bijdr.* blz. 159.

[2]) Gerrit Comhair's vader heette Gozewijn.

hoet myt synre huysvrouwen ende mijt sinen vrenden was. Ende als hij hijr ene corte tijt geweest hadde, soe toech hij weder omme, ende liet hem sijn huysvrouwe eerlike ende staetelike na brengen. Ende als sie daer quam mytten vrenden, die sie daer brachten, so worden sie eerlike ontfangen, ende die conynck hadde sie beyde seer lief«. Ook in het begin van het jaar 1413 schijnt Gerrit Comhair zich weder in het Sticht te hebben opgehouden, want den 20sten Januari deed bisschop Frederik uitspraak in een geschil tusschen Gerrit Comhair en Lubbert Essching [1]). En vijftien dagen te voren stelde hij in alle zaken, die hij ten overstaan van den landsheer, zijne gerichten en ambtslieden te verrichten zou hebben tot wederopzeggens toe tot mombers aan Gert van Rijssen, Hendrik van Leyden en Johan ter Poorten [2]).

In het jaar 1410 stierf Bertha, de moeder van Gozewijn [3]). Haar nalatenschap viel naar het inheemsch recht ten deel aan haren zoon en zijn convent. Bij acte [4]) echter, gedateerd 18 October 1410 en opgemaakt in de cel van den prior der Zeelhemsche chartreuse in het bijzijn van derzelver bewoner, diens vader Gerardus Comhair en getuigen, verklaarde Gozewijn, mede uit naam van de communiteit, dat zij uit erkentelijkheid voor de menigvuldige weldaden, welke het klooster reeds van de zijde zijns vaders genoten had [5])

[1]) *Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht* (722—1528), II, no. 1893.

[2]) *Tijdrekenk. reg. op het Oud-Prov. Arch. v. Ov.* I, blz. 205.

[3]) Le Couteulx, *Annales Ordinis Cartus.*, VII, blz. 377.

[4]) Het origineel bevindt zich in het Staatsarchief te Hasselt (België). Zie bijlage I.

[5]) »Deze [Gozewijn] waert een devoet carthuser in brabant ende brachte in dat cloester wel IX honderd cronen« (*Handschr. D.*, blz. 267).

en nog genoot, de nalatenschap van zijne moeder z. g. aan zijn vader overdroegen. Van zijn kant benoemde de vader het klooster, zelfs bijaldien Gozewijn vóór hem mocht komen te overlijden, tot zijn universeel erfgenaam, met voorbehoud evenwel van het geval, dat Gerardus alsnog wettige nakomelingen zou verkrijgen, wanneer de Karthuizers slechts een kinds deel uit de nalatenschap zouden ontvangen.

De chartae defunctorum van het generaal-kapittel der Karthuizerorde gedenken den vader van Gozewijn met deze woorden: »Honorabilis vir Gerardus Comhar de Daventria, magnus benefactor ordinis«. Gerardus overleed 11 December 1415 te Lund [1]). Een paar dagen te voren had hij een nieuw testament gemaakt. Deze oorkonde, welke is gedateerd 7 December 1415 en werd opgemaakt in de munt te Lund, vond ik eveneens in het staatsarchiefdepot te Hasselt [2]).

Gerardus Comhair geeft daarin als zijn uiterste wil te kennen voor welke doeleinden hij zijn nalatenschap zou wenschen besteed te zien. Zijne dienaren behooren te worden bedacht, zoomede enkele verwanten, de weezen en behoeftigen, en de devote religieuzen. De testator wil niemand of niets met name aanduiden, doch laat de nadere bepaling der bestemming geheel over aan zijn zoon, Dom Gozewijn »quem super hoc de mente sua sufficienter se informasse asseruit«. Als executeurs testamentair wees hij aan: »Raetgerum de Insula presbyterum Trajectensis diocesis, Goswinum Comhair filium sororis dicti Goswini, Johannem ter Porten, Gerardum de Rijssen et Henricum de Leyden, laicos dicte diocesis«.

[1]) *Le Couteulx, Annales Ord. Cart.* VIII (Monstrolii 1890) blz 376.
[2]) Chartreux de Zeelhem, (hierachter afgedrukt als bijlage II).

Na zijns vaders overlijden heeft de karthuizer nog herhaaldelijk het klooster te Diepenveen uit diens nalatenschap bedacht. Dit wordt ons in het *Handschrift D.* (blz. 269) verhaalt: »Doe gerijt comhaer gestorven was, doe liet bysschop frederijc synen sone here goesen comhaer IX heren pont volgen van syns vaders guet. Ende dat gaf here goesen diepenveen wal vij yaer over te gebruken. Hijr en baven so gaf hij ons enen schonen kelic ende noch ander cleynoet so dat hij diepenveen seer trouwe was in al dat hij vermochte«.

Johan ter Poorten zond Lutgert, zijne huisvrouw, naar Denemarken om hunne dochter Alijt Comhair te halen, die men daar ongaarne had zien heengaan. Zij nam weder haar intrek in het ouderlijke huis te Deventer, waar de jonge levenslustige weduwe, »werlick ende uutwendich« als zij nog was, aanvankelijk nog al eens afstak bij haar vader en moeder, »welck dat beyde leveden als geestelike menschen« [1]). Alijt was »een lanck heerlic persoen ende ene staetlike vrouwe na der werlt«. Nadat zij echter in 1427 »omme den ban te vlien« met hare moeder een toevlucht had gezocht bij de zusters van Diepenveen, ontging ook haar niet de ernstige invloed der devote omgeving. 25 Maart 1432 werd Aleyt Comhair hier conversinne.

Gozewijn Comhair was dus omstreeks 1400 karthuizer geworden in het klooster van Sint Jan Baptist te Zeelhem bij Diest [2]). Deze chartreuse muntte uit door

---

[1]) *Handschrift D.*, blz. 270.

[2]) Het eerste vel mijner bijdrage was reeds afgedrukt in de 1e aflevering (101—112), toen mij vanwege V. P. Dom Palémon Bastin, archivaris der Karthuizerorde, nog in afschrift werd toe-

den voorbeeldigen levenswandel en de deugden harer bewoners, die in de weinige uren daags, welke de strenge regel der orde van Sint Bruno hun liet, zich ijverig toelegden op de wetenschap en het schrijven van stichtelijke geschriften [1]). Ofschoon het klooster reeds bestond sedert 1328, werd het toch in 1413 door Jan van Beieren, bisschop van Luik, nog genoemd »zeer qualic gherentet ende gedoteerd« en verkeerende in »kenlike armoede« [2]). De baten welke Gozewijn bij zijne intrede aanbracht en de aalmoezen, door Gerrit Comhair nog geschonken, zullen wel te stade zijn

---

gezonden een interessante bul van Bonifacius IX d.d. 4 Mei 1401, welke hierachter als bijlage V zal worden afgedrukt. Uit deze bul blijkt, dat Gozewijn Comhair heeft gediend in het leger van Frederik van Blankenheim bij diens krijgsoperaties tegen Koevorden en Rijnestijn. (1395—1396), evenals zijn stadgenoot en vriend Koenraad Mom. Nog enkele andere bijzonderheden uit Gozewijns jongelingsjaren kan men uit dat stuk vernemen. Op blz. 109 vlg. hebben wij geschetst hoe Gozewijn Comhair en Koenraad Mom in 1398 of iets later te vergeefs hadden aangeklopt aan de kloosterpoort te Windesheim. Beiden blijken zij daarop door de karthuizers van Zeelhem te zijn aangenomen, en wel in het voorjaar van 1400. Zeer waarschijnlijk stonden zij n.l. in Mei 1401 op het punt om, na het volbrachte noviciaatsjaar, hun professie te doen. Daar zij echter beiden, evenals zekeren Lambertus, in den krijgsdienst waren geweest, behoefden zij eene bijzondere pauselijke dispensatie om te worden toegelaten tot de H.H. Wijdingen.

[1]) Zie over het leven der Karthuizers en de geschiedenis der orde (ook in de Nederlanden): *Een Boek over Karthuizers*, in het licht gegeven door Mr. H. J. J. Scholtens (Roermond 1924). Over het klooster te Zeelhem vindt men uitvoerige bijzonderheden in: F. J. Raijmakers, *Historische Oogslag op het voormalige Karthuizerklooster te Zeelhem*. (Brussel 1863) en in mijn studie in het *Hist. Tijdschr.*, 3e Jaarg. (1924), blz. 8—29: *Jan van Brederode, convers der Karthuizers bij Diest.*

[2]) Blijkens een oorkonde van 14 Juli 1413. (Staatsarch. Hasselt).

gekomen, al was men er blijkbaar nog niet aanstonds door uit de geldzorgen.

Men noemde dit klooster wel het huis der edelen (domus nobilium), omdat in Gozewijn's tijd zoo menigeen uit de ridderschap de wereld verliet om hier een afgezonderd contemplatief leven te leiden [1]).

In 1400 kwam er Reinier van Schoonvorst, heer van Sichem, alsmede Gozewijn Comhair, Koenraad Mom (de Mom's waren een bekend Deventersch regeeringsgeslacht) en Lambertus, drie jongelieden, die voorheen de wapenen hadden gedragen. Twee jaren later werd de bekende Jan van Brederode hier convers en kort daarop deed zijn broeder Diederik van Brederode, die »clericus redditus« was in het klooster Monnikhuizen bij Arnhem, hier een tweede professie als zoodanig.

Gozewijn Comhair's andere medebewoners van het Zeelhemsche klooster waren o. a. nog: de conversen Henrick van Mouwerick, Arnout Bellaerts, Frederik en Aert van Waenrode [2]) (laatstgenoemde is in 1404

---

[1]) »Floruit olim in hac Cartusia: Goswinus Dohair [sic], ... cui privato adhuc, et intra solitudinis huius secreta delitescenti, multa adhaerebat tvrba Nobilium, adeoque frequentabatur ab eis, ut haec Cartusia vulgo diceretur *domus Magnatum*« (Raissius, blz. 52).

[2]) De beide laatsten worden genoemd in een oorkonde van 27 Dec. 1412 (Staatsarch. Hasselt), de beide eersten in een oorkonde van 8 Sept. 1410. In het *Hist. Tijdschr.* 1924, 1e afl. is betoogd, dat Jan van Rode, convers te Zeelhem, die in 1408 de Dietsche vertaling maakte der Somme le Roy, niemand anders is dan de voornoemde Jan van Brederode. Een der argumenten was, dat er in dat jaar zeer waarschijnlijk hoogstens 2 of 3 conversbroeders in dit klooster waren. Nu ik hier de namen kan noemen van 4 conversen uit de jaren 1410 en 1412, wordt dat argument nog versterkt. Toevallig in verband hiermede is wel, dat in de bovenaangehaalde oorkonde van 1410 naast de namen van de Zeelhemsche conversen den naam »van Rode«

nog vermeld als donaat, Cartul. no. 14, fol. 61–62). Willem van Turnhout bekleedde er 16 Mei 1412 het procuratorschap [1]), in welk ambt wij den 4 Maart 1402 Johannes Eerdwinne hebben aangetroffen [2]). Ook vond ik op 6 Nov. 1416 nog als monnik vermeld: Henric van Manderic. Het was ook onder Gozewijn's prioraat, dat Hendrik van den Haag, die door Sint Lidwina van Schiedam om zijn verheven roeping gelukkig werd geprezen, hier het habijt aannam. En ook Joannes de Montengies, gesproten uit een bekend Henegouwsch geslacht, droeg hier in deze jaren St. Bruno's kleed [3]), evenals Herman van Santdorpe [4]). Voorts worden in Mei 1412 nog vermeld de kloosterlingen van Zeelhem: Jacob Lathouwere en Jan Meysbergen [5]). In de jaren 1401–1407 werd het klooster bestuurd door den deugdzamen Everhardus van Heusden, die hier stierf in 1416 [6]).

Het geheele convent bestond in 1442 uit 18 koor-

---

voorkomt. (Wy....., schepenen van Zeelhem tugen ende doen cont, dat voor ons ende Arnoute van Rode, meyere van Zeelhem, ghestaen Jan Plume als momboir gheset metten rechte Henricks van Mauwerick ende Arnouts Bellaerts, bruderen ende conversen des goedshuysse van sartroysen van Zeelhem.....[s]).

[1]) Schepenakten van Diest, vol. 795, fol. 170 r°.

[2]) Stadsarchief Diest, schepenakten, vol. 792, fol. 191.

[3]) Als prior van Edingen heeft deze monnik later te zamen met een anderen karthuizer, den Z. kardinaal Albergati, met succes den vrede bemiddeld tusschen den koning van Frankrijk en Philips van Bourgondië. Zie over hem: Raissius, blz. 53; Pontus Heuterus, *Historia ducum Burgund.*

[4]) Le Vasseur, I 502a, II 508.

[5]) Stadsarchief Diest, vol. 795 fol. 170.

[6]) De Heer Eug. Frankignoulle te Scherpenheuvel had de groote welwillendheid om ten mijnen behoeve de schepenakten van Diest na te gaan, terwijl ik ook aan den Heer Lienaerts, ambtenaar aan het Staatsarchief te Hasselt veel dank verschuldigd ben voor zijne vriendelijke hulp.

religieuzen, 2 novicen inbegrepen, en 6 leekebroeders. In Comhair's tijd toen de gebouwen kleiner waren en dus vrij zeker ook het aantal kloosterlingen geringer in aantal was, zal de communiteit derhalve ruim 20 leden hebben geteld.

Toen Everhardus van Heusden [1]) »misericordia« had verkregen en van het bestuur der chartreuse ontheven was, viel de keuze voor het prioraat op Comhair. In het jaar 1407 moet deze als prior aan het hoofd van het convent gekomen zijn. De laatste mij bekende oorkonde, welke Everhardus als zoodanig vermeldt is van 27 Oct. 1406 [2]), terwijl Goswinus blijkens een akte van 28 Jan. 1408 [3]) op dat tijdstip reeds prior was.

Veel zorgen moeten prior Gozewijn gekweld hebben door de handelwijze van den conversbroeder Jan van Brederode, die omstreeks het begin van 1409 het Zeelhemsche klooster wederrechtelijk verliet ten einde bezit te nemen van de door Willem van Abcoude, zijn schoonvader, nagelaten goederen en om ook zijn echtgenoote weder uit het Dominicanessenklooster te Wijk bij Duurstede terug te voeren in de wereld [4]).

Brederode schijnt daartoe langs zijwegen een officiëele vergunning van Rome te hebben bemachtigd. Vermoedelijk had daarom Comhair aanvankelijk ge-

[1]) Over hem: Petreius, *Bibliotheca Cartusiana* (Colon 1609), blz. 89, Le Couteulx VII blz. 372; *Nieuw Ned. Biogr. Woordenb.* V 267; Raijmakers, t. a. p., blz. 66.

[2]) Staatsarch. Hasselt, Chartr. de Z., *Cartularium*, no. 16 fol. 4.

[3]) Staatsarch. Hasselt, Chartr. de Z. Zeer waarschijnlijk is hij omstreeks Paschen 1407 door het generaal kapittel tot prior benoemd, nadat toen Everhardus van zijn ambt was ontheven.

[4]) Zie: *Hist. Tijdschr.* III blz. 8 e. v., *Arch. v. d. Gesch v. h. Aartsbisd. Utrecht* XXXIX, blz. 373—397 en *N. Ned. Biogr. Wbk.* dl. VII.

aarzeld om tegen den »fugitivus« de noodige maatregelen te nemen. Het bestuur van het Urbanistisch gedeelte der Karthuizerorde sprak in het voorjaar van 1409 er zijn verwondering over uit, dat de prior en het convent van Diest den convers Jan van Brederode niet hadden doen terugkeeren. Tevens werd hun den last opgelegd om geen middel onbeproefd te laten ten einde zijn terugkeer te bewerkstelligen. De bisschop van Utrecht — aldus het generaal kapittel — heeft ons over deze aangelegenheid meermalen ernstig geschreven [1]).

Brederode bleef echter weigeren om het kloosterhabijt weder aan te trekken. Hij beriep zich op de uitspraak van eenige doctoren te Parijs, die hem hadden verklaard, dat hij veilig voort kon gaan op den ingeslagen weg. Hierop deed Gozewijn een beroep op den kanselier der Parijsche universiteit, Joannes Gerson [2]), en op haar theologische faculteit, die nu achtereenvolgens op 26 Maart en 28 Mei 1410 hun oordeel in deze zaak ten beste gaven, aan de hand eener door de monniken verstrekte uiteenzetting van het geval. Jan van Brederode werd in het ongelijk gesteld. Hoe het hem verder verging is reeds bekend.

Als prior heeft Gozewijn zeer stellig zich een of meermalen begeven naar Seiz in Stiermarken om het generaal kapittel bij te wonen. Het jaar 1410 was van groote beteekenis voor zijn orde, die sedert 1378 tengevolge van het groote Schisma in tweeën was verdeeld. De generaals der beide takken legden vrijwillig hun waardigheid neer en de orde herstelde haar

---

[1]) Le Couteulx, VII, blz. 213.

[2]) *Hist. Tijdschr* 1924, blz. 8—29; *Joannes Gersonii opera omnia*, ed. M. L. Ellies du Pin (Hagae Comitum 1728) II, kol. 730—739.

eenheid door Joannes von Greiffenberg, prior der Parijsche chartreuse, tot generaal te kiezen. Sedert April 1410 stond het klooster van Zeelhem weer onder de Grande Chartreuse, waar nu jaarlijks het generaal kapittel gehouden werd.

Onder het prioraat van Comhair gewerden aan het klooster verschillende privilegiën en schenkingen. Hertog Anthonie ontsloeg in 1411 de inwoners van Webbechem en Zelck van hun verplichtingen in betrekking tot den banmolen van Halen, zulks ten voordeele van den graanmolen te Zelck, welke aan de karthuizers behoorde. Een oorkonde van 14 Juli 1413 houdt in, dat Jan van Beieren, elect van Luik, aan het klooster graan- en lammerentienden schenkt in 't land van Voorne [1]). Op 4 Maart 1412 ontving de heerlijkheid Zelck, die aan het Zeelhemsche klooster behoorde, van Anthonie van Bourgondië [2]) verschillende voorrechten.

Behalve de zorgen voor het eigen klooster had de prior van Zeelhem blijkens het *Chronicon Bethleemiticum* ook nog als visitator het opzicht over het nonnenconvent van Sichem [3]). Toen het vrouwenklooster »De Besloten Hof« te Herenthals tot stand kwam, stelde de stichter Arnold van Craynhem, heer van Grobbendonck, het gesticht onder toezicht van den abt van Tongerloo en den prior van Zeelhem [4]).

Aandacht verdient vervolgens het feit, dat op 8 Jan. 1411 in het Zeelhemsche klooster overleed de 17de

---

[1]) Staatsarch. Hasselt, Chartr. de Zeelhem.

[2]) »fidelis amicus et zelator praecipuus ordinis Carthusiensis«.

[3]) Dat voortgekomen was uit Corsendonck bij Turnhout en behoorde tot de Windesheimsche congregatie.

[4]) Raijmakers, t. a. p., blz. 37.

magister-generaal van de orde der kruisheeren Libertus Janssen. Deze prelaat, ook genaamd Bommelius, was geboortig uit Zalt-Bommel. Mogelijk is hij een jeugdvriend geweest van Gerrit Comhair, of zelfs een familielid. Libertus Janssen [1]) is bekend om de strenge hervorming der regeltucht, die hij invoerde, zoodra hij in Juli 1410 de waardigheid van magister-generaal verkreeg, en waardoor een nieuw bloeitijdperk voor de orde van het H. Kruis aanbrak.

Bestond er eenig verband tusschen zijn reformatieplannen en zijn aanwezigheid bij de karthuizers? [2])

De prior der Zeelhemsche chartreuse heeft in 1414 een niet onbelangrijke rol gespeeld in de verwikkelingen tusschen den koning en den hertog van Brabant, die bekend zijn als de »question brabançonne«.

Koning Sigismund betwistte aan Anthonie van Bourgondië het hertogdom Brabant. Toen het den hertog bleek, dat de koning, averechts voorgelicht, hem allerlei moeilijkheden in den weg legde, en de partij ondersteunde, die in Luxemburg in opstand was gekomen, verzocht Anthonie aan de hertogin om Gozewijn Comhair, prior van het karthuizerklooster bij Diest, naar haar oom den koning te zenden, die toen in Noord-Italië verbleef [3]). Zoo geschiedde. De monnik reisde af, voorzien van een brief, door Elisabeth gegeven te

[1]) *Nieuw Ned. Biogr. Woordenb.*, deel VI.

[2]) Vgl. *Kruistriomf*, 4e jaarg., afl. 1 (Aug. 1924), blz. 7.

[3]) *Chronique des ducs Brabant* par Edmond de Dynter, publiée par P. F. X. de Ram (Bruxelles 1857), Lib. VI cap. CXVI—CXVIII; *Revindication du duché de Brabant par l'empereur Sigismond* (1414—1437), par M. L. Galesloot, (blz. 437—470 *Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins;* 4 ième série, tome V, 1er bulletin); *Publications de la Section de l'Institut* (ci-devant Soc. Arch. du Grand-Duché), vol. XXV (Luxemb. 1870) blz. 2 e. v., blz. 136 e. v.

Turnhout den 18den Januari 1414, en met de opdracht zich eerst te begeven naar hun zwager Amedeus VIII van Savoye, die bij den koning hoog in aanzien stond.

Het was voor Gozewijn niet de eerste maal, dat hij zich naar de Fransche Alpen begaf, want sedert in 1410 de eenheid in de karthuizerorde was hersteld, zal hij, telkens in het voorjaar, meermalen dezen tocht hebben gemaakt om als prior het generaal kapittel te gaan bijwonen in de Grande Chartreuse. Hij kwam dus als boodschapper van het hertogelijk paar overeenkomstig zijne instructies eerst bij den graaf van Savoye, wien hij het doel zijner zending uitvoerig uiteenzette. Vervolgens bij koning Sigismund toegelaten »il présenta, exposa, monstra et donna ses dictes lettres de crédence audit nostre sire le roy des Rommains et de Honguerie, de par sadicte niepce en lui faisant l'onneur et la révérence en ce cas convenable et deu à faire« [1]).

In een uitvoerig pleidooi kwam de karthuizer op voor de rechten van Anthonie van Bourgondië en Elisabeth van Luxemburg. Vooreerst zette hij datgene recht, wat den koning lasterlijk scheen te zijn bericht, als zou n.l. de hertog Luxemburg willen overweldigen. Hij verzekerde, dat Anthonie en Elisabeth geen andere rechten aangaande Luxemburg wilden doen gelden, dan die welke hun door den koning van Bohemen waren toegekend. En daar Luxemburg zeer leed onder dezen strijd, verzocht Comhair dringend namens zijn hooge lastgeefster: »premièrement que sur les choses dessusdictes à la duchié et au peuple il veulle et daigne pourvéir de remedde convegnable,

[1]) Aldus releveert Edmond de Dynter in zijn Kroniek deze eerste ontmoeting met den monarch.

en mandant aux dessusdis nobles rebelles que de che jour en avant ilz ne fachent nulz envaïssement, et ne présument de nuire audit duc par quelconque manière«.

Op verschillende tijdstippen werden de conferenties met koning Sigismund voortgezet. Inmiddels gaf ook Amadeus van Savoye zich veel moeite om den vorst gunstiger te stemmen jegens diens neef en nicht. Dit duurde tot den voorzomer van 1414. Ongetwijfeld heeft Gozewijn Comhair zich middelerwijl herhaaldelijk langeren of korteren tijd opgehouden in de Grande Chartreuse, en zal hij ook de gelegenheid wel hebben benut, om daar, kort na Paschen, aan het generaal kapittel deel te nemen.

In de maand Juni van dat jaar verkreeg de prior van Zeelhem ten slotte de gelegenheid om den koning te onderhouden over diens aanspraken op het hertogdom Brabant. Sigismund meende, dat het hertogdom weder aan zijn huis moest terugkomen, niet alleen omdat het een opengevallen leen was, maar ook krachtens erfopvolgingsrecht omdat hertogin Johanna het zou hebben overgedragen aan keizer Wenceslaus [1]). Tegen deze argumenten kwam Comhair op door den monarch een goudstuk te toonen, zeggende, dat, indien Wenceslaus inderdaad erfhertog van Brabant zou zijn geweest, het geen zin zou hebben, dat de beeldenaar der hertogin op het muntstuk prijkte. Wat de erfopvolging door vrouwen betrof, wierp de prior tegen, dat overeenkomstig den in Brabant steeds in acht genomen regel de leengoederen bij gebreke van mannelijke erfgenamen aan de vrouwelijke kwamen.

Niet lang daarna vaardigde Anthonie van Bour-

[1]) Krachtens de uitsluiting der beide zusters van Johanna en de rechten in 1357 aan het huis van Luxemburg geschonken.

gondië een plechtig gezantschap af naar koning Sigismund. Het bestond uit den abt van Tongerloo, Engelbert, graaf van Nassau, heer van de Lek en van Breda, Willem, graaf van Seyne, heer van Rode-St. Agatha, Hendrik van Bergen, heer van Grimbergen, Gozewijn Comhair, Godfried van Sichem, deken van het kapittel van St. Pieter te Hilvarenbeek, Johannes Bont, kanselier van Brabant en Edmond de Dynter, secretaris van hertog Antonius en schrijver van onze bron, de *Chronica ducum Brabantiae* [1]). Den 16den Aug. te Coblenz aangekomen, waar Sigismund zich ophield, werd de missie in de volgende dagen herhaaldelijk een audientie toegestaan. Zij vernamen de grieven, welke de monarch jegens Antonius bleef koesteren en kwamen, daar zij slechts een beperkt mandaat hadden meegekregen, na hun repliek overeen, dat de besprekingen tijdens het Concilie te Constanz zouden worden voortgezet, terwijl inmiddels de status quo zou worden gehandhaafd [2]).

Den 20sten Augustus ondernam het gezantschap de terugreis. Op Vrijdag 24 Aug. kwamen zij te Diest aan om zich den volgenden dag in Antwerpen bij Anthonie te vervoegen ten einde verslag te doen van hunne zending.

Kort hierna, n.l. op den eersten Zondag in September woonde Gozewijn Comhair als prior van de Zeeuwsche chartreuse de plechtigheden bij, waarmede het Regulierenklooster Betlehem bij Leuven, sinds eenigen tijd deel uitmakende van de Windes-

---

[1]) De geloofsbrieven zijn goedgekeurd te Antwerpen 8 Aug. 1414 (de Dynter t. a. p. III, blz. 263).

[2]) H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, 2e éd. (Bruxelles 1908) blz. 226 e. v.

heimsche congregatie, de clausuur aannam [1]). Verder vernemen wij geen feiten meer van zijn werkzaamheid in Zeelhem.

Wel is door Anthonie in November 1414 nogmaals een gezantschap naar Sigismund gezonden, die toen in Constanz verbleef, waar het Concilie zijn zittingen had aangevangen. Le Couteulx en Le Vasseur [2]) deelen mede, dat ook Comhair zich daarbij bevond, en dat de koning ditmaal sprak over zijn rechten op het hertogdom Brabant, welke kwestie hij te Coblenz niet meer had aangeroerd. Comhair zou hier wederom het woord hebben gevoerd en opgekomen zijn voor de rechten van zijn hertog. Of de prior inderdaad aan deze zending heeft deelgenomen vond ik elders niet bevestigd. Zeker is het dat hij niet meer behoord heeft tot de missie, welke op 15 Juni 1415 uit Brussel vertrok om Sigismund in Frankrijk achterna te reizen [3]).

Lang is Gozewijn Comhair dan ook niet meer in het klooster bij Diest geweest. Hij verkreeg ontheffing van zijn priorsambt en werd door eene tweede professie opgenomen in de communiteit der Grande Chartreuse. Volgens den annalist der karthuizerorde wilde hij aldus ontkomen aan de eerbewijzen en blijken van erkentelijkheid van den kant des hertogs [4]). Vermoedelijk had

---

[1]) *Studien en Bijdragen*, t. a. p., blz. 154; Daris, *Hist. du diocèse et de la princ. de Liège pendant le XVe S.* (Liège 1887), blz. 109.

[2]) *Annales Ord. Cart.* VII, blz. 337, 357; *Ephemer. Ord. Cart.* II, blz. 508.

[3]) *Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire*, 4me Série, Tome V, 1er bulletin, blz. 441 noot; Kroniek van Edmond de Dynter, Tome III, blz. 274.

[4]) Le Couteulx, VII blz. 357: »Reversus a Concilio Godwinus honorem fugiens sibi merito a Duce reddendum, Prioratu abdicato adiit Cartusiam, ubi altera professione emissa, factus est

deze overgang plaats in het voorjaar van 1415 bij de zitting van het generaal kapittel. Zijn opvolger in het prioraat te Zeelhem was Geeraert Pennaert, wiens naam ik eerst in het jaar 1416 als zoodanig vermeld vond.

In den »uppersten cloester van chartruysen oerdene van Savoyen« bekleedde Gozewijn gedurende meerdere jaren het gewichtige ambt van procurator en herhaaldelijk koos het generaal kapittel hem hier onder de definitoren der orde o. a. in 1420 en 1426.

De procurator van de Grande Chartreuse staat den prior-generaal ter zijde in zaken van tijdelijken aard, gelijk een vicarius hem bijstaat voor geestelijke zaken. Eerstgenoemd ambt bracht vooral in den tijd, waarin Dom Goswinus het waarnam, zeer veel arbeid en beslommeringen mede. Immers behalve het beheer van de uitgestrekte domeinen van het groote klooster bij Grenoble vergden de jaarlijksche vergaderingen van het generaal kapittel, waaraan de priors uit alle landen kwamen deelnemen — de Orde telde toenmaals niet minder dan 200 huizen — veel van dezen functionaris, ofschoon hem voortdurend eenige monniken als assistenten waren toegevoegd [1]). Ook zal dit ambt Comhair menigmaal genoodzaakt hebben om de kalmte der cel te verlaten, hetzij om gasten te ontvangen, onder wie menigmaal de grooten der wereld zich bevonden, zooals hertog Amadeus VIII van Savoye [2]),

---

Procurator....« — Over de gunstbewijzen door Anthonie aan het Zeelhemsche klooster verleend: Staatsarch. Hasselt, Chartr. de Z., Cartul. no. 16, fol. 15, fol. 21 e. v.

[1]) *La Grande Chartreuse par un Chartreux*, 6e éd. (Lyon 1898) blz. 331—333.

[2]) Die zich later in een onzalig oogenblik de verkiezing tot anti-paus heeft laten welgevallen. (Felix V).

hetzij om voor zaken van het huis op reis te gaan, want de Grande Chartreuse bezat ook in den vreemde vele goederen [1]). Zoo zien wij hem in 1417 op St. Maartensavond te Deventer, waar een akte werd gepasseerd [2]), waarbij Johan ter Porten, Gerd van Rijsen en Godscalk Johanszoon als gemachtigden van wijlen Gerd Comhaer verklaren, dat zij met consent van den karthuizer, die daarbij mede tegenwoordig was met Gosen Comhair zijn neef als momboir, verkochten aan Aleid ter Poorten, weduwe van Gerd Comhair, een deel van diens nagelaten goederen.

In het jaar 1422 is Dom Goswinus wederom in Brabant, en wel om te Zeelhem met den prior Bruno eene regeling te treffen omtrent door zijn vader nagelaten goederen. Bij oorkonde, verleden 5 Aug. 1422 in de Grand Chartreuse [3]), was hij n.l. als executor van Gerrit Comhair's testament overgegaan tot uitvoering van diens uitersten wil. Gozewijn wees de goederen en inkomsten uit de nalatenschap van wijlen zijn vader ten deele toe aan de Grande Chartreuse, ten deele aan het huis te Zeelhem, terwijl hij zich de bevoegdheid voorbehield om aangaande verschillende vermogensbestanddeelen overeenkomstig den wil zijns vaders en krachtens de van wijlen R. P. D. Johannes von Griffenberg ontvangen machtiging later nader te beschikken.

Aan de Grande Chartreuse vielen o. m. jaarlijks 20

---

[1]) Ook in de Nederlanden, o. a. in Middelharnis, Steenbergen en Sommelsdijk. Het karthuizerklooster buiten Antwerpen trad in het beheer dezer goederen als vertegenwoordiger op. Een Cartularium berust in het Staatsarchief te Antwerpen.

[2]) *Arch. Aartsbisd. Utr.* XXXIII, blz. 387.

[3]) Zie bijlage III.

Fransche schilden ten deel, onder beding dat het klooster daarvan elk jaar omstreeks Allerheiligen zooveel mogelijk aan iederen monnik en convers een wollen hemd moest verstrekken, terwijl het alsdan de oude kleedingstukken moest uitdeelen aan de armen met verzoek om de ziel van Gozewijns vader in hun gebeden te gedenken.

In de gemaakte beschikkingen worden voorts o. a. bedacht des karthuizers bloedverwanten: Goswinus Comhar, Rutgherus ex Insula en de dochters van Rodolphus, broeder van voornoemden Goswinus [1]).

Gedurende Gozewijns verblijf in de Grande Chartreuse bekleedden daar achtereenvolgens Jan von Griffenberg († 1420) en Willem de Lamotte, twee uitstekende persoonlijkheden, de waardigheid van priorgeneraal. De bekende Oswaldus de Corda, een vriend van Gerson, was er eerst coadjutor van den procurator en later vicarius totdat hij in 1429 belast werd met het prioraat der door Jacobus I Stuart gestichte chartreuse bij Perth in Schotland [2]).

---

[1]) Over deze akte merkt de annalist der karthuizerorde (VII, blz. 379) op: «Certe huiusmodi testandi licentia parum nostro statui convenit, cum per Imperiatorias leges et S. Benedicti Regulam prohibeatur; sed non fuisse uniformem et eamdem ubique de ea re disciplinam docte observat Mabilonius. Haec vero licentia non videtur potuisse Goswino a Patribus denegari cum juxta Flandriae usus monachis etiam post vota emissa paternam haereditatem licebat recuperare«.

[2]) Het Schotsche koningshuis was den karthuizers zeer genegen. De »initiatores« van het klooster bij Perth waren monniken uit de Nederlanden en Noord-Frankrijk. Het kwam op verlangen des konings te behooren tot de Nederduitsche ordesprovincie, zoodat het geregeld bezocht werd door de Nederlandsche visitatoren. Sedert 1442 werd het echter rechtstreeks onder toezicht van de Grande Chartreuse gesteld.

Verder vernemen wij niets over het verblijf van Dom Gozewijn in het gebergte bij Grenoble. De annalist der orde deelt slechts mede, dat hij, naar Denemarken gezonden met de opdracht een nieuw huis bij de orde in te lijven, aldaar tot bisschop is gekozen [1]). Bij deze simpele mededeeling laat hij het, terwijl Le Vasseur er nog bijvoegt, dat dit na 1428 of daaromtrent moet zijn geschied [2]). De ware toedracht schijnt deze te zijn. dat Comhair met eenige geprofesten uit verschillende huizen niet lang vóór 1428 inderdaad is uitgezonden om ergens in het Noorden een nieuw klooster te stichten, maar dat de poging schipbreuk heeft geleden. Want het generaal kapittel besloot in 1428 als volgt: »Priori domus Legis Mariae prope Rostock non fit misericordia. Et mandamus D. Goswino ac ceteris monachis qui fuerunt translati ad regnum Daciae, quod revertantur Singuli ad domos suas, ac etiam prioribus domorum ipsorum damus in mandatis ut ad ipsos reducendos dant operam, et subsidium juxta posse«. *(Chartae cap. gen.* 1428, Certosa del Galluzo, Florence). Comhair schijnt dus hierop weder naar de Grande Chartreuse te zijn teruggekeerd, maar in het Noorden zou men hem niet vergeten.

Moll en Spitzen vermoedden, dat Gozewijn Comhair eenige jaren heeft verblijf gehouden in een karthuizerklooster te Aarhus, en wel alleen op grond van een mededeeling in Münter's *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen,* waar terloops gewag wordt gemaakt van een voormalige chartreuse daar ter plaatse. »Nur in Aarhuus erhielt sich ein Kloster dieses

[1]) Le Couteulx, VII, blz. 23.

[2]) t. a. p. II, blz. 508.

Ordens bis zur Reformation« [1]), is alles, wat bij Münter te lezen staat. Daaruit valt zelfs nog niet op te maken of bedoeld klooster reeds bestond in de eerste helft der 15de eeuw. Of dit het geval was, is echter ook moeilijk vast te stellen. De beste gedrukte bron, n.l. J. B. Daugard, *Om de danske klostre 'n Middelalderen* (Kóbenhavn 1830), bericht slechts, dat over dit klooster zoo goed als niets bekend is [2]). Vreemd is, dat in mijn andere bronnen, die uit de eerste hand waren ingelicht en ontegenzeggelijk rijk zijn gedocumenteerd, over een karthuizerklooster te Aarhus geen woord te vinden is.

Het antwoord op de vraag, die destijds Moll en Spitzen zoo heeft gekweld: hoe onze monnik zich van Zeelhem [3]) naar Scandinavië verplaatst zag en hoe hem vervolgens de weg werd gebaand tot den bisschopszetel van Skálholt, is ons nu ten minste in vage trekken bekend.

Er bestonden in Comhair's tijd meerdere karthuizerkloosters in de Noordelijke landen, die in 1412 door de Orde waren gegroepeerd in de Saksische provincie. Daartoe behoorden o. a. de kloosters bij Stettin, Dantzig Lübeck, Rostock, Schievelbein en Rugenwalde. Het

---

[1]) Münter, II 11, blz. 664.

[2]) »Om ders Stiftelse og aldre Historie ved man aldeles Intet«. (Daugard, blz. 31 en 389). Ook een ander gezaghebbend werk, n.l. Christan Vest Hertel, *Forsog til et antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom* (Aalborg 1810) verschaft niet meer gegevens.

P. Nösen S.J. te Aarhus was zoo vriendelijk mij te bevestigen, wat door deze oudere schrijvers over een voormalige chartreuse in zijn woonplaats wordt medegedeeld.

[3]) Naar zij veronderstelden.

is niet onwaarschijnlijk, dat Dom Goswinus reeds vóór 1428 herhaaldelijk met een visitatieopdracht naar een dezer chartreusen is gezonden. Was het misschien het klooster Arensbock bij Lübeck, in 1399 bij de Orde geincorporeerd, dat hij voor een of andere aangelegenheid heeft moeten bezoeken? Daar had hij ook zijne familieleden kunnen ontmoeten. Toen hij nog prior was te Zeelhem, »so toech hij op een tijt tot sinen vader in denemarken«, vertelt het Handschr. D. Zeer aannemelijk zou de volgende voorstelling zijn van den gang van zaken. Koning Erik XIII, die den karthuizers zeer genegen was, wilde een klooster stichten in Pommeren. (Le Couteulx VII, blz. 23–24). Reeds eenige jaren was men te Rugenwalde met de stichting bezig, doch het scheen niet te willen vlotten, ofschoon het generaalkapittel al meermalen daartoe beschikkingen had getroffen. In 1404 stonden de monniken, die daar reeds als initiatores verbleven, zelfs op het punt om het plan op te geven. (Le Couteulx VII, blz. 34–37). In 1406 echter herhaalde het Ordebestuur de pogingen. (Le Couteulx VIII, blz. 193–194). Er ging een schrijven naar het klooster bij Lübeck, waarbij deszelfs prior Joannes Walckoff als rector over de jonge nederzetting te Rugenwalde werd aangesteld. Onder diens leiding slaagde men er in deze te voltooien, zoodat zij in 1412 door twee visitatoren namens het generaalkapittel formeel bij de Orde kon worden ingelijfd. Misschien is Gozewijn Comhair hier de eene of andere maal of beide keeren als visitator opgetreden. Indien de »Mester Gerd Kumhar«, waarvan in 1406 te Lübeck sprake was, Gozewijns vader is geweest, is de veronderstelling niet gewaagd, dat bij die gelegenheid

de samenkomst met zijn vader plaats vond, waarvan het Handschr. D. gewaagt, en dat hij allicht ook een ontmoeting heeft gehad met koning Erik, wiens biechtvader hij later zou zijn. Deze monarch heeft zijn laatste levensjaren doorgebracht in het Rugenwaldsche klooster Marienkron te midden der monniken van St. Bruno, waar hij ook stierf in het jaar 1459. Schwengel, die van dit klooster een doodenlijst heeft samengesteld [1], vermeldt Eric, koning van Denemarken, Zweden en Noorwegen als »associatus« der karthuizers [2].

Reeds eeuwen vóór Comhair's tijd waren er pogingen gedaan om in Scandinavië een blijvende nederzetting te krijgen van karthuizer-monniken.

Bisschop Eskil van Lund, de vermaarde »Apostel van het Noorden«, die in het jaar 1156 een reis naar Rome had gemaakt, bezocht vervolgens in gezelschap van den H. Bernardus het karthuizerklooster van Mont-Dieu in het diocees Reims. Zeer getroffen door den heiligen levenswandel zijner bewoners, nam hij zich voor om ook in Denemarken een klooster te stichten voor de zonen van St. Bruno, in de overtuiging dat zoowel door hun voorbeeld als door hun gebed en boetepleging aan zijn missie rijke vruchten zouden ten deel vallen. Omstreeks 1162 vertrok de monnik Roger met eenige gezellen van Mont-Dieu naar

---

[1]) Georgius Schwengel, *Propago Ordinis Cartusiensis*, 9 vol. ms. (British Museum, additional ms. nos. 17085—17006).

[2]) Ook in Engeland breidde de Orde zich uit. Koning Hendrik V stichtte het klooster bij Schene. Het generaal-kapittel gelastte in 1415 aan de priors der chartreusen bij Arnhem en Antwerpen om daarvoor »initiatores« te leveren. (Bohic, *Chronica Ord. Cart.* III, blz. 467; Le Couteulx VII. blz. 348).

Denemarken om daar de nieuwe planting te beginnen [1]).

In 1163 kwam hij in Lund aan. Groot bleken echter de moeilijkheden te zijn. Het gure klimaat dunde de kleine kolonie en het missieland bracht geen novicen aan. De bisschop van Roskilde had hun in het N.O. van Seeland, te Asserbar, een klooster aangewezen. Spoedig moest andermaal een beroep worden gedaan op Mont-Dieu om versterking te brengen aan de jonge nederzetting. De Cisterciënserabt Pierre de Celle was haar pleitbezorger [2]). Het generaal-kapittel der Orde zond nog een paar monniken en broeders [3]). Desondanks bleek de stichting niet stand te kunnen houden en reeds kort daarna verlieten zij Scandinavië.

IJsland, dat gedurende meer dan een eeuw aan Noorwegen behoord had, kwam in 1380 met zijn toenmalig moederland aan de Deensche kroon.

Het Christendom was er reeds in de tiende eeuw gebracht. Sedert het jaar 1106 was het eiland kerkelijk verdeeld in twee bisdommen. In 1056 was het bisdom

---

[1]) *La Chartreuse du Mont-Dieu*, par l'abbé J. Gillet (Reims 1889), blz. 119—122, 135—136 Le Couteulx, II blz. 399, V, blz. 399; Le Vasseur, I 44a *Maisons de l'Ordre des Chartreux, vues et notices*, Tome IV (Parkminster-Sussex 1919), blz. 301—302; Münter, *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen*, II 1 (Leipzig 1831), blz. 299, 333, II 11, blz. 164.

[2]) »La moisson en effet est abondante en Dacie; déjà même elle blanchit et demande à être recueillie, mais les ouvriers sont peu nombreux pour suffire à la besogne«. Petri Cel. lib. V ep. 9, geciteerd door abbé Gillet, t. a. p., blz. 135.

[3]) O. a. de bijna honderdjarige convers Aynardus van het klooster te Witham (Engeland) kreeg opdracht om zich bij hen te voegen. Deze schrok zoodanig van den hem verstrekten last, dat hij uitriep: »Van Denemarken, verlos mij, Heer!« Le Vasseur, I, blz. 21; Daugaard, *Om de danske klostre 'n Middelalderen* (Kobenhavn 1830), blz. 31.

Skálholt opgericht, dat omvatte het Zuidelijke, Westelijke en Oostelijke deel. Een halve eeuw later kwam het diocees Hólar tot stand, welks rechtsgebied het Noordelijk gedeelte des lands was [1]). De bisschoppen van Skálholt en Hólar waren als suffraganen van den aartsbisschop van Throndjem in de hiërarchie der H. Kerk opgenomen. Hier pleegde de wijding der IJslandsche bisschoppen plaats te hebben. Hierheen reisden zij ook meermalen om verschillende aangelegenheden persoonlijk met het hoofd der kerkprovincie af te doen, waardoor zij ook veelal gelegenheid hadden om met den koning en zijn hof in aanraking te komen. De meeste bisschoppen reisden gedurende hun bestuur meermalen naar Noorwegen, en omgekeerd zonden de aartsbisschoppen visitatoren naar IJsland.

Vele IJslanders studeerden in Noorwegen, Engeland, Frankrijk en Duitschland.

De geestelijke en materieele toestanden waren in den aanvang der 15de eeuw op IJsland verre van gunstig. In 1402 was de zwarte dood opgetreden. Twee jaren later was de clerus er op 50 priesters na door uitgestorven. Twee derde der gansche bevolking kwam om. Skálholt was nagenoeg uitgestorven. Slechts één geestelijke en twee leeken overleefden de ramp. In 1405 had een besmettelijke ziekte negen tiende van den veestapel weggevaagd en daarmede de hoofdbron van bestaan grootendeels weggenomen. De nationale takken van voortbrenging gingen goeddeels te niet en de handel op Engeland en andere landen was door dit alles allengs verloopen. De priesters moesten soms een tijdlang het H. Misoffer achter-

[1]) *Wetzer und Welte's Kirchenlexicon*, i. v. »Island« (von A. Baumgartner S.J.)

wege laten, daar er geen wijn werd aangevoerd.

Niet minder bedroevend was er de toestand op godsdienstig en zedelijk gebied geworden. Arni Olafsson, die van 1413–1430 bisschop van Skálholt is geweest, was een wereldsch man, die gedurende de laatste tien jaren zijn bisdom vanuit het buitenland bestuurde. Onder dit absenteïsme leed de kerkelijke tucht op het eiland. Nog grooter werd het godsdienstig verval onder Jón Gerrekson (1430–1433), den voorganger van Gozewijn Comhair in het episcopaat [1]). Deze onwaardige prelaat was een gunsteling van koning Erik. Na reeds wegens zijn in vele opzichten laakbaar gedrag door Paus Martinus V te zijn afgezet als aartsbisschop van Upsala, wist hij, naar Engeland uitgeweken zijnde, 's konings gunst opnieuw te winnen. Het gelukte hem nu om den bisschoppelijken zetel van Skálholt te bemachtigen, waarvan hij in 1430, vergezeld van eenige metgezellen, bezit kwam nemen. Zijn wandaden brachten de reeds zoo zwaar beproefde bevolking tot zulk een woede, dat men den prelaat te lijf ging.

De IJslandsche geschiedschrijver Finnur Jónnson verhaalt hoe de bisschop met de zijnen op 18 Juli 1433 in de kathedraal vluchtte, waar hij zich kleedde met de pontificale gewaden en zich met de H. Hostie in de hand voor het altaar plaatste. De IJslanders echter, die inmiddels de kerkdeuren hadden geforceerd, waren niet te bedaren. Zij ontrukten hem de

---

[1]) A. Baumgartner S.J. vermeldt t. a. p. tusschen hen beiden nog als bisschop van Skálholt »Jón, Däne oder Engländer«. Bedoelt hij wellicht den bisschop van Hólar Jón Vilhjálmsson (een Engelschman), die waarschijnlijk als administrator is opgetreden gedurende het tijdvak, dat de zetel van Skálholt vaceerde?

bisschoppelijke insigniën, duwden hem met een zwaren steen in een zak en verdronken hem in de rivier de Brúará.

Was het wonder, dat de koning, door het bericht dezer gebeurtenissen ontsteld, en wellicht met wroeging vervuld, thans ernstig ging uitzien naar een man van karakter die, door geen eigenbaat gedreven, met takt en vaste hand en ook door eigen voorbeeld in staat zou zijn om den hopeloos ontredderden kerkelijken en maatschappelijken toestand op IJsland weder op orde te brengen? [1])

De monnik Gozewijn Comhair werd dan in 1435 geroepen aan het hoofd van het bisdom Skálholt.

Van zijn bisschopswijding bezitten wij evenmin eenig bericht als van de wijze, waarop zijn electie heeft plaats gehad. Wel vernemen wij, dat de bisschop van Skálholt zich in November 1436 in Engeland ophield met het oogmerk om zich weldra naar IJsland te begeven. Dit blijkt n.l. uit een diploma van 22 Nov. 1436, door koning Hendrik VI te Westminster afgegeven [2]). Daarin wordt den bisschop »qui ad adeundum partes praedictas causa visitandi Episcopatum suum se disponit«, vergund om met zijn gevolg naar IJsland te varen in een schip bevracht met levensmiddelen en andere goederen. En vervolgens om, aldaar aangekomen, hetzelfde schip, geladen met IJslandsche goederen naar Engeland te doen terugkeeren, om zoodoende zijne crediteuren te voldoen.

[1]) Vgl. A. Baumgartner S.J. in Wetzer und Welte's *Kirchenlexicon*, 2e Aufl., i. v. »Island«, kol. 1015.

[2]) Rijmer-Holmes, *Foedera, conventiones, literae et cujuscumque generis Acta publica inter Reges Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, vel communitates.* (Hagae comitis 1741), Tom. V, pars I, blz. 36.

Uit een aanteekening in het *Niederstadtbuch* van Lübeck d.d. 8 Dec. 1436 [1]) blijkt, dat bisschop Goswinus ten behoeve van Nicolaus Olevesson, kanunnik in Kopenhagen een som gelds heeft gedeponeerd.

In Januari 1438 bevond de bisschop van Skálholt zich wederom in Engeland, en verkreeg hij andermaal de toestemming des konings [2]) om met een Engelsch schip, geladen met levensmiddelen en andere waren naar IJsland te gaan en om dan het schip, nadat het van vracht heeft verwisseld, weder te doen terugkeeren. Richard Weston, »stokfyshmonger«, en Thomas Harlowe, »Iremonger«, te Londen, stonden in voor de naleving der bepalingen betreffende het toltarief.

Later wordt nog eenmaal melding gemaakt van handel op Engeland. De koning geeft te Windsor op 26 Febr. 1440 een gunstige beschikking [3]) op een smeekschrift, hem aangeboden door Johannes Secheford en Johannes Candeler, waaruit hij heeft vernomen, hoe de bisschop van Skálholt, dien hij noemt »confessor carrissimi Fratris nostri Regis Daniae«, gebrek heeft aan het allernoodzakelijkste voor kerkelijk gebruik en persoonlijk onderhoud. Men had op IJsland noch brood, noch wijn of bier — alleen melk en water — en ook ontbrak het den bisschop en de zijnen aan stof om zich te kleeden. Weshalve Gozewijn Comhair genoemde personen had opgedragen om den koning vergunning te vragen om met twee schepen levensmiddelen en stoffen naar IJsland te brengen en daarna beladen met IJslandsche goederen in Engeland terug te mogen keeren. Koning Hendrik VI stond dit toe,

---

[1]) *Codex Diplomaticus Lubecensis*, 1e Abth. VII, blz. 704.

[2]) 29 Jan. 1438. Rijmer-Holmes, Tom V, pars I, blz. 45.

[3]) Rijmer-Holmes, t. a. p., blz, 75.

overwegende o. m. »quod Divinum servitium Communionemque, et Baptismam in Terra praedicta, absque Relevamine et Auxilio nostris in hac parte, verisimile est deficere et cessare, eo quod in dicta terra neque frumentum, vinum, neque sal existant, ut informamur«.

Toen Comhair op IJsland kwam, was Jón Viljálmsson (Jonas Vilhelmi), een Engelschman, bisschop van het andere diocees, Hólar. Deze was een ruw man, die met den H. Stoel in onmin geraakte en ook bij de eilanders grooten tegenstand ontmoette, o.a. wegens zijn begunstiging van de Engelsche kooplui, die velerlei euveldaden bedreven. Hij schijnt in 1435 vertrokken te zijn [1]). Na hem kwam in Hólar een andere Engelschman, Johannes, van wien weinig bekend is. In een diploom [2]) van 28 Mei 1436 wordt hem als pasbenoemde bisschop van Hólar door koning Hendrik vergunning verleend om zich in te schepen voor IJsland ten einde aldaar bezit te nemen van zijn bisdom. 18 Febr. 1438 ontvangt hij verlof om in Engeland schepen te laden en naar IJsland te doen varen [3]).

Verder wordt niets van hem vernomen, terwijl sedert 23 April 1439 [4]) Gozewijn Comhair optreedt als administrator van het bisdom Hólar.

Gozewijn Comhair heeft met grooten ernst en toewijding zijn bisschoppelijke bediening uitgeoefend. Streng en sober voor zich zelven, zorgzaam voor de hem toevertrouwde kudde, slaagde hij er in om het verwaarloosde diocees weer tot bloei te brengen.

[1]) Finni Johannaei *Historia Ecclesiae Islandiae* (Havniae 1772—1778), II blz. 580; *Kirchenlexicon* i. v. »Island«.

[2]) Moll, t. a. p. blz. 169, noot 3 veronderstelt ten onrechte, dat hij tot 1438 is gebleven.

[3]) Rijmer-Holmes, t. a. p., blz. 45.

[4]) Finnus Johannaeus, II blz. 475.

Ofschoon hij als bisschop daartoe niet gehouden was, droeg hij steeds nog het karthuizerhabijt en ook het ruige cilicium [1]), terwijl hij zich bleef onthouden van het eten van vleeschspijzen, aldus dezelfde grootmoedigheid betoonend als zijn groote tijd- en ordegenoot, de Z. kardinaal Albergati en andere karthuizerbisschoppen: Sint Hugo, Sint Anthelmus en Sint Stefanus van Die [2]).

Persoonlijk visiteerde hij de verschillende deelen van zijn uitgestrekt bisdom, hetgeen wat wilde zeggen op IJsland. Iemand, die het beoordeelen kan, de tegenwoordige apostolische prefect van IJsland, schreef [3]): »In weerwil van zijn hooge jaren, het gure klimaat, het totale gebrek aan wegen in bergachtige en vulkanische streken, waar steile rotsen en wilde stroomen de reis onophoudelijk belemmeren, in weerwil van allerlei moeilijkheden en gevaren, bezocht Gozewijn al de dorpen en steden van zijn bisdom, ten einde er de kerkelijke tucht te herstellen, het geloof te prediken en zich met eigen oogen te overtuigen van de bestaande toestanden ten einde ze des te zekerder te kunnen verbeteren«. Finnur Jónsson, IJslands kerkgeschiedschrijver [4]), deelt mee, dat het Westelijk gedeelte van het diocees o. a. in 1439 en 1444 door den bisschop werd bezocht. De parochiën zoowel als de kloosters ondergingen een degelijke visitatie, waaromtrent menige bijzonderheid

---

[1]) Haren boetekleed, dat borst en rug bedekt en tot de onderkleeding van een karthuizermonnik behoort.

[2]) Molin, *Historia Cartusiana*, I, blz 450, II, blz. 148—149.

[3]) M. Meulenberg, G. v. M., *Een Nederlander aan het hoofd der Kerk van IJsland in de XVe eeuw*, in het maandschrift *Onze Missionarissen en Missiehuizen*, 3^e jaarg., blz. 83—90.

[4]) Finni Johannaei, *Historia Ecclesiae Islandiae* (Havniae 1772—1778) II, blz. 475 e. v.

ons is bewaard gebleven in het werk van Finnur Jónsson en in Jón Thorkelsson's *Diplomatarium islandicum*. Uit alle oorkonden blijkt, dat Gozewijn een ijverig en waardig herder was.

Gedachtig wellicht hetgeen onlangs op het Concilie van Basel was bepaald [1]), heeft hij het ook raadzaam geacht om door het houden eener synode de hem toevertrouwde belangen te bevorderen. Zoo belegde de bisschop van Skálholt, tevens apostolisch administrator van het bisdom Hólar, in Juni 1439 eene synode voor geheel IJsland, en wel in zijn (houten) kathedraal. Het is weer Finnur Jónsson, die ons de daar vastgestelde besluiten mededeelt. Vooreerst worden bekrachtigd de synodale voorschriften van de vroegere kerkvoogden Magnus, Arni Thorlaksson, Jón Sigurdsson en Vilkinn. De hieraan toegevoegde canones betreffen de zeden der geestelijkheid en de uitoefening der zielzorg, de kerkelijke tucht en de pastorale belangen [2]).

Op het einde van het jaar 1445 bevond de bisschop van Skálholt zich in Engeland. Uit een diploma [3]), gedagteekend: Westminster 4 December 1445 blijkt, dat koning Hendrik VI hem in zijne bijzondere bescherming heeft genomen en hem bij open brieven gedurende een jaar een bijzonder vrijgeleide heeft verschaft in geheel zijn rijk, zoodat het aan den bisschop vrijstond om zoo vaak het hem behaagde het gebied des koninkrijks te verlaten en er weer terug

---

[1]) Hefele, *Conciliengeschichte*, VII, blz. 557.

[2]) Een uitvoeriger relaas van Comhair's werkzaamheid op IJsland gaf W. Moll in *Studien en Bijdragen*, t. a. p.

[3]) Rijmer-Holmes, Tom. V, blz. 151.

te keeren en te vertoeven »una cum familiaribus, equis, bonis, rebus et herediis suis licitis, ac cum vasis argenteis, et jocalibus, pro statu suo necessariis, necnon argento et auro in massa ponderis viginti et trium marcarum Troie, pro calicibus et aliis vasis ecclesiastibus ad honorem Dei et Ecclesie sue inde fiendis«. Gozewijn Comhair schijnt dus voornemens te zijn geweest om vanuit het hooge Noorden via Engeland naar de Nederlanden of naar Frankrijk te reizen, aldaar verschillende bezoeken af te leggen en aangelegenheden te behandelen, om daarna binnen het jaar weder langs denzelfden weg naar IJsland terug te gaan. Tevens voerde hij zilver en goud mede, tot een gewicht van 23 marken Troyes met het oogmerk dit — waarschijnlijk bij een zijner familieleden — te laten verwerken tot kelken en andere vaten voor kerkelijk gebruik.

In Februari d. a. v. treffen wij hem aan in zijn voormalig klooster te Zeelhem [1]), blijkens een oorkonde, gedateerd 19 Februari 1446, (bijlage IV). Dit stuk is een transfix der oorkonde van 5 Aug. 1422 en bevat definitieve beschikkingen aangaande de bestemming der door zijn vader nagelaten goederen, door hem getroffen krachtens de machtiging, die hem destijds door het generaal-kapittel was gegeven en uit hoofde der beschikkingsbevoegdheid, hem voorheen door zijn vader in diens testament toegekend. Opmerkelijk is hierin de bepaling ten gunste van des bisschops bloedverwant Ywanus Komhair »qui dictus Ywanus Theodoricum pie memorie fratrem suum in nostro servicio ac cum eodem suo fratre omnia ejus fere bona

[1]) Waar Hendrik Orsoy (Zie: N. N. Biogr. Wdb. VI) toen prior was.

lamentabiliter amisit«. Of deze Diederik Comhair, die blijkbaar, hetzij voortdurend hetzij tijdelijk, in Gozewijns dienst stond, door een scheepsramp of op andere wijze is omgekomen heb ik niet kunnen achterhalen.

In Mei 1446 hield de bisschop van Skálholt zich op in Deventer en omgeving [1]), waar hij verschillende kloosters bezocht en familie en bekenden mocht wederzien. Bekend is zijn bezoek aan het Lamme van Deysehuis in zijn vaderstad [2]). Toen de prelaat dit klooster »vysentierde«, stond het onder de geestelijke leiding van Godfried Hoorn.

Het lijdt geen twijfel, dat de bisschop in dezen tijd ook een bezoek heeft gebracht aan het Meester Geertshuis en aan het Heer Florenshuis, ofschoon het ons nergens uitdrukkelijk wordt medegedeeld. Als »meystersche» van eerstgenoemd huis fungeerde toen Elisabeth van Boemel [3]) en Godfried Toern van Meurs, die zulk een diepen eerbied voor de karthuizers koesterde [4]), was toenmaals pater van het Heer Florenshuis.

---

[1]) Den 7den Mei was hij er reeds, blijkens den aflaatbrief, gegeven ten behoeve van de abdij ter Hoenepe. (Zie blz. 151).

[2]) Zie de bijdrage van O. A. Spitzen in dl. II van het *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utrecht*, blz. 183 e. v.

[3]) *Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren*, uitgeg. door D. de Man ('s Hage 1919), blz. XXXVIII—XLI.

[4]) Blijkens het volgende verhaal, te vinden bij P. Dorlandus, *Chronicon Cartusiense* (Colon. 1608); Lib. V. cap. XXVII:

»Daventriae in coenobio Fratrum, quos divi Hieronymi appelamus, contigit, quod narrabo, iucundissimum exemplum. Nam frater religiosus, simplex ac devotus, pestilentiae morbo deductus est ad extrema. Cumque iam per horas plurimas ita jaceret, ut mortuus crederetur, tandem quasi de gravi somno expergefactus, corpus suum arcte contraxit, et laeto nimis ac placido vultu, coepit eos, qui astabant, cunctos aspicere. Et aperiens os suum, narrabat quae et quanta viderit in coelis: nempe Dei gloriam, altitu-

Over het bezoek, dat bisschop Gozewijn Comhair aan het Lamme van Dyese-huis, een der Deventersche zusterhuizen, bracht, heeft O. A. Spitzen destijds uitvoerige mededeelingen gedaan[1]). Andriesken Yserens, de latere moeder van dit huis, was toen een »kleijn beginken«, 13 of 14 jaar oud. Een medezuster gaf van dit bezoek de volgende aardige beschrijving:

»Het geschede eens op een tijt dat die bisscop van IJslant hier binnen was ghecomen ende dese quam oec hier mit salighe here Goert[2]) in onse weer en wolde hier besien en als hie quam in dat huys daer dit kint sat ende spoelde en doe hyt sach, soe was hem recht nije tot soe kleynen beginken, en hie genck bi hoer staen ende kalde vrentlic ende begeerlic mit hoer ende gaf hoer oec drie dage aflaet van elker pijpen die sie spoelde van al hoer leven dage. Ende hie vraegede hoer wat sie plege te bichten; doe antwoerde sie weder kloecklicke ende segede: »dese wetet wal«, ende wees op heer Goert, mer sie en woldes hem niet

---

dinem, majestatem, potentiam et sanctorum omnium inenarrabilem beatitudinem. Mirabantur omnes in verbis gratiae, quae frater ille suo promebat ore.

Narrabat etiam, se plurimos illic diversorum Ordinum religiosos homines conspexisse. Porro Dominus Godefridus, illius tunc Congregationis Prior, seu Pater, cum praesens esset, quaerit a fratre, an etiam inter ceteros illic viderit Cartusienses, qui hic tam duram ducunt vitam, et rigidam peragunt abstinentiam. Cui ille cito et laeta voce respondit: »Vidi, inquit, mi Pater, vidi; et quasi apum examina illic confluunt, atque ebulliunt Cartusienses. Coelum iis plenum est«. Haec ubi dixit caeteraque, que dicere jussus fuerat a Deo, obdormivit in Domino«.

P. Dorland van Diest was karthuizer te Zeelhem, waar hij in 1507 stierf. Hij is zeer waarschijnlijk ook de auteur van »Elckerlijc«. (Zie: H. Logeman, *Elckerlijc* (Gand 1892).

[1]) *Archief v. d. Gesch. v. h. Aartsbisd. Utr.* II, blz. 178 e. v.

[2]) Den toenmaligen rector Godfried Hoorn.

seggen. Dese guede bisscop hadde sunderlinge guet behaegen in dit kint, ende sijn harte mochte hem ook lichte wal tugen wat noch naemaels van hoer worden solde«.

Zeker heeft hij niet verzuimd naar het klooster van Diepenveen te gaan, waar zijn stiefmoeder Aleid ter Poorten sedert 1432 conversinne was, en waar ook haar zuster Gertrud ter Poorten nog leefde. Uit dezen tijd dateeren verschillende aflaatbrieven van Gozewijn Comhair, die thans bewaard worden in de archieven van Zwolle, Deventer, Kampen en Zutphen [1]). Zij zijn alle te Deventer afgegeven en wel ten behoeve van het H. Geestgasthuis te Deventer, de cisterciensernonnen van de abdij ter Hoenepe, de zusters-tertiarissen van St. Catharina en St. Agnes te Kampen, van Blesdijk in Friesland, van St. Maria en St. Agnes bij Steenwijk en van het Magdalenaconvent, het Adamanshuis, het Wolfshuis en het Hospitaal te Zutphen.

Merkwaardig is de aflaatbrief van 30 Mei 1446, waarvan het origineel berust in het archief van Kampen. Het breedvoerige stuk vermeldt — men zou zeggen met een overmatige vrijgevigheid — 57 vrome oefeningen, waardoor een aflaat kan worden verdiend. Het getuigt van den diep godsdienstigen zin des bisschops.

Gozewijn Comhair schijnt in den avond van zijn leven het herdersambt te hebben neergelegd. Zijne diocesanen in het hooge Noorden zouden hun vaderlijken »Gottsvein« niet meer in hun midden zien. Ontslagen van den bestuurslast keerde hij terug in de

[1]) Zij zijn door W. Moll gepubliceerd in *Studiën en Bijdragen* IV, blz. 187—206. De oudste is van 7 Mei, de jongste van 29 Juni 1436.

Grande Chartreuse, het huis zijner tweede professie [1]). Karthuizer was hij toch in zijn hart steeds gebleven, en »waer dat hy reysede wijde en zijde, hy droech altoes sine celle myt hem in synre herten. Dat seer groet was van sulken man, die in also groten staete was« [2]). Verklaarbaar is het daarom, dat de bejaarde kerkvorst zich weder voelde aangetrokken tot den vrede van het kloosterleven. Weinige maanden zijn hem nog geschonken in de eenvoudige cel en de verlatenheid van het gebergte in Dauphiné. Weinige maanden, maar voldoende om door contemplatie en beoefening der monastieke deugden herademing te vinden, na al de bedrijvigheid zijns levens.

Hij overleed in het groote klooster bij Grenoble op 20 Juli 1447, terwijl naar karthuizerzede de monniken en broeders om zijn sterfbed stonden geschaard, »suos inter Carthusianos«. »Hij eynde, zegt een Nederlandsche bron [2]), zijn leven in overvloedigen gueden werken«, eene getuigenis, overeenkomende met die van Le Vasseur, die mededeelt, dat Gozewijn in den Heer ontsliep »cum ingenti opinione Sanctitatis« [3]). Tromby (t. a. p. VIII. 193), die daarvoor in een noot naar de — thans nog slechts onvolledig bewaarde — Cartae Capituli generalis verwijst, schrijft: »A di 20 Luglio della corrente età resto similmente spenta un' assai luminosa lucerna non che nell' Ordine Certosino, nella Chiesa del Signore Il P. D. Gozuino.....«

---

[1]) Nic. Molin, *Historia Cartusiana ab orgine Ordinis usque ad tempus auctoris anno 1638 defuncti.* Tom. I. (Tornaci 1906) blz. 450—451. Petreïus, *Bibl. Cart.* blz. 108; Raaijmakers, t. a. p., blz. 36.

[2]) *Handschr. D*, blz. 269.

[3]) Le Vasseur, t. a. p., II. blz. 508.

Zijn stoffelijk overschot rust op het kerkhof der Grande Chartreuse. Slechts een eenvoudig houten kruis zonder eenig opschrift duidde oudtijds aan ingewijden de plaats aan, waar het gebeente lag van den bisschop van Skálholt. Op den huidigen dag echter is elke herinnering daaraan verdwenen, want van de graven uit Comhair's tijd zijn ook geen registers bewaard gebleven [1]).

Zoo verloor het IJslandsche diocees zijn uitnemenden herder, en het heeft lang geduurd eer weder een bisschop te Skálholt resideerde. Tot het jaar 1449 bleef het hooge ambt vacant. Wel kwam in het jaar 1444 de twee jaren te voren gewijde bisschop van Hólar, Gottskálkr I Gottskálksson, bezit nemen van zijn diocees. Mogelijk stond diens komst in verband met het vertrek van Gozewijn Comhair. En waarschijnlijk was deze prelaat, althans na Gozewijn's verscheiden, tevens administrator van het andere bisdom, want in 1448 visiteerde hij het diocees Skálholt [2]). Doch eerst in 1449 volgde de keuze van Marcellus, kanselier van koning Christiaan I, als opvolger van Goswinus. Deze kerkvorst bestuurde echter zijn diocees door middel van vicarissen-generaal [3]).

De herinnering aan Gozewijn Comhair schijnt nog lang op het hooge eiland levendig te zijn gebleven. Moll verhaalt [4]) op gezag van den schrijver van een onuitgegeven »Onomasticon Islandicum«, die leefde in

---

[1]) Ik dank deze inlichtingen aan V. P. Dom Benedictus Maria Lambres O. Carth. te Parkminster (Engeland), die mij ook elders wel zijn zeer gewaardeerde hulp heeft willen bieden.

[2]) Paus Nicolaas V raadpleegde hem in dat jaar ook over de bezetting van den bisschopsstoel op Groenland.

[3]) *Kirchenlexicon* i. v. »Island«.

[4]) *Studiën en Bijdr.*, t. a. p.

het begin der 18de eeuw, dat de nog steeds op IJsland inheemsche doopnaam Gottsvein (verkort: »Gosi«) vóór Comhair's tijd daar geheel onbekend was, doch sedert gaarne werd aangenomen. En de hoogleeraar zag hierin terecht een veelbeteekenend bewijs, dat onze landgenoot als kerkvoogd voormaals in de achting en liefde der eilanders rijkelijk heeft gedeeld [1]).

Op gezag van het onuitgegeven 8ste boek van Dorlandus' *Chronicon Cartusiense,* die 't weer had van Bostius († 1499) [2]), deelt Petreïus mede [3]), dat Comhair o. m. geschreven heeft een boek *Super Oratione Dominica,* »nitidum nimirum, disertum, elegantem«. De literatuur over den Pater Noster had in het begin der 15de eeuw een grooten omvang aangenomen. Van Comhair's tijdgenooten te Zeelhem zijn het Herman van Santdorpe (le Vasseur I 502 en II 508) en Jan van Brederode (Des Coninx Summe) geweest, die ook verhandelingen over dit thema hebben geschreven.

Hetgeen wij over zijn bisschoppelijk bestuur konden melden, zijn slechts betrekkelijk weinige mededeelingen. Wij moeten met Moll blijven hopen, dat weleer een systematisch onderzoek naar levensberichten en oorkonden over Comhair in de Scandinavische en IJslandsche archieven ruimschoots stof moge opleveren voor een meer volledige schets, opdat te gelegener tijd een goede biographie zal kunnen worden geschreven.

In 1923 heeft onze hooggeplaatste landgenoot kardi-

---

[1]) Behalve hetgeen reeds is geciteerd, raadpleegde ik nog o. m.: Morotius, *Theatrum Chronolog. S. Ordinis Cartus.* (Taurini 1681); Vallier, *Sigillographie de l'Ordre des Chartreux.*

[2]) *De praecipuis aliquot Cartus. familiae patribus.* (Colon. 1609).

[3]) *Bibl. Cart.* blz. 109.

naal van Rossum een apostolische reis gemaakt naar de missies der Noordelijke landen van Europa [1]). De Prefekt der Propaganda bezocht vooreerst Denemarken. In Juli 1923 werd de kardinaal vervolgens met groote onderscheiding en eerbied door de bevolking van IJsland begroet. Dit missieveld, sedert kort een zelfstandige Apostolische Prefectuur, wordt bearbeid door de Nederlandsche missionarissen van het Gezelschap van Maria. Daarna werd de Noorweegsche grond betreden ten einde het uitgestrekte arbeidsterrein van den Hollandschen bisschop Dr. Jan Olaf Smit aan te doen.

Na Zweden werd ten slotte Finland bereikt, en aldaar met groote plechtigheid aan zijn eersten Apostolischen Vicaris Mgr. Buckx, eveneens Nederlander, de bisschopswijding toegediend.

Deze merkwaardige visitatie-reis is een gereede aanleiding om den Nederlander te gedenken, die lang voordat het hooge Noorden van de eenheid der H. Kerk is losgescheurd, er met eere den bisschopsstaf heeft gevoerd, den Karthuizer Gozewijn Comhair, »een cloeck wijs verstandel man«, die evenals onze kardinaal en de huidige apostolische vicaris van Noorwegen en Spitsbergen, een zoon was van de IJsselstreek, en die door den hoogleeraar Moll werd gekenschetst als: »een man bezield met den geest van christelijken ernst en liefde, die, van de Deventersche fraters uitgegaan, een hoog te waardeeren factor is geworden in de

---

[1]) Zie de authenthieke beschrijving dezer reis, in 1923 uitgegeven bij E. de Bont en Zonen te Rotterdam en getiteld »*Aan mijne Katholieke Landgenooten*«, door Zijn Eminentie Wilhelmus Marnus Kardinaal van Rossum. (47 blz.); voorts: Jac. de Vreese S. J., *Veelbelovend IJsland* (Leuven z. j.).

geschiedenis der zedelijke ontwikkeling van onze en naburige natiën«. En wat deze Protestantsche historicus eenige regels verder vóór bijna 50 jaren schreef, lijkt ons providentieel:

»Gelijk het leven van den individuëelen mensch eerst recht eerwaardig en schoon is te noemen, wanneer het niet alleen voor hem zelven, maar ook voor anderen vruchtbaar is, zoo is ook het leven eener natie, die zich in het beloop der tijden gelukkig ontwikkelde, eerst dan recht achtbaar, een zegen voor de groote huishouding der menschheid, wanneer zij zonen vormde, die als organen van zedelijke en verstandelijke beschaving onder andere volken optraden, om die volken, zij het soms ook in het verborgene, door overplanting hunner beginselen en door edel bedrijf te beweldadigen« [1].

HOUTEN (U). H. J. J. SCHOLTENS.

---

[1]) *Studiën en Bijdragen* IV, p. 186.

BIJLAGE I.

Notariëele akte, houdende een overeenkomst tusschen prior en convent van het karthuizerklooster te Zeelhem en Gerrit Comhair, aangaande de nalatenschap van diens overleden echtgenoote, alsmede den uitersten wil van voornoemden Gerrit, 18 October 1410.

In nomine Domini amen. Per hoc publicum instrumentum cunctis pateat evidenter quod anno nativitatis eiusdem Domini milliesimo quadringentesimo decimo, indictione tercia, mensis octobris die octava decima, hora prima vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini domini Johannis divina providentia pape vicesimi tercii anno suo primo, in mei notarii publici testiumque subscriptorum ad hoc vocatorum specialiter et rogatorum presentia, personaliter constituti honeste et discrete persone dominus Gosswinus dictus Comhair, prior domus Carthusiensis in Zeelhem prope Dyest parte ex una, et Gherardus dictus Comhair pater legitimus dicti domini Gosswini prioris parte ex altera, predictus dominus Gosswinus prior nomine suo et sui conventus predicti intuitu multiplicium beneficiorum sibi et suo conventui a patre suo prestitorum et adhuc de gratia Dei et ipsius pia benivolentia prestandorum prefato patri suo supportavit et resignavit omnia bona mobilia seu immobilia que prefato domino Gosswino priori vel suo conventui ex parte Barce quondam matris sue pie memorie competere poterant vel potuerunt, prefatumque patrem suum nomine suo et sui conventus prescripti de omnibus hiis acquitavit et quitum clamavit, omnesque et singulos quorum interest vel interesse poterit. Preterea prefatus Gherardus Comhair pater predicti domini Gosswini prioris recognoscens se in presentiarum nullum alium habere heredem proximiorem quam prefatum dominum Goswinum priorem et conventum de Zeelhem prescripte

ratione ipsius cupiensque sua bona temporalia pro eternis commutare in augmentum divini cultus voluit etiam in casu quo prefatus dominus Goszwinus prior ante eum ex hac vita decederet fratres antedicte domus pro tempore suos veros et legitimos esse successores et heredes ad omnia sua bona mobilia et immobilia et ad hoc fratres prefate domus pro tempore omnibus modis jure et forma quibus melius et efficacius de jure potuit successores et heredes suos instituit ita ut post decessum ejus quem deus felicem faciat, liberam et plenariam habeant potestatem ea omnia bona ut premittitur movenda, evincenda, levanda, percipienda et in proprios usus tamquam sua propria bona convertenda non obstante contradictione cujuscumque seu quorumcumque exceptis illis et ejusmodi bonis mobilibus et immobilibus de quibus ipsum Gherardum prefatum ante mortem suam sub testamenti aut qualiscumque alterius proprie donationis assignationis seu ordinationis forma disposuisse constiterit aut constare contigerit in futurum, quas donationes assignationes seu legationes eque ut presentis instrumenti roboris et vigoris voluit habere et consequi firmitatem. Verum tamen in casu quo contingerit prefatum Gherardum post hec prolem legitimam procreare et sibi superstitem relinquere, tunc voluit sepedictus Gherardus quod fratres sepedicte domus in Zeelhem succedant sibi ut prescriptum est tantum pro portione unius liberorum. Hec autem omnia et singula ut prescripta sunt prefati dominus Goszwinus prior et Gherardus ejus pater legitimus rata grata et firma haberi voluerunt et valere omnibus modo et forma quibus melius et efficacius tam in jure canonico quam civili valere poterunt, promittentes per fidem eorum corporalem prestitam in manus mei notarii subscripti stipulantes et recipientes nomine eorum quorum interest vel interesse poterit contra premissam ordinationem nunquam publice vel occulte, directe vel indirecte per se alium vel alios facere seu venire in posterum vel in futurum, omnibus exceptionibus doli mali fraudis cavillationibus seu defensionibus tam juris canonici quam

civilis que contra premissa seu eorum aliqua abici possunt in hiis penitus exceptis et inclusis, super quibus omnibus et singulis antedicti dominus Goswinus prior et Gherardus ejus pater nomine eorum et omnium quorum interest a me notario subscripto unum vel plura instrumentum vel instrumenta in forma meliori eis fieri petierunt. Acta fuerunt hec in sepedicta domo Carthusiana in cella prioris predicti anno indictione mense die hora et pontificatu premissis. Presentibus ibidem una mecum honestis personis et discretis Godefrido dicto vander Smissen et Matheo dicto vanden Water testibus leodiensis dyocesis ad premissa testificanda vocatis et requisitis.

Signum van den notaris

Et ego Johannes Ghenaert de Lewis sacra imperali auctoritate notarius quod premissis omnibus et singulis una cum prenominatis testibus presens interfui, ea que sic fieri vidi et audivi, ideo hoc presens publicum instrumentum per manus alterius michi fidelis scriptum exinde confeci signoque meo solito et consueto signavi rogatus et requisitus in testimonium premissorum.

Staatsarchief te Hasselt (België), Chartreux de Zeelhem, Carton No, 5. charte No. 55.

BIJLAGE II.

Testament van Gerrit Komhar, muntmeester te Lund in Denemarken. 7 December 1415.

In nomine Domini amen. Anno nativitatis Ejusdem M^{o} CCCC^{o} XV°, indictione VIII^{a}, die VII^{a} mensis decembris, hora VI^{a} vel quasi in domo monetarii lundis, papa pro tunc non existente, in mei notarii publici et testium infra scriptorum presentia personaliter constitutus honestus et discretus vir Gerhardus Komhar, laycus Trajectensis dyocesis, sanus ut videbatur corpore sensuumque suorum discretionis ac mentis bene compos,

testamentum suum et ultimam voluntatem de bonis temporalibus a deo sibi concessis seu quoad vixerit concedendis, ordinavit et disposuit in hunc modum: Primo revocavit et adnichilavit dictus testator prout et quemadmodum de jure debuit et potuit quodcumque per eum conditum testamentum et omnem dispositionem quam de bonis suis prefatis in toto vel in parte per antea fecerat et precipue litteram quandam in qua dudum coram scabinis Daventriensibus dictus testator fecerat commissarios suos de certis habitationibus seu mansionibus suis intra muros oppidi Daventriensis situatis Johannem ter Porten, Gerhardum de Rijssen et Gotschalcum filium Johannis atque ejusdem littere vigorem et robur penitus adnullavit proinde dictus testator quod in casu quo in futurum alios de legitimo thoro non genuerit liberos qui ipsum supervivant tunc postquam per voluntatem dei ipsi debitum carnis universe exsolverit executores ejus ad opus dicti testamenti statim occupare, petere, levare et etiam via juris si opus fuerit exigere possint et debeant universa bona ipsius mobilia et immobilia que vel ipsum testatorem prefatum vel alios quoscumque cum pecuniis videlicet ejus comparata ad usus dicti testatoris et ad ipsius voluntatem usque ad finem vite ejus tenuisse et possedisse constitutus tam prompta quam debita cujuscumque etiam tituli aut ubicumque situata fuerint aut detenta, voluit consequenter dictus testator quod de prefatis bonis ejus sic ut prefertur petitis obtentis aut collectis et utique de promptioribus solvi debeant universa ejus debita ad quorum solutionem usque ad hora mortis sui inclusive astrictus et obligatus fuisse legitime probari poterit atque ejus funeralia exequie decenter expleri. Deinde voluit dictus testator quod de supramemoratorum bonorum suorum toto residuo et de partibus magis promptis provideri debeat, primo quibusdam qui erga ipsum testatorem in acquisitione dictorum bonorum suorum fidelibus et diuturnis suis promeruere laboribus et serviciis deinde certis ejus propinquis, precipue orphanis et egenis, et postremo devotis religiosis et eorum aliis qui sacris

locis in ipsius testatoris et parentum ejus animarum salutem et qui supramemoratus testator circa prefatam futuram provisionem aut de personis aut de locis prefatis quibus ut supra de dictis bonis suis in universali providendum disposuit extare (?) ut asseruit nichil in particulari aut expresso specificare vel ordinare voluit, totam commissit et commissum esse voluit cum effectum discretioni et arbitrio religiosi viri domini Goswini filii sui legitimi secundum carnem, ordinis carthusiensis, quem super hoc de mente sua sufficienter se informasse asseruit volens ut quidquid et quemadmodum idem dominus Goswinus circa praefatam provisionem et supramemoratorum bonorum petitionem collectionem aut distributionem extunc vel viva voce vel suis scriptis sub fidedigno testimonio ordinandum vel disponendum duxerit et a dicto testatore patre suo in futurum expresse revocatum aut mutatum non fuerit perpetui roboris firmitatem habeat atque ab executoribus dicti testamenti seu ultime voluntatis prefati testatoris tamquam de expressa et ultima ejus voluntate et commissione processerit et non minus firmiter observari debeat et cum effectum adimpleri non obstante si prefatum dominum Goswinum decedere contingit prefato testatore patre suo superstite remanente. Voluit consequenter dictus testator ut in casu quo in posterum circa intellectum hujusmodi sui testamenti seu ultime voluntatis aut partis ejus dubium aliquod aut controversiam inter quascumque personas unde dicti testamenti executio in toto vel in parte impediri aut differri possit oriri contigerit, quod hoc omnino decidi et determinari debeat sub interpretatione et declaratione supramemorati domini Goswini quem ut supra dictus testator de mente sua in hac parte plenissime asseruit informatum ut quidquid et quemadmodum idem dominus Goswinus circa ejusmodi dubium et dubia, controversia aut controversias vel viva voce vel scriptis suis ut supra declarandum censuerit. Hoc sine ulteriori dilatione aut strepitu tamquam ab ipsius testatoris ore processerit executioni mandari debeat et inviolabiliter observari

consequenter voluit prefatus testator ut in casu quo hujusmodi testamenti seu ultime voluntatis seu ordinatio jure aut vigore testamenti minus fortassis inveniretur valida saltem et robore valeat codicilli. Post hoc prefatus testator eligit, fecit et statuit modo, via et forma quibus debuit hujusmodi testamenti sui seu ultime voluntatis fidelis procuratores commissarios et executores honestos viros dominum Rutgerum ex Insula presbytrum Trajectensis diocesis, Goswinum Comhaire filium sororis sue, Theodoricum Comhaire filium sororis dicti Goswini, Johannem ter Portem, Gerardum de Rijssene et Henricum de Leyden, laicos dicti diocesis, dans et conferens eis et eorum singulis plenam postestatem et auctoritatem agendi, tractandi, procurandi et quibuscumque congruis modis, viis et mediis ad affectum deducendi quidquid ad executionem dicti testamenti seu ultime voluntatis secundum modum suprascriptum oportunum videbitur seu quodlibet poterit deservire. Sic etiam ut quilibet dictorum executorum alium loco sui cum eadem et equali potestate et auctoritate constituere aut subdelegare poterit et eundem subdelegatum aut substitutum mutare et alium in locum ejus assumere totiens quotiens videbitur oportunum. Acta sunt hec anno, indictione, mense, die, hora. loco, etc. quibus supra. Presentibus ibidem honorabilibus viris dominis videlicet Westone Pauli, plebano sancte trinitatis ecclesie (Lundis) Petro Petri presbytro Othoniensies diocesis et Bernhardo dicto Wullenput layco Ratzeburgensis dyocesis ac aliis pluribus fide dignis clericis et laycis testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Signum van den notaris.

Et ego Thamarus Petrus de Nacskow clericus Othoniensis dyocesis publicus auctoritate imperiali notarius premissis omnibus superius consignatis cum sic ut premititur agerentur et fierent unacum prenominatis testibus presens interfui ea sic fieri vidi et audivi, que per alium clericum idoneum fideliter conscribi feci et

ingrossari, me negociis legittimis impedito signoque momine meis solitis consuetis signavi, rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium eorumdem.

Staatsarchief te Hasselt (België), Chartreux de Zeelhem.

BIJLAGE III.

Acte, waarbij Gozewijn Comhair, monnik der Grande Chartreuse, als executeur van zijn vaders uitersten wil beschikkingen treft over de door dezen nagelaten goederen. 5 Aug. 1422 [1]).

In nomine Domini Jhesu Christi. Amen. Anno a nativitate ejusdem millesimo quadringentesimo vicesimo secundo die quinta mensis Augusti hora vesperarum vel quasi, indictione decima quinta pontificatus sanctissimi patris et domini nostri Martini divina providentia pape quinti anno quinto, constitutus personaliter propter ea que secuntur coram me notario publico et testibus infrascriptis, venerabilis et religiosis vir dominus Goswinus Chomhar monachus professus domus majoris Cartusie Grenopolitani diocesis, tamquam executor testamenti seu ultime voluntatis viri pie memorie Gerhardi Comhar patris sui secundum carnem necnon et de licentia bone memorie domini Johannis quondam prioris Cartusie [2]), habens potestatem exequendi et executionem mandandi dictam ultimam voluntatem ipsius Gerhardi prout asseruit bona que vigore prefati testamenti ad dictam domum Cartusie pro consummatione dicte executionis alias transtulerat seu transferri fecerat, de quibus nondum fuerat ordinatum in presenti duxit instrumento declaranda, disponenda et ordinanda

[1]) Van deze akte is in hetzelfde archief ook een vidimus aanwezig d.d. 19 Febr. 1446, gemaakt in tegenwoordigheid van den bisschop van Scalholt.

[2]) d.i. prior der Grande Chartreuse en generaal der Karthuizerorde.

per modum qui sequitur infrascriptum: Et primo ipsa bona de quibus ut supra restabat prout asseruit ordinandum particulariter specificata secuntur. Et sunt ista: In primis quadragintaquinque floreni antique monete hollandie, quorum tres faciunt duo scuta antiqua justi ponderis et monete regis francie in annuis et perpetus redditibus in bonis que domus Sancti Johannis Baptiste prope Dyest ordinis cartusiensis tenet in villa de Herke leodiensis diocesis. Item triginta libre nigrorum turonensium in annuis et perpetuis redditibus in bonis dictis de mirica (?) sub dominio de Orschot intra districtum Brabantie situatis, quos XLV florenos hollandie et XXX libras nigrorum turonensium prior et conventus dicte domus prope Diest tenentur et promiserunt solvere qualibet anno infra mensem Julium domui Cartusiensi prefate prout hoc in litteris eorum desuper confectis et in dicta domo cartusiense reservatis plenius continetur. Item septuaginta mensure terre arabilis, que mensure dicuntur Theutonice gemete intra districtum Selandie in terra dicta Bommenee situate. Item quinquaginta octo ejusmodi mensure terre arabilis intra districtum Selandie, in terra dicta terra Theodorici [1]) situate, de quibus supradictis LXX et LVIII mensuris littere que desuper pro dicta domo Cartusiense confecte sunt in domo et sub custodia prioris et conventus domus prope Antverpiam dicti ordinis cartusiensis asseruit conservari [2]), de quibus supramemoratis bonis dictus venerabilis vir dominus Goswinus Comhar executor prefatus, virtute et vigore potestatis sibi super hoc ut supra concesse ordinavit et disposuit coram me notario publico et subscriptis testibus, in modum qui sequitur sub hac forma. Et primo quod de suprame-

[1]) Dirksland.

[2]) Voor hare bezittingen in deze gewesten werd de Grande Chartreuse steeds vertegenwoordigd door het karthuizerklooster te Kiel bij Antwerpen. Het cartularium van renten en goederen der Grande Chartreuse, afkomstig van het Antwerpsche klooster, bevindt zich in het Staatsarchief te Antwerpen. Het bevat nagenoeg uitsluitend oorkonden der 15de eeuw.

moratis XLV florenis hollandie et XXX[a] libris nigrorum turonensium habeat, habere et recipere debeat annuatim reverendus[1]) pater dominus prior qui nunc est et qui pro tempore fuerit domus majoris cartusiensis viginta scuta praefate monete francie de quibus teneatur debeat dare quolibet anno circa festum omnium sanctorum cuilibet monacho et fratri converso dicte domus cartusiensis quousque valor se extenderit singulas tunicellas; qui novas recipientes veteres rededere debet pauperibus cum recommandatione anime dicti testatoris erogandas. Et quicquid de prefatis XLV florenis et XXX libris ultra praefata XX scuta residuum fuerit, cedere debeat annuatim Goswino Comhar consanguineo germano dicti domini Goswini, ad vitam suam dumtaxat. Item de fructibus et proventibus annuis prefatarum septuaginta mensurarum terre in Bommenee ultra expensis remanentibus habebit quidam sacerdos nomine Rutgherus ex Insula consanguineus dicti domini Goswini executoris ad vitam suam tam singulis annis decem florenos hollandie valoris supramemorati. Et residuum colliget prefatus Goswinus vel propinquior ejus ex parte matris sue ad opus filiarum Rodolphi fratris sui usque ad summam mille scutorum. Et deinceps de supramemorato residuo prefatus Goswinus providebit suis et prefati fratris sui necessitatibus ad vitam suam dumtaxat. Ita ut qui altero eorum descendente superstes remanserit, de prefato colligendo annuatim ultra dictos decem florenos residuo suis possit ut supra necessitatibus providere. Sic tamen si ipsi domino Goswino executori adhuc viventi ita et tam diu videatur esse necesse. Item fructus annui seu proventus aliarum dictarum quinquaginta octo mensurarum et terra Theodorici situatarum ultra expensas remanentes cedent in usus prefati Goswini ad vitam suam dumtaxat. Postquam vero post mortem Goswini aut Rodolphi fratris ejus aut utriusque prefatorum et post

[1]) Deze titel is bij de karthuizers uitsluitend voor den generaal (prior Grande Chartreuse) gereserveerd. De overige monniken worden betiteld met »venerabilis«.

collectionem prefatorum mille scutorum ad opus filiarum de quibus supra colligendorum vel alia supramemorata bona in toto vel in parte exonerata fuerint, ordinavit idem executor quod deinceps dictus reverendus pater dominus, prior pro tempore dicte domus cartusiensis, colligere debeat annuos fructus et proventus dictorum bonorum omnium, donec habeat summam sexcentorum scutorum, cum quibus tunc infra annum comparare debeat perpetuos redditus pro emendo panno ad tunicellas supramemoratas quolibet anno, de quibus ut supra debitum solvere teneatur. Post hoc prefatus reverendus pater et prior pro tempore dicte domus cartusiensis de praefatorum bonorum annuis fructibus seu proventibus colliget summam mille ducentorum scutorum cum quibus debeant pro ipsa domo cartusiense perpetui redditus seu alia bona hereditaria comparari, de quibus dabitur pitantia de piscibus quolibet anno conventui die videlicet anniversarii patris dicti domini Goswini executoris testatoris praedicti scilicet tertio ydus decembris. Et residuum dictorum reddituum seu proventuum cedet singulis annis aut quum expediens videbatur pro reperatione dicte domus cartusiensis, grangiarum vel membrorum ubi magnum neccessarium aut expediens fore videbitur ita quod dicti redditus vel proventus pro uno anno vel pluribus collecti ad alios usus quam ad dicte reparationis opus minime expendantur. Quibus supramemoratis primo sexcentis et postea mille ducentis scutis sic ut premittitur successive collectis voluit et ordinavit prefatus executor quod ex nunc et deinceps perpetuis temporibus supramemoratorum bonorum redditus, fructus et proventus per reverendum patrem dominum priorem pro tempore domus cartusiensis vel ejus commissarios aut commissarium omni anno ea diligentia qua cetera bona dicte domus cartusiensis colligi solent suis temporibus congregari debeant et in pios usus sic illucque ubi quemadmodum vel quo ipsi prefato executori adhuc viventi super hoc visu fuerunt ordinandum fideliter dispensari. In casu vero quo de hujusmodi dis-

pensationis seu distributionis modo nichil specialiter in vita ipsius dicti executoris de quo constare poterit per eundem ordinatum fuerit vel expressum, volebat idem executor quod tunc jus et actio dicte dispensationis seu distributionis prefatorum bonorum reddituum seu proventuum reverendo patri domino priori pro tempore et conventui dicte domus cartusiensis perpetuis debeat temporibus remanere. Sic quod prefata bona cum omnibus suis fructibus et proventibus quolibet anno in relevandis ac sustentandis pauperum monasteriorum aut personarum necessitatibus potissime dicte domus cartusiensis si quinque et quamdiu ad sustentatarum personarum suarum proprie facultates non sufficerent secundum discretionem reverendi patris et prioris cartusiensis pro tempore. Et eorum cum quibus de monachis negocia tractare consueverit pro animabus patris et matris et sui ipsius domini Goswini atque parentum omnium distribui debeant et fideliter dispensari. Si vero prefatorum bonorum seu reddituum portiones in toto vel in parte vel redimi vel pro majori utilitate vendi contigerit, volebat dictus executor quod tunc cum illo precio statim alia bona seu redditus ad supramemorate ordinationis usus debeant comparari. Supplicans humiliter reverendo patri domino Guilhelmo priori cartusiensi [1]) et conventui domus ejusdem provincialiter (ib)idem congregatis quatenus hanc presentem ejus de supramemoratis bonis ordinationem sic declaratam grosse admittere acceptare et in ea contenta pro viribus suis et quantum ad eos in futurum pertinere posse fideliter adimplere et ad suos quorum effectus deducere dignarentur suis in hoc potissimum et suorum successorum conscientiis providentis, ne circa eam vel in ea contenta in toto vel in parte sine suo videlicet prefati executoris expresso consensu et beneplacito aliquid omittatur alteretur aut quacumque occasione mutetur. Et preterea dictus dominus Goswinus executor, revocatis omnibus prioribus ordinationibus aliis per eum

[1]) R. P. D. Guillaume de Lamotte, prior der Grande Chartreuse. (1420—1437).

de bonis prefati patris sui factis, que huic presenti ordinationi quovis modo possent obviare, promisit sub voto sue religionis quod hanc prefatam suam ordinationem nunquam revocabit vel quantum ad suos effectus in aliqua sui parte mutabit, omnibus licentiis que contrarium sibi suffragari possent penitus renunciando. Ceterum ibidem et in continenti anno, die, mense et hora quibus supra reverendus in christo pater dominus Guilhelmus prior dicte domus majoris cartusiensis auctoritate capituli generalis, cujus se vices gerere asseruit super animum hanc premissam domini Goswini executoris approbando ordinationem confirmavit. In quam denique ordinationem sic ut prefertur approbatam confirmatam, prefatus dominus prior et conventus dicte domus cartusiensis provincialiter ut supra ibidem et conventualiter congregati grosse consentientes promiserunt eam in quantum eos aut suos in posterum successores quovis modo concernere poterit, sine ulla absque prefati domini Goswini expresso consensu exceptione, mutatione, intermissione vel dissimulatione inviolabiliter observare et fideliter adimplere de et super quibus omnibus et singulis premissis prefatus dominus Goswinus consensit, petiit et requisivit, voluitque fieri unum vel plura per me notarium publicum infrascriptum instrumentum vel instrumenta. Acta fuerunt hec in parvo claustro dicte domus cartusiensis, anno, mense die hora indictione et pontificatu quibus supra. Presentibus ibidem Claudio Ferrodi clerico Gebenne diocesis Johanne Scaramanda et Stephano Chanelli, parrochie sancte Petri de Cartusia testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Signum van den notaris.

Et me Guillelmo Raiacen clerico de Montebusonis, Lugdunensis diocesis, publico imperiali auctoritate notario qui huic presenti ordinationi exsequtoris prenominati, approbationi, confirmationi, permissioni ceterisque premissis omnibus dum sicut prelatum es agerentur et fierent unacum prenominatis testibus presens interfui, eaque omnia fieri vidi audivi recepi et in notam sumpsi,

ZEGEL VAN GOZEWIJN COMHAIR,

bisschop van Skálholt, gehecht aan een oorkonde van 19 Febr. 1446 (bijlage IV). De aflaatbrief van 30 Mei 1446, berustend in het archief van Kampen, is ook voorzien van een zegel des bisschops, doch aan de andere zijde geschonden. Mede aan de hand hiervan kan het randschrift ontcijferd worden. Het luidt vermoedelijk : *S. Godsuini dei gratia ep̄ ecci. Scalholtensis.*

de qua presens publicum instrumentum extrahi per alium scribi, grossari et in hanc publicam formam fideliter redigi feci, subscripsi manu propria et signo meo publico rogatus et requisitus signavi in testimonium omnium premissorum.

Staatsarchief te Hasselt (België); Chartreux de Zeelhem, carton No. 5, (met transfix d.d. 19 Febr. 1446. Zie bijlage IV).

BIJLAGE IV.

Akte, waarbij Gozewijn Comhair, bisschop van Scalholt op IJsland, nadere beschikkingen treft aangaande de bestemming der door zijn vader nagelaten goederen. 19 Febr. 1446. (Transfix der oorkonde van 5 Aug. 1422 — bijlage III).

Universis et singulis christi fidelibus, quos infrascripte nostre dispositionis et ordinationis seriem nosse contigerit Godswinus divina permissione Scalotensis in Islandia ecclesie indignus episcopus carthusiensis ordinis, veritatis noticiam cum salute. Quem reservatam atque concessam nobis olim auctoritate generalis capituli memorati nostri carthusiensis ordinis de redditibus fructibus atque proventibus bonorum quorumdam Gerardi Komhair, pie memorie genitoris nostri in presenti notre ordinacionis instrumento cui hec presens nostra littera sigillo nostro sigillata est transfixa contentorum ac aliorum quorumcumque secundum eandem meam ordinationem pro eisdem permutatorum seu etiam cum pecuniis eorumdem receptis comparatorum disponendi et ordinandi plenam et inviolabilem seu irrevocabilem habemus licentiam et libertatem prout in prefata nostra ordinatione dicti instrumenti plenius continetur. Ideo de supramemoratorum bonorum annuis et perpetuis fructibus atque proventibus quorum bonorum proprietatem ad ipsam domum majorem carthusie secundum

supramemoratam nostram ordinationem olim transtulimus et eidem asscribi fecimus nostram in presentiam declarare ultimam voluntatem atque ad suum de cetero permansurum deducere volentes effectum, ordinamus, disponimus et inviolabiliter volumus observari in primis quod ipsi memorati annui redditus fructus atque proventus prefatorum bonorum que, postquam secundum sepedictam nostram ordinationem exonerata fuerint aut esse ac fuisse consteterit, debeant per reverendum patrem priorem pro tempore prefate domus majoris carthusie secundum formam in supramemorata nostra ordinatione expressam colligi, et sine aliqua diminutione nostro certo commissario postquam id semel requisierimus aut requiri fecerimus tociens quociens eundem nostrum commissarium pro ipsorum reddituum nondum facta in toto vel in parte solutione pergere aut transire oportuerit et tunc et deinceps omnibus et singulis annis usque ad cognitum finem primo vite nostre ac postmodum vite Ywani Komhair nostri consanguinei inclusive et non ulterius. Qui dictus Ywanus Theodericum pie memorie fratrem suum in nostro servicio ac cum eodem suo fratre omnia ejus fere bona lamentabiliter amisit si tamen id opus sic fore censuerimus et per nostras patentes litteras notum fecerimus a nobis seu altero nostrum in pios usus prout secundum forma supramemorate nostre ordinationis nobis aut alteri nostrum expedire videbitur dispensandi ac distribuendi, fideliter assignari. Statim vero post nostram et Ywani prefati vitam si tamen tam diu ipsum ut supra eorumdem reddituum usibus gaudere nos velle ac voluisse legitime constiterit, volumus ipsos memoratos redditus fructus atque proventus ad perpetuos de cetero usus et opus monasterii Beati Joannis Baptiste in Zeelhem prope Dyest dicti ordinis carthusiensis, leodiensis dyocesis, prime nostre professionis loci, aut illius seu illorum qui cum voluntate ac consensu dictorum prioris et conventus de Zeelhem presentium nostrarum litterarum conservator seu possessor conservationes seu possessores in futurum extiterit seu extiterint omnibus et

singulis in futurum annis absque aliqua sui dimunicione, intermissione aut subtractione plenissime deservire. Quapropter prefatos reverendum patrem priorem et conventum dicte majoris domus Carthusie et eorum in perpetuum successores sub divini requirimus obtestatione ac terrore judicii, ut secundum eorum, que in prefata nostra ordinatione contenta sunt permissa, nostram hujusmodi de premissis redditibus fructibus atque proventibus ultimam ordinationem dispositionem et voluntatem fideliter et efficaciter exequantur, suarum in hoc potissimum et suorum in futurum memoratorum successorum conscientiarum pericula caucius evitantes aut saltem omnia prefata bona ac redditus jusque et proprietatem eorumdem ad opus prefatorum prioris et conventus dicte domus in Zeelhem transferant cum effectu omni dolo et fraude in suprascriptis quibuslibet et singulis articulis semotis penitus et exclusis, in quorum omnium premissorum testimonium veritatis presentes nostras litteras supramemorate nostre ordinationis instrumento transfixas nostri sigilli duximus appensione muniri, Datas in monasterio beati Johannis Baptiste in Zeelhem prope Dyest sepe dicto anno domini millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto, nona decima mensis februarii.

(Zegel geschonden).

Staatsarchief te Hasselt (België), Chartreux de Zeelhem.

BIJLAGE V.

Afschrift[1] *van een bul van paus Bonifacius IX, gegeven 1401, 14 Mei. (Vaticaansch Archief, Reg. Later. 93, fol. 97).*

Bonifacius [etc.]..... dilecto filio priori monasterii Sti Johannis Bte in Selem prope Dyest, ordinis

[1]) Mij welwillend medegedeeld door V. P. Dom Palémon Bastin, algemeen archivaris van de orde der karthuizers.

cartusiensis, leodiensis diocesis, salutem ..... Sedes apostolica pia mater ..... sane pro parte dilectorum filiorum Goswini Cumhaer et Conradi dicti Momme, necnon cujusdam Lamberti, monachorum tui monasterii, nobis nuper exhibita petitio continebat, quod olim ipsi, antequam religionem intrarent, in juvenili aetate existentes, Goswinus videlicet et Conradus a venerabili fratre nostro Frederico Trajectensi [verzwegen is »episcopo«], cujus subdicti erant, rogati propter guerras quas pro locis de Covoerde et de Rynensteyne Trajectensis dioc. et aliis diversis ex causis hinc inde pro tuitione jurium ecclesie Trajectensis, ac etiam in subsidium dilecti nobilis viri Wilhelmi ducis Gelriae, movebat, cum eodem episcopo se armante, armati equitarunt ac interfuerunt ubi pluries ab utraque parte homines lesi occisi mutilati et vulnerati fuerunt; ac etiam quadam vice, dum Brabantini contra ducem predictum exercitum congregarent, prefatus Lambertus unacum quodam alio deputatus fuit ad ducendum homines loci sui exercitui predicto, et deinde per hujusmodi exercitum ac gentes dicti ducis homicidia et mutilationes fuerunt hinc inde commissa, licet ipsi manualiter ad id non cooperarentur, ipseque Lambertus aliquotiens amicis suis qui cum aliis inimicitias habuerunt succurrit, vel pro sui parte discordia oriebantur, ubi aliqui laici vulnerati, non tamen occisi aut mutilati fuerunt; ac quadam vice dum quidam laicus in opido Daventriensi in cippo poni deberet, dictus Conradus tunc ibidem presens existens dixit eidem quod pedes in cippo poneret, qui postmodum extitit decollatus; et etiam Goswinus prefatus quadam vice, in castro ab inimicis circumvallato existens, quendam laicum cum quodam globo tonitruali sagittavit in crure, ignorans tamen quid ei propterea acciderit; et dum quidem judex secularis tempore quo quendam reum ad mortem judicare deberet, a populo de quadam re, quam idem Goswinus, qui tunc astabat, clare non intellexit, interrogaret, ac populo: ita ita clamante, idem Goswinus summissa voce etiam similiter clamavit.

Cum autem, sicut eadem petitio subjungebat, iidem Goswinus, Conradus et Lambertus, qui postmodum monasterium tuum sunt ingressi, deciderent ad omnes sacros ordines promoveri, et in eis perpetuo Altissimo famulari, pro parte ipsorum nobis fuit humiliter supplicatum, ut providere eis super hoc de oportune dispensationis gratia dignaremur. Nos igitur hujusmodi supplicationibus inclinati discretioni tue per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus eosdem Goswinum, Conradum et Lambertum, si hec humiliter petierint, a reatu homicidiorum ac mutilationum hujusmodi et de omnibus aliis per eos premissorum occasione perpetratis, et tibi specificandis, que omnia presentibus haberi voluimus pro sufficienter expressis ac specifice declaratis, absolvas auctoritate nostra hac vice dumtaxat in forma ecclesie consueta, injuncta inde ipsorum singulis pro modo culpe penitentia salutari. Et nichilominus cum eis ut ad omnes sacros ordines promoveri, et in eis ministrare libere et licite valeant, eadem auctoritate dispensas, ac aboleas omnem inhabilitatis et infamie maculam sive notam per eos premissorum occasione contractam, eosque quoad hoc in statum pristinum restituere procures. Constitutionibus apostolicis ac statutis et consuetudinibus tui monasterii hujusmodi et cartusiensis ordinis, et aliis contrariis non obstantibus quibuscumque .....

Datum Rome apud S. Petrum IIª Idus Maii pontificatus nostri anno XIIº.

DE KALENDER DER ELTENSCHE ABDIJ

In het laatst van het vorige jaar heeft de heer J. H. van Heek te Lonneker van de N. V. Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage verworven een necrologium van de abdij te Elten, dat niet in allen deele overeenkomt met het door wijlen prof. N. C. Kist in het tweede deel van het *Nieuw archief voor kerkelijke geschiedenis inzonderheid van Nederland* (1854) uitgegeven exemplaar, welk laatste trouwens thans, zoo ik mij niet vergis, te Moskou berust, althans voor het onderzoek niet te raadplegen is. Ik heb mij bij de vergelijking van beide necrologia dus naast het onlangs door den heer Van Heek aangekochte — dat deze voor het onderzoek welwillend te mijner beschikking had gesteld —, dat ik B heb genoemd, van de uitgave van Kist (A) bediend. Eene beschrijving van het door Kist uitgegeven handschrift gaat aan zijne publicatie vooraf; daaruit blijkt, dat het tegen het einde der veertiende eeuw is aangelegd. Handschrift B is iets jonger en aangelegd, ten tijde dat Agnes van Bronchorst abdis was (1443–1475). Immers de memorie van Lucia van Kerpen, de voorgangster van Agnes van Bronchorst als abdis, wordt op 3 Januari medegedeeld in het oorspronkelijke handschrift van het necrologium, terwijl die van Agnes van Bronchorst op 8 Januari blijkbaar later is bijgeschreven. Evenals A wordt ook B voorafgegaan en gevolgd door een aantal

afschriften van stukken, voor de abdij van belang. Als necrologia bieden A en B belangrijke verschillen. In B ontbreken de meeste oudere memories, zoodat het dan ook zeker niet het doodboek is, waaruit de Eltensche ambtman Van der Sandt aan Van Spaen blijkens diens *Inleiding tot de historie van Gelderland* (deel I blz. 67 noot 19) mededeeling deed omtrent de memorie van den grootvader van Wichman, den stichter der abdij. A heeft die memorie wel, maar in andere woorden (Kist A. w. blz. 71), zoodat nog een derde necrologium moet hebben bestaan, dat verloren is.

Intusschen heb ik mij bij de bestudeering van handschrift B in hoofdzaak bezig gehouden met het gedeelte van het necrologium, dat tevens kalendarium is; in dat opzicht heb ik A en B nauwkeurig vergeleken. Geheel zuiver kan die vergelijking niet zijn, omdat de uitgave van Kist niet altijd even betrouwbaar is. Reeds een eerste punt is dit: uit het door Kist gegeven facsimile van de eerste bladzijde van zijn handschrift blijkt, dat, evenals zulks in B het geval is, de hooge feesten met roode letters zijn aangegeven, in tegenstelling tot de met zwarte inkt geschreven gewone heiligennamen. In de uitgave van Kist is dit verschil echter niet aangegeven. Verder heeft Kist in de aanteekening omtrent het overlijden vau de abdis Lucia van Kerpen, in A op 2 Januari gesteld, het woord »obiit« overgeslagen, waarvan men zich door eene vergelijking met het facsimile overtuigen kan. Op dezelfde bladzijde staat duidelijk Innocentium, terwijl afgedrukt is Innocencium, en huius, terwijl afgedrukt is h. Soms worden afkortingen opgelost, b.v. thesauraria, soms niet b.v. abba (voor abbatissa). Dan worden in de uitgave van Kist twee dagen overgeslagen,

nl. 31 Juli en 13 September. Het is mogelijk, dat zij reeds in het oorspronkelijke handschrift ontbraken, maar een conscientieus uitgever zou toch op het ontbreken gewezen hebben. Kist heeft dat niet gedaan, en men krijgt den indruk, dat hij de hiaten niet heeft opgemerkt. Een laatste bewijs voor de onbetrouwbaarheid der uitgave vond ik in de vermelding op 8 Maart van Quadragesima militum. Om het even, of zoo in het oorspronkelijke voluit te lezen staat, dan of de uitgever de afkorting voor Quadraginta abusievelijk als Quadragesima heeft opgelost, hoe kan men vertrouwen hebben in een uitgever, die dergelijke woorden zonder zin laat afdrukken, zonder er zelfs opmerkzaam op te maken?

De kalenders van A en B gaan zonder twijfel op eene zelfde bron terug. Zij hebben nl., wat daarvoor het beste bewijs is, tal van fouten en eigenaardigheden gemeen. Ik wijs op de volgende data: 19 Maart: Iohannis abbatis (in plaats van eremite); 24 April: Donati martiris; 6 Juni: Lucii et Amandi of Andree; 30 Augustus: Felicis et Audacti (in plaats van Adaucti); 5 September: Maurini martiris; 20 September: Quiriani martiris; 28 September: Wenezlai presbiteri (in plaats van regis); 17 October: Florencii (in plaats van Florentini) episcopi; 22 October: Rumolfi (in plaats van Rumoldi) martiris; 5 December: Dalmacii episcopi; 11 December: Copris et Patermusii; 22 December: Theodosii episcopi (in plaats van Theodosie virginis); 24 December: Eugenie virginis.

Daartegenover staan intusschen veel sterkere afwijkingen, wat ook niet te verwonderen is. Immers wat beide kalendariën gemeen moeten hebben gehad, zijn de namen van die heiligen, die werkelijk in de

abdij op bepaalde dagen herdacht werden. In beide kalenders draagt echter elke dag ten minste één heiligennaam; blijkbaar heeft men, na eerst in de kalendariën de namen der werkelijk vereerde heiligen te hebben opgenomen, verder den kalender met andere heiligennamen gevuld. Het verschijnsel is niet onbekend. Grotefend *(Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* 2e dl. 1e afd. blz. IV) schrijft er het volgende van: »Bei anderen (Kalendern) haben örtliche Geltung, Ordensbeziehungen oder auch der subjective Einfluss des Schreibenden oftmals grosse Abweichungen zur Folge gehabt. Letzteres ist besondere der Fall bei den zahlreichen älteren Kalendern, die für jeden Tag einen Heiligennamen aufweisen; sie sind für unseren Zweck nahezu unbrauchbar, da man die in Wirklichkeit kirchlich gefeierten Tage von dem Füllmaterial nich unterscheiden kann, das der Schreiber meist nacht eigener Laune aus der Menge der Heiligen das in seinem oder des Stifts Besitze befindlichen Martyrologs auswählte«. Hier had ik nu echter gelegenheid het Füllmaterial af te zonderen van den eigenlijken kalender, door de heiligen, die in beide kalenders voorkomen, te scheiden van die, welke slechts in één van beide genoemd worden. Zoo zijn de drie hierachter geplaatste lijsten ontstaan. Het is natuurlijk mogelijk, dat de schrijvers der kalenders in enkele gevallen beiden den kalender der abdij toevallig met denzelfden heiligennaam hebben aangevuld, zoodat de eerste lijst, die de aan beide kalenders gemeenzame heiligen vermeldt, wellicht enkele namen bevat, die niet tot den eigenlijk gezegden kalender der abdij behooren. Vaak is dat echter niet geschied. Eenigermate levert daarop contrôle het *Kalendarium*

der Martinskirche in Emmerich, door Sauwerland in de *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein,* Heft 48, 1888–1889 blz. 190 vlg. uitgegeven. Waar dit kalendarium van de hoofdkerk van het aartsdiaconaat, waarin Elten lag, met de achterstaande lijst I overeenkomt, is wel aan te nemen, dat de lijst met den ouden Eltenschen kalender overeenstemt; bij afwijkingen is twijfel mogelijk, ofschoon ook dan zonder twijfel vaak de Eltensche kalender, die zeker uitgebreider was dan de officieele van het bisdom of het aartsdiaconaat, is gevolgd.

Den op die wijze verkregen Eltenschen kalender heb ik nu vergeleken met dien der Utrechtsche kerk, waarbij ik echter op deze moeilijkheid stuitte, dat de door Muller in zijn *Programma voor een oorkondenboek van het sticht Utrecht* (blz. 33 vlg.) gegeven kalender niet overeenstemt met dien bij Grotefend (A. w. blz. 192 vlg.), welke laatste uitvoeriger is. Grotefend heeft nl. behalve de gegevens, die Muller gebruikt had, ook het Emmeriksche kalendarium benut en daardoor in zijn kalender een aantal heiligendagen opgenomen, die te Utrecht, in de hoofdplaats van het bisdom, niet gevierd werden, maar wier herdenking uitsluitend een plaatselijk karakter had. Ik wijs slechts op één, karakteristiek voorbeeld. Op 29 October vermelden de beide Eltensche necrologia en het Emmeriksche kalendarium als heilige van den dag St. Cunera. Grotefeld neemt dien heiligennaam in zijn kalender van de Utrechtsche kerk op, ofschoon die heilige in geen der door Muller geraadpleegde Utrechtsche kalendariën genoemd wordt, en te Renen, waar de hoofdkerk aan St. Cunera gewijd was, haar naamdag niet op 29 October maar op 12 Juni viel. In een

kalendarium der Utrechtsche kerk behoort dus Cunera niet thuis. Ik heb mij derhalve voor den kalender der Utrechtsche kerk aan Mullers publicatie gehouden. Daarentegen heb ik bij de aanwijzing, welke heiligendagen als hooge feesten gevierd werden, mij gericht naar Grotefend. Muller heeft nl. de hooge feesten der Buurkerk in zijne lijst opgenomen in plaats van zich als Grotefend aan de festa fori, die voor het geheele bisdom golden, te houden.

Het ingestelde onderzoek heeft tot resultaat gehad, dat gebleken is, dat, gelijk te verwachten was, de Eltensche kalender voor het grootste gedeelte met den Utrechtschen overeenstemt, maar toch op sommige punten de aan den Utrechtschen kalender ontleende namen met die van andere, in Utrecht niet vereerde heiligen aanvult. Dat omgekeerd niet alle namen van heiligen, die Muller opgeeft, in de Eltensche lijst voorkomen, spreekt vanzelf. Het interessantste is nu na te gaan, in welke dioecesen de heiligen, wier namen wel bij A of B of bij beiden voorkomen, maar niet bij Muller, op de aangegeven dagen werden herdacht. Ik heb dat met behulp van de gegevens, die Grotefend in het tweede gedeelte van zijn boven aangehaald werk heeft bijeengebracht, onderzocht. Gelijk te verwachten was, zijn de meeste aan naburige dioecesen, Keulen, Luik, Trier, Munster, Bremen en diergelijke, ontleend; maar er zijn er ook bij, die niet anders dan buiten de grenzen van het oude Duitschland, in Frankrijk (Auxerre, Narbonne, Gap etc.). in Italië (Spoleto, Milaan, Pavia, Trani, Verona, Fermo etc.), in Denemarken (Kopenhagen) of in Spanje (Cadix, Sevilla) vereerd werden. In mijn toelichting tot de achterstaande lijsten heb ik die niet-Duitsche dioecesen

alleen dan vermeld, als niet van eene herdenking in een Duitsch bisdom melding wordt gemaakt, terwijl ik van de Duitsche dioecesen, die Grotefend voor een bepaalden heiligendag opgeeft, mij heb bepaald tot die, welke het naast bij Elten zijn gelegen, of waarvan duidelijk blijkt, dat sommige heiligennamen in den Eltenschen kalender er aan zijn ontleend.

Bij de uitgave van den Eltenschen kalender heb ik de verschillen tusschen A en B, voor zooverre zij blijkbaar een gevolg van verschrijvingen zijn, ter zijde gelaten. Verdere varianten heb ik zorgvuldig aangeteekend. Soms wordt b.v. dezelfde heilige in A als bisschop, in B als martelaar vermeld. Ook al zijn beide benamingen juist, dan heb ik toch op het verschil gewezen, omdat dit soms licht kan werpen op de herkomst van het gegeven. Ook is het niet onmogelijk, dat A is aangevuld uit B, of uit een ander handschrift, waaraan B rechtstreeks ontleend is. Zoo wijs ik op het boven reeds geciteerde Quadragesima — Quadraginta — militum. In B staat het op 9 Maart, in A op 8 Maart na Cypriani martiris. Daar 9 Maart de datum is, waarop dat feest in de dioecese Utrecht en nagenoeg overal elders werd gevierd, en 8 Maart als zoodanig nergens voorkomt, ligt het vermoeden voor de hand, dat het in A later is bijgeschreven en daarbij op den verkeerden dag is geplaatst. Op dezelfde wijze is in B St. Christophorus met latere hand aangeteekend op 26, in plaats van op 25 Juli. Van B kan men echter het origineel raadplegen, van A niet; en het is niet zeker, dat de uitgever van A aangegeven heeft, zoo een naam later is bijgeschreven. Daarom heb ik overal aangeteekend, waar een naam, die bij B in de eerste plaats wordt genoemd, bij A de tweede

plaats inneemt en dus later bijgeschreven kan zijn.

Nauwkeurig is ook de Emmeriksche kalender met de Eltensche handschriften vergeleken. De varianten in de namen en qualiteiten der heiligen in dezen kalender, aangehaald als E, zijn in de noten aangegeven, terwijl het voor den heiligennaam geplaatste teeken † aanduidt, dat die naam ook in den Emmerikschen kalender voorkomt. De namen, die de Emmeriksche kalender meer heeft dan de Eltensche, zijn echter achterwege gelaten, daar het mij er alleen om te doen is den Eltenschen kalender zoo nauwkeurig mogelijk vast te stellen. De Utrechtsche kalender, zooals hij bij Muller, *Programma* blz. 33–41 voorkomt, is eveneens vergeleken. Echter zijn daarvan alleen de belangrijkste varianten opgenomen. Gelijk reeds is opgemerkt, is voor de groote feestdagen der Utrechtsche kerk Grotefends Kalender *(Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und Neuzeit,* II blz. 192–197) ter vergelijking gebezigd. De in den Utrechtschen kalender voorkomende heiligendagen zijn met het teeken * gemerkt, en de kalender zelf is aangehaald als U.

R. FRUIN.

LIJST DER IN A EN B VOORKOMENDE HEILIGENDAGEN.

Januari.

†* 1. *Circumcisio Domini.*
†* 2. Octava sancti Stephani.
†* 3. Octava sancti Iohannis.
†* 4. Octava sanctorum innocentium.
* 5. Vigilia epiphanie.
†* 6. *Ephiphania Domini.*
* 7. Isidori confessoris.
8. Lnciani et Maximiani martirum [1]).
* 9. Iuliani martiris.
†* 10. Pauli primi eremite.
11. Eductio Christi de Egipto [2]).
12. Iohannis pape [3]).
†* 13. Octava ephiphanie.
†* 14. *Ponciani martiris.*
†* 16. Marcelli pape et martiris.
†* 17. Anthonii monachi [4]).
†* 18. Prisce virginis.
†* 19. Marii et Marthe martirum [5]).
†* 20. Fabiani et Sebastiani martirum.
†* 21. *Agnetis virginis* [6]).
†* 22. Vincencii martiris.

---

[1]) Komt voor in Merseburg.

[2]) Komt voor in Bremen en in Sitten.

[3]) Komt voor in Bremen. Dit is de eenige dioecese, waarin deze heilige, die aartsbisschop van Ravenna was, papa heet. Het is trouwens bekend, dat de oudere aartsbisschoppen van Ravenna bij Agnellus en elders dien titel, die overigens alleen aan den bisschop van Rome toekwam, voeren.

[4]) E: Anthonii abbatis.

[5]) A: Marie et Marthe martirum.

[6]) E voegt bij: et martiris.

†* 23. Emerenciane virginis [1]).
†* 24. Thimothei apostoli.
†* 25. *Conversio sancti Pauli.*
†* 26. Policarpi episcopi et martiris.
†* 27. Iohannis Chrisostomi confessoris [2]).
†* 28. Octava Agnetis.
†* 29. Valerii episcopi [3]).
†* 30. Aldegundis virginis.

Februari.

†* 1. Brigide virginis.
†* 2. *Purificatio beate Marie.*
†* 3. *Blasii episcopi et martiris* [4]).
†* 5. Agathe virginis.
†* 6. Vedasti et Amandi confessorum [5]).
†* 8. Helene regine [6]).
†* 9. Appollonie virginis [7]).
†* 10. Scolastice virginis.
†* 11. Desiderii episcopi [8]).
†* 12. Dorothee virginis.
* 13. Eulalie virginis [9]).
†* 14. Valentini martiris.
15. Faustini martiris [10]).

---

[1]) B en U: Emerenciane et Macharii martirum. E: Emerenciane virginis et Macharii martirum.

[2]) In A ontbreekt: confessoris. E: Johannis Crisostomi episcopi.

[3]) E voegt bij: et confessoris.

[4]) In U geen festum fori.

[5]) E: Vedasti et Amandi episcoporum et confessorum.

[6]) E (op 7 Februari, wat eene vergissing zal zijn): Helene regine christianissime.

[7]) E voegt bij: et martiris.

[8]) E voegt bij: et martiris.

[9]) Bij A in de derde plaats.

[10]) Komt voor in Aquileia, in Freising, in Sitten en elders. In Utrecht wordt op dien datum Faustina virgo herdacht.

†* 16. Iuliane virginis.
21. Hilarii pape [1]).
†* 22. *Cathedra sancti Petri.*
†* 23. Vigilia Mathie apostoli.
†* 24. *Mathie apostoli.*
* 27. Leandri episcopi.
* 28. Romani abbatis.

Maart.

* 1. Suitberti episcopi [2]).
* 4. Adriani martiris [3]).
* 5. Phoce martiris [4]).
†* 7. Perpetue et Felicitatis virginum [5]).
* 9. Quadraginta militum [6]).
* 10. *Translacio sancti Viti martiris* [7]).
†* 12. Gregorii pape [8]).
* 16. Heriberti episcopi.
†* 17. Gertrudis virginis.
19. Iohannis abbatis [9])
* 20. Gudberti episcopi.
†* 21. Benedicti abbatis [10]).

[1]) Dit is de sterfdag van den paus, die op dien datum alleen herdacht wordt in Bremen als Hilarius episcopus martyr.

[2]) Bij A in de tweede plaats.

[3]) Bij A in de tweede plaats.

[4]) Bij A in de tweede plaats.

[5]) E voegt bij: et martirum.

[6]) In A op 8 Maart in de tweede plaats: Quadrigesima militum.

[7]) In A ontbreekt: martiris. Reeds in de oorkonde van 3 Aug. 970 (Sloet I nr. 104) wordt van het klooster te Elten gezegd, dat het is »in honorem Salvatoris et sancti Viti martiris consecrata». Vandaar, dat St.-Vitusdag te Elten een hoog feest was, schoon overigens in Utrecht niet.

[8]) E voegt bij: et confessoris.

[9]) Komt voor in Spoleto. In Utrecht wordt op dezen datum Johannes eremita herdacht.

[10]) E voegt bij: et confessoris.

* 22. Pauli episcopi [1]).
* 24. Pigmenii presbiteri et martiris [2]).
†* 25. *Annunciacio beate Marie virginis.*
†* 26. Ludgeri episcopi Monasteriensis [3]).
* 27. *Resurrectio Domini* [4]).
* 30. Quirini tribuni et martiris [5]).

April.

†* 4. Ambrosii episcopi.
* 9. Marie Egipciace.
10. Ezechielis prophete [6]).
†* 11. Leonis pape [7]).
†* 13. Eufemie virginis.
†* 14. Tiburcii et Valeriani martirum.
* 18. Eleutherii episcopi [8]).
20. Genesii martiris [9]).
* 21. Symeonis episcopi et martiris [10]).
* 22. Gay pape et martiris.
†* 23. Georgii martiris.
24. Donati martiris [11]).
†* 25. Marci euangeliste [12]).

---

1) B: Saturnini et Pauli.
2) In A ontbreekt: et martiris. B: Pigmenii martiris.
3) E: Ludgeri episcopi et confessoris.
4) In U geen festum fori.
5) A: Quintini et Tribuni martirum. B en U: Quirini martiris.
6) Bij B in de tweede plaats. Komt voor in Hamburg, in Merseburg en elders.
7) E voegt bij: et confessoris.
8) A: Eleutherii confessoris. Dit is niet juist: de 18 April herdachte Eleutherius was martelaar.
9) Komt voor in Augsburg.
10) In B ontbreekt: et martiris.
11) Overigens onbekend.
12) In Utrecht festum fori.

†* 26. Cleti pape et martiris [1]).
27. Anastasii pape [2]).
†* 28. Vitalis martiris.
29. Agapiti et Secundini [3]).
* 30. Quirini martiris [4]).

Mei.

†* 1. *Philippi et Iacobi apostolorum* [5]).
1. Walburgis virginis [6]).
†* 3. *Invencio sancte crucis.*
5. Ioviani martiris [7]).
†* 6. Iohannis ante portam latinam [8]).
†* 7. Iuvenalis martiris.
8. Victoris martiris [9]).
†* 10. Gordiani et Epimachi martirum [10]).
11. Genfulfi martiris [11]).
* 11. Mamerti episcopi.
†* 12. *Pancracii martiris et sociorum eius* [12]).

---

[1]) In A ontbreekt: et martiris.

[2]) Komt voor in Bremen, in Hamburg en in Worms.

[3]) Overigens onbekend.

[4]) Bij A in de tweede plaats. Komt voor in Bazel, in Keulen, in Luik en elders.

[5]) In B en E ontbreekt: apostolorum.

[6]) Komt voor in de meeste Duitsche dioecesen, maar niet in Utrecht.

[7]) Een heilige Iovianus is onbekend; maar op 5 Mei wordt in Auxerre de martelaar Iovinianus herdacht.

[8]) B: Iohannis ante portam Lciam.

[9]) B: Victoris et Fortunati martirum. St. Victor komt op dezen dag voor in Augsburg, in Freising, in Hamburg en elders. Echter is het niet uitgesloten, dat »Victoris« in den Eltenschen kalender verbasterd is uit »Wironis«, die denzelfden dag als heilige in Utrecht en te Emmerik werd gevierd. Immers St. Victor komt in den Eltenschen kalender ook op 14 Mei voor.

[10]) In A ontbreekt: martirum.

[11]) Komt voor in Bazel, in Luik, in Trier en elders.

[12]) B: Nerei, Achillei et Pancracii.

†* 13. *Servacii episcopi.*
†* 14. Victoris martiris.
* 16. Peregrini episcopi et martiris [1]).
†* 19. Potenciane virginis.
†* 25. Urbani pape et martiris.
†* 26. Augustini episcopi [2]).
†* 27. Bede presbiteri [3]).
†* 28. Germani episcopi.
†* 29. Maximini episcopi et confessoris [4]).
†* 30. Felicis pape et martiris.
†* 31. Petronille virginis.

Juni.

†* 1. Nicomedis martiris.
†* 2. Marcellini et Petri martirum [5]).
† 3. Yerasmi episcopi et martiris [6]).
* 4. Quirini episcopi et martiris [7]).
†* 5. *Bonifacii episcopi et sociorum eius* [8]).
6. Lucii et Amandi [9]).
†* 8. Medardi confessoris [10]).
†* 9. Primi et Feliciani martirum.
†* 11. Barnabe apostoli.

---

[1]) A: Pelegrinis episcopi et martiris.
[2]) E voegt bij: Anglorum.
[3]) Bij A in de tweede plaats.
[4]) A: Maximini confessoris. B: Maximi episcopi. E: Maximini episcopi.
[5]) E: Petri et Marcellini martirum.
[6]) Komt voor in de meeste Duitsche dioecesen, maar niet in Utrecht.
[7]) B: Cirini episcopi et martiris.
[8]) In B en E ontbreekt: episcopi.
[9]) A: Claudi et Amandi. B: Lucii et Andree. Lucii et Amandi of Amandii, ook genoemd: Amandi, Lucii et sociorum komt voor in Narbonne.
[10]) E: Medardi episcopi.

†* 12. *Odulphi confessoris.*
†* 13. Felicule virginis.
* 14. Rufi et Valerii martirum [1]).
†* 15. *Viti, Modesti et Crescencie martirum* [2]).
† 16. Iustini martiris [3]).
†* 18. Marci et Marcelliani martirum.
†* 19. Gervasii et Prothasii martirum.
20. Regine virginis [4]).
†* 21. Albani martiris.
†* 22. Albini et decem milium martirum [5]).
23. Edildrude virginis [6]).
†* 23. Vigilia nativitatis sancti Iohannis baptiste.
†* 24. *Nativitas sancti Iohannis baptiste.*
†* 25. *Lebuini et Radbodi confessorum* [7]).
†* 26. Iohannis et Pauli martirum.
†* 27. Septem dormiencium [8]).
†* 28. Benigni martiris [9]).
†* 28. Vigilia Petri et Pauli apostolorum.
†* 29. *Petri et Pauli apostolorum.*
†* 30. Commemoracio sancti Pauli [10]).

---

[1]) A: Valerii martiris.

[2]) A: Viti sancti martiris. Modesti et Crescencie. E: Viti, Modesti et sociorum martirum. In Utrecht geen festum fori (zie het aangeteekende op 14 Maart).

[3]) B: Aurei et Iustine martirum. E: Iustine virginis. Iustine komt voor in Bazel en elders; Iustini in Paderborn.

[4]) Komt voor in Bremen, in Merseburg en in Paderborn.

[5]) Bij A in de tweede plaats. E: Decem millium martirum. In Utrecht zoowel het laatste, als Albini et sociorum eius als twee verschillende benamingen van dezen dag.

[6]) Komt voor in Salzburg en in Trier.

[7]) A: Lebuini confessoris, en (vermoedelijk later bijgeschreven): Radbodi et Adelberti confessorum. E: Lebuini confessoris.

[8]) E voegt bij: martirum.

[9]) Bij A in de tweede plaats.

[10]) B: Commeratio sancti Pauli.

Juli.

†* 1. Octava sancti Iohannis baptiste.
†* 2. *Visitacio beate Marie.*
* 2. Processi et Martiniani [1]).
†* 3. Translacio sancti Thome [2]),
†* 4. *Translacio sancti Martini.*
5. Iocundini martiris [3]).
†* 6. Octava apostolorum [4]).
†* 7. Willibaldi episcopi [5]).
†* 8. Kyliani et sociorum eius [6]).
9. Agilolfi episcopi et martiris [7]).
†* 10. Septem fratrum [8]).
†* 11. Translacio sancti Benedicti.
†* 12. Felicis et Naboris [9]).
†* 13. Margarete et Mildrade virginum [10]).
14. Iustini confessoris [11]).
†* 15. Divisio apostolorum.
†* 18. Frederici episcopi et martiris Traiectensis [12]).
* 19. Arsenii abbatis.
†* 21. Praxedis virginis.

---

[1]) B: Processi et Martiani.
[2]) E voegt bij: apostoli.
[3]) Bij A in de tweede plaats. Overigens onbekend.
[4]) E: Octava Petri et Pauli apostolorum.
[5]) E: Willibaldi confessoris.
[6]) E: Kyliani et sociorum martirum.
[7]) Komt voor in Keulen.
[8]) E voegt bij: martirum.
[9]) A: Felicis et Naboris et Primitivi. E voegt bij: martirum. U: Naboris et Felicis.
[10]) Terecht teekent de uitgever van den Emmerikschen kalender aan: »Ist irrig, denn Mildreda war Abt«. In Utrecht heet de dag gewoonlijk alleen naar Margaretha.
[11]) Bij A in de tweede plaats. Overigens onbekend.
[12]) Bij A in de tweede plaats. In A ontbreekt: Traiectensis. In E ontbreekt: et martiris Traiectensis.

†* 22. *Marie Magdalene.*
† 23. Translacio trium regum [1]).
†* 23. Apollinaris martiris.
†* 24. Christine virginis [2]).
* 24. Vigilia Iacobi apostoli.
†* 25. *Iacobi apostoli.*
†* 25. Christoferi martiris [3]).
26. Ioviniani martiris [4]).
27. Ioachim pater et Anna mater beate Marie [5]).
†* 28. Panthaleonis martiris.
†* 29. Felicis, Simplicii, Beatricis [6]).
†* 30. Abdon et Sennes martirum.
†* 31. Germani episcopi [7]).

Augustus.

†* 1. *Ad vincula sancti Petri apostoli* [8]).
†* 2. Stephani pape et martiris.
†* 3. Invencio Stephani [9]).
* 4. Iustini confessoris [10]).
†* 5. Oswaldi regis et martiris.
* 5. Dominici confessoris.

---

1) E: III magorum. Komt voor in Keulen en in Merseburg.
2) E voegt bij: et martiris.
3) In B met latere hand bijgeschreven op 26 Juli.
4) A: Ioviani martiris. Overigens onbekend.
5) Bij A in de tweede plaats. St. Joachim wordt op dezen dag herdacht door de orde van Premonstreit, St. Anna in Augsburg, in Erfurt en in Halberstadt. Meestal (ook in E) valt St. Anna op 26 Juli.
6) B: Felicis episcopi — hij was paus — et martiris. E: Felicis, Simplicii, Faustini etc.
7) Ontbreekt in A.
8) In B en E ontbreekt: apostoli.
9) E: Invencio sancti Stephani prothomartiris.
10) U: Iustini presbiteri. De bijvoeging confessoris komt voor in: Bazel, in Mainz, in Worms en elders.

†* 6. Sixti, Felicissimi et Agapiti martirum [1]).
†* 8. Cyriaci et sociorum eius [2]).
†* 9. Romani martiris.
†* 9. Vigilia Laurencii martiris.
†* 10. *Laurencii martiris.*
†* 11. Tiburcii martiris.
† 12. Clare virginis [3]).
†* 13. Ypoliti et sociorum eius [4]).
†* 14. Eusebii confessoris.
†* 14. Werenfridi confessoris [5]).
†* 14. Vigilia assumpcionis beate Marie virginis.
†* 15. *Assumpcio beate Marie virginis.*
†* 16. Arnulfi confessoris.
†* 17. Octava Laurencii.
†* 18. Agapiti martiris.
† 18. Helene regine [6]).
†* 19. Magni martiris.
†* 20. Bernardi abbatis [7]).
* 21. Privati episcopi et martiris.
†* 22. Timothei et Symphoriani [8]).
†* 12. Octava assumpcionis Marie [9]).
23. Apollinaris martiris [10]).

---

[1]) E: Sixti et aliorum martirum.
[2]) E: Ciriaci martiris et sociorum eius.
[3]) Bij A in de tweede plaats. Komt voor in de meeste Duitsche dioecesen, maar niet in Utrecht.
[4]) E voegt bij: martirum.
[5]) In E ontbreekt: confessoris.
[6]) Komt voor in Keulen en in Trier.
[7]) Ontbreekt op dezen dag in A, maar komt op den volgenden in de tweede plaats voor.
[8]) Bij B in de tweede plaats. E: Thimothei etc.
[9]) Bij A in de tweede plaats. B: Octava sancte Marie.
[10]) Eigenlijk Timothei et Apollinaris martirum. Komt voor in Luik, in Merseburg, in Metz, in Trier en elders.

†* 24. *Bartholomei apostoli.*
†* 25. Gregorii episcopi Traiectensis [1]).
 * 26. Yerenei et Habundi.
†* 27. Rufi martiris.
†* 28. Augustini episcopi.
†* 29. *Decollacio sancti Iohannis baptiste* [2]).
†* 30. Felicis et Audacti martirum [3]).
†* 31. Paulini episcopi [4]).

September.

†* 1. Egidii abbatis.
†* 2. Anthonini martiris [5]).
†* 3. Remacli martiris [6]).
 * 4. Marcelli martiris.
 5. Maurini martiris [7])
†* 6. Magni confessoris.
 7. Regine virginis [8]).
†* 8. *Nativitas beate Marie.*
†* 9. Gorgonii martiris.
 10. Theodardi episcopi et martiris [9]).

---

[1]) Bij A in de tweede plaats.

[2]) In E ontbreekt: baptiste.

[3]) E en U: Felicis et Adaucti martirum, wat juist is.

[4]) E voegt bij: Nolensis, wat niet juist is.

[5]) A en E: Anthonii martiris. Bij A in de tweede plaats.

[6]) E en U: Remacli episcopi, wat juist is.

[7]) Bij A in de tweede plaats. Overigens onbekend. In het *Programma* van Muller wordt blz. 37 opgegeven: »Maurus et socii mart. Sept.« en daar ontleend aan het eerste deel van het *Vaderlandsch Woordenboek* van Kok. Daar ter plaatse is de datum 22 September, zoodat hier blijkbaar moet worden gedacht aan eene vergissing voor Mauritius et socii eius, die algemeen 22 September worden herdacht.

[8]) Komt voor in Bremen, in Keulen, in Luik, in Munster, in Osnabrugge, in Trier en elders.

[9]) Komt voor in Luik en bij de orde van St. Benedictus.

†* 10. Hilarii pape [1]).
†* 11. Prothi et Iacinti martirum.
12. Syri episcopi et confessoris [2]).
†* 14. *Exaltacio sancte Crucis.*
* 14. Cornelii et Cypriani martirum [3]).
†* 15. Nicomedis martiris [4]).
†* 15. Octava nativitatis Marie.
† 16. Eufemie virginis.
†* 17. *Lamberti episcopi et martiris* [5]).
18. Trophimi martiris [6]).
* 19. Ianuarii et sociorum eius.
20. Quiriani martiris [7]).
†* 21. *Mathei apostoli et evangeliste.*
†* 22. *Mauricii et sociorum eius.*
†* 23. Tecle virginis [8]).
†* 24. Concepcio sancti Iohannis baptiste.
†* 25. Firmini episcopi et martiris [9]).
†* 26. Iustine virginis [10]).
†* 27. Cosme et Damiani martirum.
†* 28. Wenezlai presbiteri [11]).

---

[1]) E: Hylarii episcopi.

[2]) A: Cyri episcopi. B: Syri confessoris. Komt voor in Augsburg. Elders heet hij juister martelaar.

[3]) In B ontbreekt: martirum.

[4]) In E ontbreekt: martiris.

[5]) In E niet als hoog feest.

[6]) A: Trophimi et Sixti martirum. Komt voor in Trier.

[7]) Bij A in de tweede plaats. Bedoeld zal zijn Quiriaci episcopi et confessoris, op dezen dag in Trier herdacht.

[8]) Bij A in de tweede plaats.

[9]) A: Firmini et Lupi episcoporum.

[10]) Bij A in de tweede plaats. E en U: Cipriani et Iustine martirum. Iustine virginis alleen komt voor in Bazel en in Halberstadt.

[11]) E en U: Wenzelai (of Wenceslai) regis et martiris, wat juist is.

†* 29. *Michaelis archangeli.*
†* 30. Iheronimi presbiteri.

October.

†* 1. *Remigii episcopi.*
†* 2. Leodegarii episcopi et martiris.
†* 3. Duorum Ewaldorum [1]).
†* 4. Francisci confessoris [2]).
* 5. Apollinaris martiris.
* 6. Fidis virginis.
†* 7. Marci [3]).
8. Amoris confessoris [4]).
†* 9. *Dyonisii et sociorum eius* [5]).
†* 10. *Gereonis en Victoris et sociorum eorum* [6]).
†* 14. Calixti pape [7]).
†* 15. Maurorum CCCLX martirum [8]).
†* 16. Galli confessoris [9]).
* 17. Florencii episcopi [10]).
†* 18. Luce ewangeliste.
20. Marcellini martiris [11]).
†* 21. Undecim milium virginum.
†* 22. Severi episcopi.

---

1) A voegt bij: presbiterorum. B en E voegen bij: martirum.
2) Bij A in de tweede plaats,
3) A: Marci confessoris (in de tweede plaats). B: Marci, Marcelli et sociorum eius. E en U: Marci pape, wat juist is.
4) Bij A in de tweede plaats. Komt voor in Luik.
5) In E en U geen hoog feest.
6) In B ontbreekt: et sociorum eorum. In E ontbreekt: eorum.
7) B en U voegen bij: et martiris.
8) A: In Colonia Maurorum cccorum martirum. E: Sanctorum Maurorum martirum.
9) E: Galli abbatis.
10) Bedoeld zal zijn Florentini episcopi.
11) Komt voor in Mainz als Translatio Marcellini.

† 22. Cordule virginis [1]).
†* 23. Severini episcopi [2]).
24. Euergisli episcopi [3]).
†* 25. Crispini et Crispiniani martirum.
†* 26. Amandi episcopi.
27. Rumolfi martiris [4]).
†* 27. Vigilia Symonis et Jude apostolorum.
†* 28. *Symonis et Jude apostolorum.*
* 29. Narcissi episcopi.
† 29. Cunere virginis [5]).
†* 31. Quintini martiris.
†* 31. Vigilia omnium sanctorum.

November.

†* 1. *Festivitas omnium sanctorum.*
†* 2. Commemoracio animarum [6]).
* 2. Eustachii et sociorum eius.
†* 3. Huberti episcopi [7]).
* 5. Felicis presbiteri.
†* 6. Leonardi confessoris.
†* 7. *Willibrordi episcopi* [8]).
†* 8. Quatuor coronatorum martirum [9]).
†* 9. Theodori martiris.

---

[1]) Komt voor in Bamberg, in Bazel, in Keulen en elders.
[2]) E voegt bij: Coloniensis.
[3]) A: Euergisti episcopi (in de tweede plaats). B voegt toe: et martiris. Komt voor in Keulen.
[4]) Komt als Rumoldi martiris voor in Luik.
[5]) B: Curere virginis, met latere hand verbeterd in: Cunere. E: Cimere virginis. Overigens onbekend. Te Renen werd Cunera 12 Juni herdacht (Mul'er, *Programma* blz. 29, noot 5).
[6]) E en U: hoog feest.
[7]) E voegt bij: et confessoris.
[8]) E voegt bij: et confessoris.
[9]) In E ontbreekt: martirum.

†* 10. Martini pape et martiris.
†* 11. *Martini episcopi* [1]).
†* 12. *Lebuini confessoris.*
†* 13. Brictii episcopi et confessoris [2]).
* 16. Othmari [3]).
17. Florini confessoris [4]).
†* 18. Octava Martini [5]).
†* 19. Elizabeth vidue.
20. Potenciani [6]).
21. Columbani abbatis [7]).
†* 22. Cecilie virginis [8]).
†* 23. Clementis pape et martiris.
† 23. Felicitatis martiris [9]).
†* 24. Crisogoni martiris.
†* 25. *Katherine virginis* [10]).
†* 26. Lini pape et martiris.
* 28. Mansueti martiris [11]).
†* 29. Rabodi episcopi Traictensis [12]).
†* 30. *Andree apostoli.*

---

1) E voegt bij: et confessoris.

2) In B ontbreekt: et confessoris.

3) A voegt bij: confessoris. B voegt bij: abbatis. U (ten onrechte): Othmari episcopi.

4) Komt voor in Luik, in Trier en elders.

5) Bij A en B in de tweede plaats.

6) B: Potenciane pape et martiris. Bedoeld is Ponciani pape et martiris, die voorkomt in Bremen, in Halle en in Trier; in Hamburg heet deze dag: Potentiane virginis.

7) A: Columbani martiris. Komt voor in Keulen, in Luik in Osnabrugge, in Trier en elders.

8) E voegt bij: et martiris.

9) In E ontbreekt: martiris. Komt voor in de meeste Duitsche dioecesen, maar niet in enkele Noordduitsche, waaronder ook Utrecht.

10) E voegt bij: et martiris.

11) Overigens onbekend.

12) Bij A in de tweede plaats. In E ontbreekt: Traiectensis.

December.

2. Longini militis [1]).
†* 4. Barbare virginis [2]).
5. Dalmacii episcopi [3]).
†* 6. *Nicolai episcopi* [4]).
†* 7. Octava Andree.
†* 8. *Concepcio beate Marie virginis.*
†* 9. Eucharii episcopi [5]).
11. Copris et Patermusii martirum [6]).
* 12. Valerii confessoris [7]).
†* 13. Lucie virginis [8]).
* 14. Nichasii episcopi.
†* 17. Ignacii episcopi et martiris [9]).
* 19. Nemesii martiris.
20. Anastasii confessoris [10]).
†* 20. Vigilia Thome apostoli.
†* 21. *Thome apostoli.*
22. Theodosii episcopi [11]).

---

[1]) Komt voor in Hamburg, in Merseburg, in Paderborn en elders, volgens Grotefend ook in Utrecht.

[2]) E voegt bij: et martiris.

[3]) Komt voor in Milaan en in Pavia.

[4]) E voegt bij: et confessoris.

[5]) Bij E in de tweede plaats op 8 December: Eucharii.

[6]) B: Copris et Patermusii confessorum. Overigens onbekend. In Trani wordt 16 December naar Patermuti et Copris martirum genoemd.

[7]) A: Valarii confessoris. Bedoeld is Valarici confessoris, gelijk U heeft.

[8]) E voegt bij: et martiris.

[9]) A: Ignasii episcopi, martiris. E: Translacio Ignacii episcopi et martiris, wat juist is.

[10]) Komt voor in Kopenhagen.

[11]) Bedoeld zal zijn Theodosie virginis, die in Freising en in Hamburg voorkomt.

* 23. Victorie virginis.
24. Eugenie virginis [1]).
†* 24. Vigilia nativitatis Domini.
†* 25. *Nativitas domini nostri Ihesu Christi.*
†* 26. *Stephani prothomartiris.*
†* 27. *Iohannis euangeliste* [2]).
†* 28. *Sanctorum innocentum* [3]).
†* 29. Thome Cantuariensis episcopi et martiris.
30. Perpetui episcopi [4]).
†* 31. Silvestri pape [5]).

---

[1]) Komt op 23 December in Bremen voor, op 25 te Rome.
[2]) E: Iohannis apostoli et euangeliste.
[3]) E voegt bij: martirum.
[4]) In Luik komt voor Obitus Perpetui.
[5]) E voegt bij: et confessoris.

LIJST DER ALLEEN IN A VOORKOMENDE HEILIGENDAGEN.

Januari.

5. Symeonis prophete [1]).
* 11. Silvi, Petri, Severini martirum [2]).
* 14. Felicis presbiteri [3]).
15. Macharii abbatis [4]).
31. Gelasii pape [5]).

Februari.

4. Aventini episcopi [6]).
* 7. Augulii martiris [7]).
13. Castoris confessoris [8]).
13. Iuliani confessoris [9]).
17. Bonosii episcopi [10]).
18. Pigmenii martiris [11]).

---

[1]) Bedoeld is Simeon stylites, monachus, die in Freising herdacht wordt.

[2]) Met »Silvi« is bedoeld: Salvius episcopus et martyr, herdacht in Utrecht. Een Petrus martyr, herdacht op 11 Januari, is overigens onbekend. Den 10 Januari wordt in enkele Zuidfransche dioecesen Petrus Urseolus herdacht, die echter geen martelaar is. Severus confessor komt voor in Bremen.

[3]) U: Felicis confessoris et pontificis. Presbiter, wat A heeft, is juister.

[4]) Komt voor in Luik; elders: Mauri et Macharii.

[5]) Overigens onbekend.

[6]) Komt voor in Chartres; in Troyes wordt een presbiter en confessor van dien naam herdacht.

[7]) U: Auguli episcopi, wat juist is.

[8]) Komt voor in Bremen, in Mainz en in Trier.

[9]) Komt voor in Breslau, in Lebus en in Doornik.

[10]) Komt voor in Trier.

[11]) Overigens onbekend. In Orvieto 17 Februari herdacht.

19. Gabini presbiteri [1]).
†* 20. Eucharii episcopi [2]).
23. Severi episcopi [3]).
† 25. Walburge virginis [4]).
26. Nestoris episcopi [5]).

Maart.

1. Donati martiris [6]).
* 2. Simplicii pape et martiris.
3. Fortunati martiris [7]).
* 4. Lucii episcopi [8]).
5. Eusebii martiris [9]).
* 6. Victoris et Victorini martirum.
8. Cypriani martiris [10]).
9. Candidi martiris [11]).
11. Innocencii pape [12]).
* 13. Macedonii presbiteri [13]).
14. Leonis pape [14]).

---

[1]) Komt voor in Turijn en te Rome. Waarop zijne vermelding in Utrecht door Grotefend steunt, weet ik niet.

[2]) E voegt bij: Treverensis, wat niet juist is. U: Eucharii confessoris.

[3]) In Kopenhagen komt Severini confessoris voor.

[4]) E: Walburgis virginis. Bedoeld is Obitus Walpurgis virginis, vermeld in Augsburg, in Bremen, in Freising, in Munster en elders (volgens Grotefend ook in Utrecht).

[5]) Komt voor in Sitten.

[6]) Komt voor in Bazel, in Brixen, in Trier en in Verden.

[7]) Overigens onbekend.

[8]) U: Lucii pape et martiris, wat juist is.

[9]) Komt voor ia Agram.

[10]) Komt voor in Kopenhagen.

[11]) Overigens onbekend.

[12]) Overigens onbekend.

[13]) U voegt bij: et aliorum.

[14]) Komt voor in Bazel en in Bremen. E op 13 Maart: Leonis pape et confessoris.

15. Matrone virginis [1]).
16. Cyriaci et sociorum eius [2]).
* 18. Alexandri martiris.
23. Fidelis martiris [3]).
28. Prisci martiris [4]).
* 29. Eustasii abbatis [5]).
31. Sabine virginis [6]).

April.

1. Venancii episcopi [7]).
2. Theodosie virginis [8]).
3. Agupis virginis [9]).
5. Verene virginis [10]).
6. Celestini pape et martiris [11]).
* 7. Hesippi episcopi [12]).
7. Marie Egipciace [13]).

---

[1]) Komt voor in Merseburg.

[2]) Komt voor in Bremen, in Mainz, in Merseburg, in Paderborn, in Trier en elders.

[3]) Overigens onbekend.

[4]) In Milaan wordt deze dag aangeduid als: Prisci, Malchi et Alexandri martirum.

[5]) U: Eustachii abbatis et confessoris.

[6]) Komt voor in Lausanne en bij de Johanniters.

[7]) Overigens onbekend.

[8]) Theodosie virginis komt op 3 April o. a. in Utrecht voor; op 2 April wordt in Bremen Theodosius martyr herdacht.

[9]) Agape, Ciconie et Hyrene virginum et martirum komen voor in Trente.

[10]) Met Verene zal de in de vorige noot genoemde Hyrene bedoeld zijn, die in dezelfde combinatie, als daar opgegeven is, 5 April herdacht wordt in Aquileia.

[11]) Komt voor in Bazel, in Hamburg, in Mainz en elders.

[12]) Bedoeld is: Hegesippi confessoris. U: Egesippi confessoris.

[13]) Overigens onbekend.

8. Perpetui episcopi [1]).
12. Julii episcopi [2]).
15. Quiriaci martiris [3]).
16. Anichesii episcopi [4]).
17. Hermogenis martiris [5]).
* 19. Themonis confessoris [6]).
* 20. Victoris pape.
30. Sophie virginis [7]).

Mei.

* 2. Anastasii episcopi [8]).
3. Alexandri et sociorum eius [9]).
4. Floriani martiris [10]).
9. Geruncii episcopi [11]).
11. Corone virginis [12]).
15. Torquati martiris [13]).
17. Torpetis martiris [14]).
18. Dyoscori martiris [15]).
* 20. Bysille virginis [16]).

---

[1]) Komt voor in Minden; in Bremen als Macharii et Perpetui.
[2]) Bedoeld is Iulii pape. Komt voor in Bremen.
[3]) Overigens onbekend.
[4]) Bedoeld is Aniceti pape. Komt voor in Bremen.
[5]) Overigens onbekend.
[6]) U: Timonis diaconi crucifixi, wat juist is. Misschien is confessoris uit crucifixi verbasterd.
[7]) Komt voor in Fermo.
[8]) U: Athanasii episcopi, wat juist is.
[9]) Komt voor in de meeste dioecesen, maar niet in Utrecht.
[10]) Komt voor in Augsburg, in Bazel, in Mainz, in Munster en elders.
[11]) Komt voor in Brandenburg, in Halle, in Maagdenburg en in Ratzeburg.
[12]) Overigens onbekend.
[13]) Komt voor in Cadix.
[14]) Komt voor in Hamburg.
[15]) Overigens onbekend.
[16]) U: Basille virginis, wet juist is.

21. Calixti pape [1]).
22. Desiderii episcopi [2]).
23. Donathee martiris [3]).
†* 24. Rogaciani martiris.
27. Aquili confessoris [4]).

Juni.

6. Claudi et Amandi [5]).
7. Fortunati martiris [6]).
9. Festum octe sacramenti [7]).
10. Getuli martiris [8]).
† 12. Basilidis, Cyrini, Nabois et Nazarii [9]).
†* 17. Alexis confessoris [10]).
22. Waltfridi martiris [11]).
* 25. Radbodi et Adelberti confessorum [12]).
† 28. Leonis pape [13]).

[1]) Overigens onbekend.

[2]) Die heilige wordt overigens altijd op 23 Mei herdacht, ook in Utrecht.

[3]) Bedoeld is waarschijnlijk Donationus martyr, die echter met Rogatianus samen op 24 Mei wordt herdacht in Bremen (niet in Utrecht, gelijk Grotefend opgeeft).

[4]) Bedoeld zal zijn Aquilini confessoris, die overigens op dezen datum onbekend is.

[5]) Claudius alleen komt voor in Bazel, in Lausanne, in Mainz, in Metz en elders.

[6]) Bedoeld is Fortunati episcopi et confessoris. Komt voor in Trier.

[7]) Bedoeld zal zijn Festum venerabilis sacramenti, dat overigens op dezen dag elders niet voorkomt.

[8]) Komt voor in Trier.

[9]) E: Basilidis etc. Komt voor in de meeste dioecesen, maar niet in Utrecht.

[10]) E: Allexii confessoris.

[11]) Overigens onbekend.

[12]) U: Radbodi confessoris. Adelberti confessoris komt voor in Trier, volgens Grotefend ook in Utrecht.

[13]) Komt in de meeste dioecesen voor, maar niet in Utrecht (volgens Grotefend wel).

Juli.

1. Gay pape [1]).
5. Goaris confessoris [2]).
12. Primitivi [3]).
14. Castuli martiris [4]).
16. Munnulphi et Gundulphi confessorum [5]).
17. Marcialis martiris [6]).
†* 18. Arnulphi episcopi.
19. Iustine et Rufine virginum [7]).
20. Philiberti abbatis [8]).
* 27. Hermolai presbiteri.
29. Marthe sororis Lazari [9]).

Augustus.

†* 7. Donati episcopi et martiris.
† 7. Afre virginis et martiris [10]).
11. Gongerici episcopi [11]).
* 12. Eupli dyaconi.
20. Philiberti abbatis [12]).

---

[1]) Komt voor in Bamberg.

[2]) Komt voor in Doornik.

[3]) Komt voor te Rome.

[4]) Overigens onbekend, tenzij bedoeld is Cassiani martiris, die voorkomt in Verden.

[5]) Komt voor in Luik.

[6]) Overigens onbekend.

[7]) Rufine virginis komt voor in Metz; Justi et Rufini bij Surius op 17 Juli; Rufine et Martine virginum in Utrecht op 20 Juni.

[8]) Komt voor in Verdun.

[9]) Komt voor in Augsburg, in Hamburg, in Mainz, in Merseburg, in Verden en elders.

[10]) E: Afre. Komt voor in de meeste Duitsche dioecesen, maar niet in Utrecht.

[11]) Overigens onbekend.

[12]) Komt voor in Bremen, in Luik, in Metz en elders.

21. Bernardi abbatis [1]).
†* 23. Vigilia Bartholomei apostoli.
25. Genesii martiris [2]).
27. Anastasii martiris [3]).
†* 28. Hermetis [4]).

September.

† 1. Prisci martiris [5]).
2. Iustini episcopi [6]).
5. Bertini abbatis [7]).
†* 7. Euarcii confessoris [8]).
18. Trophimi et Sixti martirum [9]).
20. Eustachii confessoris [10]).
†* 20. Vigilia Matthei apostoli et euangeliste.
23. Lini pape [11]).
25. Firmini et Lupi episcoporum [12]).
†* 26. Cypriani martiris [13]).

---

[1]) Komt voor in Agram en in Gran.

[2]) Komt voor in Bremen, in Keulen, in Luik, in Trier, in Verden en elders.

[3]) Overigens onbekend, maar op 26 Augustus wordt hij herdacht in Luik, in Paderborn en in Toul. In A komt hij in de tweede plaats voor en is dus misschien later (verkeerd) bijgeschreven.

[4]) E en U voegen bij: martiris.

[5]) E: Peprisci martiris. Komt voor in vele Duitsche dioecesen maar niet in Utrecht.

[6]) Bedoeld zal zijn Iusti episcopi, die voorkomt in Keulen, in Trier en elders.

[7]) Komt voor in Doornik, in Kamerijk, in Thérouanne en in andere Fransche dioecesen.

[8]) E en U: Euorcii confessoris.

[9]) Sixti martiris overigens onbekend.

[10]) Bedoeld is Eustachii martiris, op dezen dag herdacht in Aquileia en in Trente.

[11]) Komt voor in Bremen, in Trente en elders.

[12]) Lupi episcopi komt voor in Lyon.

[13]) E en U: Cipriani et Iustine martirum. Cypriani alleen komt voor in Bremen, in Breslau en in Lausanne.

October.

4. Marci et Martiniani martirum [1]).
7. Sergii et Bachi [2]).
8. Reparate et Adriane virginum [3]).
11. Nichasii et Quirini martirum [4]).
12. Redisti martiris [5]).
13. Speciose virginis [6]).
19. Desiderii episcopi [7]).
24. Columbani martiris [8]).
30. Theonesti martiris [9]).

November.

3. Firmini abbatis [10]).
4. Proculi episcopi [11]).
11. Menne martiris [12]).
† 12. Cuniberti episcopi [13]).
* 14. Serapionis martiris.

---

[1]) Bedoeld is Marci et Marciani martirum. Komt voor in Bremen, in Freising, in Munster en elders.

[2]) Komt voor in Keulen, in Munster, in Osnabrugge en elders.

[3]) Reparate virginis komt voor in Worms; Adriane virginis is overigens onbekend.

[4]) Komt voor in Parijs, in Rouaan en in Troyes.

[5]) Bedoeld zal zijn Hedisti of Hedistii martiris, herdacht op dezen dag in Ravenna en te Rome.

[6]) Overigens onbekend. Komt 15 October in Hildesheim en in Minden voor.

[7]) Komt voor in Trier.

[8]) Bedoeld is Columbani confessoris, die dezen dag herdacht wordt in Bremen, in Mainz, in Worms en elders.

[9]) Komt voor in Mainz en in Worms.

[10]) Bedoeld is misschien Firmi episcopi et confessoris, die dezen dag in Laussane voorkomt.

[11]) Komt voor in Autun.

[12]) Komt voor in de meeste dioecesen, maar niet in Utrecht.

[13]) E: Cuniberti confessoris. Komt voor in Bremen, in Keulen, in Luik, in Munster, in Osnabrugge, in Paderborn en elders.

15. Valeriani [1]).
18. Eulalie virginis [2]).
19. Maximi episcopi [3]).
†* 27. Vitalis martiris [4]).
* 29. Saturni martiris [5]).

December.

1. Candide virginis [6]).
3. Walfride martiris [7]).
9. Romorici abbatis [8]).
10. Melchiadis pape [9]).
†* 11. Damasi pape [10]).
15. Anselicii episcopi [11]).
* 16. Ananie, Azarie, Misaelis [12]).
18. Afre virginis [13]).
25. Anastasie virginis [14]).

---

[1]) Overigens onbekend.

[2]) Overigens onbekend.

[3]) Bedoeld kan zijn Maximi presbiteri et martiris, op dezen dag herdacht in Génève en te Rome. Maar in Utrecht werd Maximus episcopus 20 November herdacht en bij A komt hij in de tweede plaats voor.

[4]) E: Vitalis agricole. U: Vitalis et Agricole.

[5]) U: Saturnini martiris, wat juist is.

[6]) Komt voor in Maagdenburg en in Trier.

[7]) Overigens onbekend.

[8]) Overigens onbekend. In Metz wordt hij 8 December herdacht.

[9]) Komt voor in Mainz, in Trier en te Rome.

[10]) E: voegt bij: et confessoris.

[11]) Overigens onbekend.

[12]) U: Trium pueorum.

[13]) Overigens onbekend.

[14]) Komt voor in Bazel, in Freising, in Keulen, in Munster en elders.

LIJST VAN ALLEEN IN B VOORKOMENDE HEILIGENDAGEN.

Januari.

†* 13. Hilarii episcopi [1])
†* 15. Mauri abbatis.
†* 23. Emerenciane et Macharii martirum.
28. Perpetue virginis [2]).
†* 31. Ignacii episcopi et martiris.

Februari.

4. Eulalie virginis [3]).
7. Theodosie virginis [4]).
17. Donati episcopi [5]).
18. Claudii martiris [6]).
19. Iuliani martiris [7]).
20. Corene virginis [8]).
23. Tecle virginis [9]).
* 25. Victoris et Victoriani martirum [10]).
* 26. Alexandri episcopi.

---

[1]) In E ontbreekt: et martiris. In U gewoonlijk met Remigii verbonden.

[2]) Overigens onbekend.

[3]) Komt voor in Breslau en bij de Premonstratensers.

[4]) Komt voor bij de Duitsche orde.

[5]) Komt voor in Sitten en bij de Carmelieten.

[6]) Komt als Maximi, Claudii et sociorum martirum voor in Ostia.

[7]) Komt voor in Bremen, in Breslau en in Sitten.

[8]) Bedoeld zal zijn Victoris et Corone martirum, vermeld in Toul, in Milaan en elders.

[9]) Overigens onbekend.

[10]) Bedoeld is Victorini et Victoris of, zooals de dag in Utrecht heet, Victorini et aliorum.

Maart.

2. Lucii episcopi et martiris [1]).
3. Marini militis [2]).
6. Quiriaci martiris [3]).
* 8. Philomenis martiris [4]).
* 11. Gorgonii martiris.
13. Eufrasie virginis [5]).
14. Innocencii episcopi [6]).
15. Lucii episcopi [7]).
18. Rogati martiris [8]).
22. Saturnini et Pauli [9]).
23. Theodori presbiteri [10]).
28. Euergisli episcopi et martiris [11]).
29. Gregorii episcopi [12]).
* 31. Balbine virginis.

April.

1. Quintiniani martiris [13]).
2. Eustachii episcopi [14]).

---

[1]) Overigens onbekend.

[2]) Komt als Marini martiris voor in Milaan en in Turijn.

[3]) Bedoeld is Quiriaci presbiteri et confessoris, vermeld in Trier.

[4]) Bedoeld is Phelemonis et Apollonii martirum.

[5]) Komt voor in Chur en in Milaan.

[6]) Komt voor in Verona.

[7]) Komt voor in Bremen en in Verden.

[8]) Overigens onbekend.

[9]) U: Pauli episcopi. Saturnini et Pauli is overigens onbekend.

[10]) Komt voor in Trier.

[11]) Bedoeld is Translacio Euergisli, in Keulen herdacht.

[12]) Bedoeld is Ordinacio Gregorii, herdacht in Bremen en in Mainz.

[13]) Bedoeld is Quintiani martiris, die in Hamburg voorkomt.

[14]) Overigens onbekend.

* 3. Theodosie virginis.
* 5. Claudii et Martiniani martirum [1]).
6. Yrenei martiris [2]).
7. Celestini pape [3]).
8. Ianuarii martiris [4]).
* 10. Apollonii presbiteri.
12. Constantini episcopi [5]).
* 15. Olimpiadis virginis [6]).
16. Calixti pape [7]).
17. Petri dyaconi [8]).
19. Ermogenis episcopi [9]).

M e i.

2. Cassii et sociorum eius [10]).
4. Celesti martiris [11]).
8. Victoris et Fortunati martirum [12]).
9. Thimothei martiris [13]).
15. Mecurii martiris [14]).

[1]) Bedoeld zal zijn Claudiani confessoris, die in Utrecht vermeld wordt.

[2]) Overigens onbekend.

[3]) Komt voor in Konstanz, in Mainz en in Trente.

[4]) Overigens onbekend.

[5]) Komt voor in Gap.

[6]) U: Olympiadis et Maximi martirum. Olympiadis alleen komt voor in Bremen.

[7]) Overigens onbekend.

[8]) Komt voor in Bremen, in Keulen, in Merseburg en elders.

[9]) Komt voor in Milaan.

[10]) Bedoeld is Translacio Cassii et sociorum eius, herdacht in Keulen.

[11]) Overigens onbekend.

[12]) Victoris et Fortunati martirum is waarschijnlijk verbasterd uit Victorini et Fortunati martirum, die in Trier echter op 2 December worden herdacht.

[13]) Overigens onbekend.

[14]) Bedoeld zal zijn Mercurii martiris, die overigens dezen dag onbekend is.

17. Brandani confessoris [1]).
* 18. Marchi pape [2]).
20. Basilidis confessoris [3])
* 21. Valentis confessoris [4]).
* 22. Helene virginis.
* 23. Desiderii episcopi.
24. Iohanne virginis [5]).
29. Maximi episcopi [6]).

Juni.

7. Luciani martiris [7]).
†* 10. Rogati martiris.
† 16. Aurei et Iustine martirum [8]).
17. Potenciani martiris [9]).

Juli.

16. Eustachii episcopi [10]).
†* 17. Alexis confessoris [11]).
20. Luciani confessoris [12]).
26. Christoferi martiris [13]).

---

[1]) Komt voor in Lübeck.
[2]) U: Marci pape.
[3]) Komt voor in Krakau.
[4]) U: Valentii episcopi.
[5]) Bedoeld zal zijn Iohanne uxoris Chuze, die in Salzburg vermeld wordt.
[6]) Komt voor in Breslau, in Merseburg, in Paderborn en elders.
[7]) Komt voor in Bremen.
[8]) Komt voor in Bremen, in Keulen, in Trier en elders.
[9]) Overigens onbekend.
[10]) Komt voor in Autun en in Sevilla.
[11]) E en U: Alexii confessoris, wat juist is.
[12]) Bedoeld zal zijn Lucani episcopi. Komt voor in Belluno.
[13]) Met latere hand bijgeschreven. Komt voor ie Augsburg, in Keulen en elders.

Augustus.

†* 7. Transfiguratio domini nostri Ihesu Christi [1]).
†* 20. Bernardi abbatis.

September.

13. Materni episcopi [2]).

October.

†* 7. Marcelli et sociorum eius [3]).
†* 11. Translacio sancti Augustini episcopi [4]).
12. Quatuor milium CCCC⁰LX martirum [5]).
* 13. Theophili episcopi.
19. Pelagie virginis [6]).
30. Marcelli martiris [7]).

November.

4. Perpetue virginis [8]).
14. Clementini martiris [9]).
15. Felicis episcopi [10]).
18. Romani monachi [11]).
†* 27. Agricole virginis [12]).
†* 29. Vigilia Andree apostoli.

---

[1]) E: Transfiguracio Domini.
[2]) Komt voor in Keulen, in Mainz, in Paderborn en elders.
[3]) E en U: Marcelli, Apulei martirum.
[4]) In E ontbreekt: episcopi.
[5]) Komt als Quatuor milium martirum in Halberstadt voor.
[6]) Komt voor in Worms.
[7]) Komt voor in Bremen.
[8]) Komt voor in Kopenhagen en te Rome.
[9]) Komt voor in Bremen en in Trier.
[10]) Komt voor in Bremen, in Kopenhagen en in Milaan.
[11]) Komt als Romani martiris voor in Hamburg, in Krakau en in Metz.
[12]) E: Vitalis agricole. U: Vitalis et Agricole. Agricole virginis alleen komt elders niet voor.

December.

†* 1. Eligii confessoris [1]).
* 3. Claudii et sociorum eius.
* 10. Eulalie virginis.
15. Faustini, Candidi martirum [2]).
16. Maximi episcopi [3]).
* 18. Wynnibaldi confessoris.

---

[1]) E en U: Eligii episcopi et confessoris.
[2]) Komt als Faustini et sociorum martirum voor in Trier.
[3]) Komt voor in Milaan.

De toestand van sommige Friesche kloosters in de tweede helft der zestiende eeuw.

Het relaas, dat wij hier zullen mededeelen, is afkomstig van Wilhelmus Lindanus, die gedurende de jaren 1557–1560 onder-inquisiteur geweest is in Friesland [1]). Dat verslag werd uitgebracht naar aanleiding van het oprichten der nieuwe bisdommen. Men besloot aanvankelijk, niet, zooals later is geschied, een abdij of klooster bij het bisdom in te lijven, maar het onderhoud van den bisschop en zijn kapittel te bestrijden uit een deel der inkomsten, welke aan sommige kloosters, binnen het diocees gelegen, toebehoorden. Voor den zetel van Leeuwarden kwamen in aanmerking het sint Nicolaas-klooster te Bergum [2]), alsook het sint Maarten-klooster te Achlum [3]), beiden door Reguliere kanunniken bewoond en tot de Congregatie van Windesheim behoorende. Verder de Premonstratenserproosdij van sinte Marie te Lidlum, benevens het z.g. Hasker-convent, eigenlijk Roozendaal geheeten, en dat, gelijk de beide eerstgenoemde conventen, eveneens tot de Congregatie van Windesheim behoorde [4]). En om den druk voor elk dezer conventeu zoo weinig, als mogelijk was, bezwaarlijk te maken, zouden des-

---

[1]) Zie het *Archief aartsb. Utrecht* XXIV, 125. Een Inquisitiereis door Friesland.

[2]) Acquoy. *Congregatie v. Windesheim.* III, 131.

[3]) » » » » III, 91.

[4]) » » » » III, 162.

noods daaraan toegevoegd worden: inkomsten van de Commanderij te Nes, een stichting der Duitsche orde, en van het hospitaal der sint Jansridders te Sneek [1]).

Wanneer we nu het verslag van de Commissie der zeven kardinalen raadplegen, welke door Paulus IV was bijeengeroepen, om de oprichting en het nader regelen van de nieuwe bisdommen voor te bereiden, dan zien wij, dat daar zeer ongunstig over de tucht in de meeste Friesche kloosters wordt gesproken: »De goe»deren van die conventen, zoo lezen wij in dat verslag, »kunnen zonder eenig bezwaar voor onderhoud van de »nieuwe bisdommen besteed worden, want zóó als men »die goederen thans gebruikt, dienen ze niet de zaak van »Christus [waarvoor ze gegeven zijn], maar strekken »tot eigenbaat en tot voldoening van wereldlijke ge»neugten«. En de verklaring van dit misbruik volgt onmiddellijk erop: »in ipsis non admodum regulariter »vivitur«. Wat de kloosters van de Premonstreit betreft luidt het zelfs nog sterker: »Ad haec Frisia valde »multas habet abbatias, quarum quaedam, potissimum »quae sunt Praemonstratensis Ordinis, admodum irregulariter vivunt« [2]).

Gelijk bekend is, stuitte dit plan, door den H. Stoel in overeenstemming met koning Filips beraamd, op hevigen tegenstand van de betreffende kloosterlingen. In hun kortzichtigheid zochten zij steun bij de partij van het staatkundig-godsdienstig verzet hier te lande, welke alles aangreep, dat de grieven jegens Staat en Kerk kon vermeerderen. Niet alleen werd op

---

1) *Nomina geografica (Neerlandica)*, IV, 196. De opgave bij Moll [II, [1], blz. 319, [13])], dat het bestaan van dit hospitaal *onzeker* zou zijn, komt dus te vervallen.

2) Miraeus Foppens, *Opera diplomatica*, III, 525.

spotprenten Granvelle — zeer ten onrechte — voorgesteld als de hen, welke deze eïeren — de nieuwe bisdommen — had uitgebroeid — maar in blauwboekjes [1]) ook een lans gebroken voor de zoo deerlijk belasterde kloosterlingen van Friesland. Ondertusschen is het wel een eigenaardig verloop van zaken geweest, dat diezelfde pleitbezorgers en hun geestverwanten, zoodra zij er kans toe zagen, al de kloosterlingen uit hun convent hebben verjaagd en het kloosterlijk bezit genaast, onder toekenning eener sobere alimentatie, welke nog slechts voorwaardelijk werd verleend. De tegenwoordige geschiedbeschouwing velt dan ook een geheel ander oordeel over de beweegredenen, welke bij de dotatie der nieuwe bisdommen hebben voorgezeten. Bakhuizen van den Brink, ofschoon een geus van overtuiging, gelijk hij zich ergens noemt in die roerend schoone correspondentie van hem, welke door Scharten in »De Gids« [2]) werd uitgegeven, heeft reeds in 1847 het zijne daartoe bijgedragen. Ofschoon volstrekt niet blind voor de heerszuchtige bedoelingen, welke koning Philips ook in deze aangelegenheid hebben bezield, erkent hij toch ruiterlijk, dat het oprichten van de nieuwe bisdommen »een maatregel is geweest van vooruitgang, van [Katholieke] hervorming, en zelfs van nationaal belang« [3]).

Het document, dat wij hier gaan publiceeren, en

[1]) Zóó in het pamflet van Geldorpius, *Totius Belgiae urbium, abbatiarum, collegiorum divisio ad opprimendum per novos episcopos Evangelium*, 1570, met geen naam van drukker of plaats waar het is uitgegeven.

[2]) Jaarg. 1913, III, 1.

[3]) *Studien en Schetsen*, IV, 1. Over Lindanus en zijne bevindingen in de kloosters van Friesland IV, 36, [1]).

Bakhuizen bij zijn onderzoekingen in de Archieven van Brussel zeker onder de oogen moet zijn gekomen, levert wel de krachtigste argumenten voor zulk een afwijkend oordeel. Ofschoon dateering ontbreekt, zal Lindanus dat verslag omstreeks 1558 of in het begin van 1559 hebben opgesteld; Sonnius, nog te Rome zijnde, heeft het stuk daarop in handen gekregen, en 't op zijn beurt ter inzage gegeven aan de Commissie der zeven kardinalen. Wel drastisch wordt hier het slordige leven der plichtvergeten regulieren in Friesland geschilderd, maar het is onomstootelijk, als van een ooggetuige afkomstig. Te Bergum, zoo vernemen wij, hebben op zekeren nacht twee kloosterlingen, buiten het convent vertoevende, nadat de beker geducht was aangesproken, één van hun makkers met uitgetogen zwaard achtervolgd, maar zijn op hun beurt gedwongen de gracht over te zwemmen. En wanneer Lindanus met andere Raden van Friesland het klooster ambtelijk komt bezoeken, wordt hun daar vuil en beschimmeld brood voorgezet. Dat was louter moedwil, want het convent beschikte over ruime inkomsten, welke voor een deel door het Bergummerveen, rijk aan turf, werden geleverd. Doch een teekenend staaltje van het wanbeheer bij al dien overvloed: terwijl er in 1557 onder de bewoners van Friesland schaarschte van levensmiddelen had geheerscht, was het voor de regulieren van Bergum te omslachtig. geweest, om het graan van hunne landerijen te dorschen; zij hadden dit voor een deel zóó als het van 't veld was gekomen, in de ruif en onder de paarden geworpen. De ervaringen van Lindamus in het convent van Achlum waren al niet beter: op de drempel van de kloosterpoort ontmoette hij een

regulier, door drank zoozeer bevangen, dat deze geen woord kon spreken. In het koor zouden de Completen gezongen worden; maar het was daar een achteloos opdreunen van psalmen; en toen de »Miserere« werd aangeheven, kon niemand zich het vervolg der verzen te binnen brengen. En wanneer Lindanus daarop ook eens een kijkje ging nemen in de bibliotheek, maakten eenige bezoekers, met een slaapmuts op het hoofd, zich snel uit de voeten. In het Hasker-convent had één der kloosterlingen openlijk tegen de Vereering der heiligen gepredikt, en waren door Lindanus onrechtzinnige boeken in diens bibliotheek aangetroffen. Dat onder zulke omstandigheden ook het zedelijk karakter der regulieren veel te wenschen overliet, zal niemand bevreemden.

Op raad van Granvelle is bij het nader omschrijven der bisdommen in 1561 een andere regeling voor de dotatie getroffen; in de meeste diocesen werd een abdij, of een ander voornaam klooster, bij het nieuwe diocees ingelijfd. Wat voor onderhoud van de kloosterlingen, en voor verzorging der armen, noodig was, bleef stipt gespaard, maar het overige kwam de »mensa episcopalis«, of het kathedrale kapittel, ten goede. Wat Leeuwarden betrof werd volgens de circumscriptie-bulle »Regimini universalis ecclesiae« van 7 Aug. 1561 [1]) van de kloosters der Congregatie van Windesheim alleen het regulieren-convent van Bergum bij de »mensa episcopalis« geïncorporeerd; de kloosterkapel zou parochie-kerk worden; de bisschop zou echter

---

[1]) Zie: *Romeinsche bronnen v. d. kerkel. en staatk. toestand der Nederlanden in de 16e eeuw* ('s Gravenhage, 1922) 110 en *De nieuwe bisdommen in de noordelijke Nederlanden* (1551–1561) 42. Kaart en tekst van de *Geschiedk. atlas van Nederland* ('s Gravenhage, 1922).

zorg te dragen hebben zoowel voor het onderhoud van den pastoor, aan deze kerk verbonden, alsook voor een behoorlijk jaargeld, dat aan de gewezen regulieren moest uitgekeerd worden. Bovendien zal men te Bergum de gewone aalmoezen blijven uitreiken. Ook is er in de bulle van Pius IV nog sprake van twee andere kloosters, welke tot de orde der Premonstreit behoorden: Mariëngaarde, en de proosdij van Bolsward; ook een deel van de inkomsten dier beide kloosters zal voor onderhoud van den bisschop van Leeuwarden strekken. Over Mariëngaarde had Lindanus in zijn verslag geen mededeelingen gedaan, wel over de proosdij van Bolsward. Met de goederen van deze proosdij, zoo lezen wij daar, had de abt van Lidlum, waar eveneens zich een Premonstratenser abdij bevond, al heel lichtvaardig omgesprongen; voor een deel waren ze door hem verkocht, voor een deel de inkomsten daarvan verheimelikt. De proosdij stond thans leeg, en de gebouwen dreigden in te vallen; dit laatste wordt ook in de circumscriptie-bulle vermeld. Zelfs de aalmoezen, welke men anders daar te Bolsward pleegde uit te reiken, werden niet meer verstrekt; de abt van Lidlum had op het vertoog van Lindanus beweerd, dat er meer schulden dan inkomsten waren. Het plan, om ook de inkomsten van de Duitsche orde te Nes en te Sneek voor onderhoud van het bisdom Leeuwarden aan te spreken, heeft men blijkens de bulle van Pius IV prijsgegeven.

Het verslag van Lindanus, waaruit wij het voornaamste hebben aangestipt, luidt als volgt:

Historia quorundam propter quae blasphematur in Frisia nomen Dei, partimque venit ira Dei super has provincias.

In monasterio canonicorum, qui sese Regulares dicunt,

cui est nomen Berghum, Westfrisiae, in Oostergoe, praeter ebrietates, commessationes aliaque vitia nunc popularia, regnare ajunt non solum scortationes sed et adulteria. Unde superiori aestate patres Visitatores, ad me vocatos, hac de re instruxi, mihi esse magnos quosdam conquestus, priorem illius conventus alere concubinam adulteram, unde etiam antea puerum sustulisset cum esset pastor; eandemque quoque assidue in monasterio versari. Qui, ad me reversi, significarunt sese super hac de re inquisivisse, sed deprehendisse quidem flagitium admissum ante prioratum, verum nunc famam esse bonam. Ajunt tamen qui locum bene norunt concubinam adhuc illic versari, ex qua unam aut duas proles susceperit, sed an adultera sit ignorant. Magnam ajunt licentiam esse omnibus, ita ut plerisque sint portae claves nocturnae. Longum esset narrare, quod mihi retulit cui contigit, quod media nocte ipsi aliique duo monachi haud longe a monasterio accurrerunt, vino adobruti, strictisque gladiis unum sodalitii ipsorum impetens; quos in fugum conversos coegerunt fossam transnatare. Ingens est monasterii proventus, qui vulgo ad 4000 daleros aestimatur; audivi politicum quemdam, hac in scientia eximium, qui offerebat 6000 aureorum in singulos annos. Taceo nunc thesaurum illum palustrem, quem Berghummerveen dicunt, unde incredibiles effodiuntur opes. Istis omnibus decoquendis sufficiunt facile monachi quinque. Quam sint hospitales aut inhospites, et ego et alii senatores experti testamur, quibus panis muscidus aterrimusque apponebatur; aut in pauperes doceat historia anni 1557, cum fames hanc aliasque urgeret provincias, monasterii portas fuisse clausas. Certe narrarunt mihi magni quidam sese vidisse illo famis spatio siliginem nondum

trituratam fuisse, equis non solum objectam sed etiam substratam, si recte memini. Alia plurima sunt qui dicunt se demonstrare posse flagitia, quae ego non nisi accepto mandato inquiram. Priorem proxime defunctum, ajunt suos ditasse largiter, sicut et hunc ajunt suis consulere spuriis, nam magnam pecuniae vim praesentem esse oportet.

In Achlum ejusdem Ordinis Regularium vitam monachorum fuisse potationibus, scortationibus aliisque vitiis perditissimam ipse mihi prior, nunc electus, flens narravit, et venerando Mahusio [1]), nisi fallor, cum enim eo ex Aelsum [2]) revocato [nempe Mahusio], cupiebat per nos illic detineri, super quo per nos impetraturas a domino Viglio regias litteras, sed frustra. Eo, cum deflexissem ex visitatione ecclesiarum anno [15]58, ingresso portam occurrit unus aut alter ebrietate mutus. Veniunt ad Completorium sancti patres; illic Deus non laudabatur sed illudebatur; psalmi non decantabantur sed sine mente eructabantur. O qualis erat aut mens aut Dei cogitatio, cum psalmum illum, vel pueris notissimum, »Miserere mei Deus« longo silentio audivimus interruptum! Reliqua quaenam fuerint, catastropha absoluta, piis aestimandum reliqui. Isti mihi testabuntur, qui aderant tres aut quatuor. Cum ad bibliothecam pergerem, vidi hic illuc monachos, cucullis exutos et capitibus vitta velatos, (credo magis ad somnum paratos et quasi personatos) per cubicula volitare. Quales illorum fuerint Matutinae, Deo notum piisque est facile conjecturare.

Jam tertium monasterium, quod »Hasscha-convent«

---

[1]) Johannes Mahusius O. M., in 1560 tot bisschop van Deventer benoemd,

[2]) Hier was een Begijnhof, dat later door Franciscanessen werd bewoond.

dicitur, ut est monachorum paucitate, et eorum adolescentium omnium 3 aut 4, aliis minus, ita opibus illo Berghumensi paululum posterius. Certe valet millibus minimum duobus dalerorum. Dominus in Nes dictitare solet suo collegio esse opulentius; quod libenter illis una cum suo monasterio vendere vellet, si loco et bonis illi cederent. Qualis sit vita, mihi non satis constat, eo quod longius absint; nisi quod patres Visitatores nuper ad me detulerint quemdam, qui Sanctorum Invocationem publice refutasset in suggestu et, ab eis reprehensus, defendit. Quem ego litteris ad poenitentiam revocavi ejusque libros visitavi et inveni quosdam Calvini, Brentii et Lutheri Mennonisque. Quem a divinis concionibusque suspensum et ad »Cathechismum regium« ediscendum cum adstrinxissem, impleta poenitentia absolvi. Alia audivi non parvi monumenti, sed ea non jussi scribere, nisi authores sub juramento percuncter, an vera quae mihi narrarunt.

De commandatoriis illis duobus Nes et hospitali de Sneek, nihil eximium habeo, nisi illud, sacerdotibus Frisonicis familiare, dissimulandum putemus.

Quae etiam sparguntur de praepositura Bolswardensi, per illum [1]) aut submota aut suspensa, certe dissipata, longum esset referre. Bona omnia, monachis hic illuc dispulsis (sed decreto Curiae) occupat; avexit omnia, etiam quae loci mutatione pereunt. Aedificia ruinam minantur; jussi hoc anno instaurare; tecta omnia perpluunt, uti mihi dolenter conquerebantur consules Bolswardenses, cum illic essem visitationis causa. Inde commodissime fiat capitulum canonicorum, quia pro-

---

[1]) Hier wordt bedoeld de abt van het Premonstratenser klooster te Lidlum bij Sixbierum.

ventus duorum millium dalerorum, et nunc debita ajunt esse persoluta, qui affirmavit se catalogum proventuum habere, si res bene administraretur? [1])

Abbatem Lidlumanum hac de re, pauperum causa qui annuis privantur eleemosynis solitis, admonui ante sesqui annum. Sed ajebat plurima esse debita quam praepositus ille decoctor, vel juratus, agnovisset. Sed de hac aliisque similibus rebus fusius cum opportunius.

---

[1]) Deze volzin is niet goed geconstrueerd, maar de beteekenis ervan is toch wel duidelijk.

Bibliothèque de Bourgogne, No. 9060.

A. HENSEN.

STICHTING VAN EENE GEZONGEN MIS IN DE KERK TE APELDOORN DOOR HERTOG KAREL VAN GELRE.

Ithem sancte Hubertz bruederscap van den gueden, genoempt Steven tho Engelantz guedt, gelegen in den karspel van Beckbergen, in der buyrscap van Engelandt, 'twelck een vry guedt twesen ind tho herengulden tho gelden pleege XIX oldt gr. ind een deell jaeren dairvoir ledich is bliven liggen ind also tho Have verfallen heft, heft miin gen. lieve heer Kairle, hartoch van Gelre, gevryet ind tot een thinsguet gemaickt ter eren dess almachtegen Gaitz ind gegeven in Sancte Hubertz vicarie bynnen der karken tho Aepeldoirnen, by also dat Sancte Hubertz bruederscap dairvoir alle Donredaige then ewegen daegen tho een singende misse ther eren Gaidtz und des hellegen Sancte Hubertz laiten doin sall. Ind viell dairinne ennich gebreck, sall 't guet wederom tHaeff verfallen, beheltlick mynen gen. lieven heren dairuth twe olde gr. syairs tho thinss op Sancte Caterinen dach tho Apeldoirn ind die bouman gelick andere ondersaten in den scattongen gehalden tsiin, allet na inhalt Sinre Gnaden placaitbrieff, daerop gegeven den V. dach Julii anno (MD)XXIII^{0}, jairlix.

Tynsboek Apeldoorn (Rijksarchief in Gelderland).

A. J. S. v. V.

OVER DE COLLATIE VAN HET PASTOORS- EN DEKENOFFICIE BINNEN DE PAROCHIE SNEEK IN DEN AANVANG DER ZESTIENDE EEUW.

NIEUWE GEGEVENS OVER DE PASTOORSKEUZE IN DE FRIESCHE STEDEN.

In zijn dissertatie [1]) heeft Prof. Mr. L. J. van Apeldoorn met eenige voorbeelden toegelicht, dat ook in de Friesche steden de verkiezing der priesters, inzonderheid de benoeming der pastoors geschiedde door de parochiale gemeente, al of niet na voorafgaande nominatie van den Raad. Dit benoemingsrecht der gemeente achtte Z.Hgel. in onmiddellijk verband te staan tot de stichting der kerken door de parochianen. Ter documentatie werd daarbij vooral gewezen op de benoeming van priesters in de stad Leeuwarden, terwijl den schrijver voor de andere steden in Friesland »slechts weinig gegevens« ten dienste stonden.

Het mocht mij intusschen gelukken een geheel volledigen beroepsbrief van den in 1507 benoemden Sneeker pastoor Hendrik van (der) Elburg terug te vinden in een authentieke copie [2]) uit het Politie-, Reces- en Proclamatieboek van Sneek, 1501–1517, waarin duidelijk gedemonstreerd wordt, dat ook hier de

[1]) Mr. L. J. van Apeldoorn, De kerkelijke goederen in Friesland, Beschrijving van de ontwikkeling van het recht omtrent de kerkelijke goederen in Friesland tot 1795, Deel I, 1e afd., hfst. I, Het Patronaatrecht, § 5, De verkiezing van priesters in de steden, blz. 81—85.

[2]) Gemeente-archief Sneek, No. 31 van den geschreven Inventaris, fol. 61 v.v.

pastoorskeuze geschiedde door de gemeente en die verder de wederzijdsche rechten en verplichtingen tamelijk nauwkeurig omschrijft, zoodat de interne aangelegenheden binnen de kerkmuren duidelijk uitkomen. Dit was dus een accoord, een nadere regeling van des pastoors rechten en plichten, gelijk in het plakkaat van Karel V, d.d. 30 October 1539 bedoeld wordt: nl. »dat onse steden van Vrieslant, int kiesen ende nomineren van huer pastors, vicarissen oft andere beneficiaten vseren ende gebruycken zullen zulcke manieren, als zy gewoontlyck zyn van doene, *'t zy by accordt onderling gemaickt* oft by gewoenten wel onderhouden [1]).

De Sneeker »pastoers koer brieff« van 1507 is intusschen niet de oudste beroepsbrief, die we nog bezitten. Toen heer Inthet of Inte, waarschijnlijk in 1436, na een bijna 20-jarig pastoraat te Franeker het moede hoofd neerlei ter eeuwige ruste, werd den 22sten Juli van gemeld jaar de pastoor van het naburige Kimswerd, Heer Andries, in dezelfde functie door de Franeker burgerij aldaar verkozen. In verband met de ontwikkeling van zulke overeenkomsten tusschen den nieuwbenoemden herder en zijn toekomstige kudde verdient het wel eenige aanbeveling, ook den inhoud van dezen oudsten brief onder de aandacht mijner lezers te brengen [2]).

De Franeker beroepsbrief is in een mengsel van Dietsch en Oudfriesch gesteld, weshalve ik ten gerieve van belangstellenden er een Nederlandsche vertaling bijvoeg.

---

[1]) Groot Placcaat- en Charterboek van Vriesland, Dl. II, fol. 771.

[2]) Zulks is tot dusverre nagelaten, ofschoon het wel de moeite verdiende.

»Copie van Heer Andries koerbrieff« [1]).

Wij Buren ende Ghaelijuede ende de mene Menthe van Fraenker dwat kund, ende kenlike mit dessa epenna brewen, dat wij heer Andries, Personna to Kimswert, hebben endrachlick koren to enen Persona to Franker, ende staen him to alle die renten to derPersonatscijp, al so graet als se send, als her Inthet, der God nedich se, in vortijden haet hefth, ende aldar vor sal hij ons vor waren die darde weke ende anders wait heer Inthet to voren gedaen heft.

Wij, buur- (in de bet. v. stad-) genooten en bewoners van het aangrenzende landsgebied en de geheele gemeente van Franeker maken bekend en openbaar met dezen open brief, dat wij Heer Andries, pastoor te Kimswerd, met algemeene stemmen hebben benoemd tot pastoor te Franeker, waarbij wij hem toestaan al de inkomsten van het pastoraat, zooveel deze mogen zijn, gelijk Heer Inthet, (wiens ziele) God genadig zij, in vroeger dagen heeft genoten. En daarvoor zal hij gedurende een der drie elkaar opvolgende weken de bijzondere godsdienstplechtigheden vervullen en de H.H. Sacramenten toedienen, welke de parochianen in die week vragen of noodig hebben [2]), en voorts wat zijn voorganger, heer Inthet te voren verplicht was te doen.

---

[1]) Ik citeer uit het geschreven oudste Privilegieboek van Franeker, fol. 15 naar een 16e eeuwsche copie van het origineel van de hand van mr. Dirk van Delft, Franekers secretaris tusschen 1530 en '50, en niet volgens de lezing van het Charterboek, I, 514, waarin meerdere ingrijpende spellingsafwijkingen voorkomen.

[2]) Ik heb hier opzettelijk met meer woorden dan in den tekst des briefs staan, door een omschrijving trachten duidelijk te maken den zin van de uitdrukking »die darde weke vorwaren«;

Item, so sullen se him sin hoij, elkis jaris to hus wennen als se in fortijden gedaen hebben.

Ook zullen ze (n.l. de parochianen) voor hem telken jare zijn hooi, goed gewonnen, thuis bezorgen, gelijk ze voor dezen gedaan hebben [1]).

Item, heft hijt so foel dat him die cure, ende dat arbiet so grothe duchte, ende hij lever wolde varen, daer mijnre sorge waer, waneer dat hijt al so falt, des sullen wij to vrede wesen, ende him varen laten also vier,

Mag hem voorts de zielzorg te zwaar vallen en de arbeid te omvangrijk blijken, zoodat hij liever naar een andere parochie zou verhuizen, waar minder bezwaren te overwinnen zijn, en hij in dien geest een

---

vgl. nog Verdam, Middelned. Woordenb. in voce: verwaren: een plaats bekleeden, zorgen voor een behoorlijke handhaving van iets, een dienst, accijns, iemands recht enz.

Een dienstregeling als de hier bedoelde onder de priesters van één parochie kennen we nog in onzen tijd in dier voege, dat iedere dienstdoende geestelijke de weekbeurt heeft. Maar dan blijkt tevens uit deze regeling, dat in pastoor Andries' tijden, ja ook al vóór zijn aanstelling, de Franeker parochie over nog twee vicarissen beschikte, die, in tegenstelling met de prebendarissen, welke hoofdzakelijk voor de vervulling van hun prebendeofficie aan de kerk verbonden waren, meer bijzonder onder bestuur van en in samenwerking met den pastoor met de parochiale zielzorg waren belast. En hieruit volgt weer, dat de vicariën van Sinte Catharina, waarvan de bezitter eerste vicaris genoemd wordt en die van St. Nicolaas reeds een honderd jaar eerder bestonden, dan wij ze in de oude bescheiden vinden aangegeven (Cf. Vrije Fries, VII, 74 v.v., 80 en de daar aangeh. litt.)

[1]) Dit dienstbewijs herinnert ons aan den dorpschen toestand, waarin de Friesche »bûrren-stêd« (buren-stad) gedurende een groot gedeelte der 15e eeuw nog verkeerde. De pastoor boerde met zijn parochianen mee. Als tweede getuigenis citeer ik hier uit de Beneficiaalboeken van Friesland, (uitgeg. op last van het Provinciaal Bestuur van Friesland (Leeuw. 1850) ten aanzien van de »Pastoriebezittingen en inkomsten«: »Alle dy huissteeden op de Dijk (tegenw. Dijkstraat), ande Noorderzijd van *des Pastoors Schuur* tot der Ooster Poort« enz.)

als hij elijck man vernocht, der hij mit reden schuldich is, al argelist vthseyt.

besluit neemt, zoo zullen wij hiermede vrede moeten hebben en hem zijn gang laten gaan, altijd voor zoover als hij een ieder voldaan heeft, 't geen hij met reden schuldig is, alles zonder kwade bedoelingen.

In en warheit disses brevis so habben wij vorsn. Buren ende Ghalijuede dit bref bijsegillet mit Fraenkera bura secreet. Int jaer onsis Herens M ende CCCC ende XXXVI vp Sinte Maria deij Magdalena.

Ten bewijze der waarheid van den inhoud dezes briefs hebben wij buuren landgenooten deze oorkonde bezegeld met het geheimzegel der Franeker buren. In het jaar onzes Heeren 1436 op St. Maria Magdalenadag (22 Juli).

Intusschen, drie kwart eeuw later zijn de toestanden ook in verband met het onderhavige onderwerp zeer veranderd. De pastoor van een Friesche stad boert niet langer, de cura animarum neemt zijn geheele persoon in beslag en zijn levensonderhoud wordt hem in natura of in muntwaardige specie thuisbezorgd. Zoo vinden we althans de verhouding tusschen den nieuwbenoemden Sneeker pastoor en zijn parochie in den »koerbrieff« van 1507.

Nog merk ik verder op, dat vanuit het Hospitaal van pastoors en priesters met den titel van hofmeester werden voorzien de parochies Bolsward, Oppenhuizen [1]), Folsgare, IJsbrechtum [2]), Uitwellingerga [3]), Hommerts [4]),

[1]) Oudh. en Gest. v. Vriesl., 1723, II, blz. 53, 90.

[2]) Charters, Kloost. pap. Hospit, v. h. jaar 1578. Rijksarch. Leeuwarden.

[3]) Ms. Solckema, Hss. Prov. Bibl. Leeuwarden.

[4]) Kloost. pap. Hospit. v. h. jaar 1578, als boven sub 2. Al deze parochies, voorzoover ze in de grietenij Wijmbritseradeel liggen, werden door pastoors bediend.

Nijhuizum [1]), Osingahuizen [2]), Eems- of Ymswoude [3]), Sloten [4]) en Longerhou [5]), hoewel in de gedrukte bronnen tot heden slechts een viertal werden genoemd.

Voorts heb ik in deze publicatie doen opnemen een regeling betreffende het dekenaat Neder-Wagenburg, d. i. Sneek [6]), dat in de tweede helft der 15e eeuw als apart dekanaat met den zetel des dekens te Sneek was opgekomen. Want oorspronkelijk waren Bolsward, Wagenbrug en Grandwere onderdeelen van het oude dekanaat Bolsward, dat in 1336 eveneens Wagenbrugghe heet [7]). In 1482 komen in het register der dekanaten voor: dat van Bolsward, van Grandivers, van Hoog-wagenburg, van Laag-wagenburg, van Altarum, van Franeker, van Sexbeerum, van der Schelling, van Meinaldum, van Joerwaart en van Nieuwland op 't Bildt [8]). »In decanatu Wagenburgensi Inferiori« komt

---

[1]) Geschiedkundige Atlas van Nederland, De kerkelijke indeeling omstreeks 1550 tevens kloosterkaart, I. Het bisdom Utrecht door Mr. S. Muller Hzn., blz. 581, zonder nadere verklaring overgenomen uit de Vrije Fries, dl. XX, 326. Nijhuizum is thans een buurtschap, west van de Vlakke Brekken en oost van de gemeente Workum.

[2]) Uithof van Hospitaal, waar de conventualen tusschen 1578 en 1580 hebben gewoond. (Arch. Aartsb. Utr., dl. 29, blz. 210, noot 2; Apeld. Kerk. Goed., II, 291 noot en 442.

[3]) Geen Imswardt of Kimswerd, als Muller Hzn. meent, doch Aemburen o. Parrega.

[4]) Kl. pap. Hospit. op het jaar 1554; Rijksarch. Friesl., Leeuwarden.

[5]) Kl. pap. Hosp. 1578, ibid.

[6]) Als voren: Politie-, Reces- en Proclamatieboek van Sneek, 1501—1517, fol. 70 v.v. Gem. arch. Sneek.

[7]) Vgl. Nomina Geographica Neerlandica IV, 189; (Dr. F. Buitenrust Hettema, Friese Plaatsnamen).

[8]) Oudh. en Gest. v. Vriesl. I, 253. Vgl. ook Taxenlijst der Kerken v. Westergo (1482) bij Joosting en Muller, Indeeling van het Bisdom, 1906.

de Sneeker parochie ten behoeve van den proost van St. Jan te Utrecht voor ten bedrage van 16 schilden.

De bedoeling van de schikking, door den Saksischen vorst Hendrik, graaf van Stolberg-Wernigerode voorgesteld, was vooral deze, om ook Sneek tot een kerkelijk en geestelijk middelpunt te maken, waarin voor de opkomst der stad en in 't belang van haar bewoners zoo veel gelegen was. Dit was daartoe een der middelen, gelijk we die voor andere Friesche steden zien aangewend in de stichting van prebenden, het overbrengen van kloosters binnen de wallen of muren der stad, door schenkingen aan den patroon der parochie of het verleenen van bijzondere rechten aan zijn dienaren.

Ten opzichte van de bronnen, waaruit ik deze vondsten opdiepte, kan ik kort zijn. Haar aanwezigheid meldde ik reeds hiervoor en omtrent de plaats van herkomst mag nog opgemerkt worden, dat er juist in de rechterlijke archieven der Friesche steden en plattelandsgemeenten nog menig document schuilt, dat voor de kerkelijke geschiedenis van dit gewest van het hoogste belang is. Ik vond het echter ongeraden, om dit hier met meerdere gegevens uit de door mij geraadpleegde bronnen te bewijzen, omdat de andere daarin voor publicatie in aanmerking komende stukken in te ver verwijderd verband met mijn onderwerp stonden.

De interpunctie in den hier afgedrukten tekst heb ik voor het overgroote deel zelf aangebracht, om het geheel eenigszins leesbaar te maken, aangezien in de authentieke copie slechts sporadisch een enkele komma voorkwam.

A. HALLEMA.

DIE PASTOERS KOERBRIEFF.

Anno XVC ende seven op den anderden dach in Augustus [1]), is den werdigen heern Henrick vander Elborg, prior toe *Hospitael des heiligen huisses sint Johens by Sneeck inden bergh* [2]), gegeven ende besegelt sijn koer brieff van dat personaetscap [3]) in Sneeck, als hier nae gescreven staet; indie tijden waeren Low Doeijnigen ende Agga Eda zn. burgermeesteren, Dick Reijntiess., Goedffrundt Gosselix zn., Guold Elinx zn., Andela Henna zn., Olbet Idss. ende Feijko Tierckx zn. scepenen [4]), Atthija Lijuwa zn., Peter Douwa zn., Gerrijt Gerrijts ende Jan Janss. raetsluiden. Hans van Grombach [5]), ambtman binnen Sneeck ende

---

[1]) Lees: 2 Augustus 1507.

[2]) Nergens komt het Hospitaalklooster onder zulk een volledigen naam voor; ook niet in geen der nog voorhanden zijnde kloosterpapieren in het Rijksarchiefdepôt Friesland te Leeuwarden; vgl. nog andere bekende benamingen voor deze commanderij: »St. Catharina-commanderij der Johanniters, St. Jansclooster, het Hospitael van St. Jansberch of Berchclooster«, »Hospitael sanct Jans oerden Duetsch commenduer», (1505, Charterboek, II, 14-29), »Hospitale prope Snekis ordinis S. Johannis«, (1529, Matthaeus, Analecta, III 481). De nadere plaatsbepaling uit den hier gepubliceerden tekst »inden bergh« wijst op de hoogere ligging van deze oude kloosterterreinen, waaruit tevens te verklaren is, dat ze thans als Protestantsche begraafplaats van de gemeente Sneek in gebruik zijn, (Vrije Fries, dl. XX, 326).

[3]) Afgeleid van persona, in Friesland eens de algemeene titel voor hoofdpriester, pastoor.

[4]) Er schijnen in die jaren bij wijze van uitzondering 6 schepenen in het Sneeker gerecht zitting gehad te hebben, want vóór en na dien tijd vond ik altijd aldaar 4 schepenen opgegeven.

[5]) Hans en Frederik of Frits van Grombach, ridders, Duitsche edellieden, waren met den Hertog van Saksen in Friesland gekomen en bewezen dien vorst belangrijke diensten. Vóór 1515 was Hans ook Drossaard van Harlingen, in genoemd jaar in dit ambt opgevolgd door zijn broeder Frits. Deze werd in 1517 griet-

in Wembritzeerdeel grietman van wegen onssen g. heern hertoeg Georgie in Sassen etc., Low Doenigen hoeffling [1]), burgermeesteren, schepenen ende raedt der stat Sneeck, doen cond, kenlig ende openbaer mijt dessen tegenwoerdigen brieff, nae die mael dat den eerwaerdigen heern Haijo Hesens [2]), onssen pastoer, gecoren is toe hospitael, bij onssen stat gelegen tot

---

man van Barradeel, in 1525 raadsheer in het Hof van Friesland, in 1539 Gedeputeerde van Friesland en zelfs vermaagschapt aan de eerste Friesche familiën van adel door zijn huwelijk met Luts van Martena, dochter van den beruchten en onfrieschen Hessel van Martena te Franeker. Deze Grombach werd na zijn dood, in Januari 1541, bijgezet in de Martinikerk te Franeker. (Zie Jhr. Mr. H. Baerdt van Sminia, Nieuwe Naamlijst van Grietmannen en Mr. A. J. Andreae, Nalezingen Grietm. op Grombach, en vooral Mr. J. L. Berns, Verslag aangaande een onderzoek naar archiefstukken, belangrijk voor de geschiedenis van Friesland, uit het tijdperk der Saksische hertogen, met de desbetreffende copieën daarvan, in het Rijkarchief Leeuwarden berustende, passim).

[1]) Eigenaardig is hier ongetwijfeld, dat de ambten van »ambtman«, elders »olderman« genoemd, en »hoeffling« of »hoofdeling« *niet* in één persoon vereenigd waren, zooals in de andere Friesche steden meestal wel het geval was. (Zie: Mr. A. Telting, Het Oud-Friesche Stadrecht, blz. 53 v.v., 105—113, 153—155; Dr. J. Theissen, Centraal gezag en Friesche Vrijheid, blz. 195—197.

[2]) Blijkens den naam een rasechte Fries, Haeije (van) Hesens, d. i. thans Hiesens, een gehucht onder het dorp Hijlaard in de gem. Baarderadeel, hetwelk in 1440 reeds voorkwam onder den naam Jhesinse, met een eigen kapel; kerkelijk behoorde het in de 16e eeuw nog bij Hijlaard, maar sedert de 18e bij Jorwerd. Zie overigens omtrent dezen pastoor-commandeur nog enkele kloosterbescheiden betreffende het voorm. Hospitaal in het Rijksarchief te Leeuwarden, onder welke nummer 13 een overeenkomst behelst nopens het opgraven en slatten van het Saulaanster veer tot de Eesterzijl, het maken van betere waterlossingen en het herstellen van de Hospitalerzijl en de kleine steenen zijl in Sneek, in welk stuk »Her Haijo« uitkomt als een, die »hem guetwillich heffe bewesen ende die vors. stijenen zijl op des cloesters eijgen cost ende loen heefft weder laten maken tot der landen ende gemeente profijt«, enz. (Kloosterp. Hosp. 13).

een commeldweer [1]), soe dan die stadt mijt der ghemeente nijet bliven off staen mach sonder pastoer, hebben wij bij ons int stat raedhuijs laten vorboden die ghemeene priesters ende ses ende dertich, die aldaer sijn gecomen, om een pastor toe kiesen [2]), dat alsoe gesciet is. Ende daer nae hebben wy vorscr. die gansse ghemeente bij onsse boden van huijs toe huijs laten vorkondigen, dat sie indie prochie kercke solden comen, alsmen die grote klocke luijden [3]); ende als die ghemeete [4]) inder kercken vergadert waren, hebben wij, Hans, recht ende (raedt) [5]), met in bijwesen der priestere ende ses ende dertich, hem allen voerholden ende toe seggen itlicken bij sijn eedt, wien dat sij wolden hebben off kijesen tot enen pastoer uyt

---

[1]) Een variant voor »commelduer« en dit voor commandeur. Heer Hajo bleef dit tot pl. m. 1517, in welk jaar de Gelderschen de stad Sneek belegerden en de burgers het klooster als voorpost van den vijand vernielden, zoodat alleen de kerk overbleef. Hajo werd opgevolgd door Heer Evert of Everardus van Sneek, 1533. (Kloosterp. No. 19, 23, 26, 27).

[2]) Hieruit blijkt, dat aan de benoeming door de parochianen een nominatie door de vroeden en geestelijken voorafging. Vooral de laatsten zullen veel invloed op de keuze gehad hebben. Een zuiver rechtstreeksche verkiezing was het dus ook al niet, meer een benoeming op voordracht.

[3]) Hieruit zou men met Mr. van Blom, (Vrije Fries, dl. XIV, p. 423) afleiden, dat in de veelbesproken bepaling der Westerlauwersche Seendrechten: »Hweer so een prester in een capelle comt *mit hlote* ende mit lioda wilkerra« enz. (waar ergens een priester tot de bediening van het altaar in een kapel geroepen wordt door het lot (of: *met klokgelui*) en na keuze der lieden (parochianen), de cursief gedrukte Oudfriesche woorden het juist vertaald dienen te worden in den laatstvermelden zin, doch Mr. L. J. van Apeldoorn sprak dat vermoeden in zijn dissertatie (zie ald. I, blz. 16, noot 1) op even goede gronden tegen en hield zich aan de lezing van Dr. K. von Richthofen, die voor »hlote« lot las.

[4]) Lees: ghemeente.

[5]) Dit geïnterpoleerde woord is in den tekst vergeten.

dat cloester toe hospitael van die sint Jans heern;

alsoe, dat alle die gheene, die int raet huijs ende nae inder kercken geestelic ende waerlic ter eren godes vorsamelt waren, hebben eendrachteliken gekoren ende mijt vrijen wille toe gestaen den eerwaerdigen heern Heinrick vander Elborg, prior toe hospitael toe sijn onssen pastoer binnen Sneeck, hopende bijder gracie godes, dat dessen weerdigen heern Henrick vorg. onsser kercken ende der ghemeente daer toe behorende, mijt godes denste ende gueder informatie voer toe staen, abel, bequaem ende wal bevaren sal sijn, als dat behoert [1];

ende dat in manieren ende contracten, alst nae den rechte staen mach, mijt alsulke landen, gueden, renten ende accidentalijen, alst pastoerscap toe behoert ende hier nae gescreven staet.

Inden eersten soe sullen die kerkmeisters [2] van onssen prochie kercke alle jaren holden ende dat was bitalen tot die paeske [3] keersse, ende sie sullen oick betalen dat gelt, dat men tot die biscops camer toe Utrecht gefft voer die sacramenten, diemen tot Boelswert halen [4].

---

[1]) In deze laatste passage werd dus de hoop uitgesproken, dat het in de toekomst mocht blijken, dat de verzorging der kerkelijke en geestelijke belangen der Sneeker burgers bij den nieuwen pastoor in goede handen was, als zijnde deze daartoe welgezind en wel bekwaam.

[2]) Volgens de Beneficiaalboeken (fol. 267) waren er 4, waarvan een na de Hervorming »boekholder« of »ontvanger« genoemd werd, de geldmiddelen der kerk beheerde en daarvoor een bescheiden salaris genoot (Policie-Boek, 1661—89, passim).

[3]) Vgl. in het Friesch »Peaske« voor Paschen.

[4]) Deze werden geleverd uit de »sacriste prouen, belast mitten costerie ende clocken, clocktouwen *ende mysbroet te houden*« (Beneficiaalb. fol. 281).

Item die pastoer sal holden twee eerlicke wassen stalkeersen ende was branden toe alle getijden op dat hoge altaer.

Item alle die wassen stalkeersen, daer van die doden comen ter kercken, daer sal die pastoer hem nijet an bekeren [1]), mer [2]) die keersen salmen barnen laten voer dat waerdigen heilige sacrament inder kercke.

Item die pastoer sal heerlicken sijn stacien holden op alle groote hoechtijden, alle sonnendagen twusschen Paeschen ende Pincsteren, alle onssen leven vrouwe dagen, apostel dagen ende alle andere gelicke hoechtijden [3]), mijt dienrocken [4]), koerkappen ende dan toe wijerocken [5]), alst van oldes plach toe sijn.

Item die pastor sal staen ende besorgen die priesters romanij [6]), off ander guede miswijn, oblaten [7]), als men inder kocken behoefftich is.

Item soe sal die pastoer tot alle tijden hebben ende

---

[1]) De kaarsen voor dat doel zou de pastoor niet mogen aanroeren, noch minder in de plaats van de door hem te bekostigen kaarsen mogen stellen. Niet altijd en overal werden dus de voor den eeredienst benoodigde zaken, »thi dae goedesthyenst byhoeff sint« (W. S.) uit de kerkegoederen bekostigd; dit in tegenstelling met wat Mr. L. J. van Apeldoorn als regel aannam.

[2]) In het hs. staat »men«, m. i. abusievelijk voor »mer« »maar«.

[3]) Nergens worden de processiedagen en -getijden, die in de Friesche steden gevierd werden, zoo nauwkeurig vermeld als hier.

[4]) Dit woord staat voor »dienstrocken«, ambtsgewaad voor geestelijken. Zie Verdam, Mnl. Wdb. i. v. »dienrocken«.

[5]) Lees: wierooken.

[6]) Naam van een zoeten Spaanschen (Romaanschen) wijn, miswijn. Vgl. Charterb. III, 51, waar uit de »Verklaringhe van wijnen ende Bieren, die men voortaan (7 Sept. 1544) tot wederwijzinge van den Hove den Cloesteren van Vriesland vrij laten zal«, blijkt, dat het Hospitaal hierin deelde voor: »½ aam Romeny, 1 aam Rijnswijns ende 1 tonne Hamburchs« (bier).

[7]) Meerv. v. »oblaat«, ouwel, bij het misoffer gebruikt; na de wijding: H. Hostie.

holden twee vorstande, guede capellanen [1]), bij consent der hoefft priesters, recht ende raed, daer die gemeente mede bewaerd zijn; ende die sal die pastor lonen buyten de ghemeente scaden.

---

[1]) De pastoor van de Sneeker St. Maartensparochie had dus naast zich, om in de bediening van zijn ambt geassisteerd of tijdelijk vervangen te worden, geen vicarissen, die uit eigen vicarie-goederen konden leven, doch 2 kapelaans, die geheel te zijnen laste kwamen. Dit wederspreekt het vermoeden van Mr. L. J. van Apeldoorn, die onderstelde, aangezien de schrijvers van Oudh. en Gest. van Vriesl. II, 53 van een »Vikarisschap« spraken, hetwelk vijftig gulden opbracht, dat er wel een vicarie en dus ook een vicaris nevens den pastoor was. Doch zulk een toestand moet dan van vroeger of later tijd dateeren, daar in den geheelen hier gepubliceerden tekst niets omtrent een dergelijken officiant vermeld wordt. Wel waren er nog een aantal prebenden als beneficiën op onderscheidene altaren in de St. Maarten te Sneek gefundeerd. De Beneficiaalboeken van 1543 noemen hiervan behalve het personaatschap, St. Nicolaas-prebende, St. Barbara-prebende, St. Katharina-prebende, St. Laurens-prebende, H. Sacraments-prebende, St. Michiels-prebende en O. L. Vrouwen-prebende. Of dan een dezer prebenden een beneficium curatum geweest is, zooals ook Mr. van Apeldoorn vermoedde? Doch ook dan nog is het eigenaardig, dat men hiervan nergens melding vindt gemaakt. Het is ook niet onmogelijk, dat de vicarisdiensten eventueel verricht werden door andere conventualen uit Hospitaal, die immers hun hospitium in de stad hadden, aangezien er in den tekst verder nog gesproken wordt van de »hoefft priesters», die de keuze der kapelaans mede moesten goedkeuren. Daarmede kunnen toch moeilijk de doctores uit het klooster der Cruciferi in de Kruisbroedersstraat, (later het Weeshuis), bedoeld zijn, en evenmin de pater-biechtvader uit het in 1463 gestichte Tertiarissenklooster Groendijk. Ook mag men m. i. deze kapelaans als bijpriesters van den pastoor niet plaatsen in de altaarbediening van de huiskapel in de stins der Donia's, die geheel buiten de kerk stond, of van de voor 1390 gestichte St. Antoniuskapel (later: kleine kerk, in 1845 afgebroken) naast het genoemde Kruisbroedersklooster. Resumeerende, kom ik derhalve tot de slotsom, dat er sedert 1507 naast den pastoor en te diens laste in de Sneeker St. Maarten in bediening waren 2 kapelaans en geen vicaris, of het vicarisschap zou hier geweest zijn een beneficium simplex.

Item alle dat offer, dat totten hoge altaer compt, dat sal die pastoer alleijne holden, des soe sal die pastor nachtis ende dages een lampe holden, barnende voer dat eerwaerdigen heilige sacrament, van guede olije.

Item soe sullen die kerckmeesters off sinte Marten [1]) brucken alsulke landen, als hier voermaels mijt horen eedt [2]) in hebben gewonnen ende nu bijsitten.

Item valt die pastoer ienigen lasten an van timmeringen off ander lasten ende oncosten angaende dat personaetscap, dat sal die pastoer sulven alleen betalen.

Oeck weder omme, valt die kercke ienige lasten an van timmeringen ende andere saken ende oncosten angaende die kercke, dat sullen die kerckmeesters van Sinte Martens wegen sulven betalen, ende die pastoer sal die arbeyders daer van cost noch loen schuldich wesen toe betalen [3]).

---

[1]) Het voegwoord of wordt hier verklaard door de omstandigheid, dat de kerkvoogden den kerkpatroon St. Maarten vertegenwoordigden en des patroons eigendommen beheerden.

[2]) Vgl. de eedsformule van de kerkvoogden in Wijmbritseradeel bij de aanvaarding hunner bediening in de 14e en 15e eeuw (cf. Von Richthofen, Friesische Rechtsquellen, S. 490) met die, gelijk ze in 1506 voor de Sneeker »kerckvoechden« was vastgesteld (cf. A. Hallema, »Sneek in de 17e en 18e eeuw«, tot nog toe als losse artikelen verschenen in de N. Sneeker Courant.

[3]) Deze voorwaarden omtrent de onderscheiden bestemming der pastorie- en kerkegoederen te Sneek vóór het bekende jaar 1509, waarin een desbetreffende onderhoudsordonnantie op de pastoorshuizen en getimmerten werd afgekondigd (cf. Charterboek II, 267), zijn van het allermeeste belang. Immers waar Mr. van Apeldoorn geen gedetailleerd bewijs van het verschillend onderhoud, als hierboven omschreven werd, vóór genoemd jaar onder oogen kreeg en daardoor tot de niet geheel juiste conclusie kwam, dat m.m. »de pastoor geheel vrij schijnt te zijn geweest van het onderhoud van het pastoorshuis, hetwelk evenals in de naburige gewesten ten laste van de kerkfabriek, subs. van de parochianen

Item waert saeke, datter ienigen menschen storven, die toe Sneeck ter kercken hoerden, ende die dode, die gestorven is, soe rijck ende geguedt ware tot ses hondert klinkerden, den klinckert toe rekenen voer twaleff stuvers, alst gangber is, die erff genamen van die dode sullen delen seven jaer langh, alst in Sneeck gewoentlic is [1]).

Item die ander priesters in onsse prochie kercke [2]), daer dije ghemeente die koer van toe behoert, salmen brengen, alst gewoentlicken is.

Item wie soe rijck is ende geguedt, als voerscr. is [3]), die erffghenamen sullen dat jaer oeck schuldich wesen ende brengen den pastoer ter kercken toe twee

---

kwam«, wijzen de hier gestelde voorwaarden het tegendeel uit. In de Sneeker parochie was deze toestand in elk geval niet aanwezig. Daar hadden de patroon en de persona elk voor zijn eigen gebouwen en andere onderhoudswerken te zorgen, m. a. w. hun exploitatiekosten werden afzonderlijk en gespecificeerd verantwoord. Hier was de regel der ordonnantie van 1509 dus een voortzetting van den ouden toestand, in verband waarmede Hertog George van Saksen gebood »dat eines itlycken Pastoers huys, welcke by diese nu besittende, mit verordenen van der Kerke ofte der Gemeente guedt sal repareert« worden, maar alle »naevolgende besitteren dersulftighen Pastorien« souden hun getimmerten »von hoeren goede met bouwen in gueden stande ontholden«. (Vgl. nog verder Charterb. II, l. c. en vooral Mr. L. J. v. Apeldoorn I, 173—176).

[1]) M. a. w. zij zullen den pastoor zeven jaar lang tot vergoeding een uitkeering doen wegens het lezen van gebeden voor de rust der overledenen of het lezen van zielmissen te hunnen behoeve. Vgl. Verdam Mnl. Wdb. i. v. »delen« trans. (schenken) en intrans. (bedeelen).

[2]) Vgl. omtrent deze kerkelijke dignitarissen mijn aant. hiervoor (noot 1), blz. 237).

[3]) D. w. z. boven de verplichte 7-jarenlange uitkeering van »sielegelt«, was men nog het volgende »sieleoffer« in natura verschuldigd, indien het bezit bij het leven de 600 klinkerden te boven ging.

Vrijdagen een roggen broet van elff pond ende een stucke botter van dree pond; dat sal wesen voer die vrijdages bollen.

Item wat doden daer geguet zijn tot vier hondert klinkerden, die erffgenamen sullen delen vyer jaer langh in maneren als voirscr. staet.

Item wat doden daer geguet zijn tot twee hondert klinckerden, die erffgenamen sullen delen twee jaer langh in manieren als voirscr. staet.

Item wat doden, die geguet zijn tot hondert klinckerden off daer bijneden, die erffgenamen sullen delen die eerste dertich dagen nae Sneker maneer ende die maenstont [1]).

Item die Vrijdages bollen toe geven, wat bijneden ses hondert klinckerden is ende een hondert klinckerden, sullen betalen nae advenant, als vorscr. is; voert meer sal een iegelick onbegrepen wesen [2]), off hij die ander priesters brenget off nijet, ende sij sake, datmen dat mijt vrijen wille doen ende toe gaen laten willen, des soe sal men tot ghenen tijden die delen als voerscr., is moten [3]) off coepen.

Item ffort meer sal elck man, wijff, maget, knecht off kijnderen, die soe old sijn, dat sij ten waerdigen heilige sacrament mogen gaen, die sullen elckx voer sijn hoefft den pastoer alle vijer principale hoechtijden

[1]) Dit is het bekende en gewone woord voor den duur of termijn van een maand, vooral na iemands dood; maar ook werd er mee aangeduid de dertigste dag na iemands dood, waarop een plechtige zielmis voor de(n) overledene gelezen werd, ook wel »dertichste« en »maendewant« genoemd. (Vgl. Verdam, Mnl. Wdb. i. v.)

[2]) Daartoe zal hij zoo weinig mogelijk verplicht worden en daarin zoo veel mogelijk vrijgelaten zijn, dus naar eigen goedvinden mogen handelen.

[3]) Mogen?

elke reijsse offeren die waerde van een oert stuwers.

Item voert meer sal elck huissittende mensche, die vuijeer ende licht in Sneeck holden, ende aldaer ter kercke horen, ende gheen aelmissen behoefftich sijn, den pastoer alle jaren, als bijnaemen op aller sielen dach, op den heiligen Witten Donresdach, des Manendages nae bijloken Pinxter ende des anderen dages nae Sinte Michaelis dach [1]), brengen ende offeren botter ende broet ten hogen altaer, elck nae sijn staet, itlijk reijse een ½ blanc, alst in Sneeck van olds gewoentliken geweest is.

Item om dat vijerde broet ende botter ende om die kosters fenne [3]), off daer scortingen twusschen den pastoer ende den coster mochte vallen.

Die coster sal hebben de vierde broet met die botter van die delen, die tot kercken comen [4]).

Oeck mede, off daer ienige schelingen quamen off vallen mochten twusschen die pastoer ende die cruissebroederen binnen Sneeck, tot den olden hospitael soe genoempt [5]), sal alle wegen staen tot ordenancie ende

[1]) Vgl. met deze en andere hier genoemde bronnen van inkomsten voor den Sneeker pastoor die van de pastorie uit den fundatiebrief der kerk te Nijeveen in Drente (1477): »Item, de vier hoochtijde elck mensche een vierendeel van een Vleemsche, die dat Hillige Sacrament ontfangen«. (Cf. J. S. Magnin, Geschiedk. Overzigt v. d. Best. in Drenthe, 1838, 1e st. blz. 81 v.v.)

[2]) 29 September.

[3]) »Kosters fenne« of kamp fenneland voor den koster; ook in Franeker was zulk een »kostersfentsje«.

[4]) De in de marge geplaatste toezegging ten behoeve van de inkomsten des kosters behoort in onmiddellijk verband met de eerste alinea gelezen te worden. Zie omtrent de stichting van een afzonderlijk vermogenscomplex ten dienste van het onderhoud dezes officiants Mr. v. Apeldoorn, l. c. I 177—180.

[5]) Hieruit zou men afleiden, dat er wel eenig verband bestond tusschen het veel oudere Hospitaal en het Kruisbroedersklooster te Sneek.

schickinge (van) onss amptman, sampt recht ende raet in Sneeck; ende dat vorder in gheen ander recht, geestelic noch waerlic, toe comen noch versoken dan binnen Sneeck [1]), des gelicken, of die pastoer duchte beswaers toe sijn in ienigen punten ende articulen.

Oeck mede weder omme, off die pastorer die gemeente boven recht off older gewoenten wolde molestieren, dat sal oeck staen tot kenninge ende ordennantie [2]), in manieren als voorscr.

Toe orkonde hebben wij Hans ende Lou onssen signetten, ende wij burgemeesteren, scepenen ende raedt, bij consent der priesteren, ses ende dertich ende ganse gemeente in Sneeck, dat stat segel an dessen brieff doen hangen opden IIen dach in Augustus, int jaer ons heren dusendt fijfhondert ende seven.

Item men sal tot allen tijden, alsmen een pastoer kiesen ende hij dat annijmpt, soe salmen een revers brieff weder nemen van den pastoer, ende daer inne te setten, dat der gemeente nuts ende profijt is, dat sij daerinne nijet beswaerd worden [3]).

---

[1]) Die voorwaarde werd gesteld in het belang van den bloei der stad als plaats van goede justitie en omdat aldaar een seendstoel gevestigd was.

[2]) Ook deze zaak zou alsdan ter berechting in de Seendstoel aangebracht moeten worden.

[3]) Deze laatste alinea is min of meer op te vatten als een postscriptum.

Anno Septimo[1] *den VIen dach Novembris, tusschen die stat ende her Wol om die dekenije dat recess*[2].

Wij, Henrick, graeff ende heern etc. stadhalder etc.[3], bekennen, naedien sich langertijt gebreken ende schelinge[4] twuschen den raet ende gemeente[5] der stat Sneeck an eijnen ende her Wol[6], pastoer toe Roerdehuijssen, an den anderen deel, geholden hebben daeromme, dat her Wol sich heefft der dekenij ende jurisdictie tot der Sneeck, inde inden sindstoel daer

---

[1]) Lees 1507.

[2]) Schriftelijk verdrag, eindresultaat van onderhandelingen.

[3]) Vgl. over dien behalve de reeds aangehaalde litteratuur inz. Mr. A. J. Andreae, Heinrich, Graf zu Stolberg-Wernigerode, stadhouder van Friesland van 1506—1509.

[4]) Voor: betwiste vorderingen en andere oorzaken van oneenigheid, verdeeldheid.

[5]) Hier moet eerder gedacht worden aan de kerkelijke gemeenschap der geloovigen, dus de parochie, dan aan de burgerlijke gemeente.

[6]) De naam van den hier genoemden Sneeker deken, toen pastoor te Roordahuizum, lijkt mij toe in het handschrift te zijn verschreven uit Jel(le). Zie hier, wat mij in dat vermoeden sterkt. In het oorlogsjaar 1500, toen de troon der Saksische vorsten in Friesland reeds zoo wankel bleek, zond Mr. Bernardus Bucho van Aytta, pastoor te Huizum en een der eerste raadslieden van het nieuwe bewind, twee gecommitteerden uit den gewestelijken Raad t. w. Heer Wilhelm, commandeur van Hospitaal te Sneek en Heer Jelle, pastoor te Rauwerd naar Franeker, dat destijds van de anti-Saksgezinden belegerd werd, om de geschillen tusschen het gemeene land en Hertog Hendrik van Saksen in der minne te beslechten, doch zonder gevolg. Ook in kerkelijke zaken betreffende Sneek wordt in deze jaren dezelfde pastoor te Rauwerd, maar later »cureit te Rorthusum« geworden, meermalen genoemd; (cf. Winsemius' Chronique, etc., fol. 370*a*, Schotanus, De geschiedenissen kerck. ende wereldl., fol. 472*a*, O. v. Scharl, Chronyk, 4° ed. p. 354).

toe behorende, onderstanden [1]), daer tegens die van Sneeck angebracht, dat sulx tegen hore olde herkomende gerichticheyt zij, indien dat [2]) her Wol bij hem inder stat off indem sind stoel nijet woent [3]), dat doch eijnen deeken, als zij voer brengen, toe behoert, ende sich onderstanden tegen zijne persoen ende comissien mijt recht toe spreken ende excipieren, dese excepcien op arbitroer geboden nae ordinancie der rechte uijt toe foren, daer over her Wolle tegens etlicken singulaer [4]) personen inder stadt een generael interdict gelecht, daer op die van Sneeck voer gewant [5]), dat sulx sonder voer geholden processen, oeck eer sijn jurisdictie sundiert [6]), onbillix geschiet ware; der ende ander oersaken halffen appelliert, hebben wij bedacht, dat daer uit kost omwille beij der deelen wassen [7]),

---

[1]) Hier: zich het gezag heeft aangematigd over of zich toegeëigend.

[2]) Voor: aangezien, dewijl.

[3]) Nl. in tegenstelling met 15e eeuwsche kerkelijke toestanden aldaar, toen de Sneeker deken wel degelijk verblijf hield binnen de parochiegrenzen van deze stad. Als voorbeeld haal ik hier aan, dat op het jaar 1470 genoemd wordt: »heer Agge, deecken toe Sneeck«, (cf. Charterb. I, 631) dezelfde, die ons in 1478 opnieuw verschijnt als: »Agger Pierszon, nu ter tijt een *decken ende provenaprester* to Snitze«; (cf. Charterb. I, 678). Hierin is tevens te zien een nieuw bewijs van de omstandigheid, dat niet alle prebenden, in de Sneeker St. Maarten gefundeerd, beneficia simplicia zijn geweest, doch dat de genoemde deken, Heer Agge, als prebendepriester tevens vicaris en dus mede belast was met de cura animarum in de parochie.

[4]) Lees: particuliere.

[5]) Lees: zich tegen verklaarden, reclameerden.

[6]) Ook voordat het recht van den deken inzake de jurisdictie was onderzocht en hem in mandatis van hoogerhand was toegekend.

[7]) Waardoor nog meerdere geschillen tusschen partijen konden oprijzen.

ende inder stat een twee dracht toe maeken, gesocht mijt willen ende weten beij der deelen daer inne aff gheredet [1]) in maten hier nae folget, als bij naemen, dat her Woll die jurisdictio ende gherichtes handel underholdinghe twusschen hier ende naest kommende Karst dach sal opsetten ende suppenderen [2]), daermede niet toe handelen. Wanneer hij dan daernae die ghemeijne commissien des commissariaets [3]) erlanget hefft, soe sal hij die excessen, wat daer sunt, der tijt ende in deen, dat hij dije deckenije befel gehat hefft, geschiet sijn ende foerdertijt gescien worden, toe straffen macht hebben, doch nijet anders, dan hoe van older gewoente gheweest is [4]), *ende dat hij toe Sneeck indem sindstolen wone, off enen anderen abelen decken, daer inden selven sindt stoel geseten is, ordinere* [5]) *ende die van Sneeck bij horen olde gewoenheit late;* daermede sullen die inderdict, appellacien ende wat sich

---

1) In rechten geadviseerd.

2) Beide woorden voor: tijdelijk afzien van de bediening en rechten van zijn ambt als deken.

3) Nl. als hij zijn commissie of lastgeving tot het dekenschap ontvangen had van den aartsbisschoppelijken commissaris, die meest om de vier jaar de kerken kwam visiteeren. Af en toe worden er enkele genoemd, vooral toen Friesland zijn eigen bisschoppen kreeg. Vgl. de benoeming van den Jorwerder pastoor, Anne Hotzeszn. tot »commissarius«, ook wel »vulgari nomine appellatur *officialis*«, door den bisschop van Leeuwarden, Cunerus Petri, in 1570, toen deze zijn stoel aldaar bezette. (Cf. Dr. M. Schoengen, De schraapzucht van Cun. Petri, Vrije Fries, dl. XX, 334 en 355; Mr. L. J. van Apeldoorn, l. c. I, 222, noot 1).

4) Het is wel opvallend, hoe er telkens op gewezen werd in de hier gepubliceerde stukken, dat de oude rechten geëerbiedigd en oude toestanden bestendigd behoorden te worden.

5) Hierdoor werd dus de mogelijkheid geopend, dat de oorspronkelijke, of ook de pretendent-deken een andere geestelijke als zoodanig in zijn plaats mocht aanwijzen, om voor hem de dekenstoel te bezetten met verplichting, om aldaar te blijven wonen.

inder saeken begeven, oeck aller onwille tusschen den partien ende allen der saeke bewant [1]), mijt allen vurstanden [2]) gericht, vor eijniget, vordragen, op genomen ende bijgedaen zijn; ende wij willen, der saeke toe goede [3]), toe voerhoedinge der twee dracht, her Wolle uijt ons genadigh her van Sassen camerer twintig golt gulden toe geven [4]), ordineren doch [5]), dat dese onse voer dachte [6]) an den prowst vant Johannes toe Utrecht, offte zijnen vorweseren [7]) ende die des mijt hem offte van zijnen wegen toe doene hebben, gelangen [8]) daer inne toe vorwilligen; soe hem dat behaecht, sal dese onsse rechtinge besloten zijn; woe [9]) dat nijet is, soe sal itlike part in allen sijnen rechten, appellacien, excepcion(es) ende defencion(es) staen, geen part sich des vordrages behelpen [10]), ende dese saeke, alst

---

[1]) Rechtsgebied, macht.

[2]) Met beleid.

[3]) In 't belang der zaak, (vgl. het Nfriesch to goede = het nog toekomende).

[4]) Als schadeloosstelling en tegemoetkoming wegens het tijdelijk missen van de inkomsten als deken.

[5]) Echter, evenwel.

[6]) Verschreven vorm van »voerdrachten«, plan, voorstel, denkbeeld.

[7]) Vertegenwoordigers, gemachtigden; vgl. Verdam, Mnl. Wdb. i. v. »voreweser«, opziener, voogd, bestuurder, president, (oostmnl.); geen dezer beteekenissen kan op het woord in onzen tekst toegepast worden, daar er in plaats van een verhouding van meerderheid veeleer die eener ondergeschiktheid uit spreekt.

[8]) Hier voor: behagen, goedkeuren.

[9]) Misschien verschreven vorm voor hoe (hoedanig); vgl. ook Verdam, Mnl. Wdb. i. v. »woedaen« e. v.; in elk geval beteekent het hier: indien niet.

[10]) De zin van deze eenigszins duistere passage is m. i., dat, ingeval een der partijen of beide dan opnieuw in hooger beroep een uitspraak verlangden, zij zich niet weder zouden mogen beroepen op de beslissing van den hertog; (doch »behelpen« als

behoert, voer geboerlicken rechte uit gedragen, daer inne die ordinancie der recht holden, voer des mijt dem interdict stille staen, als dat voer ons vorwilliget is. Actum Leuwarden, den VIen dach Novembris A°. XV^{c}VII.

(get.) Schlesswijck.

---

wederk. w.w. had in 't Mnl. zoo veel uiteenloopende beteekenissen, o. a. nog zich bevrijden (uit). loskoopen van, zich bedruipen, zich zelf helpen, gebruik maken van, genoegen nemen met, enz.).

EENIGE BIJZONDERHEDEN OVER DE BISSCHOPSWIJDING VAN BALDUINUS CATS EN JOANNES VAN NEERCASSEL, IN 1662, EN OVER NEERCASSEL'S REIS NAAR ROME IN 1670[1]).

Tandem sub medium Septembris, post longam non sine incommodo moram, episcopali titulo et charactere decorati, Reverendissimi Domini Balduinus Catzius et Joannes a Neercassel, sed ita ut hic, qui ingenio et rerum agendarum dexteritate promptior expeditiorque, ac in Societatem propensior, illi quem pusilli animi quaedam perturbatio et ad omnia quae occurrunt trepidatio meticulosa oneri imparem faciunt, subordinaretur.

Multum diuque a variis actum in aula Romana ut amoliendis dissensionibus, quae non vanae praetimebantur ex collisione ingeniorum disparium et usu potestatis delicato, moles tota regiminis ecclesiastici per foederatas Provincias, soli Neercasselio, sicut initio pontificia constitutio tulerat, imponeretur, vel si id obtineri non posset, jurisdictionis saltem termini dividerentur, in quibus singuli independenter ab invicem

[1]) De hier volgende stukken zijn ontleend aan het m. s. »Acta Missionis Hollandicae Societatis Jesu«. Zij geven eenige, naar mijn weten, onbekende omstandigheden van die gebeurtenissen. Opmerkelijk vooral zijn de meer dan gewone gunstbewijzen die door Cats en van Neercassel in die dagen aan de Jezuïeten bewezen werden. Al is hetgeen verteld wordt misschien wat geflatteerd, er blijkt toch genoegzaam uit dat niemand toen kon vermoeden van hoe korten duur die goede gezindheid jegens de Societeit wezen zou.

(ad quod provinciarum dissitarum varietas et amplitudo invitare videbatur) suo gregi invigilarent; verum neutrum Sanctissimo ut probaret videri potuit persuasum.

Persuasum tamen fuisse vel inde postea colligere licuit, quod Hieronymus Vecchij, pronuntius Bruxellènsis, sibi elabi siverit, id sibi curae datum, ut si experientia comprobaretur ubi periculum fecerint non bene inter illos convenire, Salomonis exemplo infantem dividat et cuique suam designet partem in qua separatim jus suae exerceat potestatis. Attamen quia id tum latuit sub incerto eventu, jussi sunt ambo Coloniam Agrippinae se conferre, ut ab Illustrissimo Domino Marco Gallio, apostolico ad Tractum Rheni nuntio et Episcopo Ariminensi infula donarentur, et Catzius in archiepiscopum Philippensem, Neercasselius in episcopum Castoriensem consecrarentur.

Etenim visum fuit Alexandro VII, Ephesini et Trallensis titulos, quos initio assumendos decreverat, tamquam nimis hisce in regionibus apud haereticos pervulgatos, adeoque periculis et odiis obnoxios, aliis reservare, et minus notos substituere. Ergo profectionis dies statuitur 10 Septembris et quisque se divisim itineri committit. Multi de clero sequuntur, optimates praesertim quibus aliqua supra vulgus mystarum praerogativa.

Declaraverant aliquando futuri antistites, sibi pergratum fore si sociorum in Missione Praefectus, P. Franciscus l'Hermite [1]), praesentia sua illas nuptias cohonestaret. Visum est R. P. Provinciali consultoribusque opportunum, ad inescandos medium et magis magisque nobis demerendos, adeoque petentibus non

[1]) De Antwerpenaar P. Franciscus l'Hermite was van 1659 tot 1663 Overste der Jesuïeten-Missie in de Noordelijke Nederlanden.

denegandum. Quamobrem ipse, assumpto patre Joanne van Marisse [1]) in comitem, se eo contulit. Hoc humanitatis amicae officium adeo eos in suaves amoris effectus excitavit ut ad primum accessum se non caperent prae laetitia et toto commorationis istic tempore in profusam benevolentiae incredibilis significationem prorumperent, sancte promittentes, sepositis simultatibus, arcto deinceps necessitudinis sincerae vinculo adstrictos, se nobiscum victuros. Quibus in protestationibus eminuit Revmus Neercasselius, qui constricta Superioris arctissime manu in omni eoque frequenti congressu, testatus est velle se cum eo amicitiam inviolabilem colere, omnesque patres sibi subjectos favore quo posset prosequi, sibi ut conviva esset quotidie rogare, ut nullo alio, quoties Ultrajectum, delectam sibi commorationis sedem, venire contingeret hospitio uteretur quam suo, utrumque quam liberaliter oblatum tam gratiose excusatum, ne amicitia nostra bono praesuli oneri esset. Caeterum postea fideliter promissa adimplere perrexit, protestatus numquam pacem et concordiam clerum inter et socios effloruisse faecundius, quam sub illo Superiore, experiri se gauderet.

Et vero duos eatenus in nos peracerbos et prope felleos, Schadaeum unum et alterum Brienium, hunc Ultrajecti praepotentem, illum Hollandiae Australis provicarium, utrumque linguae mordacis et in nos aliquando injuriosae, qui credebantur nullis officiis mitigari posse, ita non admodum pridem familiari congressu,

[1]) P. Joannes van Marissien (ook bekend onder zijn schuilnaam P. Verhaegen) was geboren te Brugge en van 1649 tot 1666 werkzaam in den Haag. Om genezing te zoeken van den kanker vertrok hij in dat jaar naar Oirschot — waarschijnlijk aangetrokken door de faam der wonderwerken, toegeschreven aan de »Oirschotsche non«. Hij stierf er echter den 7en Juli.

in quo leges amicitiae sancitae, conciliaverat, ut jam ad omnia flexibiles ex lupis agni viderentur et ferocia posita, officiis nobiscum certare honori sibi ducant et gloriae. Castoriensi haec amoris officia, quae suaviter eum afficiunt, ventilante, clero autem reliquo ad haec exempla, quo loco habendi sint in posterum socii, nisi offensam velint incurrere ut notam, perspiciente.

Opinione diutius subsistendum Coloniae fuit. Sebassano enim episcopo [1]), qui unctioni assistere debebat, repentina morte sublato, feralis nuntius duabus non amplius ante celebritatem diebus afferebatur, nec in promptu erat qui subrogaretur. Expeditur quidem cursor mutatoriis equis ad Ruremundensem praesulem [2]) qui proxime omnium, hoc est bidui prope itinere, aberat, et postulatur per litteras ut in iis angustiis ad supplendum occurrere dignetur defectum. Is, et tantillo temporis spatio tantam viam conficere nequibat et templum Erkeleniae [3]) Minoritarum, quos recollectos vocant, novum, eadem ipsa qua solemnitas peragenda erat Dominica, consecrandum susceperat. Quare ad octiduum, sensibili cum Missionariorum incommodo, quorum diuturna a stationibus suis absentia in vitium futura erat, nec minore periculo, ne fama rei gerendae, quam in Hollandia tacitam esse optabant, ad haereticos dimanaret, consecratio suspendenda fuit.

Desideraverat Illmus Nuntius caeremonias in aede Collegii nostri celebrari, sed quod studio celandi strepitum et concursum vitandum censerent, qui apud nos

[1]) Episcopus Sebassanus. Of deze naam juist is en wie die bisschop was, kon ik niet achterhalen.

[2]) Bisschop van Roermond was destijds Mgr. Albertus d'Allamont.

[3]) Habets. Geschiedenis van het bisdom Roermond III blz. 698 vermeldt deze wijding der Franciskanerkerk te Erkelenz, maar plaatst ze in 1663.

prohiberi non potuisset, cum dies festivus deligeretur, quo munia nostra exercenda erant, Sancti Pantaleonis parochialis praelata est. Consenserat enim Abbas, ad quem spectat, ut occlusis valvis populus arceretur et tantum privatis adytus per coenobii claustra pateret. Quamvis hoc sic ob moram injectam secreto sat cautum fuit, praelatus deinde asseruit se, sibi familiariter obstrictos, quos curiositas exciret, excludere nec posse nec debere. Unde factum ut etiam haeretici exploratores interfuerint, a quibus tota peractae rei narratio episcoporum reditum praecurrerat.

Dum octiduum labitur, Superior Ruremundam digressus, amantissimum Ordinis nostri praesulem, cum quo jam olim consueverat, Coloniam adducit. Assumpserat is Rectorem Collegii [1]), quo ab arcanis conscientiae uteretur. Hic nova laetitia, nova obligationis confessio sponsos iterum vocales fecit et cumulati officii gratos praecones.

Die tandem optato illucescente [2]), quo Ecclesia duobus novis principibus ornaretur, omnia cum pia majestate et spectantium devotione, rite peracta sunt et Dnus Catzius in Philippensem, Dnus Neercasselius in Castoriensem inunctus est, qui templum in pontificali ornatu circumeuntes, sua benedictione festum absolverunt. Hisce transactis, Nuntius qui actui praefuerat,

---

[1]) P. Petrus d'Abreu was van 1658 tot 1663 Rector van het Jezuïeten-college te Roermond.

[2]) Den datum vinden we verschillend vermeld. Het N. Biogr. Woordenb. geeft op voor Cats (IV 406) 17 September; voor Neercassel (IV 1019) 9 September. Mogelijk dat hier de tijdrekening in 't spel is. Eerst den 18en Augustus 1672 werd door Neercassel de invoering van den »nieuwen stijl« afgekondigd in den Dom van Utrecht. Maar ook onbekendheid met de in dit stuk genoemde oorzaak van het uitstellen der wijding, kan de reden zijn.

utrumque cum paranymphis [1]) episcopis basilico excepit epulo, cui Superiorem Missionis cum Rectore Ruremundensi, suoque de Societate confessario solis, exclusis reliquis de clero Hollandiae asseclis, interesse voluit ut ostenderet quo loco Societatem haberet qui eos dumtaxat cum Ecclesiae principibus mensa dignaretur. Modesta hilaritas non defuit quae postridie in convivio nuptiali paulo liberalius se exercuit, adhibito etiam cum enumeratis Rectore Coloniensis collegii [2]) et patre Marisse. Tres mensae longae convivas vix capiebant quibus vinum senatorium, a Consulibus urbis propinatum, large fundebatur. Salus inauguratorum circumlata, qui nec obliti sunt Societatis prosperitatem et incrementum votivo haustu potanda praescribere. Stetit tamen omnibus mens et ratio, nec temperantia habuit quod quereretur.

Hunc solemnitas finem habuit sed non Castoriensis benevolentia qui et Superiore familiariter uti pergit et sociis omnibus se praestat ad omnia postulata facilem. Quia autem advertit Philippensem oneri sustinendo imparem atque ita curis, quibus insuetus, emarcescere, ut verendum sit, ne succumbat et ad breve tempus vitam producat, ne contristet bonum senem, molestiis, quas sibi facessit, satis attritum, ab ulteriore divisionis prosecutione usque huc supersedendum putavit, donec viderit quid tempus ferat, contentus ejus ad communicandum singula et exquirendum de rebus ambiguis judicium nimia prope officiositate.

---

[1]) De tweede assistent-bisschop, hier niet genoemd, was de Rotterdammer Adrianus van Walenburch, wij-bisschop van Keulen. Zie N. Biogr. Woordenboek I. 1530.

[2]) P. Wilhelm Ruskirchen was van 1662 tot 1666 Rector van het college te Keulen.

Haec paulo explicatius deduximus, ut constet posteritati alta jacta hoc anno fundamenta perpetuandae pacis tam diu desideratae cum clero seculari; quae si prudenti moderatione foveatur, èt multis controversiis ac molestis altercationibus liberabimur èt Catholicorum illi adhaerentium (sicut jam nunc Delphis et Ultrajecti compertum) gratiam lucrabimur, et R^di admodum P. Generalis ejusque Vicarii desideriis qui, quia vident in Curia Apostolica, quae hierarchicos tuetur, parum nostris privilegiis tuendis favoris hoc tempore expectandum, hanc per litteras multoties et impensius commendarunt, obsequemur.

Korte inhoud der afscheidsrede, door Mgr. van Neercassel gehouden vóór zijn reis naar Rome[1]).

Aenteyckeninge van tgene wy onderschreven onthouden hebben uyt de praedicatie van Syne Hoogwaerde op den 8^en Sept. 1670, oude styl, des naernoens alhier binnen Uytrecht gedaen, in een overgroote vergaderinge der Catholycken.

Den text waeren de woorden van Paulus met dewelcke hy die van Ephesien adieu seyde.

Syn exordium was captatio benevolentiae, seggende dat het niet vougen en soude dat hy soo een verre reys soude aennemen sonder syn afscheyd te nemen en sonder syne redenen te kennen te geven aen syne lieve schapen ende kinderen van dewelcke hy soo veel weldaden ontvangen ende met soo teere liefde bemint hadde geweest etc. En off het gebeurde, seyde

---

[1]) Over deze reis, zie: Bijdragen voor de geschiedenis van de R. K. Kerk in Nederland. II blz. 44—48.

hy, dat ick iets quame te seggen tgene soude konnen strecken tot mynen lof, tselve moeten de Catholycken opnemen, niet als tot myne verwaentheyt maer als tot myne onschuldinge bygebracht, gelyck den H. Apostel Paulus syn eygen glorie is verhalende, alsmede den prophete Job als hy van syne vrinden gelastert wirt.

Het en is dan niet dat ick naer Roomen gaen, nu steygerende in jaeren, om steden en rycke gebouwen te sien; mijn oog is daer nu al vol af. Ende 't en betaemt oock geenen herder syne schapen buyten wettige redenen te verlaeten, hebbe oock noyt myn selven alreden ontrocken naer my desen last is opgeleyt, tenzy altyts daer toe genootsaect; soude oock voor een groote doodsonde rekenen syne aenbevolen kudde uyt eygen playsier te verlaeten, etc.

T'en is oock niet dat ick naer Roomen gaen (gelyck sommige nochtans uytstroeyen) om dies wil dat ick aldaer ontboden ben om my selven te verantwoorden. Sulx te seggen is een groote grove lasteringe. Want alhoewel ick tot Roomen geen kennis off vrienden heb, als eenen enckelen Schotsen priester, soo ist nochtans dat ick ulieden toonen wil uyt eene missive my over 14 daghen van den Paus toegesonden, in wat voor estime ick by Syn Heyligheyt ben, — welcke missive hy opentlyck las, ende was geschreven van den Cardinael Altieri, uyt last van den Paus, synde antwoord op syn hoogwaerdens geluckwensinge aen den Paus, wegens de verkiesinge gedaen, waerin syne Eminentie schreef dat syn hoogwaerdens godvrugticheyd uyt syn missive aen Syn Heyligheyd genoeg was gebleken ende dat Syn Heyligheyd deselve alsmede den aenwasch ende voortgang der Catholyke religie ten hoogste estimeerde, met toewensinge van

den apostolycken segen. Waernaer hy noch een missive van Roomen las, antwoord op syn hoogwaerdens brief, by dewelck hy seyde dat hy versocht hadde dat daer eenen anderen wyser, voorsiniger en godvrugter biscop hier in syn plaets mogte gestelt worden, die soo aengenaem mocht syn aen de religieusen als hy was aen syne clergie; by welck antwoord hy versoeckt met syn ampt voort te gaen, met approbatie van hetgene hy tot noch toe hadde gedaen, waeruyt hy wytloopig besloot niet geciteert maer aldaer aengenaem te syn.

T' is oock niet, seyde hy, om eenige ampten off waerdigheden te becomen die aldaer menigvuldig syn, dewelcke Syn Heyligheyd die die eenigen dienst den Stoel van Roomen hebben gedaen, liberalyck pleegt mede te deelen, want verclaere ulieden, gelyck ick oock tot Amsterdam [1]) hebbe gepredickt, dat ick veel liever hier sonder pracht van carossen en paleysen in stilte ulieden wil dienen, als in hooger digniteiten, staeten off ryckdommen gestelt te worden, etc.

T' is oock niet om de Religieusen uyt de Missie te houden. Jae, een van myn redenen waerom ick naer Roomen gaen ende tgene ick te Roomen sal soecken uyt te wercken is dat de Religieusen haere Statïen die sy aengenomen hebben niet en souden mogen verlaeten, gelyck dicwils geschiet als sy niet meer uyt haere statïen weten te haelen ende my schryven dat ick deselve plaets met een ander soude voorsien off oock wel sonder schryven maer simpelyck henen gaen. Wille dan de religieusen hare statïen doen bedienen, ick maeck dan een groot onderscheyd tusschen

---

[1]) In het Begijnhof.

buyten de Missie te houden ende binnen de statïen te houden. Wille dan dat sy blyven in hare gelimiteerde plaetsen ende parochien ende wille haer alleenlyck uythouden uyt onse visscheryen; wille hebben dat sy die wollige ende melckagtige schapen, onder een andere pastorye hoorende, niet en konnen bedienen [1]). Want gelyck hier buyten de stad van Uytrecht hebbe ten platten lande overal pastooren gestelt en is dat dan niet onredelyck ende beswaerlyck voor de pastoors, dat daer sy in alle sieckten en voorvallen met pereyckel hunner leven haer arme gemeynten komen by te staen, dat daer sy den last ende de hitte van den heelen dagh komen te dragen, anderen hunnen loonpenning komen te ontfangen ende hunnen oost komen leeg te haelen. En dit is 't dat ick tegenstaen wil volgens last die my is opgeleyt. Ende hy las alstoen op 6, 8 ende nogh een articulus van syn instructie. Ende als wy haer dien last willen toonen seggen dan deselve niet te komen van de rechte hand. Ende hoe sou het gaen als yder niet onder syn statie en bleef, hetwelck door het hooft moet geschickt worden, het sou niet anders als een groote verwarringe maeken gelyck in Engeland alwaer om dieswille dat daer geene biscop en is, geen order word gehouden. Want in Londen alwaer de ryckdom van Engeland

[1]) Een compendium dezer afscheidsrede werd, met andere stukken, door Stephanus de Gamarra, Spaansch gezant bij de Republiek, opgezonden aan de Velada, gezant van Spanje te Rome. In een daarbij gevoegd »Advertissement sur le procédé de Mr. le Vicaire«, komt de volgende opmerking voor: »il dit qu ils viennent pescher dans l'eau d'autruy et prennent les plus grosses brebis de leurs pasteurs. Notez que dans la ville d'Utrecht luy-mesme a pratiqué ce qu'il reprend, arrachant d'un autre la plus grosse brebis de son troppeau, scavoir la Dame Moeswinckel, ou il a hérédité outre les meubles, 7000 francs en argent contant«.

is, daer is oock alle de geestelyckheyd ende als men daer een beter gelegentheyd heeft gevonden verlaet men de slechte, ende soo komt het platte land desolaet te liggen. Hierom wist de Hertog van Toscaenen [1]) wel onderscheyd te maecken tusschen het conserveeren ende bevoorderen van onse religie hier ende in Engeland. Seyde voorder dat hy hierdoor niemants conscientia en wilde binden aen eenen sekeren bichtvader, want in cas, seyde hy, dat daer imandt mochte wesen die een ander bichtvader als syn pastoor soude begeeren, tselve maer aen den pastoor, hem, off in syne absentie aen syne vicarius soude versoecken, die hen sulcks niet en souden weygeren.

Ick segge dan de reden van myn vertreck te wesen de glorie Godts en om ulieden ruste ende gerechtigheyd te helpen mainteneren, want sy de clergie, ulieder burgers ende vrinden, vastelyck gaen beschuldigen als off deselve alhier onnut ende ondienstig waeren, gelyck gylieden hooren cont uyt desen brief. Ende las deselve op int Italiaens die hy verduytsende seyde in deselve te staen dat de wereltse priesters hier geen vruchten en deden maer dat het een deel dronckaerts waren. Dit word hiervandaen van onse clergie, ulieder medeburgers ende vrinden, geschreven. Doet onse clergie geen vruchten? Ende ben ick en onse ganse familie niet door een Outhooft in de catholycke religie bewaert? en weet ick niet dat een van de onsen tot Amsterdam een van de treffelyckste familien heeft

[1]) Cosimo de Medici, prins van Toscane, maakte in 1667 een eerste reis door de Nederlanden. Den 27 December ontving hij te Amsterdam Mgr. van Neercassel in audientie; tegelijk met hem ook admiraal de Ruijter.

Hoogewerff: De twee reizen van Cosimo de Medici enz. Werken Hist. Gen. 3e serie. No. 41 blz. 60 en 164.

bekeert? Ende wat doet men als men in gasthuysen en verboden plaetsen de siecken, onder schyn van glasemakers en metselaars komt bedienen? Wat doet eene heer Teeckelenburg die allen Sondag met sulcken yver naer Schallicwyck loopt? Ick neme ulieden tot getuyhen. Zyn dan mynheer Putkamer, Brynen, Stackenborgh, de Roy, Velthuysen, Lindeborn etc. die sooveel arbeits ende sweets in ulieder saligheyd te bearbeiden besteden, syn dat dronckaerts?

Ick hebbe het tegens alle de religieusen niet. Daer syn de Predickheeren, Augustynen, Discalcers ende Carmelieten en meer andere die my alle estime ende onderdanigheyd betoonen [1]).

Seyde voorts dat de gemeynte niet en moeste ontsticht syn omdat sy hoorden dat daer verschillen waeren onder geestelycke persoonen van eender religie want sulcx al van de Apostelen tyde is geschiet, als wanneer daer gevonden werden die haer tegen Paulum stelde ende de gemeynte van hem sochten af te trecken ende door syn ondergang hem selven groots te maeken. Jae, tselve leest men oock geschiet te syn onder den Engel van Israel ende van Persien die soo lanck met eenen goeden yver tegen malkanderen twisten-den, totdat sy door den Engel Michael Godts wille verstonden.

Seyde voorder dat hy versekert was dat syne clergie als dwelcke haeren boosem altyt aen hem was opeenende, dat alle hetgene Syne Heyligheyd soude be-

[1]) Neercassel is hier niet volledig in zijne opsomming! De Gamarra teekent dan ook in de bovengenoemde »Advertissement« aan »dans ce sermon il dit que luy et la plus grande partie des réguliers s'accordaient fort bien, et il nomma tous les religieux... exceptés les Jésuites et frères Mineurs. Ce qui ne causa pas peu de scandale dans l'esprit de ceux qui l'entendoient«.

lieven te stellen dat sy daermede tevreden souden syn [1]) etc.

Voor 't slot seyde hy dat hy hoopte den gewensten olyftack van vreden mede te brengen etc. Offerende syn selven end syn leven voorts tot de liefde ende ruste van de catholycke gemeynte, met een ampele ende uytloopige toewensinge aen de catholycke gemeynte van den goddelycken bystand in syn absentie.

Al hetwelcke in substantie, wy onderschreven verclaeren Syn Hoogwaerde op den 8 Septembris 1670 alhier binnen Uytrecht gepredickt te hebben, gevende voor reden van wetenschap als dat wy in deselve predicatie syn geweest ende hetselve met onse eygen ooren hebben aengehoort. Verclaren mede dat in het enareren, sooveel int cort ons doenlyck is geweest, de eygene woorden van Syne Hoogwaerde hebben gebruyckt. Tot bevestinge van 't welck wy dit met onse eygen handen hebben onderteyckent, presenteerende tselve, des versocht synde, naerder gestant te doen.

Actum binnen Uytrecht den 10 Sept. 1670, oude styl.

Adrianus van Lommetzum.
Philips van Blocklant.

NIJMEGEN. F. VAN HOECK, S.J.

---

[1]) In een brief van Joannes van Winterswijck, te Amsterdam geschreven den 23 September 1670, lees ik: »P. Henricus Prince mihi dixit modo, habere se ex uxore Dni Fonteiju junioris, Vicarium adfuisse consuli nostro Amsterodamensi Valckenier et dixisse se Romam tendere eo fine ut efficiat, sacerdotes, qui curam animarum habent, honesto stipendio contenti sint, reliquas eleemosynas pauperibus catholicis impendendas, ut sic eo onere Magistratus liberetur, aedificandas etiam domos pauperibus viduis etc.«.

BIJDRAGEN TOT DE KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN 'S HEERENBERG.

In het archief van het huis Bergh berust een boekje met perkamenten omslag, 10 × 15 cM. groot, dat afschriften van stukken betreffende de kerk enz. te 's Heerenberg alsmede mededeelingen van kerkelijken en genealogischen aard bevat. Ik houd het voor een afschrift uit de tweede helft der 15de eeuw. Dat het niet oorspronkelijk is, blijkt uit de volgende schepenverklaring, die gevoegd is bij een extract uit het boekje:

»Wy Burgemeyster, Schepen und Raedt der stadt Herenberge doen konde und tuygen mets desen, dat wy dit extract uyt ein aldt met rooden und swarten inck geschreven boecksken geëxtrahiret und daermede te concorderen bevonden hebben; welck boecksken ein schrift was, geliick in alden tyden in den cloesters te schryven gewoonlick, ind onses vermoedens in 't Observantencloester in de grafschap Berghe voor Embrick geschreven is, doordien in 'tselve boecksken wiitloopigh und seer omstandlick de fundatione, erectione et aedificatione monasterii Minorum de Observantia per nobilem domicellum Wilhelmum, dominum de Monte, de Bilandt et de Hedel, in propria in den Briemer prope Embricam, et de cultu divino ibi die nocteque solito gehandelt und vermeldet wird; sonderling mede doordien in die historie van 't Observantencloester, folio 26, dese woorden gefunden worden: »Item per fratres conventus nostri

fiunt plures sermones devoti et solemnes in diversis terris et civitatibus et villagiis.

Oerkunt unser stadt segul, hierunder up spacium gedruckt den 27. dagh Novembris, anno 1637«.

Het door mij gebruikte afschrift is alleen met zwarte inkt geschreven en bevat geen fol. 26.

Over den stand des opstellers kan geen twijfel bestaan: hij was een monnik uit het door heer Willem gestichte klooster de Brymer. Het moet zijn opgesteld na 1465, aangezien hij spreekt over handelingen van heer Oswald, zoon en opvolger van den in genoemd jaar overledenen heer Willem.

Algemeen wordt op gezag van Van Heussen en van Rijn (Oudh. en Gest. van het bisdom van Deventer II, blz. 540) aangenomen, dat Adam van den Berg de kapel te 's Heerenberg in 1259 heeft gesticht. Uit het afschrift van den stichtingsbrief in ons boekje blijkt dit niet, daar de dateering ontbreekt. De oorspronkelijke brief bestaat hoogstwaarschijnlijk niet meer; althans in het Bergsche archief is hij niet. Ik vermoed, dat men aan dit jaartal gekomen is door oppervlakkige lezing van Slichtenhorst I, blz. 79:

»Adam heeft geleeft omtrent het iaer 1259; ende aen syn bloed-vriend Simon van Ghemen het Hof van Raesfelt, genoemd Rabdink-hof, verkoft: het kerxken van 's Heerenbergh tot gedachtenis van Pancraes gesticht, ende, tot onderhoudinghe van twee Priesters en geduyrighe was-keerssen, met noodighe inkoemsten verrijkt«.

Vergelijkt men deze woorden met den tekst der »Oudheden en Gestichten«, dan treft ons de overeenkomst. Leest men nu dezen zin met zorg, dan blijkt

daaruit geenszins, dat de stichting in 1259 heeft plaats gehad, maar alleen, dat heer Adam omstreeks dien tijd heeft geleefd. Dit nu is waar: hij komt in de oorkonden het eerst voor in 1228 en het laatst in 1260, zijn opvolger Frederik het eerst in 1272. Het eenige, dat vaststaat, is dus, dat de stichting der kapel waarschijnlijk omstreeks het midden der 13de eeuw heeft plaats gehad.

Ten aanzien van het St. Geertruid-gasthuis valt op te merken, dat het juiste jaar der stichting niet bekend is, maar dat wij door den hieronder afgedrukten brief wel weten, dat het eene stichting van heer Willem was, die in 1416 zijnen grootvader als heer van den Berg opvolgde. Genoemde brief luidt als volgt:

1443 (1444) December 26 [1]).

»Wy Willem, here ten Berge, ten Bilant ende tot Hedell etc., doin kont allen luden mit desen apenen brieve voir ons, onse erven ende nakomelingen, soe als wy in voirtiden mit gueden, volkomenen beraede om Gaids willen gegeven hebben den gasthuse ten Berge een gemeyn straet, geheiten die Heerveltstraet, gelegen in onsen lande van den Berge ende in den kirspell van Doetinchem [2]). . . . . .

Bekennen mit desen tegenwoirdigen brieve, dat wy nu op dach date des briefs gegont ende georloft hebben, gonnen ende orloven Henrich Voegell ende Willem Boedeker, gastmeisteren in der tiit des gasthuus ten Berge vurs., dat sy dese straet vurgen. in enen rechten erfwissell verwisselen moigen mit den eerbaeren praefst ende convente des cloesters van Belheem bi Doetinc-

[1]) Kerststijl.
[2]) Dus in Wijnbergen.

hem om ander stucken erfs ende lant, dat den cloester toe te hoeren plach ende den gasthuse bet gelegen is.

Gegeven in den jair ons Heren dusent vierhondert ende vierendeveirtich, op sente Stevens dach« [1]).

In het oud-archief der gemeente Bergh berust de door het klooster ten aanzien van dezen ruil uitgevaardigde brief d.d. 24. Januari 1444. Daaruit blijkt, dat het gasthuis in het bezit kwam van »enen hoff ende hofstede, daer het gasthuys nu op staet«, schietende met het eene einde op de Brunckssche straat, en daarbij een op het Melatenhuis schietend stuk lands.

Fol. 3. Fundatio cappelle Montensis et fundatio vera beneficiorum capelle per nobilem dominum Adam, dominum de Monte etc.

De erectione capelle Montensis et fundatione et erectione beneficiorum et de ordine, modo et forma faciendi cultum divinum, horas scilicet canonicas et missas pro vivis et pro defunctis.

Hier volgt de door den heer H. W. van Soest in zijn artikel »Zeddam en Azewijn« (Archief XXXVII, blz. 3 vgg.) medegedeelde stichtingsbrief.

In nomine sancte et individue Trinitatis et Unitatis. De prebendis sacerdotum et luminaribus capelle beati Pancratii in Berga Spiritus sancti instinctu et tam prudentum quam religiosorum et bonorum virorum consilio hanc ordinationem fecit nobilis Adam dominus de Monte inviolabiliter observari et observandam.

Ibi erunt duo sacerdotes hoc modo servientes, ut

---

[1]) Archief Bethlehem No. 483*.

unus unam septimanam, alter alteram observet, ita ut nunquum ibi desit missa, et uterque eorum erit coadiutor alterius in missis et in horis dicendis. Et celebrabunt missas pro vivis et pro defunctis tali ordine, quod primam celebrabunt pro dominis et dominabus et pro parentibus dominorum de Monte defunctis et pro omnibus defunctis, qui eidem capelle elemosinas contulerunt; alteram pro salute vivorum dominorum loci et benefactorum vivorum ipsius. Et plures in illa hebdomada missas dicere non tenebuntur, nisi velit [1]) vel dominus loci rogaverit.

Matutinas, primam, terciam et omnes alias horas canonicas diei simul dicent in ecclesia sive capella horis competentibus et uterque erit cooperator alterius, ita ut qui primus venerit pulsato signo campane, reliquum vocet. Uterque audiet missam alterius et quicquid offertur in capella equaliter divident inter se.

Si quis successorum nostrorum hec predicta bona in capella alienaverit et impedierit, ne de ipsis Deo et sanctis eius, sicut preordina(vi)mus, in predicto loco serv(i)atur, sentiat in omnipotentis Dei offensa(m) et beate Marie et beati Pancratii et beati Petri apostoli, insuper et domini Pape, domini Coloniensis archiepiscopi et domini Traiectensis episcopi se incidisse. Et ad perpetuam sui ipsius hoc (Fol. 4) faciet damnationem. Et quicumque cooperati fuerint consilio et auxilio, ut hec omnia perseverent in suo statu et permaneant in servicio Dei, pro suo premio habebit gratiam in presenti et gloriam sempiternam in futuro etc.

Nota. Sic patet, qualiter nobilis Adam, dominus de Monte, erexit primam solempnem capellam cum tribus

[1]) Waarschijnlijk verschrijving voor velint.

beneficiis solempnibus, quorum beneficiorum beneficiati dicerent in ecclesia sacras horas canonicas et missas regulares et canonicas pro vivis et defunctis in fundatione superius habita (?).

Post certos annos dominus Fredericus, dominus de Monte et de Bylandt, fecit fieri de capella solempnem ecclesiam parochialem, ut patet per tenorem littere sue, cuius tenor est talis, quam acquisivit ab episcopo Traiectensi de Blanckenhem.

Fundacio ecclesie Montensis acquisita per dominum Fredericum, dominum de Monte et de By(landt).

Hier volgt de door den heer H. W. van Soest in bovengenoemd artikel medegedeelde brief van bisschop Frederik van 9. September 1399.

Fredericus de Blanckenhem, Dei gratia episcopus Traiectensis, ad perpetuam rei memoriam universis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris salutem in Eo, qui est omnium vera salus.

Incomprehensibilis eterne bonitatis clementia, a qua bona procedunt universa sicut olivarum novelle in circuitu mense sue, multiplicandas ecclesias typaria virtute nos instruit pastoralis officii nostri curas tunc ad sue debite dignitatis sublevare fastigia et de talentibus (sic) nobis traditis fructum nobis posse centesimum reportare, dum quotidiana solicitudine motus affectionis nostre sincera caritate perspicuos dirigamus ad ecclesias locis subditis nostris congruis edificandas pro augmento divini cultus et incremento devotionis christiane. Cum itaque sicut pro parte illustris et generosi domini Frederici, domini de Monte et de Bilant,

fundatoris et patroni devote ac honorabilis capelle collegiate fundate ac erecte in oppido sive suburbio castri prefati domini de Monte in honore omnipotentis Dei, beate Marie virginis, sancti Pancratii martiris et omnium sanctorum infra parochiam ecclesie de Zedam nostre Traiectensis diocesis, et in eadem capella sunt tres prebende seu tria beneficia fundata et dotata, quorum unum obtinuit de presenti Wilhelmus Vindelant, pro nunc decanus Embricensis, aliud Henricus Mispell et tercium beneficium Wannerus Faber, et etiam pro parte incolarum dicti oppidi et dicte nostre dyocesis nobis fuit humiliter expositum, quod ipsi eandem suam ecclesiam parochialem de Zedam, que spatio satis magno a loco suarum habitationum distat extra oppidum et suburbia castri predicti constituta, tum propter loci distantiam et itineris intervalla guerrarumque discrimina et loca nemorosa condensa, passagia pericul(os)a et onerosa tum propter varias causas rationabiles et evidentes rationes accedere et eius frequentiam colere ac divinis officiis, prout decet, interesse et monita salubria audire, sacramenta ecclesiastica suscipere et alia caritatis opera adimplere (Fol. 5) commode non valentes, pio semper moti proposito novam parochialem ecclesiam ipsis magis commodosam (sic) infra dictum oppidum sive suburbium predicti castri de Monte distinctam penitus a dicta parochiali ecclesia de Zedam sub dote competenti constituere proposuerunt, nunc vero huiusmodi dictum propositum citius et salubrius ad effectum perducere cupientes prefatam capellam iam constructam et erectam de consensu patroni et curati dicte parochialis ecclesie de Zedam pro tempore in novam parochialem ecclesiam per nos desiderent reformari, predicte matri ecclesie bonis sufficientibus in recompensam prop-

terea deputatis, sacerdotemque canonice per nos instituti in dicta nova ecclesia, omnes et singulas oblationes et obventiones et legata et que fuerint alia quecumque a Christi fidelibus dicti oppidi sive suburbii vel aliunde provenientes seu oblata ibidem habiturum et percepturum; preterquam si aliquis dicte matri ecclesie vel personis deservientibus in eadem specialiter aliquid dederit sive legaverit aut ad certos usus reliquerit vel deputaverit, quod illud habetur [1]) effectum et maneret secundum donantis omnimodam voluntatem et canonicas sanxiones;

Et preterea pro ampliori dote et donatione dicte nove ecclesie prefatus dominus de Monte, patronus capelle predicte et trium prebendarum seu beneficiorum predictorum, voluit et ordinavit quod, quam cito Wilhelmus aut Henricus prefati dictis suis beneficiis cesserint etiam successive, quod tunc de quolibet eorumdem beneficiorum predictorum [2]) curatus dicte nove ecclesie pro tempore institutus de quolibet predictorum duorum beneficiorum et de bonis seu de fructibus eorundem percipiet et habebit duodecim florenos aureos monete Gelrensis pro nunc currentis in illis partibus vel valorem eorundem singulis annis in perpetuum percipiendos, tercio beneficio, quod dictus Wannerus nunc obtinet, propter bonorum et fructuum modicam et exiguam quantitatem in suo valore totaliter permanente; et si inventum, quod prefatus nobilis dominus Fredricus, patronus dicte capelle ac nove parochialis ecclesie ordinande, neminem reperire posset, qui huiusmodi novam ecclesiam regere vellet et acceptare, antequam

---

[1]) Verschrijving voor haberet.

[2]) De woorden de quolibet — predictorum zijn overbodig.

dicti viginti quatuor floreni prefate ecclesie cum effectu cessi fuerint et accrevissent, extunc tres beneficiati predicti predictam ecclesiam per se vel per alios interim regere et deservire promittent et procurent in divinis, iure nostro et nostrorum successorum, archidiaconi Embricensis et aliorum dominorum prelatorum semper salvo remanente;

Et insuper prefatus dominus de Monte et incole dicti sui oppidi sive suburbii supplicarunt nobis humiliter et devote, quatenus predictam capellam sic constructam et dotatam in tytilum (sic) nove parochialis ecclesie Domino consecrandam [1]) et dotem seu dotamen ipsius ratificare, confirmare et approbare et ipsam a predicta ecclesia penitus separare sacerdotemque instituere dictosque redditus annuos dictarom florenorum modo predicto et alios et oblationes et obventiones et legata omnia et singula supradicta huiusmodi nove ecclesie unire et incorporare necnon atrium et cimiterium fontemque baptismalem, reservatoria eucharistie, olei, et sacramentorum ac reliquiarum ipsius ac liberam sepulturam ceteraque parochialis ecclesie iura et insignia universa inibi facienda, tenenda, habenda et exebuenda pastorali benignitate concedere et indulgere dignaremur;

Nos igitur Fredericus, episcopus Traiectensis supradictus, huiusmodi supplicationibus favorabiliter inclinati et super causis et rationibus, supradictis informati competenter, prefati domini de Monte, patroni dicte capelle et trium beneficiorum predictorum, domini et archidiaconi Traiectensis ecclesie, dicte ecclesie patroni, et domini Johannis Wilde, prepositi et archidia-

---

[1]) Waarschijnlijk verschrijving voor consecrare.

coni pro tempore ecclesie Embricensis, et domini Johannis de Molendino, predicte matricis ecclesie curati, expresso consensu et favore et maturo consilio prehabito, predictam capellam in tytulum nove parochialis ecclesie, sicut premittitur, erigimus, fundationem et dotationem et alia supradicta cum effectu facta ratificamus et approbamus ac in Dei nomine confirmamus ac presentis scripti patrocinio communimus et cetera omnia ad dictam novam ecclesiam pro dote assignata et amplius pia erogatione largienda (et) assignanda fore et esse ecclesiastica et sub ecclesiastice protectionis libertate tuenda decernimus ac declaramus, in eadem nova et parrochiali ecclesia curam animarum, custodiam, reliquias, fontem baptismalem, loca reservationis eucharistie et aliorum sacramentorum, cimiterium et liberam sepulturam cum ceteris omnibus et singulis iuribus et insigniis parrochialibus de cetero tuendum, tenendum, gerendum et exercendum ibidem concedimus et indulgemus, et nichilominus discretum virum Theodricum Liefger, presbiterum dicte nostre dyocesis, nobis per dictum dominum de Monte, patronum, presentatum in rectorem et curatum predicte nove ecclesie instituimus ac institui, recipi et induci per quemcumque presbiterum nobis subditum ad hoc requisitum mandamus cum solempnitatibus debitis et consuetis necnon de quibuscumque obventionibus et fructibus, redditibus et proventibus ecclesiasticis ab incolis dicti oppidi sive suburbii seu aliunde largiendis aut obvenientibus sibi integre responderi quodque ius patronatus dicte nove parochialis ecclesie sit et maneat dicto domino de Monte et suis successoribus. Et ut in premissis debitus honor in recompensam servetur matrici ecclesie supradicte, tenore

literarum bonorum dicte ecclesie de Zedam in recompensam assignatorum, presentibus duximus inserendum quod sequitur et est talis [1]):

Datum anno Domini M° tricentesimo XCIX, in crastino Nativitatis Marie virginis.

Nobilis Fredricus, dominus de Monte et de Bylant, ampliavit solempnem capellam in ecclesiam parrochialem per preces et instantias ipsius confirmatam et approbatam, et hoc in occidentali parte.

Item nobilis Fredricus, dominus de Monte etc., ordinavit curam animarum, custodiam, reliquias, fontem baptismalem, loca reservationis eucharistie et aliorum sacramentorum, cimiterium et liberam sepulturam cum ceteris omnibus et singulis iuribus et insigniis parrochialibus et ordinavit per presentationem suam discretum virum Theodricum Liefger in pastorem primum ecclesie Montensis noviter approbate et ordinate in parrochialem ecclesiam. Item isti successit venerabilis vir, dominus Jacobus Poppert, qui fuit honeste conversationis et magne literature, qui quasi rexit laudabiliter ecclesiam Montensem annis quadriginta duobus vel circiter.

Anno Domini M°CCCC°XVI° incepit regnare Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylant etc., post obitum domini Fredrici, avi sui, et que gesserit in spiritualibus et secularibus, sequuntur.

Anno Domino M°CCCC°XLVI° ordinavit et fecit fieri tres choros solempnes (Fol. 7) in ecclesia sua, quorum ipse fuit auctor pro maiori parte, et auctoritate ipsius erecti sunt et pulcherrime consummati sunt anno Domini M°CCCC°XLVII°.

---

[1]) Deze insertie is in het afschrift weggelaten.

Nota. Etiam cum tribus choris mansit non consecrata usque ad quinquagesimum annum, et tunc dedicabatur totalis ecclesia cum omnibus altaribus per suffraganeum episcopum venerabilis Rodolphi, episcopi Traiectensis, et dabantur pro laboribus et expensis suffraganeo viginti quatuor floreni renenses, quorum octo exponebat nobilis Wilhelmus, dominus de Monte, et civitas Montensis octo et magistri fabrice octo.

Item nobilis Wilhelmus predictus fecit et ordinavit ex propria bursa fieri presbiterium solempne pro celebrante et ministrantibus ad honorem omnipotentis Dei pro duodecim florenis.

Item ordinavit et fecit fieri viginti quatuor sedes pro presbiteris, in quibus solempniter et reverenter dicerent horas canonicas et regulares et missas canonicas cantando complerent aliaque divina officia canonica et peculiaria comple(re)ntur devote et attente, pro quibus exposuit septuaginta octo florenos renenses.

Anno Domini M°CCCC° tricesimo tercio, Dominica Reminiscere, que est secunda Dominica Quadragesime, nobilis Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylandt et de Hedell, ordinavit et fecit ad honorem et ad laudem omnipotentis Dei et propter salutem suorum parentum, scilicet nobilis Ottonis de Lecka et nobilis Sophie, matris eius, et propter salutem anime proprie et propter salutem omnium animarum, que transmigraverunt de hoc mundo et quae transmigraturae sunt de hoc mundo in posteris de vera linea et progenie de Monte, solempnem et perpetuam memoriam imperpetuum duraturam secundum formam et tenorem unius litere scripte in materna lingua, sigillate sigillo maximo et supremo nobilis Wilhelmi prefati, cuius litere tenor de verbo ad verbum sequitur in forma verborum:

Wy Wilhem, heer then Berghe, then Bylandt ind tot Hedell, doen kondt ind kenlick allen luyden ind bekennen mit desen apenen brieve voir ons, onse erven ind nakomelingen, dat wy ter eeren Gaets ind umb troest ind salicheyt onser ailderen zeliger gedachten ind onser zielen, die verstorven sint of namaels van der heerscappien van den Berghe versterven moegen, gesticht ind gemaickt hebben ind avermitz desen brieve stichten ind maicken een ewige memorie ind begenckenisse ewelicken durende in formen ind voirwairden hiirna bescreven:

In den yrsten sal men tallen weeken des Dinxdagen avents vigilie singhen als sich dat geboirt. Ind als die vigilie gesongen is, so sullen die priesteren alle then grave gaen ind doen commendacy ind singhen Libera me, Domine etc. ind voirt als sich dat geboirt.

Item des Guesdachen morgen sal men een zielmisse singhen voir der hoemissen ind als die mysse uyt is, so sall die priester, die die mysse gesonghen heft, wywater nemen ind gaen then grave ind singhen Libera me, Domine etc. Ind alle die priesteren sullen hem volghen ind helpen om dat singhen (Fol. 8) ind commendacy doin,

Item sullen sye tiitlicken ther kercken komen, eer men die vigilie of mysse begint toe singhen, ind oft om kentlike ind.....[1]) noet dede, so moeghen sie dat verhailden[2]) in der vigilie hent men die yrste lexe singhen sall; ind wie dan dair nyet en is, die en sall gheen presentie boeren. Ind des gelickenisse ther myssen, oft om die kentlicke noet dede, soe moeghen sie

[1]) Hier staat nog eens k e n t l i c k e.
[2]) l. v e r h a i l e n = inhalen.

dat verhailen hent men singhet Kyrieleyson, of sy en sullen oick gheen presentie boeren.

Item so ducke sich geboirt dese voirs. vigilien ind myssen toe singhen, sollen sich der priester engheene [1]) myt anderen dienste nyet kroeden, dan alle gelicke malckanderen to helpen singhen. Ind wye van on des nyet en dede, die en solde gheen presentie verdienen, then weer zaecke, dat sy dat van des heerschaps gebode deden.

Item als die priester, die die mysse singhet, water nempt na den offertorium, so sall hie sich omkyeren ten volcke ind gaen stain up den nedersten graet van den koer ind bidden voir die voirs. zielen mit enen Pater noster etc., ind dan sal dieselfde priester knyen upten voirs. graet ind die andere priesteren in den gestolten ind lesen enen Miserere myt enen De profundis etc.

Item sall elcker priester ind die koester mede offeren, als men Kyrieleyson singhet, enen halven groten.

Item dat offer sullen sy an den kyrckmeisteren ter tiit gesynnen ind die sullen om dat uytreyken tot elcken maill als sich dat geboirt. Ind dat voirs. offer sall halff hebben die pastoir ind halff die priester, die die mysse singhet. Item so wie die mysse singhet, sall hebben enen pachtgroet ind die anderen viif priesteren mitten koester soellen verdienen, als sy die mysse helpen singhen ind ter tiit komen als voirs. is, elck enen halven pachtgroet. Ind als sye die vigilie helpen singhen ind ter gueder tiit komen als voirs. is, verdient ygelick dan oick enen pachtgroit.

Item of der priesteren gebreke, sodat sye nyet

---

[1]) Geen der priesters.

gesinghen en konden die voirs. myssen ind vigilien, dan sall die koster siin schoelre [1]) nemen ind helpen on dairto.

Item sall die koster dit den kerckmeysteren helpen waeren opt trouwelixte ind nyemant dairin toe verschoenen, die siin presentie versuempt. Ind so wes dairaf versuempt wordt ind nyet verdient en wordt als voirs. is, dat sall der kercken to baten komen, beyde van offer ind van presentien. Ind dit voirs. gelt ind presentie sullen die kerckmeyster uytrychten ind dat sal men dairan gesynnen so ducke als sich des geboirt.

Item wat hiiraff versuempt wordt, sall blyven ter kercken behoef als voirs. is, ind dairvoir soellen die voirs. kerckmeistere dat uytreyken ind renthen af boeren.

Item of een of meer priesteren hiir in der kercken ten Berghe gerentet worden, die soellen verdienen geliick den anderen presteren voirs. Item sovoell dat meer beloept, dat sullen die voirs. kirckmeisteren oick boeren ind uytreyken nae geboer, eer wy, onse erven of ymant van onser wegen van den gueden nabescreven yetwat afboirt. Ind dieselve nabescreven guede sall een rentmeister in der tiit verpachten so ducke dat geboirt. Ind dair sall als (Fol. 9) dan dieselve rentmeyster die kirckmeister in der tiit by nemen ind wysen sye dair an, dair sy dyt voirs. guet uyt boeren; welcke voirs. gelt sy tallen tyden, wan sich dat geboirt, uytpeynden moeghen gelycken als pacht. Ind dit voirs. gelt vestighen ind stedigen wy, alle jaire to boeren uyt onsen gueden, to Warm [2]) gelegen, in onsen lande van den Berghe, dat Luytken Diepstegen nu ter tiit tot synen lyve van ons in pacht heft, dat heren

[1]) Scholieren.

[2]) Buurschap bij Etten (gem. Gendringen).

Hendricks van Veethusen to wesen plach, ind uyt onsen guede, dat Evert van der Heyden nu ter tiit oick van onss tot synen lyve in pacht heft, dat wy der Gaisken guet toe heiten plach (sic).

Ind gelaven ind willen, dat onse erven ind naekoemelinghen, heren ten Berghe, dese voirs. memorie ind voirwairden alltiit vaste ind stede hailden soellen sonder wedersegghen.

In oirkunde der wairheit hebben wy Wylhem heer then Berghe etc. voirs. onse segell voir ons, onse erven ind naekomelinghen by onser rechter wetenheit an desen apenen brief gehanghen int jair onss Heren duysent viirhondert drie ind dertich, des anderen Sonnendages in der heiliger Vasten, geheyten Reminiscere.

Die summa is XV Rensche gulden, VI pachtgroit. Der sall Evert van der Heyden geven 6½ ailden schilt pachtz, Luedken Diepstegen III ailden schilt, 12½ pachtgroit.

Secundo ordinavit et fecit idem nobilis Wilhelmus prefatus solempnem memoriam, scilicet feria sexta quacumque ordinavit missam de sancta Cruce cum omni solempnitate cantandam, de qua quilibet beneficiatus ecclesie habebit florenum Arnemensem, scilicet undecim stuferos, quos ordinavit solvi per reddituarium suum et suorum successorum.

Item nota. Idem Wilhelmus, nobilis dominus de Monte, de Bylant et de Hedell, ordinavit octo solempnia altaria in ecclesia Montensi anno Domini M°CCCC° quinquagesimo, que altaria ordinavit dedicari per suffraganeum episcopum Rodolphi episcopi Traiectensis

qui omnia altaria cum omni solempnitate dedicavit; ordinavitque idem Wilhelmus cum suo pastore omnia.

Summum altare ecclesie Montensis dedicatum est Deo omnipotenti ad honorem sanctorum patronorum ecclasie Montensis, scilicet sanctorum martirum Pancratii et Georgii, et erit dedicacio summi altaris atque totius ecclesie Montensis prima Dominica post Assumptionis Marie sive Dominica infra octavas Assumptionis; et si octava Assumptionis fuerit in Dominica, tunc dedicatio ecclesie est in illa Dominica.

Altare in choro nobilium dominorum de Monte consecratum et dedicatum est Deo omnipotenti ad honorem sanctorum Petri apostoli et sancti Martini episcopi et patroni saltem dyocesis Traiectensis, et est eius dedicatio Dominica prima post festum apostolorum Petri et Pauli.

Altare sequens in parva cripta a parte australi consecratum et dedicatum est Deo omnipotenti et in honorem sanctorum virginum Dorothee, Juliane, Appolonie et in honore sanctarum Marie Magdalene et sancte Elizabeth, lantgravie Hassie. Et est dedicatio eiusdem altaris Dominica prima et proxima post Magdalene.

(Fol. 10.) Altare sequens ad septentrionem dedicatum est Deo omnipotenti in honore sanctorum Anthonii, Cornelii, Quirini, Huberti et Theobaldi et sancti Johannis Baptiste. Dedicatio eiusdem altaris est Dominica proxima post Decollationis Baptiste.

Altare sequens ab alia parte summi chori dedicatum est Deo omnipotenti in honore sanctorum martyrum Sebastiani, Christofori. Dedicatio eiusdem altaris est ipso die Sebastiani.

Altare in cripta parva in parte septentrionali dedicatum est Deo omnipotenti in honore sanctarum

Catharine virginis et martyris et sanctissimi Francisci, patriarchi pauperum Minorum de observantia et aliorum. Dedicatio eiusdem altaris est ipso die apostolorum Philippi et Jacobi.

Altare in sacristia et armario dedicatum est Deo omnipotenti in honore sanctorum Trium regum, scilicet Jasper [1]), Melchior et Baltazar. Dedicatio eiusdem altaris est ipso die Epiphanie.

Altare in choro beatissime virginis Marie dedicatum est Deo omnipotenti in honore gloriosissime virginis Marie et sanctorum Jacobi apostoli, Oiswaldi, regis et martyris, et sancti Nicolai episcopi. Dedicatio eiusdem altaris est semper in octava Pasche.

Idem nobilis Wilhelmus prefatus ordinavit altare in castro suo in suprema camera castri et dedicatum est Deo omnipotenti in honore sanctorum Georgii et Cristophori. Dedicatio ipsius altaris est ipso die ad Cathedram Petri.

Item nobilis Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylant et de Hedell, dedit ecclesie multa notabilia clenodia, scilicet plures calices, plura missalia et notabilia ornamenta et ornavit ecclesiam sede presbiterali et presbiterio. Et similiter ornavit ecclesiam viginti quatuor sedibus notabilibus pro pastore et ceteris beneficiatis et clericis eiusdem ecclesie. Et semper fuit provisor et promotor ecclesie Montensis. Et similiter fuit maxumus defensor cleri sui, scilicet sui pastoris et ceterorum presbiterorum, in omnibus necessitatibus et adversitatibus, quia suis temporibus clerus suus numquam sustinuit aliquas tribulationes et iniurias a quo-

[1]) De namen Caspar en Jasper worden zeer dikwijls verward.

cumque nobili sive ignobili. Et defendebat omnes et singulas causas totius cleri sui in quibuscumque necessitatibus et in quibuscumque iusticiis.

Ordinantie, ordiniert van den edelen, vermoegenden Wilhem, heer then Berghe, ten Bylant ind tot Hedell etc.

To weten, dat die edell, miin lieve joncker van den Berghe begeert van synen pastoir in(d) den anderen synen priesteren then Berghe dese nabescreven ordinantie, beheltlicke on [1]) anders siins rechten ind synen nakoemelinghen:

Item then yrsten dat die pastoir in der tiit alle dage up siin misdage sall synghen of laten synghen die hoemissen van den [2]), dair die priesters oir getyde af gehailden hebben, na rechter ordinantien des stichs van Uthrecht.

Item dat die hebdomadarius des Manendages, sGuedache, Fridagen ind des Saterdages die vroemisse sall synghen van den, dairup fundiert is, ind die pastoir die hoemisse van als voirs. is.

Item begeert miin joncker, wanneer die priesters memorie hebben up enigen deser voirs. daghe, dat sie doch onder on allen willen versaten enen priester van on, die die memoriemisse synghet thent totten offertorium of dat die elevatie gedain is, ind dan bestain die peculiaer misse ind die hoemisse to synghen als voirs. is.

(Fol. 11.) Item als heer Gisbert [3]) des Dinxdages margens een misse duet van den Heiligen Geyste, wil miin joncker, dat he die singe voir een vroemisse ind die hebdomadarius die hoemisse van den daghe.

---

[1]) Hem.

[2]) = dengene.

[3]) Zie blz. 287.

Item den Donredach leet miin joncker by siinre alder gewoenten, then weer saicke, dat die pastoir die hoemisse selven synghen wolde van den dage: so sall men die vroemisse synghen van den heiligen Sacrament.

Item weer yemant van den priesteren, die umb Gaitz will of uyt gueder devotien wilde synghen die vroemisse upten Donredach van den heiligen Sacramente, dair sol men ons denstelick an doen, ind dair solde die hebdomadarius die hoemisse synghen van den, dair die priesteren oir getyde af gehailden hedden. Doch en will miin joncker hier nyemant mede besweren voirder dan on Got devotie gevet.

Item so wie die priesters des Dinxdagen, als see miins jonckeren memorie toe doen [1]), plegen to synghen vigilie van drie lexen, wil miin joncker, dat se die nu voirtan sollen singhen van negen lexen, ind voirt die commendacie doen s Guesdages in der missen ind upter steden, als die brief, dair miin joncker die memorie ynne gemaket heft, dat uutwyest.

Item will miin joncker, dat see elcks dages dairbevoeren den sanck van der myssen sullen aversien ind den alsoe leeren, dat se des anderen daghen dairaf in der myssen gheen confuyss en doen.

Item sullen die priesters behailden voir oer memorie, die on miin joncker gemaket heft, alst dat ordiniert is; ind als heer Gysbert die verdient, so sullen on die kerckmeisters geven als den anderen. Ind en heft die kircke dairtoe nyet renthen genuech van den, die wy on bewesen hebben, so sall miin joncker dairtoe doen ind dat toe recht maicken. Ind soe als sie dan ander soeven hebben soeven weecken (?), die sullen sie

---

[1]) Misschien is hier het woord p l e g e n vergeten.

behailden, dan tot elcker soevender weeke sall heer Gysbert, als die yrste oblacie gedain is, onder derselver myssen hailden eyn mysse voir die zielen, dair miin joncker die memorie af gemaickt heft, ind voirt voir idt heerscap van den Berghe, dat verstorven is, ind oick voir die levendighen.

Hier volgt de stichtingsbrief van het klooster de Brymer, die in deel XII der Bijdragen en Mededeelingen van Gelre is uitgegeven en dien ik daarom hier weglaat. Alleen wil ik wijzen op een paar plaatsen, waar de uitgever minder juist heeft gelezen.

Blz. 286, r. 14 v. b. L. quare i. p. v. quod; r. 9 v. o. L. viventium i. p. v. viverent. Hiermede vervalt van zelf de bijvoeging [qui] in r. 11 v. o.

In plaats van Cartarius leze men in de onderteekening Tartarinis.

De tekst van het boekje gaat dan aldus voort op fol. 13 recto:

Cuius bullae veri commissarii ex parte summi Pontificis fuerunt venerabilis et nobilis dux Johannes de Bavaria, episcopus Monasteriensis protunc, in utroque iure licentiatus, et Rodolphus Bitter, decanus et canonicus ecclesie sancte Walburgis Zutphaniensis, dyocesis Traiectensis.

Quia vero bulla continebat illam clausulam »quatenus vos vel alter vestrum, si ita est«, idcirco quibus quidem literis apostolicis receptis et presentatis secundum formam iuris et per nos receptis, nos Rodolphus Bitter, decanus et canonicus ecclesie sancte Walburgis Zutphaniensis, executor sive commissarius, ut ad executionem illarum et in eis contentorum iuxta traditam per easdem nobis formam procedere dignaremur, ad

instanciam et pro parte prefati nobilis viri Wilhelmi, domini de Monte, de Bylant et de Hedell, locorum Traiectensis dyocesis, cum instancia debite requisiti fuerimus, pronuntiamus, decernimus et ordinamus auctoritate nobis commissa nobili Wilhelmo, domino de Monte etc., licentiam aedificandi, erigendi et fundandi domum, conventum sive monasterium Minorum Regularis observancie sub anno Incarnationis Dominice sive a Nativitate M° CCCC° LXIII, indic(t)ione undecima, decima nona mensis Marcii, die Veneris, hora prima vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Pii, divina providencia pape secundi suprascripti, anno eius quinto, presentibus ibidem venerabili ac circumspecto domino Swedero de Apeldoeren, preposito ac canonico ecclesie Zutphaniensis, ac strenuo viro, domino Jacobo de Hacfort, milite, honorabilique viro Hermanno de Buedberch, canonico et thesaurario eiusdem ecclesie Zutphaniensis, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Post hec sub brevi temporis spatio decanus Zutphaniensis fuit vocatus, requisitus et rogatus a predicto nobili Wilhelmo, domino de Monte, de Bylant et de Hedell, venire ad presentiam eius ad oppidum Montense auctoritate apostolica sibi commissa ad acceptandum locum pro fratribus Regularibus observancie pro aedificatione monasterii, et veniendo ad oppidum Montense nobilis Wilhelmus prescriptus una cum decano Zutphaniensi et cum suis militaribus fuerunt ad locum acceptandum prope Embricam, proprie in den Briemer. Et decanus Zutphaniensis auctoritate apostolica acceptavit locum et intronisavit fratres Regularis observantie et assignavit eisdem fratribus Regularis

observantie illum locum auctoritate apostolica coram notario (Fol. 14) et pluribus testibus fide dignis et postea immediate inceperunt fratres Regularis observantie cogitare actualiter de edificatione monasterii disponendo locum previis dispositionibus pro structura conventus et monasterii etc.

Deinde quotidie fiebat edificatio, que cum magna sollicitudine et diligentia superiorum ordinis et conventus et procuratorum acta est usque ad consummationem quasi in structura edificiorum et aliorum singulorum monasterium respicientium.

Item conventus habundat in notabilibus libris chori, scilicet in myssalibus, lectionariis, antiphonariis, psalteriis et in singulis ornamentis, que sunt de necessitate conventus et monasterii.

Item suffraganeus episcopus nobilis et reverendi in Christo Johannis de Bavaria, episcopi Monasteriensis tunc temporis, dedicavit auctoritate sibi ab episcopo prefato concessa domum capittularem tamquam ecclesiam et cimiterium.

Sed postea, ecclesia edificata et completa, reverendi in Christo David de Burgundia suffraganeus episcopus ad peticionem nobilis domini Oiswaldi, domini de Monte et de Bylant etc., consecravit et dedicavit ecclesiam totam cum tribus vel quatuor altaribus cum omnibus solempnitatibus (consuetis) et requisitis.

Item cotidie et singulis diebus festivis et ferialibus viget ibi cultus divinus ad laudem Dei, patris omnipotentis, et unigeniti filii eius Jhesu Christi die nocteque in singulis horis canonicis et pluribus abstinentiis secundum formam et modum sancte Romane et catholice universalis ecclesie, et fiunt ibi cotidie plures misse pro vivis et defunctis fundatoribus et elemosinatoribus.

Item per fratres conventus nostri fiunt plures sermones devoti et solempnes in diversis terris et civitatibus et vyllis, per quos populus terrarum diversarum reducuntur ad fidem catholicam et corroborantur et solidantur in singulis virtutibus, et plures evadunt per eosdem pericula animarum.

Item omnipotens Deus mirabilia et salubria operatur per Sacramentum penitentie per confessiones mediantibus fratribus Minoribus de observantia. Habent enim vitam regulatam per vitam Christi Iesu et habent vices episcopales et aliq..... apostolicas. Rediuntur [1]) plures animas rationales seductas carne propria, mundo et dyabolo ad viam salutis eterne, que alias irent ad portum eterne dampnationis. Fructificant valde illaqueatas animas reducendo ad viam veritatis.

Item quidam minimus subditorum nobilis domini de Monte et de Hedell obtinuit in capitulo generali Minorum de observantia a vicario totius ordinis per universam Christianam fidem quandam literam fraternitatis auctoritate totius ordinis, in qua auctoritate summi Pontificis et auctoritate ordinis concesserunt et participem plenarie fecerunt nobilem Wilhelmum, dominum de Monte et de Hedell, et nobiles filios eiusdem, scilicet nobilem Oiswaldum, dominum de Monte et de Hedell, et nobiles fratres et sorores eiusdem et omnes successores eorundem omnium horarum canonicarum, omnium missarum, omnium vigiliarum, omnium confessionum, omnium predicationum et omnium abstinentiarum et omnium bonorum operum, que fiunt a fratibus Minoribus de observantia per totum mundum et per totam universalem ecclesiam Romanam usque ad finem mundi.

[1]) Waarschijnlijk verschrijving voor r e d u c u n t.

Que participatio est maxima gratia coram Deo omnipotente et coram tota celesti curia. Qui homo fecerit se adaptum ad recipiendum cotidie et tal ... (Fol. 15), habebit sanctum Franciscum et omnes patres ordinis intercessores et advocatos apud Deum misericordem.

Et sic patet superficialiter de erectione monasterii et conventus Minorum de observantia. Edificatum et inceptum per nobilem domicellum Wilhelmum, dominum de Monte, de Bylandt et de Hedell, quo ad maiorem partem et completum regaliter ad honorem Dei omnipotentis et ad promissionem patri factam per nobilem et strennuum dominum, dominum Oiswaldum, dominum de Monte et de Bylant, in cuius patria situatum est monasterium. Et prenominatus nobilis dominus et miles Oiswaldus, dominus de Monte et de Bylant, est patronus et dominus Minorum ibi habitancium in eodem monasterio in temporalibus et summus Pontifex et reverendus episcopus Traiectensis in spiritualibus.

De erectione hospitalis et solempnis capellae in eodem per nobilem domicellum Wilhelmum, dominum de Monte etc., ad honorem Dei, patris omnipotentis, pro salute animae suae et uxoris, nobilis domicellae, filiae Everwyn comitis de Benthem, ad preces et ad instanciam nobilis domicellae.

Copia erectionis.

In nomine Patris, sancte et individue Trinitatis Patris et Filii et Spiritus sancti. Nos Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylandt et de Hedell, ad laudem, honorem, gratiarum factionem et ad gloriam Dei omnipotentis et ad honorem venerande glorioseque Virginis Marie, matris domini nostri Jhesu Christi, ac sancte Gertrudis

virginis ac omnium sanctorum Dei et propter animarum salutem parentum nostrorum et nobilis uxoris nostre ac propter salutem propriam ac successorum nostrorum ereximus et erigi fecimus domum pauperum sive domum hospitalem in oppido nostro Montensi cum capella solempni consecrata et dedicata, ad quam quidem capellam affluxerunt certi et notabiles redditus et elemosine per nos et per nostros cives per pias et largas erogationes et collationes piarum mentium. Iccirco nos tamquam patronus eiusdem hospitalis considerantes et attendentes omnes res perire et ad nichilum redegi [1]), que sunt sine regimine, gubernatione et observatione, quia nos [2]) tamquam verus fundator domus et capelle predicte et tamquam verus patronus et collator capelle et omnium reddituum et elemosinarum ergo instinctu Spiritus sancti et tam prudentum, religiosorum et secularium virorum consilio hanc ordinationem et ordinantiam, que sequitur, fecimus et ordinavimus inviolabiliter observandam in perpetuam rei memoriam.

In primo volumus et ordinamus, quod dicta capella et domus hospitalis habebit rectorem, gubernatorem, conservatorem, provisorem et dispensatorem omnium reddituum et elemosinarum, datarum, erogatarum et in posteris et futuris temporibus erogandarum a nobis nostrisque successoribus et a nostris opidanis et subditis et a quibuscumque Christi fidelibus.

Item ordinamus, quia in hospitali est solempnis capella, ut in ea qualibet ebdomada celebrentur et celebrabuntur due misse, scilicet feria quinta missa de Sacramento et sabbatina die missa de sancta Gertrude, patrona eiusdem capelle, sic quod presbiter et vicarius

[1]) Verschrijving voor r e d i g i.
[2]) Deze twee woorden zijn overbodig.

eiusdem capelle hospitalis celebrabit duas predictas missas in hospitali et unam missam de sancto Spiritu in nostra ecclesia parrochiali, quia tunc est vacantia in prima missa. Et celebrabit primam missam de sancto Spiritu et celebrabit tres missas in qualibet ebdomada et ad plures non obligabitur, nisi redditus sui creverint ad valorem quadraginta florenorum, quia tunc adhuc celebrabit quartam missam.

Item ordinamus et volumus, quod capella predicta et domus hospitalis habebit specialem et proprium sacerdotem, qui in propria persona vel per aliam [1]) tempore necessitatis celebrabit predictas myssas ut prefertur. Et nos et nostri successores tamquam veri fundatores, collatores et patroni dicte capelle et domus hospitalis volumus eligere providum, honestum, expertum et approbatum sacerdotem et pronunc eligimus Gisbertum Lansinck, providum et honestum virum, cui et suis successoribus assignamus de elemosinis erogatis et erogandis pro primo viginti duos florenos renenses tales, quales dominus terre facit sublevare de pactione sua vel de redditibus suis, et quatuor maldros siliginis perpetuis temporibus et singulis annis. Item elemosine, que post istam ordinationem advenerint per piam erogationem hospitali, cedent pro media parte sacerdoti et rectori hospitalis et pro media parte cedent hospitali et pauperibus, quousque redditus sacerdotis creverint ad quadraginta florenos renenses, et tunc proprius sacerdos et rector hospitalis celebrabit quartam missam in hospitali. Et postquam redditus sacerdotis (et) rectoris hospitalis creverint ad quadraginta florenos renenses, ut prefertur, tunc omnes redditus et omnes

---

[1]) Lees alium.

elemosine advenientes hospitali et pauperibus cedent hospitali et veris pauperibus et non sacerdoti, nisi ex speciali legatione sacerdoti aliquid erogatum fuerit.

Item ordinamus et volumus, quod sacerdos electus a nobis et sacerdotes a nostris successoribus eligendi ad regimen et ad dispensationem pauperum habebunt et recipient totam curam et totam dispensationem et totum regimen hospitalis et pauperum domusque hospitalis, capellae et omnium reddituum sive elemosinarum, dotatarum sive erogatarum pro presenti dotandarumque sive erogandarum futuris temporibus a nobis, a nostris successoribus sive a quibuscumque Christi fidelibus.

Conservabunt domum hospitalem in esse, in fabrica et structura et restauratione utensilium et supellectilium. Item ordinabit unum subiectorem [1]) in domo hospitali, qui recipiet pauperes et peregrinos, debiles, cecos et claudos, quos tractabit secundum facultatem domus et elemosinarum.

Item volumus et ordinamus, quod sacerdos et dispensator domus hospitalis secundum facultatem reddituum et elemosinarum in Quatuor temporibus et in aliis temporibus anni, quibus ordinatum fuerit ab erogantibus elemosinas, faciet distributiones elemosinarum generales perpetuis temporibus duraturas.

Item volumus et ordinamus, quod sacerdos capelle hospitalis annuatim et singulis annis secundum facultatem reddituum et elemosinarum superfluarum ultra suos redditus et sibi assignatos et ultra fabricam et ultra divisiones prenominatas subveniet cum illis super-

[1]) Subiecto is volgens du Cange minister imponendis et colligendis tributis destinatus. Deze omschrijving past hier niet. Ik denk aan eenen huismeester.

fluis elemosinis veris pauperibus certis temporibus sublevando eorum angustias et paupertates.

Item ordinamus et volumus, quod sacerdos et dispensator domus hospitalis annuatim et singulis annis gaudebit singulis presentiis in ecclesia, quibus pastor et ceteri beneficiati ecclesie Montensis gaudent.

Item nos assignamus et damus sacerdoti et dispensatori hospitalis et capelle (Fol. 17) prefate talem curam et totum regimen una cum socio suo et integram auctoritatem regendi, conservandi et dispensandi capellam et domum hospitalem et omnes redditus et elemosinas secundum modum et formam prenominatam et a nobis ordinatam.

Item volumus et ordinamus, quod rector et dispensator domus una cum socio suo sibi a nobis sive a nostris successoribus assignato et assignando omni anno semel et annuatim et singulis annis perpetuis temporibus reddet rationem villicationis et dispensationis domus et omnium elemosinarum coram nobis et nostris successoribus.

Item nos Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylant et de Hedell, confirmamus, approbamus et ratificamus omnem istam ordinantiam et omnes articulos ordinancie generaliter et unumquemque specialiter sub sigillo nostro inviolabiliter observari.

Ob quam causam nos Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylant et de Hedell, rogamus et supplicamus reverendum in Christo David de Burgondia, episcopum Traiectensem, vel eius vicarium vices eius in spiritualibus gerentem, ut dignetur confirmare, approbare, roborare et ratificare ordinationem et constitutionem nostram prefatam munimine ecclesiastico et spirituali, ut iuris est, et ut dignetur mortificare et spiritualizare

omnes et singulos redditus, quos iam habet domus hospitalis et quos unquam habitura sit in posterum perpetuis temporibus a quibuscumque Christi fidelibus.

In signum veritatis nos Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylant et de Hedell, fecimus muniri et confirmari literam et paginam continentem ordinanciam et constitutionem nostram sigillo nostro.

Datum anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo etc.

Et sic finiuntur aliqua notabilia spiritualia et salubria, quae Wilhelmus, dominus de Monte, de Bylandt et de Hedell, egerit in spiritualibus in vita sua, et sit exemplar successorum suorum et omnium aliorum principum, quia ea, quae egit, sunt fide Christiana digna etc.

ARNHEM. J. S. VAN VEEN.

DE UITVOERING VAN HET »PARDON GENERAEL« VAN 1569 IN HET ARCHIDIACONAAT ARNHEM.

Op 16. November 1569 was door koning Philips II, in navolging van paus Pius V, een plakkaat uitgevaardigd [1]), waarbij aan allen, die, zonder zich op eenige wijze aan heiligschennis te hebben schuldig gemaakt, van het oude geloof waren afgeweken, gratie werd toegezegd, mits »doende twee maenden naestkomende nae de publicatie van desen die behoorlicke humiliatie, revocatie, wederroepinge ende abjuratie van hun voorseide dwalingen ende erreuren«.

De afkondiging van deze plakkaten heeft om mij onbekende redenen eerst op 30. Juli 1570 in Gelderland plaats gehad [2]), terwijl als uiterste termijn 16. November werd vastgesteld.

Nu ontving op 6. November het Hof eenen brief van Peter van Teeffelen, pastoor van Tiel en »utriusque Bataviae provisor«, waarin hij o. a. mededeelde [3]):

»Quum nullus adhuc in civitate nostra Tyle ad sanctum absolutionis officium a Celsitudine archiepiscopali diocesis Traiectensis constitutus sit nonnullique sint, qui se Ecclesiae reconciliare, priusquam remissionis tempus a Regia Maiestate praescriptum expiret, cupiant, obnixe precor, ut alicui in civitate nostra a

[1]) Van Loon, Groot Gelders Placaet-Boeck (1701) I, kol. 417—425, 528.

[2]) Br. v. h. Hof met uitheemschen No. 3330.

[3]) Br. kw. Nymegen No. 6506.

Vestris Dignitatibus — si id ita fieri potest — vel missis literis ad Archiepiscopum Traiectensem impetretur, cui hoc munus tempestive delegetur, ne lapsi et poenitentes impartita Regiae Maiestatis gratia involuntarii priventur atque destituantur«.

Het Hof achtte deze zaak van zoo groot gewicht, dat het er nog denzelfden dag over schreef aan den Aartsbisschop [1]). Na eene uitvoerige inleiding over den aard en de toepassing der gratie gaat het Hof aldus voort:

»So worden wy nu geloofwirdelick bericht, dat binnen die stadt Tyel, jae oick in den ampten van Betuwe noch nyemant geweest off noch en sye, wairdurch dan Oirer Pauw. Heylicheyt end Co. Maj. onderdanen — sonderlinge soe die tiit der gracien zeer nae, jae, om to rechte to verstaen, gantz omme is — in grooten verloep ende verlies der hun soe mildelick und genedelick mitgedeylter gracien, vergiffenisse, quiitscheldinge und absolutien vervallen und die voirs. gratien irrite ende vergeflick verleent ende gegeven siin sollen. Om wellicken noch to remedieren wy nyet hebben onderlaten sullen desen aen U. Hoichw. gantz dienstlicker meynongh to schryven, op 't vlietichst begerende und van onses allergenedichsten heren des Conincks wegen dieselve guetlick vermaenende, dat U.W. daerinne to versien believe, mit dem aenhange oick, dat nyet alleenlick in die stadt Tyel ende Betuwe, mair oick in allen anderen deser landen ampten, steden und vlecken, Uwer ertsbisschoplicker overicheyt onderworpen ziinde, dair die gracie Syner Pauw. Heylicheyts, achtervolgende den schryven dyenthalven aen

[1]) Br. uitheemschen No. 3350.

Uwe Hoichw. uuytgegangen, moegelick noch nyet gepubliceert en ziin, soe wy hoichstberumpter Co. Maj. pardon allomme to doen publiceren bevolen, aenstondt gepubliceert und gesamenderhandt [1]) guede gedeputeerde und verordente geschickt worden ten eynde als boven; und daerenteyndens dat Uwe Hoichw. oick aenstondt aen den durchluchtigen und hoichgeboren fursten und heren hertoigen tho Alva etc., lieutenantgouverneur und capiteyn-generael, schryven will — diewyle des anders nyemants macht en heeft — to dem eynde dat S. F. Exc. genedelick believe den tiit, in den voirs. pardon begrepen, binnen wellicken die onderdanen schuldich siin sich to reconcilieren, noch eynen anderen tiit to continueren, dairmit voel und verscheiden onderdanen by gebreke van dyen nyet alleen in perikel liifs und guedts, maer oick orer zielen [2]) en verloopen, 'twellick wy als alhier van hoichstgedachter Co. Maj. wegen verordente werltlicke overicheyt ongerne saegen«.

De brief eindigt met het verzoek om den bode het antwoord mede te geven. Dit [3]) luidt als volgt:

»Weerdige, erentfeste, hoochgeleerde heeren ende guede vrunde, Uuyt U. Weerden missive, den zesten deses maents Novembris an ons geschreven ende den XII. derselver maent ons gehantreyckt, en konnen wy anders nyet vermercken dan dat die ingeseten van Tyel ende andere omliggende plaetsen haere groote versuymelheyt, ignorantiam crassam ende latam culpam geerne op ons souden willen leggen, omdat oersake daeruuyt geschept mochte werden ons der-

[1]) Tevens.
[2]) Hier is het woord *nyet* vergeten.
[3]) Br. m. uith. No. 335f.

halven by die Excellentie des hertoichs van Alva te bedragen. Dus vuegen wy U. L. vruntlick te verstaen, dat in onse instructie des pardons halven, van Pauselicke Heylicheyt ende Co. Maj. gnedichlick gegundt, onder anderen begrepen is, dat weynighe ende in cleyne getall commissarien tot uuytinge des voers. pardons gestelt souden werden om die saken discretelick ende secretelick te handelen, 'twelck wy naevolgende in die jurisdictien der proosten ende archidiaconen der kercken van Utrecht een ofte meer commissarien gestelt hebben om alle die persoonen, haeren jurisdictien onderworpen wesende, achtervolgende het voers. pardon te moegen reconcilieren, geliick wy oeck gedaen hebben in die jurisdictie des proosts ende archidiaken tot Arnem [1]), als nementlick zeeckere commissarien deshalven tot Gorcum gestelt, onder dieselve jurisdictie gelegen.

Wael is waer, dat wy zeeckere steden ende plaetsen speciale commissarien gegundt hebben, maer dat is geweest by groote sollicitatie ende aenhaldinge derselver om oncosten van veere wegen te sparen ende den krancken ende den onvermoegenden te verlichten. Hadden nu die van Tiel ende anderen, hier over der dueren liggende, van gelycken begeert als van anderen geschiet is, hoewael nochtans wiit ende over veel mylen van hier gelegen, sonde hen zulcx oeck ongeweygert geweest ziin. Diewiel dan sy still geswegen ende ons als anderen derhalven nyet versocht en hebben, well wetende, dat het voers. pardon ten eynde van drie

[1]) De grenzen van dit archidiaconaat zijn zeer moeilijk op te geven; daartoe behoorden een deel der Nederbetuwe, de Tielerwaard, de graafschappen Buren en Culemborg, een deel der Alblasserwaard en des lands van Altena en de Bommelerwaard zonder Driel.

naestvolgende maenden geëxspireert soude werden, en kunnen sy haer versuymelheyt ende onachtsaemheyt nyemant wyten dan hun selven, soe wy nyet geholden en waren in alle steden ende vlecken om oersaken voers. commissarios te stellen et per consequens damnûm, quod quis sua culpa sentit, sibi et non aliis imputare debet. Wen sy noch acht dagen daer te voeren begeert hadden, dat sy nu acht dage te late begeeren, soe souden die inconvenienten, daer U. Weerden brieff van vermelt, geensins verresen hebben, sed modo claûsa est ianua.

Hiermede U. L. nae alle vrundtlicke erbietunghe bevelende Gott almachtich in saeligen walfaert te sparen ende te behalden.

Gescreven op onse eertzbisschoppelicke hoff tUytrecht den XII. Novembris anno etc. tzeventich.

Fredericus a Taûtenburch,
archiepiscopus Traiectensis,
fautor vester«.

Het komt mij voor, dat de Aartsbisschop, nadat de bode met zijn antwoord naar Arnhem vertrokken was, 's Hoves brief nog eens met aandacht heeft overgelezen en daarin eene zinsnede heeft aangetroffen, die hem stof tot nadenken gaf. Deze zinsnede, voorkomende aan het slot van den brief luidt: »Off anders (d. i. zoo hij daarin niet voorziet) kunden eydts- und amptshalven wy nyet ombgaen aen S. Exc. selfs dairomme to schryven und om gebuerlicke provisie tot reddongh der onderdanen to forderen«.

Hoe het zij, uit den brief, dien hij 14. November op den eersten liet volgen [1]), klinkt een gansch andere toon:

[1]) Br. m. uith. No. 3352.

»Weerdige, erentfeste, hoochgeleerte heeren ende guede vrunden, Overmits die bode, aen ons gesonden den XII. dieses maents, ylende ende begeerlick was van stonden aen zyne expeditie te erlangen, en hebben wy doentertiit U. Weerden missive volcommelick nyet konnen beantwoorden; geven daerom dieselve mits desen guetelick te verstaen, hoe dat wy boven die constitutie der gedelegeerden in des archidiakens van Arnhem jurisdictie tot Gorcum oeck volcommelick tot uuytinge des Pauselicke ende Co. Maj. pardons gesubdelegeert ende generalicken gestelt hebben den officiael ofte deken tot Bommel, over Betouwe ende omliggende plaetsen jurisdictie archidiaconale exercerende, mede denselven overgesonden genoechsame authentycque copien om 't voers. pardon allomme te verkundigen ende te publiceren, doende 'tgene, dat daeraen cleeft, ende daermede is onse officie ende instructie gnugsaem voldaen; tot welcken officiael ende commissarium gesubdelegeert die van Tiell ende anderen in Betouwen billicx huer recours souden gehadt hebben ofte aen onsen persoon, soe wy henluyden nyet troostloes gelaten souden hebben; ende is daer wes in versuympt, sulcx en staet ons niet te imputeren noch te wyten.

Wyders soe U. Weerden sich laten vernemen, dat wy nostros vicarios condignos gedeputeert ende allomme in archiepiscopali diocesi geschickt behoorden te hebben, die de arme, verdoolde onderdanen vertroestet, huere confessiones gehoort ende die verdwaelde totten rechten wege gederigeert ende volgens confitentibus, abiurantibus et ad sacrosanctae matris ecclesiae gremium redeuntibus absolutionem gegeven ende hemluyden penitentiam geinjungeert souden hebben, hierop

geven wy U. Weerden ter antwoort, dat noch van Pauselicke Heylicheyt noch van Co. Maj. sulcx van ons gevordert ofte begeert is geweest, oeck op geene rede staen en soude, soe den archidiaconen, wesende oculi episcoporum ende hebbende bisschoppelicke jurisdictie in huere districten ende archidiaconaetschappen, heffende ende genyetende alle incompsten ende prouffyten derselver, sulcx ende nyet ons, als voers. is, competeert ende toestaet, want haer ondersaten onder onsen immediaten gerichtsdwanck ende siellsorge nyet en staen ende der oersaken billick is, quod ubi est commodum, ibi quoque sit onus; ende, souden wy nae U. Weerden opinie alsoe in allen jurisdictien der proosten ende archidiaconen geschickt ende gedeputeert hebben, het gantze incommen des bisdoms van Utrecht en soude daertoe nyet genoechsaem noch sufficient geweest hebben. Daerom en is sulcx aen ons van geender overicheyt gesunnen [1]) noch versocht geweest, is oeck tegen die gemeene costume ende usancie der kercken van Utrecht, want alle Pauselicke ende Koninclicke mandaten, aen ons geschickt, werden op sorge ende costen der archidiaconen in huere jurisdictie geëxequeert ende te wercke gestelt.

Dit alles mitsgaders onse voergaende antwoort begeeren wy vruntlick — soe veere U. Weerden deser saken halven scryven werden aen die Excellentie des hertochs van Alva — oeck tot onse onschuldinge op onsen costen Syne Exc. willen te kennen geven; begeerende hiervan U. Weerden guetlick antwoort by desen bode. Des verschulden wy met gantzer vruntschap ende gunst aen U. Weerden alle tiit geerne,

[1]) Gesonnen d. i. met aandrang verzocht; het verzoek van iemand, die bevelen kan.

dieselve nae hertelicke eerbietunghe wunschende heyl, voorspoet ende salicheyt van Gott almachtich.

Gescreven op onse eertzbisschoppelicke hoff tUytrecht den XIIII. dach Novembris anno etc. tzeventich.

Fredericus a Tautenburch, archiepiscopus Traiectensis, fautor et amicus vester«.

Deze brief, schoon veel welwillender gesteld dan de vorige, voldeed het Hof toch niet, dat vervolgens besloot Alva van de zaak te verwittigen. Het zond hem afschriften van de vier brieven, deelde hem mede aan den aartsbisschop te hebben geschreven »avecq bien mavais contentement, comme nous samble«, en drong vervolgens op verlenging van den termijn aan [1]). Tevens werd den aartsbisschop medegedeeld, dat men Alva had geschreven, die daarop antwoordde met eene dankbetuiging en afschrift zond van de terechtwijzing, die hij den commissaris te Zaltbommel had doen toekomen [2]). Laatstgenoemde brief luidt als volgt:

»Copia literarum Reverendissimi ad Commissarium Bommelensem Aegidium Grotium [3]).

Honorabilis dilecte, Plurimum attonitos nos reddidit epistola tua, qua significas praeter exemplaria condonationis apostolicae nullam te pro executione earundem a nobis commissionem accepisse, quam paulo post certissime tamen ad te misimus. Sed esto, quod inter tot commissiones ad novem archidiaconatus ecclesiae nostrae Traiectensis destinandasne gligentia, incuria aut perfidia et corruptione tabellariorum (ut iam strophis plena sunt omnia) nihil commissionis ad te sit

[1]) Br. uit en aan het Hof No. 2412.

[2]) Ald. No. 2415.

[3]) Gillis de Groot, deken van het kapittel aldaar.

perlatum, maxime cum eo tempore tribus mensibus affixi grabato podagrae doloribus torqueremur: officii tamen et iniunctae tibi sollicitudinis ratio postulabat, ut nos de hoc vel epistolio modico redderes certiores, praesertim cum iam ad metam properaret trimestre spacium rebus illis exequendis praefixum. Quare taciturnitate hac tua concreditis tibi apud Batavos omnibus, a quibus lac et lanam colligis, ingens malorum agmen invexisti, immo crassa hac supinaque negligentia miserrimi homines in fortunarum omnium, imo vitae necisque discrimen coniecti sunt; quae omnia tam nobis existens vicinus prohibere et amoliri poteras exigua ad nos transmissa epistola. Quorsum autem tibi exemplaria sine executione per te facienda? Ad quam obeundam die noctuque sollicitum te esse oportebat, nedum paucula verba ad nos scribere in tanti momenti negocio. Haec ut exaremus, impellit iustissimus animi nostri dolor, quum hinc et nobis calumniam non vulgarem et tibi non leve periculum apud Aulam imminere formidemus. Scribe, an ne in ipsa quidem Bommelia aliqua facta sit reconciliatio penitentium. Vale.

Traiecti in aula nostra archiepiscopali vigesimo die Novembris, anno etc. septuagesimo«.

Vraagt men mij nu, of Alva verlenging van den termijn heeft toegestaan, dan kan ik daarop geen rechtstreeksch antwoord geven, maar alleen mededeelen, dat bij schrijven van 6. April 1571 het Hof den magistraten der steden gelastte te procedeeren tegen hen, die het pardon niet hadden aangenomen, »als U. Eers. bewust den tiit, in denselven pardoen begrepen, geëxpireert ende verlopen toe siin« [1]).

J. S. VAN VEEN.

[1]) Groot Gelders Placaet-Boek I, kol. 539.

DE COLLATIE VAN DE KERK TE OOSTERWOLDE (GEM. DOORNSPYK).

1468 — Augustus 24.

Adolph hertoughe van Gelre ind van Gulich ind greve van Zutphen.

Guede frunde, So die kerspelslude van Ousterwolde nu heren Laurens, cappellain heren Wynaltz van Arnhem, ritters, heren to Leembeck, onss lieven getrouwen, gegeven ind versien hebben mitter selver kercken ind hebben ouck mede onss die collaci derselver kerck voirtan avergegeven, also dat wy ind onse nakomelinge die voirtan gheven sullen, verstain wy, dat die pastor onser kercken van der Elborch, die doch dair gheen recht to en heeft, dieselve kercke eynen onser burger van der Elborch gegeven sulle hebben; dat onss van on na gelegenheit vremde heeft. Begeren hiirom guetlic van u, dat gy denselven onsen burger onderwysen, dat hy sich der kercken nyet en onderwynde, so wy denselven heren Laurens, want die collaci nu onse ind die pastor vurger. ouck geyn recht en hieft, by der kerken dincken to halden. Hiirin raempt den besten.

Gegeven to Zutphen op Sunte Bartholomeus dach apostoli, nostro sub secreto, anno etc. LXVIII°.

Ain Burgermeistere, schepenen ind rait
onser stat Elborch, onsen gueden frunden.

Deze brief geeft aanleiding tot eenige vragen. Oosterwolde was eene dochter van Doornspyk, van welks kerk de hertog van Gelre de collatie bezat »over

ander maente met den abt van Werden, en was waarschijnlijk reeds in 1280 kerspel [1]). Nu kan eene afscheiding van de moederkerk plaats hebben met of tegen den wil van den pastoor dier kerk.

Van het laatste is de afscheiding van Lunteren van Ede een zeer treffend voorbeeld [2]). Ging de scheiding niet met vijandelijkheden gepaard, zoo ging doorgaans het collatierecht ook op de dochter over.

Wij zouden dus verwachten bij Oosterwolde even goed als bij Doornspyk de abdij van Werden aan te treffen. Volgens den brief hebben echter de parochianen tot 1468 zelve dat recht uitgeoefend en het in dat jaar aan den hertog afgestaan. Nu doet zich het bezwaar op, dat de pastoor van Doornspyk-Elburg zich ook deed gelden; hij had de pastorie van Oosterwolde aan iemand anders gegeven, hetgeen doet denken aan recht van medespreken van den abt. Daar ons nu niets bekend is van de toedracht der afscheiding van Oosterwolde, ben ik niet in staat hierover meer licht te verspreiden, te minder daar het Elburgsche archief, waarin (Lade XVI, No. 27 AA) zich de brief bevindt, over deze zaak verder niets bevat en wij dus niet weten, of heer Laurens dan wel de burger ten slotte pastoor van Oosterwolde is geworden. Alleen kan ik mededeelen, dat Oosterwolde niet voorkomt op de lijst van Veluwsche pastorieën (van Hasselt, Kron. van Arnhem, blz. 124 vg.), waarvan de hertog van Gelre de collatie had; hetgeen de mogelijkheid van usurpatie door de kerspelslieden in elk geval niet buitensluit.

A. J. S. v. V.

---

[1]) Sloet, Oorkbk. No. 972.

[2]) Archief XXIX, blz. 351 vgg.

KRONIEK VAN HET AARTSBISDOM
1 October 1924–1 October 1925.

I. AANTAL PAROCHIËN EN PAROCHIANEN OP 1 OCTOBER 1924.

			Katholieken [1]).
Dekenaat	der Stad Utrecht	(15 parochiën)	52569
»	Almelo	(18 »)	20195
»	Amersfoort	(16 »)	23842
»	Arnhem	(14 »)	34145
»	Breukelen	(11 »)	12719
»	Culemborg	(16 »)	18770
»	Deventer	(17 »)	23933
»	Elst (Geld.)	(15 »)	20849
»	Groenlo	(14 »)	16410
»	Groningen	(18 »)	17268
»	Heerenveen	(12 »)	5618
»	Hengelo (O.)	(13 »)	36061
»	Hilversum	(12 »)	30321
»	Klazienaveen (Dr.)	(14 »)	14361
»	Leeuwarden	(11 »)	11317
»	Montfoort	(12 »)	14625
»	Oldenzaal	(14 »)	28373
»	Sneek	(15 »)	11525
»	Terborg	(18 »)	22531
»	Zevenaar	(17 »)	27410
»	Zutphen	(17 »)	11032
»	Zwolle	(16 »)	20673

Te zamen: 22 *Dekenaten;* 328 *Parochiën;* 474547 *Katholieken.*

II. NIEUW GESTICHTE PAROCHIËN.

1. *Apeldoorn* (H.H. Fabianus en Sebastianus), opgericht bij akte van 23 September 1924 *met ingang van 19 October 1924.*
2. *Soest* (Onbevlekte Ontvangenis van de H. Maagd Maria), opgericht bij akte van 20 December 1924 *met ingang van 31 December 1924.*
3. *Wehl* (O. L. Vrouw van Altijddurenden Bijstand), opgericht bij akte van 5 Maart 1925 *met ingang van 19 Maart 1925.*

[1]) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties, door de ZeerEerw. Heeren Dekens gehouden in 1924. Zij betreffen dus het jaar 1923.

III. MUTATIESTAAT DER DIENSTDOENDE GEESTELIJKHEID.

1.

BENOEMD TOT	NAMEN	VROEGERE STANDPLAATS	MET INGANG VAN:
			1924
Eervol ontslag	E. H. de Hosson	Past. Hertme en Senderen	15 Oct.
Past. Hertme en Senderen	E. J. Kemperman	„ Frederiksoord	17 Oct.
„ Frederiksoord	C. A. Vernooij	Kapl. Abcoude	id.
Kapl. Abcoude	G. W. A. Koets	„ Doornenburg	id.
„ Doornenburg	G. J. A. Leussink	„ Herveld	id.
„ Herveld	B. Bouwhuis	Priester v. h. Seminarie	id.
Past. Apeldoorn (H.H. Fabianus en Sebastianus)	A. S. Uyttewaal	Belast met de oprichting dier parochie	19 Oct.
Kapl. Apeldoorn (O. L. Vrouw ten Hemelopneming)	A. J. Swarte	Kapl. Zevenaar	24 Oct.
„ Zevenaar	A. E. ten Berge	Kapl. Jutfaas	id.
„ Jutfaas	H. Terpstra	Priester v. h. Seminarie	id.
„ Beek bij Didam	F. P. M. Mets	id.	id.
„ Hilversum (H. Clemens)	N. W. van Oostrum	Ass. Borne	29 Oct.
Ass. Borne	P. A. Nierman	Priester v. h. Seminarie	id.
„ Veenhuizen	H. A. A. Ninteman	id.	21 Nov.
Eervol ontslag	C. Brom	Past. IJsselstein	19 Dec.
Past. IJsselstein	H. J. Holtslag	„ Netterden	id.
„ Netterden	C. G. J. van Avezaath	„ Zuidhorn	id.
„ Zuidhorn	E. Th. J. Hol	Kapl. IJsselstein	id.
Kapl. IJsselstein	Chr. H. Schweigman	„ Oldenzaal (H. Plechelmus)	id.
„ Oldenzaal (H. Plechelmus)	P. J. Sips	„ Zeist	id.
„ Zeist	F. G. Wartna	„ Enschede (H. Jozef)	id.
„ Enschede (H. Jozef)	A. M. J. Vink	„ Bunnik	id.
„ Bunnik	H. van den Brink	„ Bornerbroek	id.
„ Bornerbroek	H. A. Schurink	Ass. Weerselo	id.
Past. Soest (H. Maria Onbevl. Ontvangen)	H. S. Mölder	Belast met de oprichting dier parochie	31 Dec.
Kapl. Arnhem (H. Jozef)	H. J. Oosterman	Kapl. Wijk bij Duurstede	id.
			1925
„ Utrecht (H. Gertrudis)	A. G. Smit	„ Utrecht (St. Martinus	2 Jan.
Past. Pannerden	J. H. A. A. Brugman	Past. Varik	9 Jan.
„ Varik	A. Fl. Th. Klerk	Kapl. Sensmeer	id.
Kapl. Sensmeer	J. C. H. E. Nieberding	„ Blaricum	id.
„ Blaricum	A. B. Copier	Ass. Heeten	id.
Eervol ontslag	A. L. M. Oorsprong, O.P.	Kapl. Utrecht (H. Dominicus)	16 Jan.
Kapl. Utrecht (H. Dominicus)	G. J. M. Strijbosch, O.P.	„ Alkmaar (H. Jozef)	id.
Past. Lochem	W. H. Dudok, O.F.M.	„ Haarlem (H. Antonius)	13 Febr.
Tijdelijk eervol ontslag	J. C. van Wijk	Rector Borculo (Leogesticht)	6 Maart
Rector Borculo (Leogesticht)	H. J. Kempers	Kapl. Westervoort	id.
Kapl. Westervoort	A. Hendrikx	„ Schalkwijk	id.
„ Schalkwijk	H. J. Scholten	„ Silvolde	id.

BENOEMD TOT	NAMEN.	VROEGERE STANDPLAATS.	MET INGANG VAN:
Kapl. Silvolde	B. J. M. Beijer	Kapl. Lonneker	6 Maart
„ Lonneker	H. W. A. de Bruijn	„ Deventer (H. Lebuinus)	id.
„ Deventer (H. Lebuinus)	H. H. M. Sinnige	„ IJsselstein	id.
„ Wehl (H. Martinus)	Th. A. Nieuwstad	„ Doetinchem	id.
„ Doetinchem	A. B. J. M. Verholt	„ Bussum (H. Vitus)	id.
Past. Wehl (O. L. Vrouw v. Altijdd. Bijstand)	H. van Ooijen	Belast met de oprichting dier parochie	19 Maart
„ Nijverdal	A. B. van der Borgh	Kapl. Groningen (H. Jozef)	27 Maart
Kapl. Groningen (H. Jozef)	Dr. W. Mulder	„ Kampen	id.
„ Kampen	M. A. C. Markus	„ Maarssen	id.
Past. Gaanderen	G. J. C. van Roggen	Past. Woudsend	7 April
„ Woudsend	Th. J. van Wijk	Kapl. Utrecht (H. Catharina)	id.
Kapl. Utrecht (H. Catharina)	Dr. R. F. Hegge	Ass. Utrecht (H. Catharina)	id.
Ass. Utrecht (H. Monica)	G. C. A. van Delden, O.E.S.A.	Kapl. Utrecht (O. L. Vrouw van Goeden Raad)	16 April
Kapl. Utrecht (O. L. Vrouw van Goeden Raad)	C. J. Agasi, O.E.S.A.	Priester gewijd 15 Aug. 1922	id.
Past. Vianen	Th. A. V. L. Abels	Past. Ommen	26 Juni
„ Ommen	B. J. J. Bloemen	Tijdelijk dienstdoend Priester in Weenen	id.
„ Werkhoven	A. J. van Aken	Past. Weerselo	id.
„ Weerselo	H. J. Haarhuis	„ Enter	id.
„ Enter	J. M. Heimerikx	Kapl. Oldenzaal (H. Plechelmus)	id.
Kapl. Oldenzaal (H. Plechelmus)	P. H. J. Paumen	„ Kleinemeer	id.
„ Kleinemeer	I. A. van der Weide	Ass. Werkhoven	id.
Eervol ontslag	H. H. M. v. d. Vloodt, O.E.S.A.	Kapl. Utrecht (H. Augustinus)	10 Sept.
Kapl. Utrecht (H. Augustinus)	A. van Nuenen, O.E.S.A.	Priester gewijd 15 Aug. 1924	id.
Belast met de oprichting eener nieuwe parochie te Enschede	A. Hartman	Kapl. Groningen (H. Jozef)	11 Sept.
Kapl. Groningen (H. Jozef)	N. J. W. van Dieden	„ Maarssen	id.
„ Maarssen	W. de Jong	„ Bussum (H. Vitus)	id.
„ Bussum (H. Vitus)	A. W. van Rossum	„ Hengelo (O.) (H. Ludgerus)	id.
„ Hengelo (O.) (H. Ludgerus)	J. L. M. Gerritsen	Ass. Cothen	id.
Ass. Cothen	F. A. Frank	Priester v. h. Seminarie	id.
Kapl. Utrecht (H. Ludgerus)	F. A. C. M. A. Gh. Lefebure	Kapl. Groenlo	id.
„ Groenlo	A. S. ten Berge	„ Zevenaar	id.
„ Zevenaar	R. J. C. van den Bergh	Rector Ugchelen (Cesarstichting)	id.
Rector Ugchelen (Cesarstichting)	J. A. Kempers	Kapl. Veenhuizen	id.
Kapl. Veenhuizen	H. A. A. Ninteman	Ass. Veenhuizen	id.
„ Utrecht (H. Gertrudis)	J. G. A. Geelen	Kapl. Groessen	id.
„ Groessen	J. A. Zuidberg	Priester v. h. Seminarie	id.
„ IJsselstein	A. H. C. Janmaat	Kapl. Rossum (O.)	id.
„ Rossum (O.)	C. van Wee	Priester v. h. Seminarie	id.

BENOEMD TOT	NAMEN	VROEGERE STANDPLAATS	MET INGANG VAN:
Kapl. Apeldoorn (H.H. Fabianus en Sebastianus)	F. A. Smit	Ass. Wolvega	11 Sept.
Ass. Wolvega	N. G. Jansen	Priester v. h. Seminarie	id.
Kapl. Raalte	J. W. Th. Poodt	Kapl. Achteveld	id.
„ Achteveld	F. W. Th. Graafsma	Priester v. h. Seminarie	id.
„ Velp (Gld.)	A. A. Korrel	Ass. Buslo	id.
Ass. Buslo	H. A. M. Kerkhofs	Priester v. h. Seminarie	id.
Rector Schiermonnikoog (R.K. Vacantie- en Herstellingsoord „St. Egbert")	J. G. Spruijt	Kapl. Keijenburg	id.
Kapl. Keijenburg	R. H. M. Verhoeven	Priester v. h. Seminarie	id.
„ Maarssen	J. A. M. Prein	id.	id.
Ass. Bussum (H. Vitus)	Dr. P. H. M. de Jong	Priester gewijd 15 Aug. 1922	id.
„ Heeten	Th. C. M. van Leeuwen	Priester v. h. Seminarie	id.
„ Oldemarkt	J. A. Kormelink	id.	id.
Eervol ontslag	A. Hulsman, S.J.	Kapl. Utrecht (H. Aloysius)	15 Sept.
Kapl. Utrecht (H. Aloysius)	F. J. Beysens, S.J.	Priester gewijd 26 Aug. 1899	id.
Eervol ontslag	G. C. A. v. Delden, O.E.S.A.	Ass. Utrecht (H. Monica)	id.
Past. Driel	G. H. van Driel	Past. Putten	18 Sept.
„ Putten	J. Lammerts	Kapl. Denekamp	id.
Kapl. Denekamp	A. H. Oerbekke	„ 's Heerenberg	id.
„ 's Heerenberg	A. M. Jansen	Priester v. h. Seminarie	id.
Eervol ontslag	Th. B. A. de Graaf, O.F.M.	Past. Lichtenvoorde	22 Sept.
Past. Lichtenvoorde	W. van den Berk, O.F.M.	Kapl. Haarlem (H. Antonius v. Padua)	id.
Eervol ontslag	J. J. C. Hentzen, O.F.M.	„ Lichtenvoorde	id.
Kapl. Lichtenvoorde	J. J. A. Terstappen, O.F.M.	„ Haarlem (H. Antonius v. Padua)	id.
Ass. Nieuw-Dordrecht	M. H. Weller	Priester v. h. Seminarie	25 Sept.

2.

OVERLEDEN DEN:	NAMEN	STANDPLAATS
1924		
25 December	F. Roelofs	Past. te Pannerden.
1925		
13 Januari	A. A. Meijer, O.F.M.	Pastoor te Lochem, overl. te Rotterdam.
4 Februari	J. M. Gerrits	Em. Pastoor van Kampen, overl. te Soest.
9 Maart	J. J. Wiegerink	Past. te Nijverdal.
23 Maart	F. X. W. Bult	Past. te Gaanderen.
17 Mei	G. Waanders	Em. Rector van het Gesticht „De Goede Herder", te Almelo, overl. te Brummen.
4 Juni	M. H. Rademaker	Pastoor te Vianen.
10 Juni	N. Majoor	Past. te Werkhoven.
28 Augustus	G. Nuij	Pastoor te Driel.
16 September	L. J. de Vreeze	Rustend priester te Didam.

IV. PRIESTERWIJDINGEN.

Den 16 Augustus 1925 werden in de Metropolitaankerk door Mgr. H. van de Wetering tot Priester gewijd de navolgende Eerwaarde Heeren Diakens van het Seminarie »Rijsenburg«, te Driebergen:

NAMEN	GEBOREN IN DE GEMEENTE	DEN
Cornelis Joseph Antonius Cosijnse	Baarn	18 Juni 1900
Franciscus Antonius Frank	Groenlo	5 Juli 1901
Ftanciscus Johannes Maria van Gendt	Utrecht	30 Dec. 1901
Johannes Josephus van Gendt	Utrecht	13 Aug. 1902
Henricus Theodorus Willem Gerard Giliam	Utrecht	20 Nov. 1898
Petrus Wilhelmus Graafsma	Doesburg	4 Febr. 1900
Folkert Wilhelmus Theodorus Graafsma	Doesburg	24 Sept. 1892
Johannes Adrianus van den Hoven	Ruwiel	6 Febr. 1901
Antonius Marie Jansen	Oldenzaal	10 Jan. 1901
Nicolaas Gerardus Jansen	Elst (Gld.)	17 Febr. 1899
Henricus Adrianus Marie Kerkhofs	Bemmel	1 Oct. 1897
Johannes Antonius Kormelink	Tubbergen	7 Febr. 1898
Theodorus Cornelius Marie van Leeuwen	Arnhem	16 Febr. 1897
Theodorus Albertus Mari Otten	Apeldoorn	30 Aug. 1899
Joannes Adrianus Maria Prein	Bussum	30 Sept. 1901

NAMEN	GEBOREN IN DE GEMEENTE	DEN
Henricus Wilhelmus Andreas Maria Tervoert	Gendringen	29 Jan. 1900
Reinierus Hendrikus Maria Verhoeven	Duiven	24 Sept. 1901
Ludovicus Maria Richmondus Vos de Wael	Malang Ned. O.-Indië	11 Sept. 1900
Cornelis van Wee	Hoogland	24 Febr. 1894
Martinus Heinrich Weller	Enschede	28 Nov. 1901
Johannes Hendrikus Zuidberg	Zwolle	10 April 1902

V. KERKCONSECRATIES.

1. 7 October 1924. Parochiekerk van O. L. Vrouw ten Hemelopneming te *Heino*.
   Relieken van de H.H. Modestus en Modestinus.

2. 16 October 1924. Parochiekerk van de H.H. Fabianus en Sebastianus te *Apeldoorn*.
   Relieken van de H.H. Castus en Laetus.

3. 21 October 1924. Parochiekerk van O. L. Vrouw van Altijddurenden Bijstand te *Bussum*.
   Relieken van de H.H. Castus en Laetus.

4. 10 Maart 1925. Parochiekerk van de H. Gertrudis te *Utrecht*.
   Relieken van de H.H. Adrianus en Ursula en Gezellen.

5. 17 Maart 1925. Parochiekerk van O. L. Vrouw van Altijddurenden Bijstand te *Wehl.*
Relieken van de H.H. Adrianus en Euphemia.

6. 7 Mei 1925. Parochiekerk van den H. Dionysius te *Rijssen.*
Relieken van de H.H. Damianus en Valentinus.

7. 7 Juli 1925. Parochiekerk van den H. Pancratius te *Langeveen.*
Relieken van de H.H. Candidus en Valentinus.

8. 14 Juli 1925. Parochiekerk van den H. Jozef te *Compascuum.*
Relieken van de H.H. Candidus en Valentinus.

9. 16 Juli 1925. Parochiekerk van den H. Jozef te *Delfzijl.*
Relieken van de H.H. Candidus en Valentinus.

10. 11 Augustus 1925. Parochiekerk van de Geboorte van den H. Joannes den Dooper te *Wageningen.*
Relieken van de H.H. Candidus en Valentinus.

11. 13 Augustus 1925. Parochiekerk van den H. Joannes den Dooper te *Montfoort.*
Relieken van de H.H. Candidus en Valentinus.

12. 22 September 1925. Parochiekerk van O. L. Vrouw Koningin van den Allerheiligsten Rozenkrans te *Glanerbrug.*
Relieken van de H.H. Candidus en Valentinus.

VI. TOEDIENING VAN HET H. VORMSEL. [1])

		1924	Aantal vormelingen.
1	*In de Stad Arnhem en Huissen:*	28–30 Oct.	
	Parochie H. Walburgis	28 Oct.	177
	Gesticht »Insula Dei«	»	68
	Pensionaat »Sacré Coeur«	»	4
	Parochie H. Martinus	»	209
	» H. Eusebius		
	» H. Joannes de Dooper	29 Oct.	256
		»	361
	» H. Jozef	»	82
	» H. Maria Onbevl. Ontv.	»	178
	Parochie Huissen	30 Oct.	418
		Totaal	1753
2	Pensionaat »St. Louis« te Amersfoort	16 Nov.	71
	Missiehuis »St. Jan« te Soesterberg	»	4
		Totaal	75
		1925	
3	*Dekenaat der Stad Utrecht:*	2–4 Maart	
	Parochie H. Catharina	2 Maart	33
	» H. Dominicus	»	32
	» H. Martinus	»	48
	» H. Willibrordus	»	63
	» H. Gertrudis	»	56
	» O.L.Vr. ten Hemelopneming	3 Maart	60
	» H. Jozef	»	80
	» H. Aloysius	»	54
	» H. Monica	»	109
	» de Bildt	»	45
	» H. Augustinus	4 Maart	72
	» H. Antonius van Padua	»	97
	» H. Ludgerus	»	57
	» O.L.Vr. v. Goeden Raad	»	68
		Totaal	874

[1]) De toediening geschiedde op de gespatieerd gedrukte plaatsen.

4	*Dekenaat Groenlo:*	15–17 Juni	
	Parochie Groenlo	15 Juni	601
	» Beltrum	»	154
	» Eibergen	»	121
	» Rekken	»	53
	» Neede	»	47
	» Rietmole	»	85
	» Winterswijk	16 Juni	211
	» Meddeho	»	71
	» Lichtenvoorde	»	347
	» Vragender	»	67
	» Zieuwent	17 Juni	183
	» Harreveld	»	68
	St. Vincentiusgesticht te Harreveld	»	90
	Parochie Aalten	»	170
	» Bredevoort	»	77
		Totaal	2345
5	*Dekenaat Terborg:*	22–25 Juni	
	Parochie Gendringen	22 Juni	145
	» Megchelen	»	99
	» Netterden	»	63
	» Terborg	23 Juni	127
	» Etten	»	142
	» Dinxperlo	»	119
	» Silvolde	»	261
	» Gaanderen (jongens)	»	121
	» Ulft (H.H. Petrus en Paulus)	24 Juni	299
	» Ulft (H. Antonius van Padua)	»	160
	» Varsselder en Velthunten	»	51
	» Doetinchem	»	169
	» Wijnbergen	»	62
	» Gaanderen (meisjes)	»	115
	» 's Heerenberg	25 Juni	413
	» Stokkum	»	109
	» Zeddam	»	304
	» Kilder	»	169
	» Azewijn	»	64
		Totaal	2989

6	*Dekenaat Zevenaar:*	20–23 Juli	
	Parochie Westervoort	20 Juli	192
	» Duiven	»	137
	» Groessen	»	256
	» Loo	»	114
	» Zevenaar	21 Juli	238
	» Oud-Zevenaar	»	314
	» Herwen en Aerdt	»	142
	» Pannerden	»	175
	» Lobith	22 Juli	229
	» Spijk	»	137
	» Beek	»	218
	» Wehl (H. Martinus)	23 Juli	211
	» Wehl (H. Maria)	»	87
	» Lathum	»	142
		Totaal	2592
7	*Dekenaat Zutphen:*	28 Sept.–1 Oct.	
	Parochie Zutphen	25 Sept.	220
	» Brummen	»	48
	» Buslo	»	38
	» Gorssel	»	16
	» Klarenbeek	»	83
	» Ruurlo	»	36
	» Lochem	»	66
	Leogesticht Borculo	29 Sept.	46
	Parochie Borculo	»	36
	» Keijenburg	»	119
	» Hengelo (Gld.)	»	53
	» Vierakker	30 Sept.	58
	» Vorden	»	66
	» Baak	»	72
	» Drempt	»	47
	» Olburgen	»	36
	» Steenderen	»	25
	» Loenen (Veluwe)	1 Oct.	80
		Totaal	1145

VII. NIEUW OPGERICHTE KLOOSTERHUIZEN.

A. Mannelijke.

Geene.

B. Vrouwelijke.

1. Te *Duiven* een huis der Zusters van den H. Jozef van Heerlen.
   Doel: Bewaar- en naaischool; Lager onderwijs; Ziekenverpleging.
2. Te *Loil* een huis der Zusters van het Gezelschap van Jezus, Maria en Jozef van 's Hertogenbosch.
   Doel: Lager onderwijs.
3. Te *Weerselo* een huis der Zusters Franciscanessen van Thuine (Dioceos Osnabrück).
   Doel: Bewaar- en naaischool; Ziekenverpleging.
4. Te *Laren* (N.-H.) (wegens vertrek der Zusters van den H. Jozef van Heerlen) een huis der Zusters van den H. Carolus Borromeus van Maastricht.
   Doel: Ziekenverpleging.
5. Te *Winschoten* een huis der Zusters Franciscanessen van de H. Familie van Nijmegen.
   Doel: Ziekenverpleging.
6. Te *Velp* (Gld.) een huis der Zusters van O. L.Vrouw van Mülhausen (Duitschland).
   Doel: Bewaar- en naaischool; Lager onderwijs.
7. Te *Keijenburg* een huis der Zusters van de Christelijke Scholen van Barmhartigheid van Boxmeer.
   Doel: Bewaar- en naaischool; Ziekenverpleging.
8. Te *Pannerden* een huis der Zusters van de Christelijke Scholen van Barmhartigheid van Heiligenstadt (Diocees Paderborn).
   Doel: Bewaar- en naaischool; Ziekenverpleging.

VIII. BIJZONDERE GEBEURTENISSEN.

1, Een diocesaan Synode, welke zoo mogelijk in het a.s. jaar zal worden gehouden, is in voorbereiding.

Daartoe zijn door Z. D. H. den Aartsbisschop drie commissies ingesteld: één in de provincies Groningen, Friesland en Drente; één in de provincies Overijssel en Gelderland; één in de provincie Utrecht met het gedeelte van de provincie Noord-Holland, dat tot het Aartsbisdom behoort.

De commissies zullen aan de hand van de thans bestaande diocesaan Synode vóór 15 Maart 1926 advies hebben uit te brengen, wat daarin dient te worden gehandhaafd of weggelaten èn wat daarin dient te worden gewijzigd of aangevuld.

2. De Derde Nederlandsche Katholiekendag werd dit jaar op 4, 5 en 6 Augustus gehouden te 's Gravenhage en was evenals de twee vorige Nederlandsche Katholiekendagen, gehouden te Utrecht in 1919 en te Nijmegen in 1922, van buitengewone beteekenis. Het algemeene onderwerp, dat op dezen Katholiekendag werd behandeld, heette: *De beteekenis van het Katholicisme voor de beschaving van Nederland.*

De Katholiekendag werd ingezet met een Pontificale H. Mis in de St. Jacobskerk aan de Parkstraat, opgedragen door Mgr. H. van de Wetering, Aartsbisschop van Utrecht, en gesloten met een Pontificaal Lof in dezelfde kerk, gecelebreerd door Mgr. A. J. Callier, Bisschop van Haarlem.

3. Op Hemelvaartsdag (21 Mei) 1925 werd de Zalige Petrus Canisius tot Heilige en Kerkleeraar verheven.

Ten aanhoore van een groote schare Nederlandsche

pelgrims met hunne Bisschoppen aan het hoofd en van duizenden in den St. Pieter kondigde de Stedehouder met onfeilbare uitspraak toen af, dat een apostolisch kind van Nederland, machtig in wonderen in werken, de vreugde geniet der aanschouwing Gods.

Op dienzelfden dag heeft Paus Pius XI den H. Petrus Canisius uitgeroepen tot Doctor Ecclesiae, Leeraar der Kerk, en hem gekenmerkt als een schrijver van uitstekende leerstelligheid en voortreffelijke heiligheid.

Gedurende de jongste eeuwen mocht ons land maar zelden — sinds 1864 niet meer — een Heilige van eigen volk en nog nimmer in de geschiedenis van Nederland een Kerkleeraar begroeten. Begrijpelijk was dan ook de feestvreugde, toen de Katholieke Kerk van Nederland, aangeleid door haar Doorluchtig Episcopaat, gedurende de dagen van 6–9 September in Canisius' geboortestad Nijmegen zijne tweevoudige verheffing heeft gevierd.

4. Den 2 Juli 1925 onder No. 571 zijn door Z. D. H. den Aartsbisschop goedgekeurd de statuten van de Broederschap van de H.H. Bonifacius en Gezellen, welke haar hoofdzetel heeft in de parochiekerk van den H. Martinus en de H.H. Bonifacius en Gezellen te Dokkum, de martelplaats dier Heiligen.

De Hoogwaardige Bisschoppen hebben hun toestemming gegeven voor de oprichting van afdeelingen dezer Broederschap in hunne respectieve Bisdommen en hebben het Beschermheerschap dezer Broederschap aanvaard.

Het doel dezer Broederschap is:

a. vurige en algemeene vereering van de H.H. Bonifacius en Gezellen,

b. door deze vereering versterking en verlevendiging van het geloofsleven in de leden der Broederschap,

c. bevordering van de bekeering der niet-Katholieken in ons vaderland.

5. De Nederl. St. Gregorius-Vereeniging heeft te Utrecht opgericht een Kerkmuziekschool voor de vijf bisdommen der Nederlandsche Kerkprovincie.

»Wij zijn overtuigd« — aldus schreef de Aartsbisschop aan het Hoofdbestuur der St. Gregorius-Vereeniging d.d. 29 Aug. 1924 — »dat hierdoor »voorzien wordt in een allerdringenste behoefte en »dat de eer van God, het zielenheil der geloovigen »en de luister van Gods huis er niet weinig door »zullen bevorderd worden«.

6. Bij schrijven van 15 September 1925 heeft de Aartsbisschop aan de bevolking van Twenthe voorschriften gegeven betreffende de bruiloftsviering.

SCHOLTE OP REIMER.

UTRECHT, op den feestdag van St. Catharina 1925.

OVERZICHT DER LITTERATUUR OMTRENT HET AARTSBISDOM UTRECHT, VERSCHENEN 1925-1926[1]).

Analecta Praemonstratensia 1ste jrg. (1925).

H. Heyman. Der Friesische Kreis der Prämonstratenser Klöster.

R. C. Bakhuizen van den Brink en J. S. Theissen. Correspondance française de Marguerite d'Autriche avec Philippe II. Tome I. Utrecht, Kemink & Zn. 1925.

Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins. Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Overijssel. A. Oosthoek. Utrecht. 1925.

Bossche Bijdragen. Dl. VII. (1925).

De Capucijnermissie te Nijmegen 1623—1644, door P. Placidus, Ord. Cap. Blz. 15—76.

Bulletin de l'Institut historique belge de Rome. 3me Fascicule. 1924.

P. Fredegand Callaey, Ord. F.F. Min. Cap. Albert et Isabelle, souverains de la Belgique (1598—1621), p. 31—42.

Abbé Pasture. Inventaire de la Bibliotèque Barbarini, a la Bibliotèque Vaticane, au point de vue de l'Histoire des Pays-Bas, p. 159—166.

Catalogus van de centrale oud-katholieke Bibliotheek. Utrecht. Bibliotheek der Rijksuniversiteit. 1925.

---

[1]) Werken ter aankondiging, tijdschriften enz. gelieve men te zenden aan Dr. J. de Jong, Seminarie »Rijsenburg«, te Driebergen.

Christendom en historie. Lustrumbundel, uitgegeven vanwege Het Gezelschap van Christelijke historici in Nederland. Door de Uitgeversmaatschappij Holland te Amsterdam. 1925.

Prof. Mr. L. J. van Apeldoorn. De historische ontwikkeling van het recht omtrent de huwelijkssluiting in Nederland, blz. 67—182.

Dr. J. C. Breen. Gereformeerde populaire historiographie in de 17e en 18e eeuw, blz. 213—242.

Gelre. Bijdragen en Mededeelingen. Dl. XXVIII. (1925).

Een en ander betreffende de kerk en het klooster te Opheusden, door Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland, blz. 55—57.

Orgels en organisten te Arnhem, door Dr. G. Das, blz. 59—76.

Het klooster te Buren, door Mr. A. P. van Schilfgaarde, blz. 77—81.

De Graafschap in den tijd van overgang (1578—1600), door Dr. J. L. van Veen, blz. 83—111.

De oude kerk te Oosterbeek en hare bedienaren, door A. M. Oltmans, blz. 131—137.

Het Gildeboek. 8ste jrg. (1925).

Het aartsbisschoppelijk Museum. Verslag over het jaar 1924, doór Jan Eloy Brom, blz. 81—87.

J. de Graaf. Uit Gorssel's verleden. Deventer. A. E. Kluwer. (1926).

Groningsche Volksalmanak van het jaar 1925.

Dr. E. Wiersum. Een boedelbeschrijving in het Warfummerklooster, blz. 169—182.

Historisch Tijdschrift. 4de jrg. (1925).

Dr. J. de Jong. Het karakter en de invloed van de »Moderne Devotie«, blz. 26—28.

Dr. A. Stracké. S.J. Bernlef, blz. 59—70.

A. E. Hoefer. Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Overijssel. Den Haag. M. Nijhoff. (1924).

Jaarboekje van »Oud-Utrecht«. 1925.

De klokken van den Utrechtschen Dom, door B. A. J. van der Hegge Zijnen, blz. 25—49.

J. G. C. Joosting en S. Muller Hzn. Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen. VII. 8. De proosdij van West-Friesland. Den Haag. M. Nijhoff. 1924.

Hubert Meuffels. C. M. Sainte Lydwine de Schiedam (1380–1433). Collection »Les Saints«. Victor Lecoffre. Paris. 1925.

Een uitstekende biografie door den verdienstelijken schrijver van »Les Martyrs de Gorcum« in dezelfde serie. Zij berust op degelijke studie, en is helder, boeiend en stichtend geschreven.

Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis. Dl. XVIII. (1925).

Dr. M. van Rhijn. Wessel Gansfort te Heidelberg en de strijd tusschen de «Via Antiqua« en de »Via Moderna«, blz. 251—265.

Officieel Verslag van den derden Nederlandschen Katholiekendag. De beteekenis van het Katholicisme voor de beschaving in Nederland. Den Haag. 1925.

Oudheidkundig Jaarboek. 4de jrg. 1924.

Frans Vermeulen. De St. Nicolaas of Bovenkerk te Kampen. Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke bouwkunst der Nederlandsche Hanzesteden, blz. 1—12.

Raimond van Marle. Italiaansche schilderkunst der 13e, 14e en 15e eeuw in het Centraal-Museum te Utrecht, het Museum Meermanno-Westreenianum te 's Gravenhage en het Museum Boymans te Rotterdam, blz. 22—34.

Rijksarchief in Gelderland. Het Archief der Gelderssche rekenkamer 1559–1795 en van de Commissarissen, belast met het beheer van de Geldersche domeinen, 1543–1559, door Jhr. Mr. A. H. Martens van Sevenhoven. 2 deelen. 's Gravenhage. Algemeene landsdrukkerij. 1925.

Paul O'Sheridan. Ce qui reste de la plus ancienne vie de Ruysbroeck. Extrait de »la Revue d'histoire ecclésiastique«. t. XXI. (1925). Louvrain.

Een studie over de eerste (verloren gegane) biografie van Ruysbroeck, door Joannes van Schoonhoven. De schrijver betoogt, dat Geert Groote bij de stichting zijner Broederschap beinvloed is geworden door Ruysbroeck, die 1345—1350 en geheel gelijksoortige vereeniging gesticht en bestuurd had, welke echter later te gronde ging.

Leon van der Essen. Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani. (1576–1606). Tome I. (1596–98). Bruxelles. Auguste Godeux. 1924.

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Verslagen en Mededeelingen. 42ste stuk. 1925.

In memoriam Pater G. A. Meijer, door J. C. van Slee, blz. XXXI.—XXXII.

C. J. Snuif. De Commenderie der Duitsche Orde te Ootmarsum, blz. 1—57.

Mr. H. C. Hazewinkel. Eenige mededeelingen over de goederen van Claholte in Overijssel, blz. 58—81.

Jhr. Mr. D. P. M. Graswinckel. Het testament van een dorpspastoor uit de zeventiende eeuw. (Hellendoorn), blz. 86—98.

A. E. Rientjes. De klokken van Hellendoorn, blz. 99—104.

M. H. C. Hazewinkel. Everhard van der Ese, pastoor van Almelo, blz. 105—118.

La Vie Spirituelle. t. XII en t. XIII. (1925, 1926). Snpplement: Etudes et documents. Dom J. Huyben,

O. S.B. Les premiers documents sur l'Imitation, blz. 213–228; blz. 1–17; blz. 96–116.

De aandacht der »Imitatio«vorschers zij gevestigd op deze belangrijke studie van Dom J. Huyben, waarvan de drie eerste artikelen verschenen. Aan de hand van oude en nieuwere gegevens onderwerpt hij de geheele quaestie aan een degelijk en scherpzinnig onderzoek.

In het eerste artikel gaat hij de documenten na, waarop men zich beroepen heeft om het ontstaan der Imitatio in de 13e of 14e eeuw te verplaatsen. (De collationes ad Fratres Tolosanos, een brief van Paus Johannes XXII, het Diarium der Avogradi, een gezegde van S. Vincentius Ferrerius, het manuscript van Kirchheim). De argumenten, die men daaruit heeft willen trekken, zijn waardeloos.

De geheele Imitatio moet voltooid zijn omstreeks 1426. Het eerste handschrift, dat een deel bevat, n.l. het 1ste boek, is van 1424; al de 4 tractaten vindt men het eerst te samen in een handschrift van 1427. Vóór 1424 spreekt niemand over de Imitatio; maar uit de periode 1424—1485 telt men meer dan 200 gedateerde handschriften. De eerste handschriften verschijnen in Holland, in de omgeving van Zwolle en Deventer en van Windesheimer kloosters.

Vervolgens bespreekt Dom Huyben de documenten, die over de Imitatio spreken. De autograaf van Thomas a Kempis, die de Imitatio en verschillende geschriften van Thomas bevat, draagt de onderteekening van Thomas uit 1441, maar het gedeelte, dat de Imitatio bevat, moet zijn van 1426. Uit de onderteekening op zich kan men niet concludeeren, of Thomas de schrijver of slechts de copiist is.

De eerste documenten, die over de Imitatio spreken, zijn 1. een aanteekening van een regulier uit Eemstein, die de eerste Hollandsche vertaling vervaardigde van de Imitatio (1428) en zegt, dat zij door een regulier, ongetwijfeld van zijn orde, geschreven is. 2. Een nog onuitgegeven brief van den regulieren kanunnik Joannes van Schoonhoven (1430), waarin hij blijkbaar eenige passages van de Imitatio citeert. 3. De vertaler van Keulen (1434), een broeder van het gemeene leven. De drie eerste getuigenissen, die de Imitatio vermelden, komen dus uit den kring der Windesheimers, evenals de eerste manuscripten.

4. Het getuigenis van Trithemius wijst op een ontstaan der Imitatio in de 20er jaren der 15e eeuw.

5. Het eerste handschrift, dat een schrijver van de Imitatio

noemt, is dat van Kamerrijk (1438) en het noemt uitdrukkelijk Frater Thomas, van de orde der reguliere kanunniken van Windesheim. Een om verschillende redenen zeer belangrijk getuigenis.

Met verlangen zien wij de volgende artikelen tegemoet,

Van denzelfden schrijver in t. XI (1925): Chronique d'histoire, de la spiritualité, waarin van p. 96—97: »Mystiques des Pays-Bas«

Dr. J. Witlox. De katholieken verkort in hun burgerrechten, toch oprechte vaderlanders. Uitgave van het Geert-Groote-Genootschap. 1925.

De zaakrijke en welsprekende rede, gehouden op den derden Nederlandschen Katholiekendag te Den Haag. 1925.

Verder bij de Redactie ingekomen:

Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap »Niftarlake«. 1925.

Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven. XLVII. 2 deelen. 1925.

J. D. J.

REGISTERS.

N.B. Deze registers zijn samengesteld volgens de regels voor het uitgeven van historische bescheiden, vastgesteld door het bestuur van het „Historisch Genootschap" (gevestigd te Utrecht).

Er wordt een apart register voor de persoonsnamen gegeven, en een voor de plaatsnamen. Daarna een zakenregister.

I. PERSOONSNAMEN.

Abcoude, Willem van, 125.
Abels, Th. A. V. L., pastoor, 304.
Abreu, Petrus d', S.J., 252.
Adolf, hertog van Gelre, 300.
Agasi, C. J., O.E.S.A., kapelaan, 304.
Aken, A. J. van, pastoor, 304.
Albergati, kardinaal, 146.
Albrecht, koning van Zweden, 105.
Alexander VII, paus, 249.
Allamont, Albertus d', bisschop van Roermond, 251, 252.
Altieri, card., 255.
Alva, hertog van, 293, 294, 297—299.
Amadeus VII, hertog van Savoye, 106.
Amadeus VIII, hertog van Savoye, 129, 130, 133.
Andries, heer, 226, 227.
Antonius, hertog van Bourgondië, 127, 128, 131, 132.
Apeldoorn, Zweder van, 282.
Avezaath, C. G. J. van, pastoor, 303.

Beieren, Jan van, 127.
—, Jan van, bisschop van Munster, 281, 283.
Beijer, B. J. M., kapelaan, 304.
Beijsens, F. J., S.J., kapelaan, 305.
Bellaerts, Arnout, 123.
Benthem, Everwijn gravin van, 285.
Berg, Adam van den, Heer van Bergh, Bijlandt en Hedel, 262—265.
—, Frederik van den, Heer van Bergh, etc., 263, 266, 268.
—, Oswald van den, Heer van Bergh, etc., 261, 283—285.
— Willem van den, Heer van Bergh, etc., 261, 263, 271—273, 276—279, 282, 284—285, 289—290.
Berge, A. E. ten, kapelaan, 303.
—, A. S. ten, kapelaan, 304.
Bergen, Hendrik van, 131.
Bergh, R. J. C. van den, kapelaan, 304.
Berk, O.F.M., W. van den, pastoor, 305.
Bitter, Rodolf, 281.
Blankenheim, Frederik van, bisschop van Utrecht, 104, 113, 119, 121, 169, 172, 266.
Blocklandt, Philips van, 260.
Bloemen, B. J. J., pastoor, 304.
Boedeker, Willem, 263.
Boemel, Elisabeth van, 149.
Bonefacius IX, paus, 171.
Bont, Joannes, 131.
Borgh, A. B. van der, pastoor, 304.
Bouwhuis, B., kapelaan, 303.
Brederode. Frederik van, 123.
—, Jan van, 123, 125, 126.
Brijnen, 250, 259.
Brinckerinck, Joannes, 108, 114, 115, 116.
Brink, H. van den, kapelaan, 303.
Brom, C., pastoor, 303.
Bronchorst, Agnes van, 174.
Brugman, J. H. A. A., pastoor, 303.
Bruijn, H. W. A. de, kapelaan, 304.
Bruno, prior van Zeelhem, 134.
Buckx, Mgr., 155.
Buedberch, Herman, 282.
Bult, F. X. W., pastoor, 306.
Burce, moeder van G. Combair, 157.

Callier, Mgr. A. J., bisschop van Haarlem, 314.
Canisius, H. Petrus, 314, 315.
Cats, Balduinus, 248, 249, 252, 253.
Candeler, Johannes, 144.
Celle, Pierre de, 140.
Chanelli, Stephanus, 168.
Christiaan I, koning van Denemarken, 153.
Comhair, Alardus, 106.
—, Bertha, 119.
—, Conradus, 104.
—, Diederik, 106, 149, 162, 170.
—, Gerrit, 103—116 passim, 157, 159, 163, 169.
—, Gozewijn, 101—173 passim.
—, Rudolf, 105, 165.
—, Willem, 102, 103.
—, Ywannus, 148, 170.
Copier, A. B., kapelaan, 303.
Cørda, Oswaldus de, 135.
Cosijnse, C. J. A., pr., 307.

David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, 283, 289.
Delden, G. C. A. van, O.E.S.A., assistent, 304, 305.
Dieden, N. J. W. van, kapelaan, 304.
Diepstegen, Luytken, 275.
Doeijningen, Low, 232, 233.
Douwa zn., Peter, 232.
Driel, G. H. van, pastoor, 305.
Dudok, W. H., O.F.M., pastoor, 303.
Dynter, Edmond de, 131.

Eda zn., Agga, 232.
Eerdwinne, Johannes, 124.
Elburg, Hendrik van (der), 232, 225, 235.
Elinx zn., Guold, 232.
Elisabeth, hertogin van Luxemburg, 128, 129.
Engelbert, graaf van Nassau, 131.
Erik XIII, koning der Scandinavische rijken, 118, 138, 138, 142.
Eskil, bisschop van Lund, 139.
Essching, Lubbert, 119.
Euskirchen, W., S.J., 253.

Faber, Wannerus, 267, 268.
Ferrodi, Claudius, 168.
Franke, F. A., assistent, 304, 307.

Gallius, Marcus, 249.
Geelen, J. G. A., kapelaan, 304.
Gendt, F. J. M., pr., 307.
Gendt, J. J. van, pr., 307.
Georges, hertog van Saksen, 233.
Gerrekson, Jón, bisschop op IJsland, 142.
Gerrijts, Gerrijt, 232.
Gerrits, J. M., pastoor, 306.
Gerritsen, J. L. M., kapelaan, 304.
Gerson, Joannes, 126, 135.
Ghemen, Simon van, 262.
Giliam, H. Th. W. G., pr., 307.
Gosselix zn., Goedfrundt, 232.
Gottshalker, I., Gottskalksson, 153.
Graal, O.F.M., Th. B. A. de, pastoor, 305.
Graafsma, F. W. Th., kapelaan, 305, 307.
—, P. W., pr., 307.
Granvelle, 216, 218.
Griffenberg, J. v., 127, 134, 135.
Grombach, Hans van, 232.
Groot, Gillis de, 298.
Groote, Geert, 116.

Haag, Hendrik van den, 124.
Haarhuis, H. J., pastoor, 304.
Hacfort, Jacob van, 282.
Hartman, A.. pastoor, 304.
Harlowe, Thomas, 114.
Hegge, Dr. R. F., assistent, 304.
Heijden, Evert van der, 276.
Heima zn., Andella, 232.
Heimerikx, J. M., pastoor, 304.
Hendrik VI, koning van Engeland, 143, 144, 147.
Hendrik, Graaf van Stolberg-Werningerode, 231, 243.
Hendrikx, A., kapelaan, 303.
Hentzen, O.F.M., J. J. C., kapelaan, 305,
Hermite, Franciscus l', 249.
Hesens, Haeije van, 233.
Heusden, Everhardus van, 124, 125.
Hol, E. Th. J., pastoor, 303.
Holtslag, H. J., pastoor, 303.
Hoom, Godfried, 149.
Hosson, E. H. de, pastoor, 303.
Hoven, J. A. van den, pr., 307.
Hulsman, A., S.J., kapelaan, 305.

Ids zn., Olbet, 232.
Insula, Raetgerus de, 120, 135, 162, 165.

Jacobus I Stuart, koning van Engeland, 135.
Janmaat, A. H. C., kapelaan, 304.
Jansen, A. M., kapelaan, 305, 307.
Jansen, Gotschalk, 134, 160.

Jansen, Libertus, kruisheer, 128.
Jansen, N. G., assistent, 305, 307.
Jans zn., Jan, 232.
Jan van Beieren, zie Beieren, Jan van.
Jelle, Heer, 243, 244, 245, 246.
Joannes XIII, paus, 157.
—, prior der Grand Chartreuse, 163.
Johanna, hertogin van Brabant, 130.
Jong, Dr. P. H. M. de, 305.
—, W. de, kapelaan, 304.
Jónsson, Finnur, 142, 146, 147.

Karel, Hertog van Gelre, 224.
Karel V, keizer, 226.
Kemperman, E. J., pastoor, 303.
Kempers, H. J., rector, 303.
—, J. A., rector, 304.
Kerkhofs, H. A. M., assistent, 305, 307.
Kerpen, Lucia van, 174, 175.
Klerks, A. F. C. Th., pastoor, 303.
Koets, G. W. A., kapelaan, 303.
Komhart, zie Comhair.
Kormelink, J. A., assistent, 305, 307.
Korrel, A. A., kapelaan, 305.
Kumhar, zie Comhair.

Lambert, 172, 173.
Lammerts, J., pastoor, 305.
Lamotte, Willem de, 135.
Lansink, Gisbert, 279, 281, 287.
Laurens, 300.
Lathouwere, Jacob, 124.
Lecka, Otto van, 172.
Leeuwen, J. G. van, 159.
—, Th. C. M. van, assistent, 305, 307.
Lefebure, F. A. C. M. H. Gh., kapelaan, 304.
Leussink, G. J. H., kapelaan, 303.
Leijden, Hendrik van, 119.
Liefger, Theodricus, 270, 271.
Lijuwa zn., Atthija, 232.
Lindanus, Willem, 214, 217.
Lindeborn, 259.
Lommetzum, Adrianus van, 260.

Magnus, 147.
Mahusius, Joannes, O.M., 221.
Majoor, N., pastoor, 306.
Marcelles, 153.
Margarethe, koningin der Skandinavische rijken, 118.
Marisse, zie Marissien.
Marissien, Joannes van, 250.
Markus, M. A. C., kapelaan, 304.
Martinus V, paus, 142, 163.
Mauderick, Hendrik van, zie Mouwerick.
Medici, Cosimo de, hertog van Toscane, 258.
Meijer O.F.M., A. H., pastoor, 306
Mets, F. P. M., kapelaan, 303.
Meijsbergen, Jan, 124.
Mispell, Henricus, 267, 268.
Mölder, H. S., pastoor, 303.
Molendinus, Joannes, 270.
Momme, Coenraad, 109, 123, 172, 173.
Montengies, Joannes de, 124.
Mouwerick, Henrick van, 123,
Mulder, Dr. W., kapelaan, 304.

Naeskouw, Petrus de, 162.
Neercassel, Joannes van, 248—259 passim.
Nieberding, J. C. H. E., kapelaan, 303.
Nierman, P. A., kapelaan, 303.
Nieuwstad, Th. H., kapelaan, 304.
Ninteman, H. A. A., kapelaan, 303, 304.
Nuenen, A. van, O.E.S.A., kapelaan, 304.
Nuij, G., pastoor, 306.

Oerbekke, A. H., kapelaan, 305.
Olafsson, Arni, bisschop op IJsland, 142.
Olevesson, Nicolaus, 144.
Oijen, H. van, pastoor, 304.
Oorsprong, A. L. M., O.P., kapelaan, 303.
Oosterman, H. J., kapelaan, 303.
Oostrum, N. W. van, kapelaan, 303.
Otten, Th. A. M., pr., 307.

Paulus IV, paus, 215.
Paulus, Westo, 162.
Paumen, P. H. J., kapelaan, 304.
Pennaert, Geeraert, 133.
Petri, P., 162.
Philips II, koning van Spanje, 215, 216, 291.
Pius II, paus, 282.
Pius IV, paus, 219.
Pius V, paus, 291.
Poorten, Aleida ter, 116, 117, 118, 121, 131, 134.
—, Geertruida ter, 116, 151.
—, Johan ter, 116, 119—121, 134, 160, 162.
—, Swene ter, 116.
Poodt, J. W. Th., kapelaan, 305.
Poppert, Jacobus, 271.
Prein, G. A. M., kapelaan, 305, 307.
Putkamer, 259.

Rademaker, M, H., pastoor, 306.
Radewijn, Floris, 109.
Raiacen, G., 168.
Reijntjes zn., Dick, 232.
Rijssen, Gert van, 119, 120, 134, 160, 162.
Rodolphus, bisschop van Utrecht, 272 276.
Roelofs, F., pastoor, 306.
Roger, monnik van Mont-Dieu, 139.
Roggen, G. J. C. van, pasroor, 304.
Rossum, A. W. van, kapelaan, 304.
Rossum, Ward. W. van, 155.
Roy, de, 259.

Sandt, van der, 175.
Santdorpe, Herman van, 124, 154.
Scaramanda, Johannes, 168.
Schadaeus, 250.
Schlesswyck, 247.
Scholten, H. J. kapelaan, 303.
Schoonvorst, Reinier van, 123.
Schurink, H. A., kapelaan, 303.
Schweigmann, C. H., kapelaan, 303.
Sebassanus, episcopus, 251.
Secheford, Johannes, 144.
Sichem, Godfried van, 131.
Sigismund, koning, 128—132.
Sigurdsson, Jón, 147.
Sinnige, H. H. M., kapelaan, 305.
Sips, P. J., kapelaan, 303.
Smissen, Godfried van der, 159.
Smit, A. J., kapelaan, 303.
—, Jan Olaf, bisschop, 155.
—, F. A., kapelaan, 305.
Sonnius, 217.
Spaen, van, 175.
Spruijt, J. G., rector, 305.
Stackenborgh, 259.
Strijbosch, G. J. M., O.P., kapelaan, 303.
Swarte, A. J., kapelaan, 303.

Teeffelen, Peter van, 291.
Terpstra, H., kapelaan, 303.
Terstappen, O.F.M., J. J, A., kapelaan, 305.
Tervoert, H. W. A. M., pr., 308.
Thorlaksson, Arni, 147.
Thorkelsson, Jón, 147.
Tierckx zn., Feiko, 232.
Toern van Meurs, Godfried, 149.
Toutenburg, Frederik van, aartsbisschop van Utrecht, 295, 298.
Turnhout, Willem van, 124.

Uyttewaal, A. S., pastoor, 303.

Vecchii, Hieronymus, 249.
Velthusen, Hendrik van, 259, 276.
Verhaegen, P., zie Marissien.
Verhoeven, R. H. M., kapelaan, 305, 308.
Verholt, A. B. J. M., kapelaan, 304.
Vernooij, C. A., pastoor, 303.
Viglius, 221.
Viljálmsson, Jón, bisschop op Ijsland, 145.
Vilkinn, 147.
Vindelandt, Wilhelmur, 267, 268.
Vink, A. M. J., kapelaan, 303.
Vloodt, H. H. M. van de, O.E.S.A., kapelaan, 304.
Voegell, Henrick, 263.
Vornken, Willem, 110.
Vos de Wael, L. M. R., pr., 308.
Vos van Heusden, Joh., 109.
Vreeze, L. J. de, pr., 306.

Waanders, G., rector, 306.
Waenrode, Aert van, 123.
—, Frederick van, 123.
Walckoff, Joannes, 138.
Walenburch, Adr., 253.
Wartna, F. G., kapelaan, 303.
Water, Matheus van den, 159.
Wee, C. van, kapelaan, 304, 308.
Weide, I. A. van der, kapelaan, 304.
Weller, M. H., assistent, 305, 308.
Wenceslaus, keizer, 130.
Weston, Richard, 144.
Wetering, Mgr. H. van de, 307, 314.
Wichman, 175.
Wiegerink, J. J., pastoor, 306.
Wijk, J. C. van, rector, 303.
Wijk, Th. J. van, pastoor, 304.
Wijnaeltz, heer van Leembeek, 300.
Wilde, Joannes, 269.
Willem, graaf van Seyne, 131.
Willem, hertog van Gelder, 172.
Winbergen, Arnold van, 110.
Wol, zie Jelle.
Wullenpert, B., 162.

Yserens, Andreas, 150.

Zerbold van Zutphen, Gerard, 1.
Zuidberg, J. A., kapelaan, 304, 308.

II. PLAATSNAMEN.

Aalten, 311.
Aarhus, 136.
Abcoude, 303.
Achlum (Fr.), 214, 277, 221.
Achterveld, 305.
Aelsum (Fr.), 221.
Alkmaar, parochie H. Jozef, 303.
Almelo, 306.
—, dekenaat, 302.
Altarum (Fr.), 230.
Amersfoort, dekenaat, 302.
—, pensionnaat „St. Louis", 310.
Amsterdam, 256, 258.
Antwerpen, 131, 164.
Apeldoorn, 224, 307.
—, parochie H.H. Fabianus en Sebastianus, 302, 303, 305, 308.
—, parochie O. L. Vrouw, 303.
Arensbock, karth. klooster bij Lübeck. 138.
Arnhem, 291, 294, 296, 300, 307.
—, dekenaat, 302, 310.
—, Gesticht „Insula Dei", 310.
—, parochie H. Eusebius, 310.
—, „ H. Joannes Bapt., 310.
—, „ H. Jozef, 310, 303.
—, „ H. Maria Onb. Ontv., 310.
—, „ H. Martinus, 310.
—, „ H. Walburgis, 310.
—, Pensionnaat „Sacré coeur", 310.
Assabar, karth. klooster in Denemarken, 140.
Auxerre, 179.
Azewijn, 311.

Baak, 312.
Baarn, 307.
Beek, bij Didam, 303, 312.
Beekbergen, 224.
Bemmel, 307.
Beltrum, 311.
Bergum (Fr.), 214, 217—220, 222.
Beelhem, klooster bij Doetinchem, 263.
Betlehem, klooster bij Leuven, 131.
Betuwe, 296.
Bildt, de, 310.
Bildt, 't (Fr.), 230.
Blaricum, 303.
Bolsward, 219, 222, 229—230, 235.
Bommel, zie Zaltbommel.
Borculo, Leogesticht, 303, 312.
—, parochie, 312.
Borne, 303.
Bornerbroek, 303.
Brabant, hertogdom, 128, 130.
Bredevoort, 311.
Bremen, 179.
Breukelen, dekenaat, 302.
Brijmer, den, Franciscanerklooster bij 's Heerenberg, 261, 281, 282.
Brummen, 306, 312.
Brussel, 132, 217.
Bunnik, 303.
Buslo, 305, 212.
Bussum, 307.
—, parochie H. Vitus, 304, 305.
—, „ O. L. Vr. van Bijstand, 308.

Cadix, 179.
Chambéry, 106, 107.
Coblenz, 131.
Compascuum, 309.
Constanz, 131, 132.
Cothen, 304.
Culemborg, dekenaat, 302.

Dantzig, karth. klooster bij, 137.
Delft, 254.
Delfzijl, 309.
Denekamp, 305.
Denemarken, 114, 115, 117, 136, 155.
Deventer, 104, 107—109, 113, 118, 121, 134, 149, 151, 160, 172.
—, dekenaat, 302.
—, parochie H. Lebuinus, 304.
Didam, 306.
Diepenveen, 114, 115, 116, 120, 121, 151.
Diest, 101, 111, 121, 131, 132, 148.
Dinxperlo, 311.
Dirksland, 164, 165.
Doesburg, 307.
Doetinchem, 263, 304, 311.
Dokkum, 315.
Doornenburg, 303.
Doornspijk, 300, 301.
Drempt, 312.
Driebergen, 307.
Driel, 305, 306.
Duiven, 308, 312, 313.

Ede, 301.
Eemstein, klooster, 110, 111.

Eemswoude (Fr.), 230.
Eibergen, 311.
Elburg, 300, 301.
Elst, (Gld.), 307.
—, dekenaat, 302.
Elten, 174, 178, 180.
Emmerik, 261, 267.
Enschede, 304, 308.
—, parochie H. Joseph, 303.
Enter, 304.
Erkelents, 251.
Etten, 311.

Fermo, 179.
Finland, 155.
Folsgare (Fr.), 229.
Franeker, 226, 227, 230.
Frederiksoord, 303.

Gaanderen, 304, 306, 311.
Gap (Frankrijk), 179.
Geertruidenberg, 111.
Gendringen, 308, 311.
Glanerbrug, 309.
Gorcum, 294, 296.
Gorssel, 312.
Grandivers (Fr.), 230.
Grandwere, 230.
Gravenhage, 's, 314.
Grenoble, karth. klooster bij, 102, 152, 163.
Grimbergen, 131.
Groenlo, 304.
—, dekenaat, 302, 311.
—, parochie, 311.
Groessen, 304, 312.
Groningen, dekenaat, 302.
—, parochie H. Jozef, 304.

Haarlem, parochie H. Antonius, 303, 305.
Halen, 127.
Harreveld, parochie, 311.
—, Gesticht „St. Vincentius", 311.
Hasker, klooster (Fr.), 214, 218, 221.
Heerenberg, 's, 261—290 passim, 305, 311.
Heerenveen, dekenaat, 302.
Heeten, 303, 305.
Heino, parochie O. L. Vr., 308.
Hengelo (G.), 312.
Hengelo (O), dekenaat, 302.
—, parochie H. Ludgerus, 304.
Herenthals, 127.
Herke, bij Leiden, 164.
Hertme en Senderen, 302.
Herveld, 303.
Herwen en Aerdt, 312.
Hilvarenbeek, 131.
Hilversum, dekenaat, 302.
—, parochie H. Clemens, 303.
Hoenepe, 151.
Hólar, (IJsland), 141, 145, 147, 153.
Hollandsche Huis, Het, karth. klooster, bij Geertruidenberg, 111.
Hommerts (Fr.), 229.
Hoogland, 308.
Huissen, 310.

IJsland, 101, 140, 169.
IJsbrechtum (Fr.), 229.
IJsselstein, 303, 304.

Joerwaart, (Fr.), 230.
Jutfaas, 303.

Kampen, 113, 151, 304, 306.
Keijenburg, 305, 312, 313.
Keulen, 189, 249, 251, 252.
Kiel, bij Antwerpen, karth. klooster, 164.
Kilder, 311.
Kimswerd, 226, 227.
Klarenbeek, 312.
Klazienaveen, dekenaat, 302.
Kleinemeer, 304.
Koevorden, 114, 172.
Kopenhagen, 106, 118, 144, 179.

Langeveen, 309.
Laren (N.-H.), 313.
Lathum, 312,
Leeuwarden, 214, 218, 219, 225, 247.
—, dekenaat, 302.
Leuven, 131.
Lichtenvoorde, 305, 311.
Lidlum (Fr.), 214, 219, 223.
Lobith, 312.
Lochem, 303, 306, 312.
Loenen (Vel.), 312.
Loil, 313.
Loo, 312.
Londen, 257.
Longerhou (Fr.), 230.
Lonneker, 304.
Lübeck, karth. klooster bij, 137, 138, 144.
Luik, 179.
Lund, 118, 139, 140.
Lunteren, 301.

Maarssen, 304, 305.
Malang (Ned. O.-I.), 308.
Mariëngaarde, 219.
Marienkron, karth. klooster bij Rugenwald, 137, 138, 139.
Meddeho, 311.
Meinaldum (Fr.), 230.
Megchelen, 311.
Milaan, 179.
Monnikenhuizen, karth. klooster bij Arnhem, 112, 123.
Mont-Dieu, karth. klooster bij Reims, 139.
Montenbosch, 168.
Montfoort, 309.
—, dekenaat, 302.
Mülhausen, 313.

Narbonne, 179.
Neede, 311.
Nes (Fr.), 215, 219, 222.
Nestved (Denemarken), 118.
Netterden, 303, 311.
Nieuw-Dordrecht, 305.
Nieuwland (Fr.), 230.
Nieuwlicht, karth. klooster bij Utrecht, 101.
Nijmegen, 314, 315.
Nijhuizum (Fr.), 230.
Nijverdal, 304, 306.

Olburgen, 312.
Oldemarkt, 305.
Oldenzaal, 307.
—, dekenaat, 302.
—, parochie H. Plechelmus, 303, 304.
Ommen, 304.
Oorschot, 164.
Oostergoe, 220.
Oosterwolde, 300, 301.
Oppenhuizen (Fr.), 229.
Osingahuizen (Fr.), 230).
Osnabrück, 313.
Oud-Zevenaar, 312.

Paderborn, 313.
Pannerden, 303, 306, 312, 313.
Pavia, 179.
Perth, karth. klooster in Schotland, 135.
Pommeren, 138.
Putten, 305.

Raalte, 305.
Raesveldt, 262.

Reims, 139.
Rekken, 311.
Rhenen, 178.
Rietmole, 311.
Rijnensteijn, 172.
Rijssen, parochie H. Dionisius, 309.
Rode- St. Agatha, 131.
Roerdehuijsen (Fr.), 243.
Roermond, 251, 252.
Rome, 256.
Roozendaal (Fr.), 214.
Roskilde, 140.
Rossum (O.), 304.
Rostock, karth. klooster bij, 136, 137.
Rotterdam, 306.
Ruurlo, 312.
Ruwiel, 307.

Salland, 107.
Schalkwijk, 259, 303.
Schelling, de, (Fr.), 230.
Schiermonnikoog, 305.
Schievelbein, karth. klooster bij, 137.
Seeland (Denemarken), 118, 140.
Seiz (Stiermarken), 126.
Sensmeer, 303.
Sevilla, 179.
Sexbierum (Fr.), 230.
Sichem, Zusterklooster, 127.
Silvolde, 303, 304, 311.
Skálholt (IJsland), 137, 141, 142, 143, 147, 153, 169.
Sloten (Fr.), 230.
Sneek, 215—245 passim.
—, dekenaat, 302.
Soest, 306.
—, parochie O. L. Vr., 302, 303.
Soesterberg, Missiehuis „St. Jan", 310.
Spijk, 312.
Spitsbergen, 155.
Spoleto, 179.
Stavoren, 113.
Steenderen, 312.
Steenwijk, 151.
Stettin, karth. klooster bij, 137.
Stokkum, 311.

Teeckelenburg, 259.
Terborg, dekenaat, 302, 311.
—, parochie, 311.
Throndjem, 141.
Tiel, 291—294.
Tongerlo, 127.
Trier, 179.

Tubbergen, 307.
Turnhout, 129.
Twenthe, 316.

Ugchelen, Caesarstichting. 304.
Uitwellingerga (Fr.), 229.
Ulft, parochie H. Antonius, 311.
—, „ H.H. Petrus en Paulus, 311.
Upsala, 142.
Utrecht, 178, 179, 231, 235, 254, 255, 256, 260, 294, 307, 314, 316.
—, St. Jan, 246.
—, dekenaat, 302, 310.
—, parochie H. Aloysius, 305, 310.
—, „ H. Antonius, 310.
—, „ H. Augustinus, 304, 310.
—, „ H. Catharina, 304, 310.
—, „ H. Dominicus, 303, 310.
—, „ H. Gertrudis, 303, 304, 308, 310.
—, „ H. Jozef, 310.
—, „ H. Ludgerus, 304, 310.
—, „ H. Martinus, 303, 310.
—, „ H. Willebrordus, 310.
—, „ O. L. Vr. ten Hemelopneming, 310.
—, „ O. L. Vr. van Goeden Raad, 304, 310.

Varik, 303.
Varsselder, 311.
Veenhuizen, 303, 304.
Velp (Gld.), 305, 313.
Velthunten, 311.
Verona, 179.
Vianen, 304, 306.
Vierakker, 312.
Voorne, 127.
Vorden, 312.
Vragender, 311.

Wagenbrugghe (Fr.), zie Wagenburg.
Wagenburg, 230.
Hoog-Wagenburg, 230.
Laag- „ 230.
Neder- „ 230.
Wageningen, 309.
Warm, bij Etten (Gld.), 275.
Webbechem, 127.
Weenen, 304.
Weerselo, 303, 304, 313.
Wehl, parochie H. Martinus, 304, 312.
—, parochie O. L. Vr., 302, 304, 309, 312.
Wembritzerdeel (Fr.), 233.
Werden, 301.
Werkhoven, 304, 306.
Westervoort, 303, 312.
Wijk bij Duurstede, 125, 303.
Wijnbergen, 311.
Windesheim, 109.
Windsor, 144.
Winschoten, 313.
Winterswijk, 311.
Wolvega, 305.
Woudsend, 304.

Ymswoude, zie Eemswoude.

Zaltbommel, 102, 115, 118, 128, 164, 165, 296, 298, 299.
Zeddam, 267, 271, 311.
Zeeland, 164.
Zeelhem, karth. klooster, bij Diest, 101, 102, 111, 115, 118, 121, 133, 134, 137, 157, 158, 164, 170, 171.
Zeist, 303.
Zelck, 127
Zevenaar, 303, 304.
—, dekenaat, 302, 312,
—, parochie, 312.
Zieuwent, 311.
Zuid-Holland, 250.
Zuidhorn, 303.
Zutfen, 151, 281, 282, 300.
—, dekenaat, 302, 312.
—, parochie, 312.
Zwolle, 113, 151, 308.
—, dekenaat, 302.

III. ZAKEN.

Aantal katholieken van het Aartsbisdom, (1923), 302.

Bisdommen in Nederland, het plan tot stichting van nieuwe —, 215, 216.
Bisschopswijding van B. Cats en J. van Neercassel, bijzonderheden over de —, 248—254.
Broeders van het gemeene leven. Traktaat van Gerbold van Zutphen over —, 1—100.
Het is geoorloofd samen te leven zonder ordesband, 1—19.
Drievoudige staat van den mensch; monniken, „confratres religiosorum" en wereldlingen, 19—24.
Is het geoorloofd buiten een kloosterorde te leven, in gemeenschap en zonder eigendom van goederen? 24.
Antwoord: De wijzen waarop de broeders eigendom kunnen bezitten, 24-29.
Daarna wordt een affirmatief antwoord gegeven en dit bewezen, 29—35.
Vooral clerici moeten in gemeenschap leven, 36.
Maar wegens de verslapping der zeden, worden op dit oogenblik alleen maar monniken voor 't gemeenschappelijk leven aangewezen, terwijl iedereen dit leven kan voeren, 36—37.
Want zóó was de toestand in 't Paradijs, 37—38, bij de school van Pytagoras, 38—39, onder de Mosaïsche wet, nl. de Esseners bij de Joden, 39.
Door Christus vernieuwd, zal het ook zoo in den hemel zijn, 39—40.
Niemand behoeft bang te zijn, dat hij verkeerd doet met van de gewone levenswijze der geloovigen af te wijken, 40—41.
Zerbold weerlegt de opwerping, dat er door het samenleven in gemeenschap verboden vereenigingen zouden ontstaan, 41—45.
Aanhangsels: Over de broederlijke terechtwijzing, 45—56. Over het lezen van de H. Schrift in de moedertaal, 56—71. Over de gehoorzaamheid, 71—80. Mag men zijn zonden belijden aan iemand die er geen rechtsmacht over heeft? 80—87. Mogen zij die tesamen in één huis wonen, zekere regels en observanties volgen? 87—95.
En welke? 95—100.
Bruiloftsviering in Twenthe, voorschriften aangaande —, 316.

Heiligenkalender van Elten en Utrecht, 174—213.

IJsland, katholicisme op —, 140—143.
Imitatio, auteur van de —, 321—322.

Karthuizerkloosters in Europa omstreeks 1400.
Arensbock, bij Lübeck, 138.
Assabar (Denemarken), 140.
Betlehem, bij Leuven, 131.
Dantzig, 137.
Grenoble, 102, 152, 163.
Hollandsch huis, het, bij Geertruidenberg, 111.
Kiel, bij Antwerpen, 164.
Lübeck, 137, 133, 144.
Mariënkron, bij Rugenwald, 139.
Monnikhuizen, bij Arnhem, 112, 123.
Mont-Dieu, bij Reims, 139.
Nieuwlicht, bij Utrecht, 101.
Perth, (Schotland), 135.
Rostock, bij, 136, 137.
Schievelbein, bij, 137.
Stettin, bij, 137.
Zeelhem, bij Diest, 101, 102. 111, 115, 118, 121, 133, 134, 137, 138, 157, 158, 164, 170, 171.
Karthuizers en hun invloed op de moderne devotie, noot 112.
Katholiekendag, Derde Nederlandsche, (1925), 314.
Kerkconsecraties in het Aartsbisdom, (1925), 308, 309.
Kerkmuziekschool te Utrecht, oprichting van een, 316.
Kloosters in Friesland, verslag van W. Lindanus over —, (1558), 214—223.

Moderne devotie, de, zie Broeders van het gemeene leven.
Invloed van de moderne devotie op G. Comhair, 108.
Invloed van de karthuizers op de moderne devotie, noot 112.
Mutatiestaat der Geestelijkheid in het Aartsbisdom, 303—305.

Pardon generael in het archidiaconaat Arnhem, uitvoering van —, (1569), 291—299.
Pastoorsbenoeming te Oosterwolde (1468), 300—301.
Pastoorskeuze in Friesland in de 16e eeuw, 226—247.
Priesterwijdingen in het Aartsbisdom, 307.

Stichting van een kapel te 's-Heerenberg, 264—272, en fundaties daaraan verleend, 273—281.
Stichting van het klooster „de Brijmer", 281—290.
Stichting van kloosters in het Aartsbisdom, (1925), 313.
Stichting van nieuwe parochies in het Aartsbisdom, (1925), 302.
Synode, voorbereiding voor een diocesaan —, in het Aartsbisdom, 314.

Verhouding van B. Cats en J. van Neercassel ten opzichte der Jezuiten, 249, 250, en andere religieuzen, 259.
Vormsel in het Aartsbisdom, toediening van het H. —, (1925), 310—312.

Nijmegen. J. v. R.

INHOUD.

Blz.

Het tractaat »Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium«, door A. HYMA PH. D. 1

Gozewijn Comhair, Karthuizer en bisschop van IJsland († 1447), door Mr. H. J. J. SCHOLTENS 101

De Kalender der Eltensche Abdij, door Mr. R. FRUIN 174

De toestand van sommige Friesche kloosters in de tweede helft der zestiende eeuw, door A. HENSEN 214

Stichting van eene gezongen Mis in de kerk te Apeldoorn door Hertog Karel van Gelre, door J. S. VAN VEEN 224

Over de collatie van het pastoors- en dekenofficie binnen de parochie Sneek in den aanvang der zestiende eeuw. (Nieuwe gegevens over de pastoorskeuze in de Friesche steden), door A. HALLEMA 225

Eenige bijzonderheden over de bisschopswijding van Balduinus Cats en Joannes van Neercassel, in 1662, en over Neercassel's reis naar Rome in 1670, door F. VAN HOEK, S.J. 248

Bijdragen tot de kerkelijke geschiedenis van 's Heerenberg, door J. S. VAN VEEN 261

De uitvoering van het »Pardon Generael« van 1569 in het Archidiaconaat Arnhem, door J. S. VAN VEEN 291

De collatie van de kerk te Oosterwolde (Gem. Doornspijk), door J. S. v. V. 300

Kroniek van het Aartsbisdom 1 Oct. 1924–1 Oct. 1925, door SCHOLTE OP REIMER 302

Overzicht der litteratuur omtrent het Aartsbisdom Utrecht, verschenen 1925–1926, door J. D. J. 317

Alphabetisch Register, door J. v. R. 323